

సర్వస్వామ్యములం గ్రంథకర్తవి.
మూల్యము రూ. 4—0—0.

తెన్నతురి : వావిళ్ల రామస్వామికాశ్రమం అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్ వల ముద్రితము. 1951

కృ తి న మ ర్ప ణ ము

శ్రీ

భాషోద్ధారక

వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలు

గారికి

వీరిక

గ్రంథపఠనమువలననే జ్ఞానము లభించునని ప్రపంచమేధావు లెన్నుదును విశ్వసింపలేదు. పరిశీలనమునకును, అనుభూతికిని అశేషావశాశమొసగు దేశాటనము విశేషవిజ్ఞానమును చేకూర్చునని చాలకాలమునకుమున్నే వారుగుర్తించిరి. భారతవిద్యాస్థులు ప్రాచీనకాలమున తమగృహములనుండి తరలి, నదీతీరములందలి గురుకులములకును, అరణ్యములలోని ఆశ్రమములకును చని, గురుగుణసంశోభితులైన ఆచార్యులను సేవించి, ఆత్మసంయమమున నారితేటి, అనల్పమైన జ్ఞానము నందువారు. ఇటువీడి యాత్రనారంభించిన ముహూర్తమందే వారిపరిశోధనమును, అనుభవమును ఆరంభమయ్యెడివి. పరిశీలనానుభూతులు వైజ్ఞానిక రాజపథములు సూడ! జ్ఞానపిపాసువులైన యాత్రీకులు దూర సీమలకు చనుటకును, క్షిప్రపరిస్థితుల నెదుర్కొనుటకును సంశయింపరు. ఇట్లైదుర్కొనినపుడే హృదయమున నిదురించుశక్తులు ఫణమెత్తెయ్యాడు చిలువలవలె తలలెత్తి క్రియాక్షేత్రమున విజృంభించును.

ప్రబోధము సలుపుటకును పరిశ్రమణము అక్కఱైనది. భారతాచార్యులు అన్యసీమలకు సయితము చని, తమజ్ఞానదీప్తిచే అనేకులహృదయముల నాలోకితము లొనరించువారు. శ్రీకృష్ణుడైపోయెనుడు పరిష్యాసీమ కరిగినని తెలుపుపౌరాణికాధారము నేడును నైమిశారణ్యమున నుండుట నేగాంచితిని. ప్రపంచపథికులై, ముక్తిదూలెలైన మహాత్ములు సమస్తయుగములందును మన దేశమున వెలసిరి. మనయాచార్యులు పలువురు పరివ్రాజకులే! కాలటినుండి కాల్ప డకను పయనమై, భారత పథికుడై, కాశ్యాదిక్షేత్రములందు విజ్ఞానగోష్ఠిసలిపి, బడరికాశ్రమ మందును, ప్రభాసమందును, జగన్నాథమందును, శృంగేరియందును మఠములనబడు మహావిద్యాపీఠములను నెలకొలిపిన శ్రీశంకరుని మహోజ్జ్వల దృష్టాంతము శతాబ్దులనుండి భారతీయవైజ్ఞానికనభమున లేజరిల్లుచున్నదికదా! నిన్నటివివేకానందుడు భారతసుందేశమును పాశ్చాత్యజగతియందు జలదగంధీరస్వరమున వ్యక్తకరింపలేదా!

భారతసంస్కృతీచరిత్రమును పరిశీలించినపుడు విజ్ఞానధనుల హస్త
 టనోదంత మందు నంతర్భూతమైయున్నదని గ్రహింపగలము. ఆచార్యు
 లును, అంతేవాసులును యాత్రాశయములను దృష్టినీడికొని, తమతమ
 కర్తవ్యములను నిర్వహించిరి. ప్రబోధపఠనపరిశీలనములకు పరిభ్రమణము
 నిమిత్తమాయెను. ఇట్లని పౌరాణికయుగమందునలే చరిత్రయుగమందఁ
 సయితము పొడసూపిన బహుళదృష్టాంతములను పేర్కొని రూఢి టీయ
 వచ్చును. గ్రీసుసీమ భారతమాతవలన విజ్ఞానభిక్షనందెనని ప్రతీచీమసి
 మలేము క్తకంతములతో పలుకుచున్నాడు! హోమదుకాలమునగజీ గ్రీసు
 ధరితి అట్టిభాగ్యము నందెను. కావుననే వాల్మీకి హోమరులకృతులందఁ
 కొన్ని పోలికలు గోచరించుచున్నవి. భారతసంస్కృతికి ఈజిప్టుగొడ ఋణ
 పడియున్నది. ఫానీషియకాజాతివారు క్రీ.పూ. 327 లో ఈజిప్టు గ్రీసులతో
 వాణిజ్యమొనరించుచు గ్రీస్ వాసులను బోధకులైరి. బోర్నార్ ప్రతి
 భను ప్రశంసతో నుల్లేఖించిన ప్లేటో ప్రాచీవిజ్ఞానమును నవిచూచునని
 తెలుపుట సత్యదూరము కాదు. సోక్రటీసు శిష్యుడైన ప్లేటోను అతి
 జ్ఞాండరు గురువైన అరిస్టాటిల్ అంతేవాసి. వైజ్ఞానికసంప్రదాయము
 నారాధించిన అలెగ్జాండరు క్రీ. పూ. 327 లో భారతదేశమునకు
 దండెత్తివచ్చినను, అందుండి తగలుతఱి భూగణాచార్యులను తోడ్కొని
 పోయెను. రెండేండ్లలో నాతడు బేబిలొన్లో మరణించినను, వాని
 యనంతరము గ్రీసుభారతదేశములను సహజము విజ్ఞానయాత్రులు
 లకు చక్కనిరాజపథ మేర్పడెను. మేసిడొనుహాయోధుని పేరిట ఈజి
 ప్టులో నెలకొనిన అలెగ్జాండ్రీయానగరము ప్రాచీనప్రతీచీపరివ్రాజకులకు
 కేంద్రమై, మేటివిద్యాపీఠమై యొప్పును. గ్రీసుజిజ్ఞాసువులు మన తఱి
 శిలజేరి, అచటి విశ్వవిద్యాలయమున విద్యాభ్యసించిరి. మూర్ఖచంద్రగుప్తు
 నకును, సెల్యూకసకూతురైన సెల్యూకును పరిణయమైన మంగళో
 ముహూర్తమందే ప్రాకృత్పితృమసంస్కృతులను పాణిగ్రహణ మాయెను.
 గ్రీసు భారతదేశముల విజ్ఞానములు పరివ్రాజకుల ప్రబోధమహార్ష్యము
 వలన నందందు నొండాంటిఛాయల నందినవి. సుప్రసిద్ధ గ్రీకోయాత్రి
 కుడు మెగ స్టెనీస్ పాటలీపుత్రమున నై దేండ్లువసించి, పదపది అంధ దేశ
 మున పర్యటన మొనరించి, మగధమహిమను వర్ణించినట్లే ఆంధ్రోన్నతని
 ప్రశంసించెను. గ్రీసువాసుల పదప ఇటాలియనులునుమనసీమతో చుట్టత

కము గలుపుకొనిరి. పాండ్యరాజులకాలమున కొందఱు రోముయాత్రికులు దక్షిణసీమయందువసించిరి. పాండ్యసీమ కొంతకాలము పాండియాయను నారీమణిచే పాలింపబడెనని క్రీ. పూ. నాలవశతాబ్దమున మెగస్తేనీస్ తెలిపినట్లు హూణాశక మారంభమగుటకు రమారమి శతాబ్దమునకుమున్ను జై నీయుసు దెలిపెను. రాజులైన చక్రవర్తుల చేయూతనంది భారతవైజ్ఞానికయాత్రికులు బర్హా, సింహళము, టిబెట్, చైనా, సయామ్, బెబిలక్, పరిష్యా, ఎపిరస్, కెంబోడియా, సుమిత్రా, జావా, బోర్నియో మున్నగు తావులకరిగి లజ్జానాంధకారమును తఱిమివేసిరి. అశోకనిప్పుల చరిత్రోదంతముల నేవిద్యార్థియెఱుగడు? ఏలికయై కవియై, పరివ్రాజకుడైన శ్రీహర్షుని యాత్రోదంతము లేభారతవైజ్ఞానికవగతములు కావు? పాశ్చాత్యజగతినుండివచ్చినట్లు దూరస్రాచ్యసీమల సుగడియు మన దేశమునకు విజ్ఞానయాత్రికు లరు దెంచిరి. రెండవచంద్రగుప్తుడు పాలించుచుండగా హూణాశకమున నాలుగువందలసంవత్సరములు కడచినపిదప పాహ్ల్యాక్ విజ్ఞానయాత్రికుడై చైనానుండి సంవత్సరకాలము విశేష ప్రయాణతో ప్రయాణము సలిపి, పెషావరు జేరెను. వాని యనుచరులలో మువ్వరు మధ్యమాన్యమునుండియే మరలిరి. ఇరువురు మరణించిరి. పాహ్ల్యాక్ పాటలీపుత్రమందు కొంతకాలముండెను. హుగ్లీముఖద్వారమున నొకమతమున బౌద్ధమత నృతాంతమును ప్రాసానించు రెండేండ్లుండి, సింహళమందలి అనురాధపురమునకరిగి బుద్ధనిదంతమునుజూచి, అందుండికదలి రెండుపర్యాయములు నౌకాప్రమాదమునబడి ఎట్లోబ్రదికి జావాజేరి, అందైదునెలలుండి పిదప నాతడు స్వీయసీమను విడుదల నెను. హూణాశకము 623 లో స్వదేశమునువీడి, సుప్రసిద్ధుడైన యాయాత్రికుడు యువాక్ చ్వాంగ్ శ్రీహర్షుడేలుకాలమున భారతదేశమున కరు దెంచి; నలందా విశ్వవిద్యాలయమున కొంతకాలము విద్యార్థియైయుండి, దక్షిణాంధమున కరు దెంచి, జగత్ప్రసిద్ధినందిన విద్యాకేంద్రమైన థాన్యకటకమున త్రిపీటకములను పఠించి, అనంతరము పేంగీవిద్యాపీఠమున కరిగి, అందుండి తన యాత్రను సాగించెను. పదునాలుగవ శతాబ్దమున మహమ్మద్ బిన్ తుగ్లక్ ధర్మిశ్వరుడైయుండగా ఆఫ్రికాయాత్రికుడైన ఇబ్నబటూటా భారతదేశమున కరు దెంచెను. ఏలికవలన నాతడు న్యాయముార్థిగా

నియోగింపబడెను. ఉద్యోగమును చాలించినపిదప నతడు చైనా చక్రవర్తికడకు రాయబారిగా పంపబడెను. సముద్రమున నోడ తున్నలగుటచే నెట్లో ప్రాణములతో నాతడు స్వస్థానమున కరిగెను. భారతదేశమును గుఱించి ఆతడు చక్కని వృత్తాంతమును లిఖించెను. ఇటలీనుండి మార్కోపోలో అను యాత్రికుడు మనదేశమునకు క్రీ. శ. 1290 లో నరుదెంచి, కాకతీయరాజ్యమహిమను వర్ణించెను. కమాలుద్దీన్ అబ్దుర్ రజాక్ పారశీకయేలికపనుపున మనసీమకు 1443లో నరుదెంచి, విజయనగర సామ్రాజ్యవైభవమును కడుకొకలముతో వర్ణించెను. నికొలాకొంటి, డోమింగోస్, పెయిస్, పెర్నాస్, నూనిజీలను విదేశయాత్రికులుకూడ విజయనగరమహిమను వర్ణించిరి. షాజహాన్ కొడుకులు రాజ్యమునకై పెనగులాడుసరుయమున బెర్నియర్ అను ఫ్రెంచివైద్యుడు భారతదేశమునకరుదెంచి, ఆర్యావర్తమున పర్యటన మొనరించి, తనయాత్రలో తెచ్చెన్నియరసు మఱియుక ఫ్రెంచియాత్రికుని కలసికొనెను. మొగల్ రాజ్యము శిథిలమగునపుడు చెలరేగిన చీటులను వారు వర్ణించిరి. బాల్యమందే ఇటలీనుండి యరుదెంచి దారాసైన్యమున సముదర్ యుద్ధమున పోరి, ఆతడు దుర్భరణమునకు గుఱిగొన్న తర్వాత వైద్యవృత్తి నవలంబించి, షాఅలంభార్య వ్యాధినిగుదిర్చి, ఆతనికడ జాలకాలమువసించి, మనుచ్చి అను యాత్రికుడు కడకు చెన్న పురిచేరి, అందు 1717 లో మరణించెను మొగలుకాలమున భారత భూమి యెట్లుండెనో ఆతడు తెలిపెను. బెర్నియర్ బొరంగజీబును ప్రశంసించెను. కాని మనుచ్చి ప్రతికూలాభిప్రాయమును వ్యక్తీకరించెను. బొరంగజీబు అధీనమున సుద్యోగియైయుండుట కాతడంగీకరింపలేదు.

యాత్రానుభూతి ఉత్కృష్టసాహిత్యసృష్టికి నిమిత్తమగును. ఆంగ్లయాత్రికులు థేమ్సన్ దీతీరమున నొక భర్తశాలయందుకూడి అందుండి మజిలీల సలుపుచు మతాశయసిద్ధికై అనువులు ధారపోసిన థామస్ బెకెట్ సమాధిని చూచుటకై కేంటర్ బరీ పోవువారు. వినోద భరితమైన వీరియాత్రను ఛానర్ మహాకవి తన “కేంటర్ బరీ రేల్స్”లో విశేషకౌశలముతో వర్ణించెను. ఛానరురచితకథలు ఆంగ్లసాహితీ మందిరమందు రత్నదీపికలై తేజరిల్లుచున్నవి. సత్యగుండీపితములైన

వృత్తాంతములందలి ధ్వనిననుసరించియు, ఛాయలనుబట్టియు ప్రపంచరచయితలు భావనాశక్తిని తోడొనరించుకొని యాత్మోదంతములను రచించిరి. జోనాథాన్ స్విఫ్ట్ రచించిన “గలిసర్స్ ట్రావెల్స్”ను, డేనియల్ డీఫో రచించిన “రాబిన్సన్ క్రూసో” యును ఈ రీతి గ్రంథములు. వీనిని పరిశీలించువతిలకు ఆంగ్లసంఘ మారచయితల కాలమున వేర్వేలు జీవితాంగణములం దెట్లు నడచినదో గ్రహింపగలరు.

మంగ్రశక్తిగల తనలేఖనితో కన్నులకుకట్టినట్లు యాత్మోదంతములను ఛాసనమహాకవి చిత్రించెను. పరిశీలనము పథమును చూపును. భావనము తనయద్భుతశక్తిని పురస్కరించుకొని, ఆపథమున కొంత దినుక నగ్రేసరమై యున్న తపీథులలోనికి చిత్రమును దోకొనిపోవును. ఘనస్పృశికి పరిశీలనము నిమిత్తము! కులాయమందలి తన నిసుంగులపై కన్నుగిచి, శకుంతము వినువీధియందు నిష్ఠవిహారముసలుపు లీల, పరిశీలన ప్రీక్ష ధ్వనిపై దృష్టినిలిపి, భావనము మహోన్నతమాల్లముల జరించును. ఈ సూత్రమునెఱిగిన మహారచయితలు మేలికాన్యములను రచించెఱాలుదురు. ఛాసనమహాకవి అట్టిరచయిత. కేంటర్ బరీయాత్ర వాని సహజశక్తి విజృంభణమునను నిమిత్తమాయెను. తన శిల్పసౌభాగ్యము కతన, తన రసానుభూతికతన, తన భావోద్వేగముకతన, తన తన్వయ త్వముకతన మహాకవి పాతకలోకమును తన సహసాతిగావించుకొని, తూగుటుయ్యాలలో రాధాకృష్ణులు నగుమోములతో నూగునట్లు సమోదవీచికలం దానెచ్చెలితో గలసిమెలసి యుట్టుతలూగును.

చారిత్రక హేతువులనే పురికొలుపబడి, పర్యటన ప్రబోధములు గురుగంభీరమహోద్యమములను సృష్టించెఱాలును. పదు నేనవ శతాబ్దమున యూరపులో తలనూపిన మహిమోపేతభావోద్యమ మిట్టిదే! హూణ శకము 1453 లో కాశ్మీరాంతినోపులో తురుష్కులచేతుల బడినపుడు, అందు పసించుచుండిన గ్రీకువిద్వాంసులు స్థానస్థానములందు సంచరించి, బహుళవైజ్ఞానికవిషయములను పలుపుర గుదోర్భింపసాగిరి. అపుడే ప్రజలమానసపీఠాసలయములు విశాలమైనవి! అంధానుకరణము అంత రించినది! సత్యాన్వేషణమున ప్రజలు బద్ధదీక్షితులైరి! హృదయ పద్మము ప్రఫుల్లమైనపుడు భావమరందము పుష్పదళములందు కైదీక్షియ్యు యుండునా! జ్ఞానవీచిక సూర్యకిరణమువంటిదే! అది తిమ్మిగులు

హృదయమును చుంచినపు డిది నగుమోమునన కెనమై మాధుర్య సంభరితమై, సౌందర్యసందీప్తమై విలసిల్లును. సౌందర్యదీప్తి సత్యాలోక మని, జ్ఞానమయాఖమని తెలుపుచుండును.

ఇటలీలో నాడునాటుకొనిన భావోద్యమమునుగడి విజ్ఞానమలీ చులు దశదిశల బ్రసరించినవి. ఈ మహోద్యమమే జ్యోతీయగుడు మార్టిక్వాలాథర్ నెలకొలిపిన మతోద్యమమునకు ఆయువును, ఆలోక మును ప్రసాదించినది. వివిధసారస్వతములను సరితీలించినపుడు ఈరీతి దృష్టాంతములను విశేషముగా విలోకింపగలము.

బాల్యమందే యాత్మికుడనైతిని. దేశయాత్రయందే నాదేవ యాత్ర ఆరంభముకావలెనని ఏలనో జగదీశు డుద్దేశించును. ఆనేక పర్యాయములు మన పుణ్యభూమియందు సంచారము సలిపితిని. కలకత్తా విశ్వవిద్యాలయము ప్రసాదించిన పౌరాణికచారిత్రికాంశములను, తాత్వికమతవిషయములగు చిత్తమున నింపుకొనియే భారతాభివృద్ధి నైతిని. హృదయస్థవిషయమునకు సంబంధించిన స్థలమును చూచినపుడే, విజ్ఞానవిశ్వాసములు పరిశీలనమునకు తోడుపడినపుడే స్థలప్రాకృతభృత్తి ముతో సముఖదృశ్యము హృదయస్థలకముపై ముద్రితమై ఆత్మకు ననిర్వచనీయమైన ప్రమోదము నొందించును. మనుష్యాంగింక మెంతచిత్రమైనదో చింతింపుడు. అనుగులనన్నివేళములతో నం దిప్పు డపుడు చిత్రితమైన భావరాజియును, దృశ్యవిభావమును—భవనంబున యందు వెక్కువేరములు చితిమంటులందు చివచిటలండినను,—శక్తి నంటియేయుండును. ఆస్థగ్రభనమున నివి యిమిడించుండు ననశ్శైలియు. ఆత్మకు అమగత్వము స్వోన్మిస్థమైనది కావున అందు నగోర్భాగమైన అంశములును అమరత్వసిద్ధినందుట నిస్సంశయము. మనుష్యాంతరంగ మున నమృతకలశ ముండునుకావున నందలిబిందువులు మనుష్యవాక్కు లందును, క్రియలందును తోణకుచుండును. మనుష్యత్వముముడిగ్నముల నేస్తమెఱిగి మహిమోవేతటివితాశయసిద్ధినందినవారే “నిహమి” అని యాత్మవిశ్వాసముతో, మహోత్సాహముతో పలుకగలరు. దేవ త్వము పొందజాలుశక్తిమనుష్యహృదయమున నంతర్భూతమైయున్నది. తమ తపసుకతన నమృతపుత్రు లనిపించుకొనినవారు పరిపూజకులలో నెందరు లేరు? భావపీయూషభరితమైన స్మృతి అద్భుతకావ్యరూప్తికి కన్న

తల్లి కాబాలును. నైసర్లిక ప్రతిభ గుస్తుతియందు శోభిలునదే! మనుజుని గతానుభూతులకతన సాష్టపసంపన్నమైన ప్రతిభ నవ్యసృష్టి గావించు చుండును.

యాత్ర సలుపు నపు డెన్నెన్నియో తలంపులు చిత్తవీధియందు రివ్వమనుచుండును. బడరికాశ్రమమున నరనారాయణు లెపుడు తప సొసరించుచిరో యెఱుగము, పాఠుడు ఏమువలూర్తమున భూప్రదక్షిణ మునకై పయనమాఁయెనో యెఱుగము. గిలీపుడు తనరాజ్యమును వీడి, సేవాదగ్గుసిద్ధిహాణమునకై యాత్రసలపి, గహనాత్రమమున నెపుడు ప్రవేశించునో యెఱుగము. ఎన్నెన్ని హేతువులనో మిషలూసరించి వాల్మీకివ్యాసులు సూర్యవంశపురాజులను, చంద్రవంశపుచక్రవర్తులను గెనుపాలెనే విజ్ఞానయాత్రీకులజేసి ఏవేళలందు వారిని పనములందును, వర్షతిములందును త్రొప్పిరో యెఱుగము. పరివ్రాజకుల బహు శాంతరంగములందు మసలిమసలి, అరణ్యములందు నధిసించి మన ఋషికవులు ఆనంద్యకములను, ఉపనిషత్తులను, ఘనకావ్యములను, ఉత్కృష్టశాస్త్రములను ఏతాభమువలూర్తములందు పృష్ఠించిరో యెఱుగము. కాని యింకొకటి ముందుండలి భావములు చిత్తవియత్తలమున కోటికత్తులట్లు తల్పి-త్తునపును, త్తరన ప్రకృతికథములందు పదములు కదల్చునపుడు వివిధముగ పాత్రములతో వివిధయుగవీధులందు మానసికముగ మనులు నుండుము. కాశీ, హరిద్వార, ద్వారక, ఆమృతసర, ఆమరనాథ సారనాథాది మహాత్మేత్రములను గాంచినపుడు యాత్రీకునిమానస మున భారతమంత్ర భావమును, శతశిల, మొఁదాంబోదోల, నలంబా, నవద్విక, ధాన్యకటకపేరిలందు చరిచినపుడు భారతచారిత్రకవిభవ మును తేజరిల్లువా? విద్యాగ్రంథ విహారించి, విద్యాగ్రంథమును, కృతపక్షిణము వులకును ఈయాత్ర ఎట్లుయోగించునో యెఱుగము నాప్రధానా శయమాఁయెను. సాహితీయంబలి ధ్వనిండును, మనశ్శాస్త్రమందిలి సరియోగ సూత్రమును దిద్దిపలకనక భావజలంబునును, దృత్యుంబంబరును గల నేర్పమును గ్రంథభూమియందు తెలిపితిని.

వివిధపాశ్చాత్య విశ్వవిద్యా యములందు విద్యాగ్రంథాలైన వారు కొందరు కృతీనమ్యాప్రకసి, తిన్నుంగుల స్థలములనును తరలి, సొంద రోపానకులగుచుండువారు. మిట్టకా, షేర్లీ ప్రభృతులెట్టివారుగృహము

నుండి తరలి, సౌందర్యసంశోభితమైన సరోవరతీరమున వసించి, కీర్తి, షెట్టి, బైరక, రోలెరిడ్జి, సాదే మున్నగువారు చక్కని కావ్యసృష్టిగావించిరి. వడ్డన్ వర్తకవి ప్రకృతి ప్రదీప్త ప్రదేశములందెమసలువాడని. గోల్డ్ స్మిత్ కవి ఐరోపాఖండములో స్థానస్థానములందు సంచరించి యే “ట్రాపి లర్” అను గ్రంథమందు రసబంధురచంద్రులను బహుళముగ బొసవినాడు. కాలిదాసు వింధ్యహిమాచలములందు మసలియి యక్షసాస్త్రమును సృష్టించి, మహిమోపేతమైన తన “మేఘదూత”ను జగతి కల్పించెను.

ప్రపంచవృక్షల దృష్టాంతములను, మేలికపుల సహవావిధానము లను, విజ్ఞానధనుల జీవితాభ్యాసములను, వరివ్రాజగుల దేశిక గ్రంథము లను మేలుబంతు లొనరించునయే విజ్ఞానయాత్ర గుడవై చరించు చుండును. ఈ జీవితపరిభ్రమణమందిలి అంతర్భాగమును పాఠకమహా శయులు ఆచరానురాగములతో గ్రహింతురని ఆశోకడుచున్నాను.

నాపర్యటనమున విషయపరిశీలన మొనరించుటకు నా కీర్తిసంగా ములు లభించినవో, విషయప్రబోధము సలుపుటకు కూడ న్యాయసాక్ష ములు చేసెడివని. నాశ్రమణానుభూతిని తిలచుగా డావ్యాసములం దును, వ్యాసములందును, గ్రంథములందును న్యక్షీకరించుచు నోరుంటిని.

నామహారాష్ట్రయాత్ర నాభారతయాత్రలోని అంతర్భాగమే! ఈయాత్రోదంతమును “భారత”యందు చూచి, వాగ్విరువిద్వాంసులు దానిని గ్రంథస్థముజేయ నన్ను ప్రోత్సహించిరి. వారి ప్రోత్సాహము నండ గావించుకొని, సహృదయుల ఆచరానురాగముల నోపేక్షించుచు నీయాత్రగ్రంథమును పృథ్వీయాత్రకై సంపుచుంటిని.

వాఙ్మయము జ్యోతిర్మయమని విశ్వసించి, వాగ్దేవీమందిరమున తమజన్మదాతవలె నిత్యోపాసకులై వెలయు భాషోద్ధారక శ్రీవావిల్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రులుగారు నాయు ద్వేశమెఱిగి, గ్రంథము ప్రణాభారమును తామువహించి, అవ్యాజవాత్సల్యముతో నాకు విగుల తోడ్పడిరి. కావున వారికి కృతజ్ఞతాపూర్వకధన్యవాదము లర్పించుచున్నాను.

మదరాసు.

కొన్నలగడ్డ సత్యనారాయణమూర్తి.

నా మ హా రా ష్ట్ర యా త్ర

మొ ద టి ప్ర క రణ ము

భారతభూమి మహాఖండము—మహాఖండము మాత్రమేకాదు; భూగోళము నంతను దలపునకులెచ్చు విశాలప్రదేశము. వసుంధర యందలి వివిధశీతోష్ణస్థితులును, భూమిస్థితులును ఇం దున్నవి. ఆకాసమును ముద్దిడుకొను కొండలును, వైడివైరు నీసంజాలు నేలలును, కడుంగడు చక్కనైన నదులును, విశాలకాసారములును, ఎడారులును, పలుతెఱగుల గనులును ఇందు గలవు. రమ్యమైన ప్రకృతి కిది పుట్టినిల్లు. వివిధజాతు లిందు పెంపొందుచున్నవి. వివిధప్రకృతులవారు, వివిధములగు రంగులవారు, వివిధాచారముల కలవడినవారు, వివిధభాషలను ప్రయోగించువారు ఇందు వర్ణిలుచున్నారు. ఈభిన్నాంశములనుండియే అంతస్ఫులిలమైన సరస్వతిలీల భారతజాతీయత్యభావము స్రవించుచున్నది. భారతావనియందు భ్రమణమొనరించు నాతడు ప్రపంచయాత్రను సాగించు వ్యక్తివలె వివిధానుభవముల నందగలడు.

జ్ఞానసుపాదనమునకు ప్రయాణము ప్రధానపథమని మన ప్రాచీనులు గుర్తించిరి. బడిగోడలనడుమ జతికీలపడి, గ్రంథములందు విరియబోయబడిన అక్కరాల గుంపుపై కన్పిడినంతనే జ్ఞానభువనము లన్నియు మానవునకు కరస్థలామలకములు కావని వా రెఱిగి యుండిరి.

ప్రత్యయోనుభవమున మానవుడు విజ్ఞానమును జొట్టి మొదలిడును. ఒకడు చెప్పినది విని, ఒకడు చూసినది చూచి, ఒకడు పుట్టిన తెన్నును పట్టి, ఒకని గీతమునకు అనుపల్లవిపాడి, ఒకనిమాటకు 'భాషాభి' యని మనుష్యుడు తనయందలి సహజశక్తిని లేపజాలడు. సహజ

శక్తిని విజృంభింపజేయునది అనుకరణముగాని, అనుసరణము గాని కాదు. మఱిస్త్రవంత్ర భావము. ప్రత్యక్షమైననుభూతికతన నిది వృద్ధి నందును. ప్రత్యక్షమైననుభవమును చేకూర్చునది ప్రయాణము!

తర్కశాస్త్రమందు జ్ఞానమునిచ్చు వివిధాంశములు చర్చించబడినవి (Vide Chapter on "The Sources of Knowledge") చరిత్ర (E. G. Authority లేక ప్రమాణము) వలన చేరులు జ్ఞానమునకును, అదృశ్యయాంతరంగికశక్తి (Intuition) కతన లభించు విజ్ఞానమునకును నడుమ నిలుచునది అనుభవజ్ఞానమే! మనుష్యమానవుని గ్రంథమును పఠింపినపుడు దీనినత్యము స్పృహముగ బోధపడును. శరణము పాలనే మానవ మానసము వెరుగును. పసిపిల్లవానిని పఠింపుడు. మందారమును చూచునట్లే ఆత డగ్ని కణమును విలోకించును; ఎట్టిపూవును చేబూనునట్లే చింతనిప్పును చేబట్టు నుంకించును. నిప్పుసెగ పోకినంతన నగ్ని గుణమును గుర్తించును. అనుభవముకతన శైశవమున మనుజుడు హృదయమున ప్రోగొనరించుకొను జ్ఞానమును జన్మాంతమందైన గోలు పోక, తరువాతిభవపరంపరలలోనికి గొంపోవును. అనుభవమున్నట్ల జ్ఞానమం దెట్టి మహత్త్వ మున్నదో గ్రహింపుడు. సహజబుద్ధివలన మొరులు వ్రాసిన గ్రంథములవలన చేరులున్నవను. కాని మహావ్య చరిత్రయందు అడగిమడగియున్న గంభీరాంశములను, ప్రత్యక్షవ్యాధి గల అమూల్యభావములును స్వతంత్ర పఠింపవలయును, ప్రత్యక్షమైననుభవమునలనను, సహజపర్వారాజులనుచూచునను గాని మనుసిమ్ములు కానేరవు. ప్రత్యక్షమైననుభవమందలి విలువను గుర్తించి, ప్రాచీనభారతీయులు విద్యాధిని గృహమునుండి పెడలించి, దూరస్థములైన గురువుల ములందును, కఠినపఠింపులందును నీలిపిడి. మన గురుగూఢములు వనశోభయందును, కొండసింగారమందును, పెంపొందినవి. చనలట్టి యింటనే కదా మన విజ్ఞానమును, మన నాగరకతయును ఉద్భవించినవి; ఈయంశమును రవీంద్రుడు పలుమాలు తన రచనలం దుస్లేఖించినాడు.

("In India it was in the forests that our civilisation had its birth, and it took a distinct character from this origin and environment."....."The Indian mind never has any hesitation in acknowledging its kinship with

nature, its unbroken relation with all " Vide Rabindranath's "Sadhana" Pages 4 and 7.)

పాశ్చాత్యులుకూడ దేశభ్రమణమును, ప్రకృతిసంస్కమమును జ్ఞానసంపాదనమున కక్కఱయినవని గుర్తించిరి. ఆంధ్రభూమి కేంద్రబిందు విద్యాస్థితిజీవితమును ముగించి, ఆంగ్లజిజ్ఞాసువులు ఐరోపాఖండమందు దీర్ఘ ప్రయాణములు సాగించి, ఇటలీకి తరలి, అచటి సుందర ప్రకృతివృత్తములందు మసలి, శృంగార ప్రాదములందు, సౌందర్యమాధుర్యములందు గ్రుంకులిసిరి. పెర్సీ, కీట్స్, గోల్డ్స్మిత్ లిగ్నానరించి రసి ఆంగ్లసాహితీ విద్యార్థి లెఱుగుదును. కోలెర్జి మహాశయముడు పర్వతమందలి తన నిభృతస్థానము ("The Valley of Seclusion") నుండి తరలియేకదా తన ప్రజలను చేరుకొనెను.* స్వాతంత్ర్యసమరమున పాల్గొనుటకైకదా ఇటలీ రమ్యా రామములనుండి మిట్టన మహావి స్వీయసేవకుతరలి దేశ సేవయందు కనులను పోగొట్టుకొనినాడు.

ప్రయాణస్రాముఖ్యము సధునాతన యుగమందును గమనించి, ఆంగ్లేయులును జయనమును గుఱించి ఉద్గ్రంథములు వ్రాసిరి. వీరిలో ముఖ్యులు సుప్రసిద్ధ గ్రంథకర్త డి. డి. డి. 1876 లో సర్ వాల్టర్ స్వింపసన్ తో గూడి చిన్ని నావయం దీతడం ఏజెంట్ వెర్చునుండి బయల్పడలినాడు. వాసయందును, నన్నమై, భయంకరమైన సముద్ర మార్గము (Straits) లందును నెచ్చులిసిగూడి సలిపిన పౌతాయాత్ర నాతడు "ఏజెంట్ వాల్టర్" ("An Inland Voyage") అను గ్రంథమున వర్ణించి, క్రీ. శ. 1878 లో దానిని ప్రకటించినాడు. రాత్రులందు తలచుకొనుటకై గామునదిన పాట్ల నత దండు చక్కగ వివరించినాడు. మిగిలిన సామాన్యాంశములను సయుతము వివరించినది తెలిపినాడు. తాను ప్రాసీకొనిన కైరసుండి కైరొనిన అంశములనే అతడు వ్రాసి వ్రాసినాడు. ఈ గ్రంథమందు కైరొనిన సన్ ను, కథనాకాశలను, శిల్ప నైపుణ్యమును గోచరించును. "సిగరెట్" ("Cigarette") లిక సర్

* "Ah! quiet dell, dear cot, and mount sublime! I was constrained to quit you. Was it right, while my unnumbered brethren toiled and bled, that I should dream away the entrusted hours on rose-leaf bed pampering the coward heart with feelings all too delicate for use?" (Vide Coleridge's "Reflections on having left a place of Retirement.")

వార్టర్ సింప్సన్ చరిత్ర నీతడు చక్కగా చిత్రించినాడు. ప్రయాణాంతమున నీతడు వేరిన్ లో ఓస్ బోర్నో సతి (Mrs. Osborne) ని కలిసికొనినాడు. ఈతనితో సలిపిన యొడంబడిక చొప్పున నీయాడుది వెంటనే అమెరికాపోయి, తన తొంటిమగనికి విడాకులు సమర్పించి కొడుకును, కూతురును వెంటగొని స్టీ వెగ్ సాగు కట్టుకొనినది. ఈమె విద్యాబుద్ధులెఱిగిన మహిళయట! ఈమె తనకు లభించినందుల కామహాగ్రంథకర్త మురిసిపోయినాడు. ప్రయాణ ప్రమోదమున ప్రణయ ప్రమోదము చేకుతెనని ఉద్బితబ్బిబ్బయినాడు. ఒళ్లుమఱచి తన ప్రణయావేగము నీతడు తన గ్రంథమందు వెడల గ్రక్కినాడు. స్వేచ్ఛమెయి మనలి, స్వేచ్ఛమెయి మనసు నాశాభరితమొనరించి, స్వేచ్ఛమెయి ప్రేమించు నవకాశము జేకూర్చిన జగదీశు నీతడు ప్రస్తుతించినాడు ("And I blessed God that I was free to wander, free to hope and free to love") ఆత్మకథనము నీతడు కంఠమెత్తి తెలిపినాడో అనునట్లు వ్రాసికొనెనుగదా!

ప్రయాణ గ్రంథములందు చిరస్థానము నాక్రమింపజాలునది ఈతనిచే రచింపబడిన "ట్రావెల్స్ విత్ ఏ డాంకి ఇన్ ది సెవెన్స్" ("Travels with a Donkey in the Cevennes") అను గ్రంథము. మోడెస్టిన్ (Modestine) అను నాడుగాడిదను దోకొని ప్రాస్సనం దీతడు కావించిన పయన మిందు వర్ణింపబడినది. ప్రయాణసన్నాహమునకును, ఖరక్రయమునకును సంబంధించిన అంశములు గ్రంథారంభమున విఫలముగ వర్ణింపబడినవి. చక్కని వర్ణనములున్నను, గ్రంథము విషాదస్థావితమైయున్నది. భారతీయులకువలె స్కాట్లండువాసులకు కొంత ఉపదేశధోరణి యుండును. ఈ గ్రంథమం ద్విధోరణి గోచరింపక మానదు.

వివాహానంతరమున చడమర అమెరికాయందు తాను కొంత కాలము కడపిన జీవితము నీతడు "ది సిల్వెరెడో స్క్వెటర్స్" ("The Silverado Squatters") అను గ్రంథమున చిత్రించినాడు. సిల్వెరెడోను గుఱించిన హృద్యమైన గద్యవర్ణన లిందు గలవు.

దృష్టి నిడికొనియేకదా డీఫో తన సుప్రసిద్ధ గ్రంథరాజము "రావికొనా క్రూసో" ("Robinson Crusoe") ను సృష్టించినాడు! ఒక సాహసకృత్యమును, ఉద్రేకభరితమైన ఒకసంఘటనమును (Adventure) ఆధారముగావించుకొనియే పేన్స్లోపియరు మహాకవి తన "ది టెంపెస్టు" ("The Tempest") ను రచించెనని ఆంగ్లసారస్వతవిద్యాగ్ధు లెఱుగుదురు.

భారతదేశమందు నేడు చెల్లుబడియగుచున్న విద్యావిధానము లోషములతుట్టయని ఎల్లఱు నెఱుగుదురు. ఈ విద్యావిధానమునలన హృదయము వికసించదు. ప్రజ్ఞా ప్రతిభలు హృదయమందేకదా పెంబొందును! కళోపాసనమును పురికొలుపు ఉద్వేగభావనాశక్తులు (Emotion and Imagination) హృదయమునందే కదా పృథ్వి నందును! ఈశక్తులను మనుష్యహృదయమున రేకెత్తించునది ప్రయాణమని కంఠమెత్తి చెప్పగలను. చిన్నిచిన్ని వేడుకపయనముల (Excursions)కందందు ఆవకాశముకలదు; కాని, విజ్ఞానసంసారమున కక్కఱైన దీర్ఘప్రయాణములకు నేటి విద్యావిధానమున ప్రోత్సాహములేదు. కావున ప్రయాణమునకు సంబంధించిన గ్రంథములు అధునాతన భాగవత సారస్వతాంగణమున గోచరించుట లేదు. ఒక్క వంగభాషయందు మాత్రము జలధరసెకా అను సుప్రసిద్ధ గ్రంథకర్త తనయాత్రను గుఱించి వ్రాసిన చిన్నిపుస్తకముమాత్ర మగవడుచున్నది.

మనభాషయం దిట్టి గ్రంథములు లేనేలేవు. దేశాటనమందలి ప్రాముఖ్య విట్టి దని మనస్సులెవ్వఱును చెప్పరైరి. కొలక వత్సరములకు మున్ను మదరాసులో శ్రీబ్రహ్మల కామాక్షిస్వగారు దేశాటనము నుగ్గడించుట ముదావహము... "కాశీమజిలీ" లను గ్రంథముకట్టి మన రాష్ట్రమందు విశేష ప్రచారము నందినది. దీని సంపుటము తెన్నో వెలువడినవి. మధిర సుబ్బన్నదీక్షితులుగారు భూలోకమందలి తమ మడిలీని ముగించి, స్వర్గధామమును చేరుకొనిరి; కాని మణిసిద్ధుడును, గోపాలుడును తమ గమ్యస్థానమును జేరుకొనజాలరైరి. వివిధ గ్రంథముల నుండి సంగ్రహింపబడిన విష్ణూరపు కథలును, చిత్రవిచిత్రములును ఇందు మాటగట్టబడినవి. ఇది మెఱపులు తల్కోత్తించు అబద్ధముల మాట! చేప నవ్విన్న దనియు, రాతిబొమ్మ శిరోజములతో నలరారె ననియు,

సప్తసముద్రముల కవ్వల నొక్కచెట్టుక్రింద వెక్కునిలువుల లోతున కొండొక పెట్టె సారుగునందలి బరణిలో దాచబడిన తుష్టెదలు నులిమివేయ బడినపుడు ఒక బ్రహ్మరాక్షసి చచ్చెననియు (“చేప నవ్వివకథ” “బుద్ధి సాగరకామపాలుర కథ” “సింహదమనునికథ” లను చూడుడు.) దండుడు, సాంబుడు, ప్రవరుడు, వసంతుడు, రాము డను నేవురు మిత్రు లందు సాంబుడు చెట్టుపొందట నిలిచియుండ దక్కినవాగు వివిధశాఖల నుండి చని, సముద్రమధ్యమందో, సర్వతగుహలోనో అదృశ్యులై, ఒకప్పు డిక్కట్టులబడి, వేటొకప్పుడు కొండొక కొలనులో జలక్రీడలు సలుపు గంధర్వస్త్రీలను భార్యలుగబడసి, కైలాసమునకు స్వప్నమస్త్యములను సంధించి, ముల్లొకముల నేలి వనియు, తానువలచిన సుందరాంగు నొక యువతి, పెంపుడుతల్లియైన కక్కసి వచ్చువేళ నల్లిని జేసి మంచపువట్టెడ యందు దాచెననియు, ఎవ్వడో ఆకసమునుండి గిరుగిట్టున జుట్టుకొని వచ్చి లోతుకొలకున గూలబడెననియు, కీలుగుట్టము నధిష్ఠించి యోధప్రవరు డొకడు మేఘనీళ్లులనుండి చరచరబోవుచు, కాజసౌధా గ్రమున తలవిరియబోసికొని విహరించునుండరి చూడ్కివలయందు తటాలున తవుల్కొని బరబర మేడబోసికొని లాగబడెననియు నందు చదువుడుము. ఈరీతికథ లెంతదూరమైనను తెగసాగగలవు. సాహితీ అచ్చెరుపాటును పుట్టించు కథనమును (ఆంగ్లీయులు వచించు “Romance”ను) కాంతించుట సిక్కమే! కాని సత్యమునంది బొలఁగి విష్ణువరముల వెంటబడి సారస్వతకథనాని (“లిమెస్సె” కన్నువైచి “లియాలిజనె”ను తెఱిమిగొట్టు సాహితీయువతి అనిన ననుడు) మృగ తృష్ణననుసరించి చను నభిగనున లి వర్జితగ్రమయందు కూలబడి నగు బాటునకు దానియగును. మాయమాటలును, వింతకబురులును మోలీ బాజానాలి సామరులదృష్టి నాకట్టించును. ఇట్టి వారును వారికి సమర్థించు గ్రంథములు వేలకొలది విక్రయమగును. ఈతుర్కు ప్రావులవలన కొం దలు గ్రంథకర్తలు విశ్వవ్యాపంతు లగుచున్నారు. పితృపితృకై జీవిత ములు భావపొసి, తమ విశ్వములను డుస్రమూలను లగించి, చీని చీనాంబరములను గట్టుకొని కట్టుకొని గ్రంథకర్తలు ప్రజాలియందు సత్య ప్రదీపకలికను వెలిగించుటకుమాటు వారి హృదయములందు రాజ్యచక్ర

మును త్రిప్పు అవిద్యాపిశాచమునకు మఱింత నై వేద్యమును సమర్పించు వారగుదురు. “సత్యం, శివం, సుందరమ్” (“Truth, Goodness and Beauty”) లను మహాదాశయములనుండి పఱతెంచు రచయితలు అంధ కారమందును, అన్యతమందును, అల్లకల్లోలమందును కూలబడుదురు.

భ్రమణచరిత్రలు కల్పితకథలు కావు. ఇవి ప్రత్యక్షానుభవ భాండాగారములు. వీనికతన ఛేదకులు విజ్ఞానము మానవుని సర్వతో ముఖాభివృద్ధికై తోడుపడవనని నాదృఢవిశ్వాసము.

ఏకారణముచేసినో జగదీశుడు నిక్కమైన నావిద్యార్థిజీవితమును దేశభ్రమణమందే ఆరంభింపజేసినాడు. నేను పుట్టినది పవిత్రమైన ఆంధ్ర దేశమందే! ఆంధ్రవసుంధరయందు నేను మిడిమిడిజ్ఞానమును సంపాదించకమున్నే నాతలిదండ్రులు దివంగతులగుటవల్లను, వారి మహానిష్క్రమణానంతరము నా పిత్రాజ్ఞానము వ్యాతుల గభీరకంఠరనాళమందు గుభాలున జొచ్చుటచేతను బాల్యమందే ఆంధ్రావని వీడి, దేశభ్రమణ మొనరించి, తుదకు వంగమాతయండ జేరితిని. నన్ను గన్న ఆంధ్రజనయి త్రికి బోహో లొనరించుచు, ఏదిక్కులేక అట్లాడు నన్ను తన యంకసీమను జేర్చుకొని, నాకు తన స్తన్య మిచ్చి, పదునేనేండ్లు నన్ను పెంచి, నాకు జ్ఞానభిక్ష నొసగి, నాకు పెంపుడుతల్లియను, ఉపాధ్యాయునియునైన “బంగారు బంగళము” (‘సోనార్ బంగ్లా’) స్త్రాల నేను సాగిలపడు చుందును. ఈయవ్వును తలచినపుడు నాహృదయ మావేశముతో నిండి పోవును. నాకనులనుండి కడచలకొలది నీరు కాలును. ఒకప్పుడు తున్నతున్నతైన నాచిన్ని యొడందకు తన ప్రేమసుధాంజనమును పూసి, నాకు సాంత్యనమును, సాంత్యనమునే కారగ, ఆయువును ఒసగిన వంగజనయి త్రి బుణమును నేను తీర్చుకొనలేను. నేడును ఏకారణముచేసిన నాహృదయము విషాదపూరితమగుచో నొకమాటు వంగవసుంధర కరిగి మనసు కుదుటబడిన పిదప నిచటికి మరలివత్తును,..... దేశభ్రమణమందు ప్రత్యంగుళమును పరిశీలించి, అందుండి విజ్ఞానమును గ్రహించుటకు పిన్ననాడే యలవాటుపడితినిని తెలుపుట నాయాశయము.

కలకత్తాలో నుండుతఱి ఆర్యావర్తమును పలుమాలు—ఒక్కొక్కప్పు డొంటరిగను, మఱొక్కప్పుడు సతీసహితముగను—ప్రదక్షిణము

చేసితిని. ఇటీవల మాత్రము పశ్చిమవర్వతములందు పర్యటనము సలుప గలిగితిని. ఏష్యాభూమి వీరవరుండైన శివాజీని గని ప్రపంచచరిత్రకారుల దృష్టి నాకర్షించినదో, ఏపవిత్రసీమ తిలక్, గోఖలే, రనడేమున్నగు మహాపురుషులకు కన్నతల్లియైనదో, ఏనేలయందలి గిరికందరములును, అరణ్యప్రదేశములునుకూడ పూతస్వాతంత్ర్యశబ్దముచే బహుశతాబ్దము ప్రతిధ్వనించెనో, ఏయున్నతాపని గోదావరి, కృష్ణ, సావిత్రి, గాయత్రీ, కాయనా, ఎన్నా మున్నగు నదీమతల్లులకు జన్మస్థలమైనదో, శివాజీ మనియున్నపుడును, లోకమాన్యుడు సబ్బయ్యయున్నపుడును, హిందూమతమనిచలితమై ఏభూమియందు పింపారనో, ఆసమలో ప్రవేశించి, దాని మహత్త్వమును గుర్తింప మిక్కిలి మక్కువపడితిని.

మహారాష్ట్రయాత్రకు బొంబాయిని కేంద్రస్థలము గావించు కొంటిని. అందుండియే పశ్చిమభారతమందలి వివిధస్థలములకు కదలిపోతిని.

ఉత్తర హిందూస్థానమందలి పర్యటనమును ముగించి బొంబాయిని క్ర. శ. 1935 డిశంబరు 16-వ తేదీనాడు చేరితిని. అందుండి 23-వ తేదీని నాసికకు పోవ నిశ్చయించితిని.

నాసికదిశకు పోవురైళ్లన్నియున్నవో, ఏయే సమయములందవి బయల్పెడలనో తెలిసికొనుటకు బోరిబండర్ (Victoria Terminus) స్టేషనునకు పోయి, ఇక్కడయట ఆఫీసులో పాకపుచేసితిని. రాత్రి పదిన్నర మొదలు అరగంట వరకు చోప్పన మాడు పైళ్లు నాసికకు పోవునని అచటి యుద్యోగి (ఆఫీసరు) చెప్పినాడు. “తల్లవారునుప్పటికి ఆ చోటును చేరు గ్రహించి?” అని యాతని నడిగితిని. “11 గంటల రైలు పోవును” అని యావ్యక్తి ఉత్తరమొసగెను.

నాటిరాత్రి (డిశంబరు 23-వ తేదీని) బొంబాయిలో బయలుదేరితిని. అచటి మిత్రుడొకడు స్టేషనువరకువచ్చినాడు; టిక్కెట్టు తీసికొనివత్తునని నాడు. “ఉదయముకు తోపున దిగవలసినప్పుడో ఆక్రొత్తచోటులో చిక్కుపడవలసినప్పును. కావున 11 గంటల రైలునక్ష టిక్కెట్టు తీసికొనిరమ్ము” అని చెప్పి, ఆతనికి కైకమిచ్చినాను. కొంత కేవటలోనాతడు

పంజాబు మెయిల్ టిక్కెట్టు తెచ్చి, నాచేత బెట్టినాడు. టిక్కెట్టును చూడ గనే నా కించుక భేదము కలిగినది... వేగముగ పోవు మనరైళ్లలో మొదటిది పంజాబు మెయిలు! ఒకప్పు డిది గాంధీగారి సర్దిఫికేటునుకూడ వడసినది. బొంబాయిలో రాత్రి ఐదునొకండు గంటలకు బయల్దేరి, నాసిక చేరుట కిది ఉదయమువఱకు నడచునని నమ్ముటెట్లు? శరవేగమున పోవుచు నిది చిన్న స్టేషనులను వదలివేయును. ఇకొక్కయిరి ఆఫీసులోని యుద్యోగులు చెప్పవృత్తాంతమునున్న దున్నట్లు నమ్మరాదని గ్రహించి తిని. ఢిల్లీలో కొనిన “ఆల్ ఇండియా రైల్వే గైడ్” (All India Railway Guide) నొక పెద్ద మసీ బొంబాయిలో డిసికొని మఱల నీయకపోవుటచే నిట్టి యుద్యోగి నాశ్రయింపక తప్పనది కాదు. టిక్కెట్టునుక పోయిన మిత్ర శ్రేణుడైనను 11 గంటలకైతే మెయిలని విని, దాన్నికొన్నవైకము చెల్లించినపుడు అది రాత్రినయముంజే నాసికకడ నన్ను జూరవిడుచునని యోచింపనైన లేదు. “మిత్రుడు నైసర్గికమైన తెలివిన (Native intelligence) ఇంచుక యుపయోగించిన బాగుండెడిది” అని తలచితిని. రాత్రి 11-30 లకు బయలుదేరు ప్యాసింజరు నాసికను ఉదయము 7 గంటలకు చేరునని స్టేషనులో కాగ్రుంబిన పెద్దమసీ యొక డవును చెప్పినాడు. టిక్కెట్టు కొనినవిషయ నీక నాలసింప నిచ్చుగింక 12-వ నెంబరు ప్లాటుసారములో నిలిచిన పంజాబు మెయి లక్కితని. మిత్రుడింటికి మరలిపోయినాడు.

మఱొక విషయము: డిశంబరులోకూడ బొంబాయిలోచలింపి... అంతకుమున్ను సంయుక్త రాష్ట్రములందఱు, పంజాబులోను తిరిగి దురంతమైన చలికి గుఱియై బొంబాయి చేరుకొననంకనే “అన్యాయా!” అని యనుకొంటిని. సర్వరస్థలపరివర్తనమువలన బొంబాయిలోని చిటు చలి చలివలెనే నాకు తోచలేదు నాసికకుపోయి వెంటనే తిరిగి రాదలచితిని. కావున స్నానమున కవసరమైన కొలదిమాత్రపు బట్టలను ఒక మరచెంబునుకూడ గొనిపోతిని. పలువును, రక్కును తలతర శీత వస్త్రములను బొంబాయిలో విడిచిపెట్టితిని.

రైలు క్రమక్రమముగ నెత్తుచో లెక్కి పర్వడజొచ్చినది. ఐద మటి కొండలకు రాకరాక వచ్చితిని కాబోలు కొండకొనలనుండి

చివారున నెగసివచ్చి, తీవ్రతీతవాతూలము నా కాహ్వన మొసగినది. పెట్టిలోనివా రందఱు పెద్ద పెద్ద రగ్గులు కప్పుకొని, ముసుగువేసి, ఏకాంబరభారివలె నున్నవాడను నేనొక్కడనే! వడకకుండ నుండవలె నని యెంత యత్నించినను బహువేగమున నడుచు తేలు నెడర్కొని కిటికీగుండా రివ్వున లోపల బ్రవేశించు చలిగాలిలో శరీరము గజగజ వడకిపోయినది. నన్నుచూచి భేదపడుదానివలె నామరచెంబు చిలుచుప్పుడు చేయుచు కంపించినది! “నాసిక ఇందే నిదురైనది! ఆచటికిపోయి గోదావరిలో ముసుగు తొట్లు? ముందున్నది కాబోలు ముసుళ్లు పండుగ! నాసికచలిని గుఱించి ముందే యోచింపకుండుట పొరపాట్లనది” అని తలపోసితిని.

జరిగిన పొరపాటుపై దృష్టి నిలిపినయెడల అది బ్రూరాక్షసియై పీడించునుగదా! ఇట్టి నెరసునుతలచి వగచుట నా ప్రకృతికృతమాలము. తప్పును తప్పుకాదని మిడిసిపడను. ఇట్టి మిడిసిపాటు మానవుని అపరాధములందు సిద్ధహస్తుని జేసితీటును. పొరపాటునుండి వాటిలు కష్టము కఠన కొంతపరజ్ఞానము చేసినటుననియు, కష్టముకలనగాని మానవుడొక్కఁడవలసమున కలవాటు పడడనియు, స్వీయప్యాదయవరీక్షను నేర్చునాచార్యు లట్టములే యనియు, సుఖమెన్నఁడు నాచార్యశీతము నధ్యక్షింపజాలననియు యోచించి, ఇక్కట్లు బోధించుపాఠమును పలుమాలు మననము చేసికొని, దానికి చిత్తమున చిరస్థాన మొసగి, దాని వెలుగున క్లిష్టపరిస్థితులందు ముందంజవేయ బ్రుతిత్తింతును. ప్రపంచ పరిస్థితు లన్ని వేళలందు మన కనుమాలముగ నుండవు. భిన్న భిన్న మానవ ప్రకృతులతో తఱచుగ మనకు సగంతుణము కలుగుచుండును. అనవరత మేకైకభావమందే మునుగితీలనలసిన, మనకు నింకా తప్పుడు. మనకు నులిపితకాగితమును చేసి వసలితిమేసి, వ్యతిరేకమైన ఏదిన్ని తలపుచేసినను, అది చిరిగిపోకమానదు. క్రతమాలకృతము రిస్థితులను వ్యక్తత వ్యతిరేకపరిస్థితులు నైదోమిలగునవుడు తన మనసును కొంత గట్టిపఱచినగాని (ఇక్కడమును చిక్కబట్టినగాని యనిన ననుడు) మానవుడు ఓణాటాణము తన యంతరంగమున దురంతయాశనచే పొగులును. ఇదియే “తెవులులేని వేదన!” భావసంఘర్షణమున మన

కొక యవూర్వానుభవము చేకులును ; మన మెటుగని త్రోళ్లప్రకృత (అదెట్టిదైనను) మనకు దృగ్గోచరమగును. ఈదృష్టి నలవలుచుకొనుటకు మానవునకు సమయమువట్టును. సంఘర్షణసమయమున మనుజుడు చట్టు మనుట సహజము. చట్టుమనువాడు తనయాత్మపై స్ఫులింగమును విసరు కొనును. ఒరులవలన చెలువునందుటగుమున్ను అంతరంగికముగ సీతడు తానే ఎంతేని చెలువు నందును. సంఘర్షణము నీతడు విశాలవృత్తితో పరికించు ముహూర్తమండే విజ్ఞానదృష్టి నలవలుచుకొనగలడు. ఈ దృష్టి నలవలుచుకొని బాహ్యవనియందు ప్రవేశించితిమేని, ప్రతిహాలానుభవములు మనచే “అయ్యో!” యనిపించవు. మననును పిడికిటబట్టు పెట్టని మన మాతురపడ నక్కఱలేదు ; మీదుమిస్కిలీ మనసొకొంత జ్ఞాన మబ్బు నని ఆనందింతుము. “అయ్యలారా! జ్ఞానము గిన్నెయిలేనవలె మనకు చేబడదు. దాని నందుట్టక బిక్కొకపుడు మనము చింత నిప్పులందుకూడ కిక్కిరుమనగుండ నడువవలెనుబడి! ఈభ్రమూ వాహినియందు చదువరులు నన్నసుగమించివచ్చిరేని, మనుష్యచరిత్ర యందలి చిత్రవిచిత్రముల నెన్నేని ఊడగాంచగలరు.

రాత్రకదా! మననునందు నాందోళన మేమియు లేనందున చాలి యొక్కవగానున్నను, నిద్దుర రాదొడగినది. కాని నిద్రపోవు కెట్లు! రైలు రాత్రి రెండున్నర గంటలకు నాసిక జేరు నని బండిలోని ఒక పెద్దమనిషి చెప్పినాడు. నాకు కుసుకువట్టుచో (తురీగవలె నది ముందటికరుగుచున్నందున) సాగమ్యసాసము పట్టవలె వెళ్లు కగనిపోవును గదా! అందుచే నాసిక నెదురుచూసుచు, భంచుకొన నరుగక బుట్టె తిప్పవేసెతిని. మాపెట్టిలో నెందఱో లేరు. వండుకొనుట కెంతేని చోటున్నది. ఇది యవూర్వమైన విషయమే! స్థలమున్నను నిద్రించుటకు పెట్టిపుట్టితిని గానని వగచితిని. “ఈఘటము ఒంటరిగా నున్నాడు. పాపము కాలక్షేపమునకై వీనితో నేడైన గొప్పగోష్ఠిలోదూగుటమే” లను నింగితజ్ఞానము పెట్టెలోని మహాశయని కొక్కనికైనను లేకపోయినది. పరోపకారము ప్రపంచమునుండి అంతర్ధానమైపోయినదని కెనిసె తిని. నిలువున ముసుగులుదన్ని ఒకరిద్దలు భీమకాయలు మహాభూరముగా గులు పెట్టసాగిరి. రైలుకోరుతో పంచెము గట్టుటకై

ముక్కులతో వారు గంభీరముగా గర్జించుచున్నట్లు తోచినది. “ఈఅతి
కాయ మహాకాయు లెవ”రని ఆశ్చర్యముతో పరికించితిని. ఒకడు
మార్వాడీమహాశయిండు, బస్తావంటి బొజ్జగలవాడు, నేను రైలెక్క
బోవునపుడు “చోటు లేద”ని కసరి, నేను పెట్టెలో ప్రవేశింపగనే
అత్రుతిభుడైన పెద్దమనిషి! కాని విడునిమిషములలో అతనికిని, నాకును
స్నేహము కుదిరినది. అతడు హైదరాబాదులో వస్త్రకము చేయు
చున్నాడు. కొలదిమాత్రపు తెలుగుముక్కులను ముక్కున బట్టినాడు.
విభక్తులను, పురుషులను పాటింపమేని, ఆతని ప్రయోగములందు తప్పు
లున్నవని చెప్పబాలము. “నేను ఉన్నాడు ఈబల్లమీద. చోటుగట్టి
ఉన్నాడు. మీరు పడుకున్నాను ఆబల్లమీద” అని కొంతసేపటికి
మున్ను నాతో అతడు చెప్పినాడు. తన ప్రసంగములో పొగవువతుగా
మార్వాడీమాటల నాతడు కలుపువాడు. రాజస్థానమందు ముఖితిని
కావున “గట్టి” (అధికముగా) మున్నగు మార్వాడీమాటల నెఱుగు
దును. కావున నాతనిమాటల సమలీలగ నర్థముచేసికొని, ఆతని వింత
ప్రసంగమును వివరణ నని మిక్కిలి ముక్కునవడి, ఏమేమో యాతని
సంగువాడను. నవ్వడం నేనడిగిన కొన్ని ప్రశ్నల కతడు నవ్వచునే
ఉత్తరములు చెప్పినాడు; తక్కిన ప్రశ్నలు నానోటనుండగనే నిద్ర
ప్రసంపమందు ప్రవేశించినాడు. ఇకటి పుటి డ్టిషనులో (ఇది పెద్ద
స్టేషన్) గట్టు కిగినపుడు ఒక స్ట్రాబింగు ఇన్స్పెక్టరు మాపట్టెలో
ప్రవేశించి “చక్కట్లు! చక్కట్లు!!” అని ఆతని ప్రక్క నిలిచి, పలుమారు
అఱుదినాడు. కాని మార్వాడి తన గుట్టుత్రాతనింపుకొనను తగ్గింపలేదు;
మీరనుమిక్కిలి తెలుగువచ్చిస్తాయిలో నిశ్చయించినాడు! గుట్టుగట్టు రెండవవ్యక్తి
ఈతని లున్న ప్రయోగము. నుభవై ధరినిబట్టి అతడు పంజాబీయని
బోధపడినది. నేను బంగలబాయిలో రైలెక్కునవ్వటకే అతడు నిద్ర
పోవుముడను. “నక్కముగానిది గుంభకర్ణదృశ్య” మనుకొంటిని.
గుట్టులోనున్న మహాశయిని మాటగట్టినట్టులు కట్టి ఆతనివారలు రైలు
లోనికి నెక్కించుచుండుదు! ఈవ్యక్తులనుమీమ పోక్తిమొగముతో
కొంతసేపు సేటిచి, ఏమనుకొనినాడు? పాపము, ప్రావిలింగు ఇన్స్పెక్టరు
వారిని కడవక (కడవినను లాభములేదని గుర్తించుచుండును) మెల్లగ

పెట్టెనుండి అవ్వలికి జారినాడు. వీరి గుట్టుపోటీయందు నాకు కొంత కాలక్షేపమైనది.

పర్వతగుహలందు భయంకరముగ గర్జించుచు, వర్షింపఁబడిన సింహము వలె రైలు కొండసారంగములందు (Tunnels) భయదశబ్దము చేయుచు పర్విండుచుండెను! నిర్జనపర్వత ప్రదేశమునుండి వెడలిన ఘోర ప్రతిధ్వని రక్కసియఱపట్లు కర్ణిపుటములందు బడినది ! దేనినో “కటక్! కటక్!!” అని తెగనఱకుచు దూసుకొనిపోవునట్లు అంధకారమున ధూమశకటము తోచినది! “భీషణముగ అంకలువేయు అపూర్వమైన ఆబోతేమోయిది” అని యనిపించినది. “కొండలను, లోయలను, వనములను, చీకటులను, విపత్తులను లెక్కనేయక సింహనాదము చేయును చరచర సాగిపోవు అద్భుతయోధు డిట్లుండును కాబోలు” ననుకొంటిని. “భూమి నుండి ఒక్కుమ్మడి ఆంబరవీధి కెగసి, మేఘములను కరచర నమలజూచు అపూర్వమృగ మేమోయి!” అని తలపోసితిని. “భీష! కర్ణింపి ఇట్లుండవలెను. తింటే గారెలు తినవలెను; వింటే భూహాసము వినువలెను, ఎక్కితే పంజాబుమెయిలే యొక్కనలే”నని యనుకొంటిని.

గవాక్షముదిక్కుగా దిరిగి, చీకటిని ఛేదించు ఇంజనువేలుగున నట్టై తల్కోత్తి, వెనక్కుతరలు దృశ్యములను పొడగాంచుచుంటిని. అంధకారము! ఆకస్తికాలకము! అపూర్వదృశ్యము!—నందము క్రిముగ నివి యొసగు భావభిక్షకై మానసాంజలి నొగ్గి అట్టి దూర్పునిఱుంటిని.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

రెండవ ప్రకరణము

సంకల్పశక్తి ఈశ్వరశక్తికి మాటువేరేమో! దైనికజీవితమున నెత్తుకొండ లేదునైనపుడు ద్విగుణీకృతోత్సాహముతో, అద్భుతసాహసముతో వానిని ప్రతిఘటించి ఇది ముందులకుఁబుకును. ఘనాంధకారము బోలు దౌష్ట్యము దీని చఱపులను టిని, ప్రాణములు వీడు రక్కసివలె నఱచి ఎందో యదృశ్యమగును. నిలిచి పోర నుంకించిన ప్రతిఘోషశక్తులీశక్తి యగ్రసర యగుటకు తెరువొసగి, తాము సంపూర్ణయాంతరంగిక పరివర్తనమంది, అపూర్వాలోకమున తేజరిల్లి, దీనికి వంగి సలా మొనరించి, వెన్నెకు తరలును. పశ్చిమపర్వతముల నెదుర్కొని, కొండసారంగము లగుదు భీషణప్రతిఘోషములు లేవుచు, మహావేగమున ముందరి కుటు కుచు, ధూమశకటము తనపెలుగున దళింపి అద్భుతదృశ్యములు నాటిరాత్రి నామానసాంజలి నిడిన భావభిక్ష యిదియే!

సరిగ రాత్ర రెండున్నరగంటలకు రైలు నాసికస్టేషను జేరుకొని నది. కుంజరకుంభస్థలిపై లంఘించుటకు మున్ను ఊణము తడయు కేసరి లీల, ఆవిరళభావప్రవాహమును తనలేఖనీముఖమునుండి వెడలించుటకు ముందు నిముసము యోచించు మహారచయితవలె పొగబండ్లకు రాజైన పంజాబుమెయిలు తరువాతిపయనమును సాగించుటకుమున్ను ఒక్కఊ ణమునేపు ఆగినది. విశ్వమందు చిరమై వెలయునది శాంతిగాని భీషణ విజృంభణముకాదని ఘోరధ్వనియంతరమపుడు రాజులిన నిస్తబ్ధత దీక్షద మొనరించినది.

నాసిక స్టేషనుకడ రెండు ప్లాటుఫారము లున్నవి. బొంబాయి నుండి వచ్చు రయిల్వే క ప్లాటుఫారము కడను, బొంబాయిదిశ జను బండ్లింకొక ప్లాటుఫారము పొంతను ఆగును. రెండును ఇనుపదారికి చెరియొకవైపున నున్నవి. స్టేషన్ అంతపెద్దదికాదు. రెండుప్లాటుఫార ములుకల నిడదవోలు స్టేషనునకు సైదోడువలె నున్నది. నాసికపట్టణము దీని కైదుమైళ్లదూరమం దున్నది. నాసికకు త్రియంబకము పదునెనిమిది మైళ్ల మేరలో విలసిల్లుచున్నది. రెండుక్షేత్రములను చూడవలెననియే బొంబాయినుండి కదలివచ్చితిని. త్రియంబకమందే గోదావరి పుట్టినది.

ఏనదియందు మునిగినను దానిజన్మస్థలమును చూడవలెనని పిన్న నాటనుండి మక్కువపడుచుందును. నదీపూరము ప్రేమపూరమువంటిది కదా! ఈశ్వరకరుణనందుచు నీశ్వరు నందవలెనని ఆతురపడుచుందుము కదా! వెల్లువలో మునిగి మునిగి, పనిచెల్లిపోయినదని నేను తలపను. బానిని కనిన ప్రకృతి యెట్టిదో కనుగొన వాంఛింతును. ప్రకృతిదృశ్య ములను చూచి, వానియందు విడియవలెనని ఎత్తువేయుచుందును. ఇట్లు విడియునపుడే మన కవి చక్కని గురుకులములు కాజాలునని యెఱుగుదును.

గోదావరియొడల నాకు ప్రత్యేకానురాగము కలదు. గోదావరి నదీతీరమున బుట్టి, గోదావరీసీరములం దీదులాడి, గోదావరీసలిలమును గ్రోలి, గోదావరీవాలుకాస్థూపములం దాటలాడి, పిన్నతనము నీ నదీమ తల్లిదాపున కడపుటచే కన్నతల్లివలె నా కది పూజనీయమైనది. నేడును ఈనది నాస్వంతనదియని చెప్పుకొనుచుందును. ఎన్నెన్నిచోటులందో తిరిగి జన్మస్థలమం దీర్ఘరీమతల్లిని చూచినపుడు నాహృదయ ముప్పొంగును.

గోదావరికి గంగ చెల్లెలందురు. అక్క తనబిడ్డను చెల్లెలిచేత బెట్టినట్లు నాబాల్యముకడవకమున్నే గోదావరి నన్ను గంగకడకు పుచ్చెంచినది. గోదావరివలె నామనసునకెంతో ప్రీతిగొలుపు సరిల్ల లామ గంగ! గంగపాడవు పదునేనువందలమైళ్లకదా! ఈ మేరయందు పయ నించి, గంగాహృదయమును పరిశీలించుభాగ్యము నాకు గలిగెను. గోదాపులీనతలమునకు చీదువరులను గొంపోవుటకు ముందరు గంగను. నే

బరీతీంచిన తెలుగును (ఇది మన ప్రస్తుత పఠనమునకు మేలుబంతియైనది కావున)* సుత్రేపముగ నిందు తెలుపుదును.

మంచుకొండపై వెక్కునాళ్లు పయనము సాగించిన పిదప లక్షణ ర్ఘూలాకడ జాల యాశ్రమములను చూడజాలుదుము. ఈ తావును చేరువఱకు గంగ సన్న నైయుండును. ఇందుండి పోయిపోయి, మైదాన మున ప్రవేశించుతఱి క్రమక్రమముగ నిది వెడల్పగును. లక్షణర్ఘూలాకు మూడుమైళ్లదిగువలో హృషీకేశ క్షేత్రమున్నది. ఈరెండు క్షేత్రములకు నడుమ గంగయొడ్డన చిన్న చిన్న కుటీరము లున్నవి. ఒకరి నడుగ నక్కఱలేకుండ మన మీ కుటీరములం దుండి ప్రకృతిశోభను విలోకించుచు, హిమగిరిదృశ్యమును మనసున బొనుపుచు, దివిజకల్లోలినీ పూరమున గ్రుంకు లిడుచు, చిరశాంతియందు ధ్యానమగుచున్నవై హాయిగ కాలము గడపవచ్చును. ఇందు వసించు యోగులలో ముఖ్యులు రామకృష్ణమంగళస్వాములు ఇచ్చటియాశ్రమములలో, వ్యాసాశ్రమము, శంకరాశ్రమము, రామాశ్రమము, స్వర్ణాశ్రమము ప్రధానములు. శంకరాశ్రమస్వర్ణాశ్రమములు చక్కని పాలరాళ్లతో నిర్మింపబడినవి. శంకరాశ్రమము గంగకివ్వలను, స్వర్ణాశ్రమ మవ్వలను ఉన్నవి. అనుదినము వీనియందు పురాణకాలక్షేపము జరుగుచుండును. అతిథులను సత్కరించు వ్యవస్థ లిందుగలవు.

ఈవ్యవస్థల నేర్పఱచిన మహాసీయులలో ముఖ్యుడు 'కాలీకమలి వాలా'యను సన్యాసి. ఇతడెప్పుడును నల్లకంబళి కప్పుకొని తిరుగువాడు. కావున ప్రజ లీతని నట్లు పిలువదొడగిరి. ఈతడు స్థాపించిన ధర్మశాలలు హృషీకేశమున నారంభమైనవి. బదరికాశ్రమమునకు పోవువారు హృషీకేశమున హిందీలో వ్రాయబడిన ఒకచిన్న వైద్యగ్రంథమును, ఒక మందల సంచికట్టును, ప్రయాణాఘట్టములను సూచించు పఠమును, గంగోదకముతో నింపబడి, లక్కతో బంధింపబడిన ఒకచిన్ని చెంబును, ఒక తులసిమాలను కాలీకమలీవాలా ధర్మశాలయందు పడయగలరు. కలవారి కిని, వేదలకునుగూడ నీశాలలే వాసస్థానములు. ధనికులిచ్చు వైకము దానమునకై వినియోగపడుచుండును. దేవప్రయాగ, కేదారనాథ,

* ధీనిని గుఱించిన విభులోదంతమున చడువరలు పిదప నెఱుగ గలరు.

యమునోత్తరి, గంగోత్తరి మున్నగుచోటులందు కాలికమలీవాలా స్థాపించిన చిన్నిచిన్ని శాలలు కలవు. ఇతడు దేశభ్రమణమున నెంతోపైకమును బిచ్చమెత్తితెచ్చి, వీనినిర్మాణమునకై వెచ్చించినాడు. ఈతని నిండు బొమ్మ యొక్కటి నేడును హరిద్వారహృషీకేశములకు* నడుమ నున్న సత్యనారాయణమందిరమం దున్నది.

లక్ష్మణర్ఘుాలా హృషీకేశముల నడుమ రెండు చోటులందు యాత్రికుల నీవలి యొడ్డునుండి ఆవలియొడ్డునకును, అవ్వలినుండి యివ్వలికిని దాటించు నావలున్నవి. దాటించుటకు పైకమిచ్చినను నావ వాండ్రు పుచ్చుకొనరు. ఇటీవల లక్ష్మణర్ఘుాలాకడ వ్రేలాడు వంతెన యొకటి నిర్మింపబడినది. ఈ ప్రదేశమున లక్ష్మణాలయముకలదు. హృషీకేశమున భరతాలయమును రామాలయమును నున్నవి. లక్ష్మణభరతుల కిచ్చోటులందు దక్క భారతసీమయందు మతెందును ఆలయములు లేవు. హృషీకేశమున మూలమిట్టనుండి నిమ్నతలమునకు దుముకుతటినది మిగుల వేగవంతమైయుండును. హరిద్వారమున గంగ చాల గభీరమై యుండును. అన్ని కాలములందును నది యిచట చరచర పోవును. హరిద్వారమందలి ముఖ్యఘట్టము “హరికీసారా.” హరిద్వారమనిన స్వర్ణద్వారమనియు, స్వర్ణమునకు పోవువా రిందుండి పోవలె ననియు, ఒకప్పుడు యుద్ధిష్ఠిరుడు అనుజాల గూడి ఇందుండి పయనము చేసెననియు, క్రమ క్రమముగ తమ్ములును, భార్యయును నేలగూలినను, శునకరూపమున గోచరించిన యమునకు తనధర్మప్రవర్తనముజూపి, అతడు స్వర్ణమున కందుండియే పోయెననియు హిందువులు విశ్వసించుచుండురు. హరిద్వారమునకు కొంతయెగువలో ‘భీమగొడ’ యను చోటున నొక చక్కని చెరువుపొంత పాండవుల విగ్రహములును, పార్శ్వతీవరమేళుల మూర్తులును కలవు. కొండమీది సూర్యగుండమువలె నీతటాకము మిగుల పవిత్రవంతమైనదని ప్రజలునమ్ముచుండురు. హరికీసారాకడ నమర వాహిని చెడల్కుగ నుండును. జాహ్నవి నడుమ చిన్నమందిరముకలదు. విష్ణుపాదములనుండి సురాపగ యిచ్చోటునే చెడలెనని యాత్రికులు విశ్వసించుదురు. తొలుత నే నీమహాక్షేత్రమునకు 1927 లో ఏప్రియల్

* హరిద్వారము హృషీకేశమునకు దడుమమైక్ల దిగువనున్నది.

13వ తేదినాడు జరిగిన కుంభమేళ మహోత్సవసమయమున పోతిని. చిన్న చిన్న సందులనుండి లక్షలకొలదియూ త్రికులు బ్రహ్మగుండమందు పగలు ఒంటిగంట వేళ స్నానముచేయుటకై ముందులకుఁజేరి. జనసమూహమందపుడెందఱో నేలబడి విగతజీవులైరి. హరిద్వారమునుండి మూడుమైళ్లు ఎగువకుపోతిమేని, ఖంఖాక్షేత్రమును చూతుము. ఇచ్చట దక్షమందిరమును, 'సతీకుండు'ను గలవు. ఇది దక్షుడు యజ్ఞముచేసిన తాపందురు. ఈయధ్వర మిచ్చట జరిగెనో, తూర్పుగోదాపరీమండలమందలి దాక్షోరామమందు జరిగెనో తెలుపలేము. నైమిశారణ్యమునందువలె నిందోక పెద్దమూరుతీవిగ్రహ మున్నది. హరిద్వారమునుండి ఞాల దూరము సాగిపోతిమేని, బ్రహ్మవర్త (దీనికి 'బిక్టార్' అను నామాంతరము కలదు) మనుక్షేత్రమును చూతుము. ఒకప్పు డిచట బ్రహ్మయజ్ఞము చేసెనందురు. అత్తజీ భూమితలమున స్థాపింపబడిన మేకు ఎంతలోతువఱకు లోనికిపోయినదో యెటుగ యత్నించి ఎందఱో విఫలమనోరథులై రట! ఇచ్చట గంగ మొసళ్లతో నిండియుండును. ఇట్లని అందునే నీదులాడునపుడువిని, ఈశ్వరకరుణకతన మకరముల కెర గాకతీరమును చేరుకొంటిని. ఇచటికి సుమారు మూడుమైళ్లదూరమున పరిహారమును పల్లెకలదు. ఈపల్లెకు కొంతదూరమందున్న వనమున సీతను రామాజ్ఞనౌదలదాల్చి లక్ష్మణుడు విడిచెనట! "జానకి ఇందే పరిహరింపబడినది తావున దీనికి పరిహారమును పేరు వచ్చె" నని అచటి యోగియొకడు నాతోపలికెను. పరిహారమున కసతిదూరమున గంగదాపున మూడు పురాతనదేవాలయము లున్నవి. వీనియందు రాగిబొణముల తున్నులున్నవి. ఇవి కుశలవులును, శ్రీరాముడును ఆప్రాంతమందు తమ యుద్ధమున వాడిన బొణములని అచటివారందురు! బొణములు పురాతనము లై నవనుట నిస్సంశయము! కాంతారగర్భమున లోకపావని జానకి విడువబడినచోటున నేడును ఒక పెద్ద మఱిచెట్టున్నది! ఈ చెట్టు మొదలుచచ్చి చాలకాలమైనది. చాలదూరమువఱకు వెరిగిన డోడలపై నిది నిలిచినది! అచట నొక లోకతైన గుండమున్నది. సీతమ్మ అందుండియే భూగర్భమున ప్రవేశించెనని కథ వృద్ధుడైన సన్యాసి యొక డచ్చోటున నా కెఱింగించెను. ఈవృద్ధు డా గుండమును నూయిగమార్చి, అచట నొక చిన్నగుడి కట్టినాడు. సీతమ్మ

భారతస్త్రీ! ఆమె పరిత్యజింపబడినది భారతారణ్యమందుగాని ఆమెరి కాలోగాని, మెసపాటేమియాలోగాని కాదు. ఆర్యావర్తమందే కదా ఆమె యట్లు విడిచిపెట్టిబడినది! జానకి యందే పరిత్యజింపబడినదని మనము నచ్చిన నమ్మవచ్చును.

తరతరములనుండి వెరగి వెంపొందుచున్న విశ్వాసమును నఱకి వేయుట దుర్మతికే సాధ్యము. మూఢవిశ్వాసమును మనసునుండి దూర ముగ నెట్టివేయుదును. కాని, దేవదేవునివలె ప్రభాకలితమై మనశ్శుడు స్సమక్షమున దోచు విశ్వాసమునకు సాగిలపడుదును. మూఢవిశ్వాసము జ్ఞానసంపాదనమునకు చెఱుపు దెచ్చునట్లే సంశయపరంపరలు దాని కెగ్గు దెచ్చును. జిజ్ఞాసకు మార్గదర్శక మగు సందియమునకే నేను నామనసున తావొసగుదును. సంశయములను మూటగట్టి మనసునం దిమిడ్చి, దేశా టనము చేయువాడు వ్యర్థప్రయాసకు పాత్రుడగును. ఇట్టిఘటము ఏమూలనో నక్కి, ముక్కిపోయినబాగు!

లోకపావని జానకి బాష్పవారిచేకడుంగడు పునీతమైన చోటును చూచినపు డేభారతీయుని కన్నులనుండి నీళ్లు జొటజొట రాలవు? మునిగూడి అచ్చో గొంతకాలముండి, మరల బ్రహ్మవర్తమునకు తరలి పోతిని.మంధర్, ఉత్తరీపూర్, వేణిగంజ్, మాధవగంజ్, మియాగంజ్ లను చోటులుదాటి, గంగాగంజ్*కడ గంగాతీరమున వైకుంఠాశ్రమ మున నారదస్వామి ఆదరమందుచు కొంతకాల ముంటిని. ఈ తావున భూగర్భమున శంఖచక్రములుగల చక్కని విష్ణువిగ్రహము దొరకిన దట! స్వామిజీ ఇందే తనయాశ్రమమును నెలకొల్పి, విష్ణువిగ్రహము నొక చిన్నగుడియందు ప్రతిష్ఠించెను. ఇందుండి పూర్వశరాయి పోతిని. ఇచట గంగాతీరమున చండీమందిరము కలదు. కర్ణుడు తనశరీరమునుండి కొంతరక్తమును దీసి చండీదేవి కిందు అభిషేకముజేయువాడట! 'చండీ మయ్యా'ను గుఱించి పాటలుపాడుచు పలువురు హిందూస్థానీయు లిచ్చోటి కరుగుదురు. ఇందుండిపోతిమేని, జమల్పూర్ మాంఘీర్ సుల్తానగంజ్ లను చేరుకొందుము.

* ఈతావు నయు కరాష్ట్రములందు ఘనకాబాద్ జిల్లాలో కలదు. ఇచ్చటి గొకఠాట కయనమంది కనాక్ కలదు.

సుల్తాన్ గంగ్ కడ మందాకిని చాల వెడల్పుగనున్నది. నదినడుమ చిన్న కొండగలదు. ఈకొండపై పూర్వము జహన్ను ఋషి తప మాచ రించువాడనియు, ఆతనికిన్క పాలబడి, తోడ్తోడనే వానికుక్షిబడి, ఆతని కరుణవెంపున ముని యూరువునుండి యీవలికివచ్చి, అందుండి గంగ జాహ్నవి యను నామమునం దెననియు నచటివారందరు. దివంగతుడైన తన జనకుని పవిత్రస్మృతికి చిహ్నముగ నొకవంగీయు డందు ఒక ఈశ్వరాలయమును నిర్మించినాడు. దీని దాపల కొండకొనపై చక్కని ఆశ్రమముకలదు. భారతీస్థుడను స్వామిజీ ఒక డం దుండును. ఇత డతిథులను సత్కరించుచుండును. ఎవరేని ఈతనిపాదములపాంత వైకమిడిన యెడల, శిష్యులు కైకొందురు. ఎవ్వరును నేమియు నీయకుండినను, అచట నాహారము లభించితీటును. స్వామిజీ నియోగించిన నావికుడే ఆశ్రమ వాసులను గంగనుండి ఆవలకును, ఈవలకును దాటించును. స్వామిజీ ఒకప్పుడు రామేశ్వరమువఱకు దక్షిణయాత్ర చేసి, అరవమున 'పరుపు' అనుపడమును, తెలుగున 'చారు' అనుమాటను నేర్పుకొనెను. 'గోదావరి'పేరు నాకు ఉత్తరహిందూస్థానమున అమోఘమైన సర్దిఫికేటైయుం డెడిది. ఆనదీతీరమందే నాజన్మస్థల మున్నదని తెలిసినంతన ప్రతియాశ్రమ మందు నాకు నీడలభించెడిది; ఆదరానురాగములు చేకులుచుండెడివి.

జహ్నుయాశ్రమమందలి దృశ్యము మిగుల విచిత్రమైనది. పట్టి సముకడ గోదావరి నడుమ గుడియున్నను, ఇచ్చటివలె నందు నెత్తయిన కొండలేదు. కావున జహ్నుమున్నాశ్రమమందలి చక్కండన మచ్చో గానరాదు. ఇచటికి రమారమి నూలుమైళ్లదూరమందు వైద్యనాథమను మహాక్షేత్రము కలదు. భారతసీమయందలి ద్వాదశస్వయంభులింగము లలో నొకటి అచ్చోగలదు. కాశి; రామేశ్వరము, కేదారనాథము, సోమనాథము, శ్రీశైలము, కాళహస్తి మున్నగుక్షేత్రముల బోలునది వైద్యనాథము. శివరాత్రి కచటికి వేనవేలు యాత్రికులు పోవుచుం దురు. సుల్తాన్ గంగ్ కడ చెంబులందు గంగోదకమునుబట్టి, శివరాత్రి నాడు ఈశ్వరున కభిషేకముచేయుటకై యాత్రికులు వైద్యనాథక్షేత్ర మున కరుగుచుందురు.

వీరితో వైద్యనాథక్షేత్రమునకు పోవలె నని మక్కువపడితిని. ఈ ధోరణి ఆధునికవిద్యాధికులలో పల్లవరకు విడ్డూరము గొలుప వచ్చును.

గంగోదకమును గొని శివలింగము నభిషేకించినంతన కైలాసము దివినుండి నక్షత్రమట్లు చేతిలో రాలునని విశ్వసించును. కాశీక్షేత్రము నాటుమాటులు దర్శింపగలిగితిని, ఈశ్వరుడు తనకు గల ఒక్క కైలాసము గాక మఱి యొకైలాసములను నాకై నిర్మించుచున్నాడని నేను తలంపను. తీర్థయాత్రల ఫలితమును గుఱించి పల్లవరు చెప్పు ఉదంతమును ఉన్నదున్నట్లు గ్రహించును. తీర్థసేవనమును, దేవతాదర్శనమును, దేశభ్రమణమును, కొండొక మహాత్తరోద్దేశమునకు సాధనములు మాత్రమే! ఈమహాత్తరోద్దేశము ఆత్మశక్తి! ఆత్మశక్తి యలవడిననాడు పౌరవలె కనుల నంటిన మాయ రాలుననియు, పరంబోధ్యితిని గుర్తించ జాలుదుమనియు నావిశ్వాసము. పూర్ణవిజ్ఞానము నందజాలిననాడు మన మీ యఖండమును వీక్షింపగలము.

విశ్వవిద్యాలయమున పెద్దడిగ్రీలను సంపాదించితిని, వెక్కు బహుమతుల నందితిని, యశస్థిలకుల ప్రశంసనందితిని, విద్వాంసుడ నై తినని తలపను. నిక్కంపు విద్య విశ్వవిద్యాలయమును వీడినయనంత రమే ఆరంభమగును. ఆక్కరము లిచ్చు జ్ఞానము, ఎవరోయిచ్చిన జ్ఞానము, గ్రంథములందు నెందఱో ప్రోగొనరించినజ్ఞానము, రెండవతర గతిజ్ఞానమనియే (నెకండు హేండ్ జ్ఞానమనియే) నా యభిప్రాయము. లోగల సహజశక్తినిలేసి, స్వతంత్ర యోచనయం దారితేటి, స్వతంత్రభావ భాండాగారమును నిలుపుకొనిననాడే మన విజ్ఞానదాహము తీటును. “ఈపిపాస యెట్లు తీటును దైవమా?” అని కన్నీళ్లు వదలుదుము కదా! వేయివెరవులు రోయుదుము కదా! ఈవెరవులను బట్టి నడచు చుండ నాకస్తికముగ మేఘముల మఱుగునుండి విద్యుల్లిత మెఱయు లీల మానసదిగ్విలయమున నొక్కొక్కప్పుడు ఏదేని మహితభావము తల్కొత్తును! అప్పుడు మనసు కొంత కుదుటబడును. తపసు చాలింపక నడచితిమేని, భావసౌదామినీపరంపరలు గోపికానివహమట్లు హృదయ బృందావనము నాశ్రయించితిమను!

తీర్థనేవయును, దేశయాత్రయును ఈ వెరవులలో ముఖ్యములు. ఏయేతావులందు శతాబ్దులుసాగిలపడినవో, ఏయేచోటులు సహస్రాబ్దులను కనులజూచినవో, ఏయే ప్రదేశము లొకప్పుడు మహావిజ్ఞానులకు పుట్టిండ్లయి గంభీరవేదవాక్కులతో ప్రతిధ్వనించినవో, ప్రకృతిశోభతో నవనవోన్దేషమై యున్నవో ఆయాస్థానములం దెన్నెన్ని భావతరంగములు పొంగి పొరలవు? నేను గ్రంథకులిడిన దీతరంగములందు; నేను సాగిలపడిన దీభావములకు † శరీరముతో బాటు మానసమును, ఆత్మను గూడ నీతావులందు వెలారు భావలహరియందు మాటిమాటికి ముంచి వేయ నాతురంపడుచుండును. నాదృఢవిశ్వాసము నా యాశయమునకు సింహద్వారమని నన్ని, “ నీయింగ్లిషు నీథోరణిని చంపలే” దని పల్కురు గేలిచేసినను, నాపథమందు ముందంజవేయుచు నేయున్నాను. నా యాంగ్లము నన్ను చెటుపలేదనియే ఆనందింతును. ఆంగ్లభారతిని నే ననవరతము పూజించుచు నేయుండును. కాని నాస్వతంత్ర భావమును “ మట్టు పెట్టు” మని ఈమె హంకుమ్ చలాయించుచో, హద్దుమీటి రావలదని ఈమెను ధిక్కరించుటకు సంశయింపను.

జహ్ను ఋష్యాశ్రమమునుండి నూఱుమైళ్ల దూరముననున్న వైద్యనాథ క్షేత్రమునకు కాల్పడక బోవ నిశ్చయించితిని. పరుగిడుచు, రివ్వరివ్వన నెగయుచు మన మెంత జ్ఞానమును సంపాదించుము? నడచి నడచి ఉస్సురుస్సురని చెమ్మట బొట్టులు రాల్చుచు, నీబొట్టులందు ముత్యాలబోలు క్రొత్త తలపులను చూతుము, దక్షిణామూర్తి యీగ నుండియు, దోమనుండియు విజ్ఞానమును సంపాదించువాడట! ఆ మహా

* బ్రహ్మసహజీకులందు పెద్దయైన రవీంద్రుడేమనినాడో గమనింపుడు :

“India chose her places of pilgrimage wherever there was in nature some special grandeur or beauty so that her mind could come out of its world of narrow necessities and realise its place in the infinite.”

† ఇట్టి భావములు కేవలము పౌరాణిక ప్రామాఖ్యముగల తావులందును, వ్రకృతి శృంగారమున రంగారు చోటులందును, మాత్రమే కాక చారిత్రిక ప్రామాఖ్యము గల స్థానములందును గూడ వెల్లివిరియుచుండును. కావున పుణ్యాస్థలములును, పుణ్యాస్థలము లును, ఏడారులును, కొండలును, అడవులును, నేలసొరంగములును కూడ నాభారత యాత్రయందు కేరినవి.

నీయుడు పుట్టిన చోటునందే మనము జన్మించితిమి. యత్నించినచో, బాహ్యదృశ్యములనుండి మన మఝేపజ్ఞానమును తోడుకొనలేమా?

ఆశ్రమమందు కొన్నాళ్లు విడిసీయుంటిని. అచట జరుగు పురాణ కాలక్షేపమందును, తాత్త్వికచర్చలందును పాల్గొనువాడను కావున స్వామిజీవితము, ఆశ్రమవాసులకును నాయెడల నెంతో ప్రేమ కుదిరెను. స్వామిజీ కమండలువునుపోలు చక్కని రాగిచెంబును (నేడును ఇది నా కడ నున్నది) తెప్పించి యిచ్చినాడు. ఆశ్రమసమీపమందే కలశమున గంగోదకమును నింపి లోకపాపనిని చేబూని, యోగీంద్రుని ఆశీస్సుల నంది, వైద్యనాథమునకు పోతిని * శివరాత్రిసమయమున నీకథనమును తెలుపుతఱి స్తుతిపథమున నాటి శివరాత్రి సంఘటనములను సమగ్రముగ పరికించుచుంటిని. ఈయాత్ర కష్టభూయిష్టమైనది. పథమందు పల్వరతో శ్రమించి, పల్వరతో నానందించితిని. చక్కనైన చోటులందు కొన్ని వారములు సలిపిన నాటిపయనము నా కెంతో మేలొనరించినది. వైద్యనాథమందలి ఆలయము గుహవలెనుండును. వంగి లోని కరుగవలయును. పథశ్రమానంతరము కఠినోపవాసముతో పల్వరను త్రోసికొని, నేనందు ప్రవేశించుతఱి ప్రాణములుపోవునవస్థసమ్ముఖమైనది. హల్లాబోడీ, దేవఘోర్, కుయిల్ మున్నగు చోటులనుండి కడలిపోయి మరల గంగా ప్రవంతిని బట్టితిని. కాన్పూర్, ప్రయాగ, కాశీ మున్నగు పట్టణములందే గాక పల్లెలందును, వనములందును కూడ వసించి, జాహ్నవిని సేవించితిని. కలకత్తాకు సుమా రెనుబది మైళ్ల దూరమందే గంగ సాగరమున గలియును. కావున ప్రతివత్సరము సంక్రాంతిసమయమున నచట మహోత్సవము జరుగుటెఱిగి, కలకత్తాలో నుండుతఱి అచటి కెన్నో మాటులు పోవువాడను.

* ఇట్టియాత్ర లోకవ్యాధాంక్షవసుంధరయందును జరుగుచుండెడివి. లండనులో థేమ్సురగడీతీరమందలి నత్రమందు విడిసి, పల్వరయూత్రికలు కేట్టర్ బరీకి (ధర్మరక్షణార్థ మనువులుగోల్పడిన థామస్ బెకెట్ నమాధిస్థానమును చూచుటకై) పోవువారనియు, పథిమ లూక్నొక్క రొక్కొక కథచెప్పవారనియు, ఈత్రమకథకుని పేరిట మార్గమందు విందులును, వేడుకలును జరుగుచుండెడివనియు ఛానరుమహాకవి తన “కేట్టర్ బరీజేస్” (“*Canterbury Tales*”)లో తెలిపియుండెను కదా!

చదలేటిని శ్రద్ధాభక్తులతో పరిశీలించినట్లే గోదావరిని కూడా పరిశీలించవలెనని ఆతురపడుచుండును. కొన్నేండ్లకుమున్ను రాజమహేంద్రవరమునుండి పర్ణశాలవఱకు పోజాలితిని. అది పడవపయనము. — పదినాళ్ల పయనము. ఇసుక తిప్పలందును, పాసికొండలందును, జనపదములందును, భజనలందును, ఆటలందును, పాటలందును గడపిన సమయము ఆనందస్థావితమైనది. రామనవమినా డయోధ్యలోకంపై భద్రాచలమందే (నాడయోధ్యయందు జన్మోత్సవముమాత్రము జరగుచుండును) విశేషోత్సవములు నెఱపబడుచుండును.

పర్ణశాలభద్రాచలములను పంచవటిక్షేత్రము లనుచుండుము. నాసికకడ నున్నది పంచవటి యని మహారాష్ట్రుల తలంపు. ఇందును అందును కూడా సీతాహరణస్థానములు పేర్కొనబడియున్నవి. మనస్రాంతమును గుఱించిన ఉదంతమే సత్యమైనదని నిరూపించబడినదని ఇటీవల కవిసార్వభౌములు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రులుగారు చెప్పిరి.

త్రియంబకముచు తొలుత జూచి, పిదప నాసికరావలెనని నిశ్చయించితిని. తెల్లవారుజామున నాలుగు గంటలకు స్టేషనునుండి నాసికకు బస్సుపోవుననియు, అందుండి వేటొకబస్సు త్రియంబకము పోవుననియు వింటిని.

నేను దిగిన స్లాటుఫారముదిక్కు నుండియే బస్సు నాసికకు పోవును. బస్సుపోవుటకు రహారమి రెండు గంటల వ్యవధి యున్నది.

స్లాటుఫారమునుండి మెల్లగ స్టేషన్లోనికి పోతిని. గేటుకడ నేమో యల్లరి జరుగుచున్నది. ఒక భీమకాయునితో టిక్కెట్టు కలక్టరు జగడమాడుచున్నాడు. టిక్కెట్టుచూపు మనినపుడు కొండంతమనిషి చల్లగ నొక యరటికట్టును తీసి వానిచేతులలో పెట్టినాడు. పదుగురను కరగించి ఒకేవిగ్రహముగా పోతబోసినట్లు ప్రత్యక్షమైన పెద్దమనిషి న్యాయమును గమనించి పదిపెద్ద టిక్కెట్లను కొనవలసినది. లేదా ఒక పెద్దటికట్టుకొని, దాని నేవ్రేలితో లెక్కకట్టి, మిగిలినశరీరమును లగేజీచేయించి, శ్రేక్లో పడవేయించియుండవలసినది. ఈరెండు విధములలో నేదేని ఒకవిధమును అవలంబించలేదు సరికదా; ఒక్క

పెద్దటిక్కట్టునకు కూడ మొట్టిపెట్టి, ఆమహారథు డొక వైల్లు టిక్కట్టును కొనినాడు. అదికూడ యెందులకో నాకు బోధపడినది కాదు. ద్వారము దాపున ప్రదర్శించబడు దృశ్యము ఇతరులకు ఎంతో ఆనందము గొలిపినవి; కాని టిక్కట్టుకలక్టరుకు పట్టరాని ఆగ్రహమును కలిగించినది. లోనికిటికిగుండా స్టేషన్ మేష్టరు ఈదృశ్యమును పరికించి, నిలిచి పోరు చున్నది కొండంతవ్యక్తియగు లెటిగి తన్ను గానట్లు తనపనిలో నిమగ్నుడైనాడు. “వేళకు వైకం లేకపోయింది. ఏదోకొన్నాను. తీసుకో ఎగురక” అని భీమకాయు డనినాడు. ఆతని కంఠస్వరము రైలుకూతవలె ఘోరముగా నున్నది ! వానిరూపమును, మాటలఘోరణియు టిక్కట్టు కలక్టర్ గుండెలను దడదడలాడించినవి. తా నడ్డు నిలిచినను తనను, తనగేటును, తనస్టేషనును కూడ ఒకయంజలోదాటి ఆత డవ్వలి కరుగునని గ్రహించి, బుద్ధిమంతుడు కాపున టిక్కట్టుకలక్టరు చల్లగ ప్రక్కకు తప్పుకొనినాడు.

“ఈవంతమానిసి ఎవ్వడో ! గజాసురుడు కాడు కదా ? వీనిని స్పృశిస్తే తీటవలె” నని తలపోసి, నే నాతని వెంటబడితిని.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

మూడవ ప్రకరణము

బొంబాయిలో రైలెక్కినది మొదలు ఇప్పటివఱకు కంటికి కునుకు లేదు సరికదా కొయ్యవలె కూర్చుండవలసి వచ్చినది. బస్సు బయల్దేరుటకు రెండుగంటల వ్యవధియున్నది. కనుక కొంచెమునేపు డ్దేష నులో నొఱగవలెనని మక్కువపడితిని. ఆచోటును సంపూర్ణముగా పరికించినాను. లోనిహాలులో కొన్ని బల్లలున్నవి. వానిపై నేమీ ఖాళీ లేదు. ఒక పొడవుపాటి బల్లమీద నెవరివో సామానులున్నవి. దానికి రెండు ప్రక్కలందుగూడ నేమేమో మాటలు అమర్చబడియున్నవి. నే నీ ఘోరకలి చూచుచుండగా చరచరపోయి గజాసురుడు నేలమీది సామాను నిటునటు తన్ని, బల్లమీది సరకును క్రిందికి దొరలించి తాను దానిపై బడినాడు. బల్ల వెద్దది కాబట్టి దానిపై నిరువురకు చోటు కలదు. కాని 'సగము గజాసురునకు' మాత్రము అది సరిపోయినది. మిగిలిన శరీరమును అతడు దిగువదెస నున్న టీషాపులో ప్రవేశపెట్టినాడు. "తుమ్ కోఁహా? జావ్ బహార్," ("ఎవరవు నీవు? పో ఆవలికి") అని అంగడివాడు అఱచినాడు. "ఛూప్"! (ఱారుకో!) అని ఒక పర్యాయము కెవ్వమని గజాసురుడు కన్నులు మూసినాడు. అతనితో ప్రసంగింపవలెనని ఆతురపడితిని; కాని నా కప్పుడు తరుణము చిక్కలేదు. వానిఘోరణినిమాత్రము గమనించుచున్నాను. పలుకరించినంతన, నిముసములో నన్నాతడు 'గుటుక్కున మ్రింగు'నేమో అని యడలితిని. 'నాసిక డ్దేషనుకు వచ్చినవాడు తప్పక నాసికపట్టణమున కరుగును. అందైన నీతని గలిసికొందునుగాక!' అని మనసు కుదుట బఱచుకొంటిని. కాని మేనువాల్చుటకు నా కెందును వోటు కానుపించలేదు. తుదకు కూర్చుండుటకైన తావులేదు. నేలపైకూడ నెందఱో పరుండిరి. టీషాపులో కొంతనేపు కాలక్షేపము చేయదలచినాను. చలి తీవ్రముగా

నున్నది. తేనీరు కొంతచలిని ఆపునని యెఱుగుదును.* నాసీకచలిని టీవలన కొంతవఱకు నెట్టింపదలచితిని. అందుచే టీపాపులో గట్టిగ తిప్ప వేసితిని. పావువాడు హిందూస్థానీయుడు. మంచి చలాకీ మనిషి. అతని ప్రోత్సాహమువలన రెండుకప్పులను అవలీలగా గొంతుకలో ప్రవేశ పెట్టితిని. “రోడ్డున కవ్వల ముసాఫర్లకై ఒకబంగ్లాయున్నది. పరుండు టకు మీ కందుచోటుదొరకును” అని ‘చావాలా’ చెప్పినాడు. ఆవల కటికిచీకటి! ఎట్లొ నేనూ, నాచెంబూపోయి ‘బంగ్లా’లో ప్రవేశించితిమి. శవములవలె పలువురు అచట పడియున్నారు. గ్రుడ్డిలాంత రొకటి

* వారుణమైన చలిలో పుడ్రెండేడ్లకుమున్ను హిమాలయములందు వెక్కుకాళ్లు ప్రయాణము చేయవలసివచ్చింది. వెహివరులో కొన్నిదినములుండి జింటారాలేండి కోఁల్ నున్నగుతావులు చూచుకొని, కైబరు తెరువున కవ్వలనున్న లేండిఖానాకు పోతిని. అంతకుమున్ను అరడజను యేడ్ల క్రీతముమాత్రము కైబరుకొండలందు సొరంగ ములు (టన్నెల్సు) దొలుచబడినవి. వీనిగుండా రైలు కడుగేర్చున నడచును. ఇండియా కును, ఆఫ్రికానానమునకును నడుమ సరిహద్దులో ఒక చిన్న పోస్టాఫీసు ఉన్నది. ఒక కఠాకా పెద్దమనిషి నా కందు కనుపించి, ప్రసంగధోరణినిబట్టి నేను కాక్చిరమునకు పోవు చుంటినని గ్రహించి “అయ్యా! ఇపు డచటికి పోయిన తప్పక ముప్పువాటిల్లును. అచటి చలిని నహించలేరు. ఈదినములలో నచ్చటివరు జమ్మాకు పోదురు. పలువురు గుండెలకు కుంపట్టు కట్టుకొని తిరుగుచుండరు. ఈచలిలో మీకు నెమోనియా వచ్చుతీరును. ఇప్పుడు ప్రయాణము సాగించుట వుంచిదికాదు. సాగింతులేని, తప్పనిసరిగ బ్రాందీని ఉపయోగించవలెను” అని పలికినాడు. “కాక్చిరముపోవుట తప్పదు. కాని బ్రాంది నా క్రయించుటెట్లు వైవమా!” అని కలపొసేతిని. బ్రాందికి బదులు మూడేసిగుంటల కొక కప్పుమోతాదు చోళ్ళకు హిమగిరి ప్రయాణములో టీ పీల్చువాడను. చిన్న చిన్న కొండ వల్లెలందుగూడ టీ లభించెడిది. క్రీ నగరముపోవుతఱి చాలమైళ్లు జీలవనది దావుననుండి కొండలోయలో పయనము సాగించవలెను. రాత్రులందు హిమగిరిపై నేకుటిరమందో విడిసి, మంచుగుండా త్రోవవేసికొని దురంకమై, దుస్సహమైన చలిలో నుదయమే జీలవ నదిలో నునిగి స్నానానంతరము వేడివేడి తేనీరుత్రాగువాడను. టీవలన కొంతచలి చచ్చె డిది. పంగమిత్రులకును, లేనీటికి నెంతో స్నేహము. వెక్కిరిండ్లు చంగీయులతో వసించుటచే కాబోలు ఇట్టినేస్తము నాకకూడ నొకప్పుడు లభించినది. టీ యొక్క మహత్త్వముల త్వముల నొక్కమహాకావ్యమున విర్ణయ గాంక్షించుచుంటిని.

వెలుగుచున్నది. ప్రదేశము ధూళితో నిండియున్నది. చోటుకూడ స్వల్పము. ఎంతసేపు నిలిచియుండును? నాకడ స్నానాంబరము లేకదాయున్నవి! "నాసికదుమ్ము పవిత్రమైనది" అనుకొని ధూళిలోనే తువాలు నొకమూల బఱచి శరీరమును దానిపై బడవేసితిని.* వెంటనే నిద్రపట్టి

* ఇట్టియనుభవము నీవఱలా? నోకపర్యాయ మెఱుగుదును. కొన్నేండ్లకుమీఁది అలవాదాదునుండి పయనమై నేను చిత్రకూటమునకు పోతిని. నాతో క. స. మూర్తి యను నొక ఆంధ్రసోదరుఁడు పయనమైనాడు. ఈ సోదరుని స్వస్థలము తూర్పుగోదావరి జిల్లాలోని ఒకపల్లె. చాలకాలమునుండి కుటుంబసహితముగ నీతఁడు కలకత్తాలో నాబసకు దావుననుండువాడు. బ్రాహ్మణుడు; అచ్చవై దీకి; ముచివాడు, అర్ధశాలి వేళ చిత్రకూటము స్తేషనులో దిగితిమి. స్తేషనుకు ఆరమైలు దూరములో విక్రాంతిగృహమున్నదని వింటిమి. అర్ధశాలి! గాఢాంధకారము! నామిత్రునికాళ్లకు జోడులేదు. ఒంటికి చోక్కాలేదు. స్తేషనునుండి విక్రాంతిగృహమునకు పోవుటకు సరియైన తెన్నులేదు. చుట్టప్రక్కల తున్న చెట్లు విరివిగా పెరిగియున్నవి. త్రోవనిండా మూల్లే! మెల్లగా నడచినడచి నామిత్రుఁడు సరిగా వాడిముండ్లపై ఆడుగువేసి "అమ్మో! చచ్చేను!" అని కెత్తుకుని భగనస్వరమున మూలుగువాడు. చుట్టత్రాగుట నాకును అభ్యాసములేదు; అతనికిని అభ్యాసములేదు. కావున మాదగ్గఱ అగ్ని వెట్టి సంగ్రహములేదు. ఎట్టో కొంతసేపటికి అవిక్రాంతిగృహము చేరితిమి. నామిత్రుఁడు తనమూటతో (చోక్కాలేకపోయినా, బిళ్లగోచీదారుడైన యాతఁడు పాగాధరించివాడు) వైకెగ బ్రాకిరెండడుగులువేసి, ఆక్కడనిలిచిన ఒకమృగముపై గుభాలున కూలబడి, "అమ్మో! చచ్చేను!!" అని మరల బొబ్బవెట్టినాడు. "ఏమది?" అని ఒక అడుగు వెనుకకువేసి, "భయంలేదు" అని అతనికి హుమారుయిచ్చితిని. ఇంతలో మువ్వరు హిందూస్థానీయులు ఒక టార్పిలైటుతో అచటికి వచ్చిరి. వారు మువ్వరును ప్రయాణికులే! పాతకలు వస్తుండు వీరినిగుఱించిన విల్లూదంతమును వేఱుగ్రంథిమున నెఱుగగలరు. టార్పిలైటుకెలుగులో చూచితిమిగదా ఒక ఒంటె అందు నిలిచియున్నది! నామిత్రుఁడు లేవనైనలేవక, కొంతసేపు దానిమ్రోల సాగిలబడి మూలుగుచు, పిదప లేచి, కెలుగులో మృగమును చూచి "అయ్యో! దీని మొహంమందా!" అని వెనుకకు మామిదికి దుమికినాడు. "భయంలేదు. ఇది పెద్దపులికా" దన్నాను. "కాదంటారా?" అని అతడు "హర! హర! మహాదేవ శంభో!" అనుచులేచి హావభావములతో ఇంచుక సేపు భరతనాట్య ప్రదర్శనమును సాగించినాడు. ఆచోటు మృగముల విక్రాంతిగృహముని తేలివది. ప్రకుంచములాని వెంటనరకంకయు నంచేయున్నది. మేమైదుగురమూ కంచ సాందవలనకె దావిలోనే నాటిరాత్రి శరీరమును పాఱవేసితిమి.

నది. తోడనే అచట నేదో యల్లరి పుట్టుటచే నులికిపడి నిద్రనుండి యాక స్మికముగ లేచితిని. చీకటిలో నచటివారు కుమ్ములాడుకొనుచుండిరి! ఛెళ్లుఛెళ్లుమను చఱపులు వినబడినవి! కాలికి బుద్ధిచెప్ప నుంకించితిని. పెద్దగోలలో “దొంగ! దొంగ!!” అని ఒకరిద్దరు కేకలువేసిరి. నేను పాటిపోయినయెడల నేనే దొంగనని ‘నాభరతం పట్టెద’రని తలచి నే నందే నిలువంబడి “ఆగండి! ఆగండి!!” అనిమాత్రము అఱచితిని. స్టేషనునుండి ఒకరిద్దరు లాంతరులతో పరుగెత్తుకొని వచ్చిరి. ఎంతోకష్టముతో అప్పటి కురుక్షేత్రయుద్ధమును ఆపివేసిరి. జరగినకథ యిది: నిద్దురలో నెవడో ప్రక్కవానిని తన్నినాడు. వాడులేచి అసలీపాయిదాలతో బదులుతీర్చినాడు. ఇరువురకు ద్వంద్వయుద్ధము పొసగినది. చాపచుట్టలవలె వారు దగ్గరనున్న లాంతరుపై బడిరి. భగ్గుమని అది యారిపోయినది యోధులిరువురు ఒరులపై బడుటచే పెద్ద యుద్ధము రేకెత్తినది.

సమరము సమసిపోయినపిదప నెవరిచోటునందు వారొఱగిరి. కొంచెమునపై నె పిచ్చుట నందుండి కదలిపోతిని. ఇంకను చీకటి యధికముగానే యున్నది. స్టేషన్ దిక్కుగాపోతిని. కొంతదూరమున అంధకారములో నేదో తెల్లనివస్తువు కానుపించినది. ఒకపర్యాయము కదలుచున్నట్లును, వేరొకమాటు నిలిచినట్లుచు అది తోచినది! “ఏమది?” అని యూహించుచు నిలువంబడితిని. ఆవస్తువు అట్లే యున్నది. “ఇంతకుమున్ను దొంగ అబద్ధము! ఇప్పుడు నిజము అయియుండును. దొంగ కానియెడల అదేదో భూతమైయుండును. షేక్స్పియరు మహాకవియే పిశాచములను నమ్మియుండ, నట్టివి లేవని తలచు టెట్లు?” అని తలపోసి “ఎవరువారు?” అని కేకవేసితిని. జవాబులేదు. ఆవస్తువట్లే తిరుగుచున్నది. వేటువైపునుండి స్టేషనుదిక్కుగ నడచితిని. ఆపదార్థము నా దెనుకు రాదొడగినది. “శ్రీఆంజనేయం, ప్రసన్నాంజనేయం!” అనుకొని చరచరనడచి, రోడ్డును చేరుకొంటిని. స్టేషనునుండి వెడలు ఊణాలోకము దానిపై తోచినది. సమీపించిన ఆవంతవస్తువేమో నాకపుడు తెల్లమైనది. తెల్లబట్ట కప్పుకొని ఒకమనుజుడు వచ్చి నామోలె నిలిచినాడు. “నీవెవ్వడవు?” అని బిగ్గటగా నంటిని. “మాది నాసిక. నేను పండాబ్రాహ్మణు

డను. మీరెవరు? యాత్రికులా?" అని ఆతడనినాడు. "అవును యాత్రికుడనే! భూతమువలె అట్లు మసలుచున్నావేమి? పలుకరించి నవుడు మాట్లాడలేదేమి?" అని వచించితిని. నా ప్రశ్నకు త్తరమియక "నాతో నాసికరండు. చక్కగా యాత్ర జరపిస్తాను" అని ఆతడనినాడు. "నీవు జరపించనక్కఱలేదు. పో" అని వడివడిగ నేను స్టేషనులోనికి పోతిని. అప్పుడైన నన్నాతడు విడువలేదు. నావెంట స్టేషనులోనికి పరుగెత్తుకొని వచ్చినాడు. ఒకచిన్ని కార్డు నాచేత బెట్టి "తాము నాతో దయ చేయండి. మీకన్ని సదుపాయములు కలుగును" అని అతడనినాడు. ఆతని కార్డుపై దృష్టిపఱపితిని. అందిట్లున్నది:

"కా. ధా గంగాధర లక్ష్మణఖాండవే.

తి. సోమవార్ పేర్; ఘర్నం. 8402 నాసికాక్షేత్ర"

నేను మఱిమాట్లాడక స్టేషన్ మాస్టరున్న గదిలోనికి పోతిని. బ్రాహ్మణుడు వెనుకకు మరలినాడు. నాటి పితౄచము వదలిపోయినదని సంతసించితిని.

ఈ పండా బ్రాహ్మణుని చూచినంతన నామనసున క్రోధభావ ముదయించినందులకు కారణము లేకపోలేదు. ఈతనితెగను గుఱించిన దురభిప్రాయము లెన్నో పలుగులుగులవలె నామనసుపై వ్రాలినవి. మానసికముగ నాతో కలిసి యాత్ర సలుపుచు, నాతో సంతసించుచు, నాతో సంతపించుచున్న చదువరులు అవుడు నామనసున నట్టిభావము లేల పొడసూపినవోయెఱుగ గాంక్షింతురు. పండా తెగను గుఱించిన ఉదంతమును వారెఱిగినచో, మున్ముందు వారితో నేను మసలినరీతికి హేతువు లెవ్వయో గ్రహింపగలుగుదురు. కావున నతిసంక్షేపముగ నీవృత్తాంతము నించుక దెలుపుచుంటిని.

భారతయాత్ర స్థలములం దెచ్చటి కరిగినను పండా బ్రాహ్మణులు ప్రత్యక్షమగుదురు. వీరి యేజంట్లు దూరస్థలముల కరిగి, యాత్రికులను పట్టుకొందురు. మనయాత్రికులలో పల్వరు వూర్వారాచారపరాయణులు; పల్లెలందుండువారు. క్రొత్తచోటులనిన వారికి కొంత భయముండును. ఎందు విడియవలెనో, ఎందరుగవలెనో, ఏమేమి చూడవలెనో వారెఱు

గరు. పోయినచోటులో వాడుకయైయున్న భాష వారికి తెలియనిదై యుండుట మాడ కలదు. బిక్కు బిక్కున పయనముపొగించు యాత్రికులను తమవశమొనరించుకొని పండా బ్రాహ్మణులు చిత్తమువచ్చిన తెఱంగున ప్రవర్తించుచుండురు. వీరిచర్య మనసున కెంతేని యాతన కలిగించును. యాత్రికులను పిండి, వీరు వైకమును దీయుదురు. వీరివర్తనము వర్ణనాతీతము. ఆలయములోని పూజారులకు వీరు సైదోడులు.

ప్రయాగలో ప్రసిద్ధికెక్కినపండా శ్రీహరిశాస్త్రి. ఇతని సొంత యిల్లు దారాగంజిలో వెణీమాధవమందిరమునకు రెండుఫణ్లాంగుల దూరములో గంగానది యొడ్డైన నున్నది. ఈతనిబోలువా డింకొకడు లేనందున పోటీ బేర మేమియు నీతని కెదురు నిలువలేదు. ఇతడు చాల ధనము నార్జించి వృద్ధుడైనాడు. ఇతని కొక కొడుకు. లంబోదర శర్మ! ప్రయాగకు శారదతో పోయినప్పుడు మాత్రము నే నీతని యింట మకాము పెట్టవలసి వచ్చినది. 1930 జనవరినెల ప్రయాగలో మిగుల పవిత్రవంతమైయుండెను. ఆనెల 29 వ తేదీని కుంభమేళమహోత్సవము జరగినది. దీనిని మనము త్రివేణీ పుష్కరమనినను, అనవచ్చును. ఆజేండ్లు కడచినపిదప అంత్యపుష్కరమువలె ప్రయాగయందు మహోత్సవము జరగినది. పూర్వోక్తకుంభమేళమునకు మూడేండ్లకుమున్నే హరిద్వారమున గంగాపుష్కరము జరగినది. సంక్రాంతినుండియే త్రివేణీ స్నానము మహాత్తరమైనదని ఊహింపబడుచుండెడిది. నానా ప్రదేశములనుండి బహుసంఖ్యకులు అపుడు ప్రయాగ కరుగుచుండిరి. అంతకు మున్ను సంవత్సరమునుండి కుటుంబసహితముగ దేశాటనము సలుపుచుంటిని. త్రివేణీపుష్కరమునకు శారదతో కలిసి రాజస్థానమునుండి ఢిల్లీమీదుగా అలహాబాదున కరిగితిని. మకరస్నానమునకే అచటజేరవలెనని ఆమె పలికినది. సరిగ పెద్దపండుగనాటికి గమ్యస్థానమునుచేరి శ్రీహరిశాస్త్రిగృహమున బసచేసి, విధ్యుక్తక్రియలు నెఱపడలచితిని. తనజడ కొనయందలిచెత్తైడు భాగమునుదీసి, “త్రివేణీ” జనయిత్రికివేణీదానము చేయుదునని శారద చెప్పినది. దివంగతులైన నాతలిదండ్రుల నుద్దేశించి తీర్థవిధి పెట్టెదనని శాస్త్రితో నే బలికితిని. కాశీలో ఒక పెద్ద పండాకడ ఏజంటుగా పనిచేయుచున్న దిబ్బయ్యదీక్షుతు అను పెద్దమనిషి యొకడు

అప్పుడు శాస్త్రీకడ నున్నాడు. శాస్త్రీకి మఱింత లాభము కలిగించవలె ననియు, తానుకూడ ఇష్టమువచ్చినట్లు కొల్లగొట్టవలెననియు నీత డూహించినాడు. ఈ యేజంట్లచర్య మిగుల విచారితముగా నుండును. ఛాయవలె వీరు వెంటవెంట పిరిగి, అక్కతైన వైకము దీసికొని, అంత టితో విడువక, “గంటలోయిష్టాము;కొంచెము వైకము బదులియండ”ని తీసికొని యాత్రికులు ప్రయాణముసాగించు దినమున నంత్రానమగుచుం దురు. చేయవలసిన క్రియలకై శాస్త్రీతో సంప్రదించి, దీక్షితులు పెద్ద మొత్తమును వివరించినాడు. ఇంచుమించుగ నాతడు తెలిపిన వైకమునిచ్చి వేసితిని. “వేణీదానమహోత్సవమునకు పసుపుబట్టలు కట్టుకొని, దంప తులు త్రివేణికి పోవలె”ననినాడు దిబ్బయ్య. “భేష్” అంటిమి. వైకము చేబడువఱకు బ్రాహ్మణు లిద్దఱు మాయడుగులకు మడుగులొత్తిరి. పదం పడి మాదారి మేము చూచుకొనవలసివచ్చినది. యమునాగంగలు కలియుచోటు మాబసకు రమారమి రెండు మైళ్లదూరమందు కలదు. “అవట మీకై ఒక బ్రాహ్మణుడు కనిపెట్టుకొని ఉంటాడు. వెళ్లండి” అనినాడు శ్రీహరిశాస్త్రీ. “భళాభళి” అని దీక్షితులు సెలవిచ్చినాడు. చచ్చిచెడి మేమచ్చటికి పోతిమి. బొబ్బిలి పాపారాయుడువంటి ఒక మహా వీరుడు మా కందు ప్రత్యక్షమైనాడు. అతడు హిందూస్థానీయుడు. వాని శరీరము దారువువలె నున్నది. మొగము బిందికంటె పెద్దదై యున్నది. పెద్దపెద్ద బూరెలు కొన్నిపదలు గుండ్రముగా పేర్చబడి యున్నట్లున్నది ఆ వదనారవిండము! మీసములు మిగుల దీర్ఘములు! బొత్తాములవైపును వీపుమీదికి ద్రిప్పి చొక్కాదొడుగుకొనినాడు. ఇతని జూచినంతన కొంచెము వెనుకకు తగ్గితిమి. ప్రయాగలో కొందఱు కొందఱు హిందూస్థానీ బ్రాహ్మణులు కొంత తెలుగు నేర్పు కొని అపరక్రియలందు శ్రీహరిశాస్త్రీకి సాయపడుచు, నాలుగు డబ్బులు సంపాదించుకొనుచుండురు. పాపారాయుడు కొన్ని తెలుగుముక్కలను ముక్కున బట్టినాడు. మమ్ములను జూచి గంభీరవదనుడై “రా అండి కూసుకోండి” అనినాడు. “వీడేదో కూయుమంటున్నాడు. ఏమికూత కుయ్యను దైవమా! చేతనైతే ‘కొక్కురోకో!’ అనుము” అని శారదతో చెప్పితిని. “బాబ్ డీ! కూసుకోండి” అని పాపారాయుడు మరల పలికినాడు.

“హిందీమే బోలో భయా” (“అన్నయా! హిందీలో చెప్ప”) (అని కొంచెము సేపు హూర్సుని, నదినడుమకు దోకొని పోవుటకై ఆతడు నావ నీడ్చుకొనివచ్చులోపల మేమిరువురము “ముముక్షుజన హృదయంగమం బగు త్రివేణీసంగమంబున దానంబులు” గావించితిమి. హిందూస్థానీ యుల సంస్కృతోచ్ఛారణము విడ్డూరముగా నుండును. వంగపురోహి తులు సంస్కృతమును చావగొట్టి చంపివేతురు. వీరు గౌడ బ్రాహ్మణులు. మన క్రియలకు వీరంతగా పనికిరారు. పాపారాయు డేమో యుచ్చరించి నాడు. వేణీదానసమయమున హిందూస్థానీవిచ్చిడు తప్పడేమో! ఎట్లో అచ్చటికాండ జరపుకొని శాస్త్రీగృహమునకుపోయి, మఱునాడు తీర్థ విధి నిర్వర్తించి, అంతకుమున్నే లాహోరునుండి మరలివచ్చిన మోతీ లాలుజవహరులను ‘స్వరాజ్య’ భవనమున దర్శించి గయకుపోతిమి.

గయలోని పెద్దతెలుగువండా కేసరియాచార్యులు. ఈయన మకాము “పంచపటి”లో. ప్రదక్షిణామూర్తి మఱొకపండా! గయలో వివిధ ప్రదేశములందు పితృకార్యములు జరగవలెను. ముఖ్యస్థానములు మూడు: 1. ఫల్గుణినది, 2. విష్ణుపాదము, 3. అక్షయవటము. ఆచార్యుల వారి అనుచరులలో నొకడు ఫల్గుణికడ నుండును. నదికి కొంతదూర మున (యీనదిలోని నీరు సీలమండలను దాటదు) పదుగురచే పదిమట్టి చిప్పలలో అన్నము వండించి, టోకుమీద నందఱకు నివటి బ్రాహ్మణ డొకేమం త్రము నుచ్చరించును. వటవృక్షముకడ నపుడపుడు ఆచార్యుల వారు పనిచూచుకొందురు. మంత్రము లుచ్చరించుచు నీయన ఇతర ప్రసంగములలోనికి దిగుచుండురు. గయావళి యిచట ప్రత్యక్షమగును! ఇతడొకహిందూస్థానీయుడు. పితృ దేవతల కీతడు భూలోకమున ప్రతినిధి యట! పిండ ప్రదానము ముగిసిన వెనుక యా త్రి కులు పోయి పురోహితుని మాటబట్టి, ఈతనికాళ్లు గట్టిగాపట్టుకొని “తృప్తికలిగినదా?” అని ప్రశ్నిం తురు. చి త్తమువచ్చినంత వైకమునువీరికడనుండి పిండిగాని “తృప్తికలిగిన” దని ఈతడనడు. అట్లననిచో పితృ కార్యమునకు భంగమువచ్చునట! ఆచా ర్యులు గారకిని, గయావళికిని దగ్గఱసంబంధము కలదు! తగినంత వైకము ముట్టినపిదప, గయావళి కాళ్లమీది భక్తవరేణుని వీపుపైతట్టి, ఆతని మెడలో నొకగన్నేరుదండవేసి “తృప్తికలిగినది” అని సెలవిచ్చును.

పెద్దపెద్ద మార్వాడీలు గయావళులకు పెద్దపెద్ద మొత్తములొసగుచుండురు! పితృదేవత లెట్లుండురో కాని, వారికి ప్రతీనిధులనబడు మహాశయులు “వైలాపచ్చీస్!” పద్ధతిలోనివారు. వారికభవ్రాయుట కిది సమయము కాదు. సింగపూరు మున్నగుచోటులందు కూడ నాటకోటి నెట్టులను గలిసికొని వీరు చాలవిత్తముదెచ్చి, చిత్తమువచ్చినట్లు వెచ్చింతురు. గయలోని పెద్దపండాలు కొండలు ఇకాకమ్మేకుచ్చు చెల్లింపవలెను. లేకున్న ఆఫీసరు వచ్చునప్పటికే డేగలవలె వీరెచ్చటికో రివ్వ రివ్వన నెగసిపోదురు.

“తైర్థిక సమాహిత సమ్యగయ” గయనుండి అనంతరము మేము వారణాసి కరిగితిమి.

కాశీలో ఆంధ్రులు చాలమంది కలరు. పండావృత్తిలోనున్న అచ్చటి పెద్దలలో ముఖ్యులు సి. హెచ్. రావుగారును, అవధానులు గారును. అవధానులుగారు కొలదిసంపత్సరములకుమున్ను పరలోకమున కరిగిరి. వారికుమారుడు లోకేశశాస్త్రి పితృకార్యములు జరుపుచుండును. పదపడి ఒక భుమిడిశాస్త్రి దశాశ్వమేధఘట్టమున ప్రేక్షీసు మొదలు పెట్టినాడు. సి. హెచ్. రావుగారిని నాకును చిరపరిచయముకలదు. కలకత్తాలో వీరు నన్ను కలిసికొనుచుండువారు. వీరి స్వస్థలము అమలాపురముదగ్గఱనున్న చక్కని అగ్రహారము. ఇది నా ఆత్మవారియూరు. నా మామగారిని, ఆయన అన్నగారు “రావుసాహేబు” గిడుగు పేంకటరామమూర్తిగారిని (వీరు పదంపడి ప్లాకెమిడికిపోయిరి.) అమలాపురములోని నాబంధుమిత్రులను రావుగారు బాగుగ నెఱుగుదురు. మాయూరు (వేరవరము) ప్రక్కనుండియే అమలాపురము, వానపల్లి, గన్నవరములకు (దిగువచీలికలై) పోవు కాలువ ప్రవహించుచున్నది. కావున రావుగారు మాస్వస్థలము నెఱుగుదురు. మాయూరిలోగూడ వారియింటివేరువారున్నారు. వారు మా ‘పురోహితులు.’ కావున రావుగారు నాకు సన్నిహితులు; నాయెడల వీరికి ప్రత్యేకాభిమానము కలదు. తొలుత నేను కాశీకి 1917 లో పోయినపుడు వీరిని గలిసికొంటిని.

నే నపుడు బాలుడను. ననుగన్న తల్లి నా యైదవయేటనే నన్ను విడిచి దివంగతయైనది. ఎనిమిదవయేట నాకుపనయనమైనది. మఱికొలది

యేండ్లు మనియుండి, నాకు వివాహము చేసి, నాజనకుడు తన యర్థాంగ లక్ష్మిని గలిసికొనెను. నాతలిదండ్రులకు ముందు నా తాతగా రున్నపుడే స్వర్ణస్థూరాలైనది నా సవతితల్లి. బాలకుడనై పనిత్రమైన మూడు తద్దిన ములకర్తవ్యమును తలదాల్చి, దేశాటనమునకై బయలుదేరితిని. ఆమృతకు, అయ్యకు సేవ సలుపగలుగు నదృష్టము నాకు లభింపలేదు. కొడు కుకై తపించి, నన్నుగని, నన్నొంటిగ విడిచి, వారు స్వర్ణమును చేరు కొనిరి. వారితో వారియాస్తికూడ సంతర్ధానమైనది. వారి యస్థులే నాకు నవరత్నములైనవి. వీనిని కనుల కద్దుకొని, కన్నీటియందు పలు మాలు వీనిని ప్రత్యక్షమొనరించి, మహాక్షేత్రములందు జననీజనకుల యాత్మలను దనిపి, ప్రత్యక్షముగ జేయజాలని సేవ సీతీలున నేఱపి, ధన్యుడ నగుటకై భారతపథికుడనై వెడలితిని. దురంతకష్టము లిచ్చు గోరుముద్దలను మ్రింగుచు, శైశవమందే నావిజ్ఞానయాత్ర నారంభించి, నేడును నాయుద్దేశసిద్ధికై శ్రమించుచున్నాను.

సి. హెచ్. రావుగారిని కలిసికొని, “నాచే పితృకార్యములు చేయింపు” డని కోరితిని. “వంకాయవలె నున్నను పెద్దయూహలు కల వాడవు. మీ ఆస్తి మంచిది. తీర్థవిధి బాగుగ జరగవలెను” అని ఆయన యనినారు. నాయాస్తిని అప్పటికే కుక్కముట్టుకొనినదని ఆయన యెఱుగరు. ఆయనయును, సీతమ్మగారును నన్ను పు డెంతో ఆదరించిరి. పదంపడి కాశీ పలుమాలుపోతిని. హిందుస్థానీమిత్రులయిండ్లలోనే బసచేసితిని. 1930 లో శారదతో పోయినపుడు కేదారఘట్టమున రావు గారిమేడలో విడిసితిని. “కలకత్తాలో పెద్దచదువు ముగించారు. అచ్చట పలుకుబడిగలవారు. మాతమ్ముడు మూర్తివలె అచిరములో మీరు జిల్లామునసబు కాగలరు. దంపతులు వచ్చారు. ఇచ్చటిక్రియలు చాలా బాగా జరగవలెను” అనినారు రావుగారు. ఈపర్యాయము ఈయన ఆశ పెద్దదైనది. గుమ్మడిపండువంటి బ్రాహ్మణుని వీరు మా కప్పగించిరి. రావుగారి నట్టింట వధూవరులను మమ్ముల నిరువురను చెరియొక పీటమీద గూర్చుండబెట్టి, గంగాఘట్టమున జరగవలయు సంకల్పము నీత డింటకడనే యేకరువుపెట్టినాడు. స్నానసంకల్పమును నేనే యెఱుగు దును. అందుకై ఒక ఎడ్డకేటును నియోగించుట నాకీష్టములేదు. రావు

గారు చెప్పిరికావున నే నందుల కంగీకరించితిని. బ్రాహ్మణుని సంకల్ప ధోరణి చిత్రముగా నుండెను. “శుక్లాం” అని, నిమిషము తడసి, “బర ధరం” అని పలికి, “శశ” అని ఆగి, మరల మంత్రమును ముక్కలుచేసి, చెక్కలు కావించి, ఈతడు తంతు జరపింపసాగినాడు. “రామునితోక” “పిపరం డిట్లనియె” అనువాక్కును తొలుత నీమహావిద్వాంసుడే ఉచ్చ రించియుండునని యూహించితిని. సంకల్పము ముగించి “మూడురూపా యల బేడయివ్వండి” అనినాడు బ్రాహ్మణుడు. “మీమంత్రోచ్చారణము నకు విశేషబహూకృతి మీకు ముట్టవలెను. ఈపాటి మొత్తమునకై మీపంటి మహావిద్వాంసులు చేయిజాపరాదు” అని నిర్విణ్ణుడైనవాని కుచితదక్షిణ నిచ్చితిని.

అనంతరము “కల్లోలవతిమతల్లి గంగ”ను దర్శించి, మణికర్ణిక యందు గ్రుంకులిడి, “అన్నపూర్ణ విశాలాక్షీసనాధుఁ గాశీవిశ్వనాథుని” నేవించి, భైరవుని గొలిచి, యింటికి మరలి, తీర్థవిధి నెఱపితిని. దిబ్బయ్య దీక్షితులు మరల నిచట ప్రత్యక్షమైనాడు. పెద్దపుస్తకమును దెచ్చి “ఇందులో రావుగారికి ఏమివారిక మిత్తురో వ్రాయండి” అనినాడు. “రావుగారు కాశీలో పెద్దపెద్దమెడలు కట్టిరి. మెడలో బంగారపు రుద్రాక్షలు ధరించారు. వారి కమును వారే పంపనమధులు” అనిచెప్పి అందుండి శారదతో కదలిపోతిని.

అయోధ్యయందు ముఖ్యమైన ఒక రామాలయమున స్వామి కెదుట తెరగట్టి పూజారి “డబ్బు యిచ్చినగాని దచ్చనము కా”దనినాడు. ఒకమూల నొక ప్రాయ్విని, కొంతబూడిదను జూపి “సీత యిచ్చట వంటచేసెడిది” అని నెలవిచ్చినాడు. గోకులములోను, మధురలోను, బృందావనమందును పండాల దౌష్ట్య మధికము. “యమునా భేటీ” యని స్నానమునకు ముందు కొంతవైకమును చెల్లించవలెనట! నదిని గుఱించిన హక్కులన్నియు పండావానిచేతియం దున్నవట! బృందావనమున నంద మందిర మొకటి యున్నది. ద్వారమునుండి లోనికి యాత్రికులు డేకు కొనియు, స్రాకుకొనియు పోవలెనట! కృష్ణు డొకప్పు డందు డేకువాడని, స్రాకువాడని, నే డందఱు అచ్చట నట్లుచేయవలెనట! మగవారు పసుపు దారములను, ఆడువారు పవిత్రమైన గాజులను అచ్చట కొనితీఱవలె

నట! సంతానము లేనివా రచట నొక రావిచెట్టునకు ప్రదక్షిణ మొన రించి పసుపుదార మొకటి కట్టి ఇంటికరిగినయెడల, నచిరములో మనో రథసిద్ధి సం దెదరట! బిడ్డను చంక నిడికొనివచ్చి కట్టినదారమును విప్పి, కృష్ణునకు భోగము చేయవలెనట! సూత్రమును గట్టునపుడు పండా లకు విరివిగా దానము చేయవలెనట! బృందావనములో ఒక అరవ యాచారి యున్నాడు. అచ్చటి హిందూస్థానీపండాలు చెప్పుదానికి సీతడు “తందానతాన” యనుచుండును. గోకులములోని పండా యమునకడకు యాత్రీకులను గొంపోయి, “పాప్ కాటో! పాప్ కాటో!! అని చప్పట్లుకొట్టండి” అని వారిని ప్రోత్సహించును. అంత టితో వారి పాపములు అంతర్హితములగునట! ఇచ్చటగూడ నొక ఆలయమున దేవుని కెదుట బూజారి తెరగట్టినాడు. “మూడు రూపాయల బేడ యిచ్చినగాని తెర లేవ” దనినాడు. “వితంతువులకును, నిరుపేదలకును సంతర్పణలు జరవెదము. వైక మీయండి” అని నాడు. ఇట్టి సత్క్రియలు వీరు జరవెదరనుట కెట్టి నిదర్శనములు లేవు. వివిధ ప్రదేశములందు “మూడు రూపాయల బేడ” అను పదము విన బడుచుండును. పండాలు కీశబ్ద మెట్లు పవిత్రమైనదో చెప్పలేను. “నాకు తోచిన దక్షిణ నిస్తాను. మూడుంబేడ లెక్కయేమో నాకు తెలియ” దంటిని. “మీకు దర్శనం కాదు” అని పూజారి గట్టిగా పలికినాడు. “దేవునకు పరదాయేమి? భూమీయేల?” అని నేనపుడు తెరదీసి మూల పాఠవేసితిని. పూజారి హుంకరించినాడు! పదుగురుచేరి నన్ను మార్కొన గమకించిరి. తత్త్వశాస్త్రమతశాస్త్రప్రబోధములవలన నాసమయ మున వారు వెనుకకు తరలువారుకారని గ్రహించితిని. “మేకపోతు గాంభీర్యము”ను, కొంత పరాక్రమవిజృంభణమును అపుడు అక్కతైన వని యూహించి, “ఒక్కడొక్కడుగ రండి!” అని వడివడిగా హిందీతో కొన్ని యింగ్లీషుమాటలు మేళవించి యట్టహాసము జేసితిని “ఈయింగ్లీషు మేక యాత్రకై రాలే”దని గొణుగుకొనుచు, వారు ఆందుండి మరలిరి. గోవర్ధనమును జూచి మఱల బృందావనమున కరిగితిమి. “రూపాయ బేడ యిచ్చినయెడల ప్రసాదమిస్తాను” అని యచటి ముఖ్యాలయములోని పూజారి పలికినాడు. మనదేవస్థానములలో భోగము చేయించినపుడు

ఇచ్చులాగున చక్కని ప్రసాదము నాతడిచ్చునేమో యనియు, కొంత ప్రసాదము నింటికి గొనిపోయి నలుగురకు దానిని పంచివెట్టవచ్చుననియు నాశపడి, పూజారికి ఆతడడిగిన వైకమిచ్చి, ప్రసాద మిచ్చని శారద యని నది. ఇసుకపంటి పదార్థమును మూడుపాడుముపట్ల పరిమాణముగల దానిని ఆతడు చేతిలో దులిపినాడు. “కీర్క్కురుమనకుండ ఈ మూడు పట్ల ప్రసాదమును నీమువ్వురు అన్నలకు వి. పి. గా పంపు” మని మాత్రము ఆమెను ప్రోత్సహించితిని.

ఆర్యావర్తమున మాంఘీర్ న కేడుమైళ్లదూరమున ‘సీతాకుండ్’ అను ప్రదేశము కలదు. ఇచట దాశరథుల నామములతో నాలుగు గుంటలున్నవి. ఇందలి నీరు త్రాగుటకు గాని, అంటుటకు గాని బాగుండదు. అది నిల్వనీరు. వైన పచ్చని కోటింగు ఉండును! వీనికి దాపున ‘సీతాకుండ్’ కలదు. అది వేడినీళ్లగుంట. నీరు సలసల కాగుచుండును! అనవరతము అందుండి పొగ వచ్చుచుండును! ఈ చిన్ని చెరువుకు నలు వంకలందు నినుపడడి నిరింపబడినది. చెంబులద్యారా నీటి నీచలికి దీసి కొనుటకు వీలుండును. నీటి నొక పెద్దపాత్రలోనికి తీసికొని, ప్రక్కనున్న నూతిలోని నీటితో దానిని తొలిపి స్నానము చేయవలెను. ఏటేట నందు పెద్దయుత్సవము జరగును. ఇచటికి పోవనెంచి, రాత్రి పదిగంటలకు మాంఘీర్ లోదిగి, స్తేషనున కరమైలుదూరమందున్న భర్తశాలలో నారాత్రి విశ్రమించితిమి. తెల్లవారజాము మూడుగంటలకు గదితలుపు పై “దబదబ” చప్పుడు వినబడినది! చప్పుడు క్రమక్రమముగా నధికమైనది! “ఏమని? నే నీవలికివచ్చి చూచితిని. ఎదునేనుగురు అతికాయలందు ప్రత్యక్షమైరి. “దొంగ లేమో!” అనినది శారద. భయములేదని ఆమెకు ధైర్యముచెప్పి “మీరెవరు? ఇచ్చట అల్లరిచేయుదురేమి?” అని వారి నడిగి తిని. “మేము పండాబ్రాహ్మణులము. మీతో సీతాకుండ్ వజ్రము వత్తుము” అని వారనిరి. “మాతో రావలదు; పొండు” అని గట్టిగా జెప్పితిని. రెండుగంటలనేపు వారందే ‘తిష్టవేసి’పివప నిష్క్రమించిరి.” అనంతరము మేమొక టాంగా కట్టించుకొని ‘సీతాకుండ్’ కు పయనమైతిమి. “ఇచ్చటి పండాలు బందెపోటులను పోలువారు. వీరితో మీరు జాగ్రత్తగా మసలవలెను సుమండీ!” అని బండివాడు మమ్ములను ముందేహెచ్చరించి

నాడు. బండి నడచుచుండగ నెన్నరో ఒక బలిష్ఠకాయుడు చరచర వెన్నునుండి పరుగెత్తుకొని వచ్చి, బండివాని ప్రక్కను గూర్చున్నాడు. ఆతడేమియు ననక ఊరకుండెను. బండివాని కతడు పరిచితుడేమో యని యూహించితిమి. మేము దిగినతావునందే ఆబలశాలి దిగినాడు. అచట నేయూరును లేదు; నిర్జన ప్రదేశము! మేము బండి దిగుసరికి పదుగురు పండాలు మాదగ్గఱకు పరుగులెత్తుకొనివచ్చిరి. బండినుండి దిగిన బలిష్ఠకాయుడు “రండి స్నానమునకై” అని నాతో పలికినాడు. “నీవెవర” వంటిని. “తెల్లవారుజామున ధర్మశాలలో గలిసికొన్నవారిలో నేనొక్కండను. యాత్ర చేయుచుటకై మిత్రో కష్టపడి యింతదూరము వచ్చితిని” అని యాతడనినాడు. బండివాడు చెప్పినట్లు నిజముగ వీరందఱు బందె పోటులని అప్పుడు గ్రహించితిని. అచట పోలీసు లెవ్వరును లేరు. ఆ నిర్జన ప్రదేశమున సతీసహితుడనై నిలిచి వారితో కలహించిన, ముప్పు వాటిల్లునని యూహించి, నేనేమియును మాట్లాడక, బండివాని సాయమున నూతిలోనుండి కొంతనీరు తోడుకొని “సీతాకుండోకడ పత్నీసమే తముగ స్నానము చేసితిని. “మురికికంపు గొట్టుచున్నను, మిగిలిన గుంటలలో గూడ మునుగవలె” ననినారు పండాలు. “మీరు పోయి వానిలో దిగబడు” డంటిని. మేము స్నానముచేయుచుండ గుంపుగా వారచటికి వచ్చి, “ఈతావునందే ఒకప్పుడు *సీత అగ్ని ప్రవేశము గావించినది” అని చెప్పుచు, సగము చచ్చిన ఆవుదూడను మామ్రాల నిలిపి, “దీనికై పది రూక లిచ్చి సీతపేరున దీనిని మాకు దాన మియుడు” అని వారనిరి. నేను వారిమాటను ద్రోసివేసితిని. “మిత్రోపను మీరు పొండు” అంటిని. వారు పోక “పదిరూకలు కాకమానె, సగమియ్యండి” అనినారు. ఇట్లు కొంచెము కొంచెముగా వెల తగ్గించి తుద కొకడు దూడను నా మ్రోలనిలిపి, దాని తోకపట్టుకొని “బాబూజీకా నామ్ మే షాడేదన్ అణా గోదాన్” (“అయ్యగారిపేరిట పదణాలనర గోదానము”) అని “ఈమాత్రపువైకమైనను ఈయక తప్ప”దనినాడు. నేను ‘సనేమిరా’ యంటిని. ఈయొక్కదూడను వచ్చినయాత్రికుల కడకు దెచ్చి, ప్రతి

* సీత అగ్ని ప్రవేశ మచట గావించె ననుటకు రాజూయణములో నెట్టి నిదర్శన మును లేదు.

వానిచే గోదానమని దానితోకవైకొన్ని ఆణాలనైన వారు పెట్టించితీలు దురు. ఇది దురంతమైన బలాత్కారము. ఇక నందు తడయక, టాంగాను రాక పోకలకై కట్టించుకొంటిమి కావున, దూరమందున్న బండివానిని పిలిచి మేము దానిపై నెక్కి, బండిని చరచర ద్రోలుమని ఆతనికి హుషారు యిచ్చితిమి. పండాలు బండి వెన్నబడిరి. “గోదానము తాలూకు సొమ్ము!” అని పలుమాలు వా రణచిరి. “ఇప్పుడు పోలీసుపటాలము వచ్చి మీ కిచ్చును. మీరు బ్రాహ్మణులు కారు. పుణ్యక్షేత్రములం దుండదగు వారుకారు. మీరుండవలయుచోటు చీకటికైదు. మీజోలుమ్సహించు వారము కాము. తగు శాస్త్రీ బొందెదరు. ఉక్కుమీటి ప్రవర్తించకుడు” అని పట్టరాని కోపముతో నే జెప్పితిని. బండి చరచర పోవుచునే యున్నది. ఒకరిద్దరు పండాలు హుమ్మని బండిపై నులుకబోయిరి! నా బండివాడు ముసల్తాను. అప్పటివఱకు చిత్రముచూచుచు ఆతడు తనకేల కలహమని యూరకుండెను. ముసల్తానుబిడ్డ! వానికిపుడు వీరావేశము కలిగినది; చబుకు చేబూని కను లెఱజేసి ఆతడు నిలిచినాడు!

ఉత్తరహిందూస్థానములో హిందూ ముసల్తానులకు విరోధము. హిందువులు సాధారణముగ ముసల్తానుబండివానిని కుదర్చనే కుదర్చరు. నే నీనియమమును పాటించక తనబండినే ఏర్పరచినందున బండివానికి నాపై భక్తి కుదిరినది. ప్రసంగధోరణినిబట్టి నేను దక్షిణదేశస్థుడ నని ఆతడు గ్రహించినాడు. దాక్షిణాత్యులపై నచటి మహమ్మదీయుల కెట్టి కోపము లేదు. “ఒక జాతి చెడ్డది వెటొకజాతి మంచిది” అని చెప్ప లేము. ఆనిర్జన ప్రదేశములో నాకు సన్నిహితుడై, నన్ను గాపాడ సుని ధ్ధడైనవాడు ఒకమహమ్మదీయుడు, “ముమ్మరుడైన తురుమ్మ”డనియు, “కరకు తురక” యనియు, “తుచ్చుడైన స్లేచ్చు” డనియు కొందఱిత నికి పేళ్లు వెట్టుచుందురు. “తోడిభారతీయుడు; నాసైదోడు. ఈతని హృదయమందు అమరనదీ విమలవారిబోలు అనుకంప తోలుకాడుచున్న” దని నే నాముహూర్తమున గ్రహించితిని. ఆముహూర్తమున దురంత దౌష్ట్యమున కొడిగట్టినవారు తోడిహిందువులు; తోడి బ్రాహ్మణులు. ఈ దురాత్ముల దుశ్చరిత్రను పొడగాంచి హిందూసంఘమును గుఱించి ఎట్టి దుర్నిమర్శనమును చేయను, కాని ఒకప్పుడు మహాత్తరమైయుండిన

హిందూసంఘము నేడు నేలగూలినదనియు, దీనికి నేడంతో సంస్కార మవసర మనియు, దాని నందినపుడే నేడు దీని నెదుర్కొనిన తీవ్రసమ స్యలు పరిష్కారమునందగలవనియు, హిందూసంఘము పునరుద్ధరణము నందగలదనియు నొక్కేవక్కాణింతును.

బండివాడు లేచినంతనే నాకును బల మధికమైనది. నాచేత గట్ట లేదు; కాని, వాడియంచులుగల పెద్ద మరచెంబు ఉన్నది. మరచెంబును నేను చేబూని మాతను శారద ఓచ్చితిని. మువ్వరము యుద్ధసన్నద్ధుల మైతిమి. మేమాడినది నాటకమని శత్రువు లెఱుగజాలరైరి. ఇక తమ పప్పు ఉడుకదని గ్రహించి పండాలు తమ కాళ్లకు బుద్ధిజెప్పిరి.

వింధ్యవాసిని దర్శింప నరిగినపుడు త్రోవలోనే తోడేళ్లవలె పండాలు మమ్ము మార్కొనిరి. అమ్మవారిసమక్షమున యాత్రికుడు వూజారి చిత్తమువచ్చిన మొత్తమును పెట్టి తీఱవలెను. జగద్ధాత్రిమ్రాల నాతడుచ్చరించు మాటలు కర్ణకతోరములై యుండును. కల్లుపాకల పొంతగూడ నట్టి దురూక్తులను వినము.

మాకమాకలై యెదురగు పండాలు “మీదేయా” రనియు, “ఏమొహల్లాలో దిగెద”రనియు, “మీరెంతమంది” యనియు క్రాసు పరిక్ష చేయుదురు. ప్రతిప్రశ్నకు ప్రతివానికి జవాబుచెప్పట అసా ధ్యము. ఏప్రశ్నకు జవాబుచెప్పక, అపుడుకూడ వారు పీడించుచు “ఎచటదిగెద”రనినపుడు “బొబ్బిళ్లంక” యనియు, “ఎందుండి వచ్చి” రని నపుడు “సుబ్బారాయ” డనియు వారికి తెలియని తెలుగుమాటలను, తెలుగుపద్యములలోని పదములను ప్రత్యుత్తరములుగా నుచ్చరించు వాడను. పండాలయొక్కయు, వూజూరులయొక్కయు వృత్తాంతము దెలుపవలెననిన సీసందర్భమున గ్రంథము పెరిగిపోవును. వీరికి సంపూర్ణ మైన అంతరంగికపరివర్తన మవసరము. వీరిని నిర్ణీతమైన అవధులందు నిలుపు చట్టపుకట్టుదిట్ట మవసరము. ధూర్తులను పుణ్యస్థలములనుండి తఱిమికొట్టవలెను; లేకున్న యాత్రికులకు పుణ్యక్షేత్రముల యెడలగల విశ్వాసము తున్నతున్నలగును. పరిస్థితులు బాగుపడనంతవఱకు యాత్రికులు వీరిపై నాధారపడక ప్రత్యేకమైన యేర్పాటులు గావించు

కొనుట బాగు. తమ పురోహితుని వెంటనిడికొని, హిందీని కొంతవఱ కైన నేర్చుకొని, ఋషిమణిమనునకై పయనమైనచో, దుర్వ్యయము నుండియు, దుష్టుల బారినుండియు వీరు విడివడజాలుదురు.

కొంతసేపటికి ప్రేషనుమాస్టరు గదినుండి యీవలకీ వచ్చితిని. చర చరవచ్చి గంగాధర లక్ష్మణఖాందవే నామ్రాల నిలిచినాడు. నేనేమో యోచించుకొనుచుండ “ఇది మహాక్షేత్రము! రామక్షేత్రముమాత్రమే కాదు. ఒకప్పుడిచట నీశ్వరుడు తపసుచేసినాడు. బ్రహ్మయజ్ఞము చేసినాడు. దేవత లిండ్లు గట్టుకొని నవసించినారు. నదికడ నావ యెట్లవసర మో తీర్థస్నానముకడ పండా యట్లే అవసరము.” అని యాతడేమేమో చెప్పినాడు. నే నుమిన్నకొనియుండుటచే ఆధోరణి ‘స్వగతము’లో చేరిపోయినది. ఇంతలో నాసికపోవు బస్సువచ్చినది. “బ్రహ్మవలె యజ్ఞము చేయుము. ఈశ్వరునివలె తపసుచేసికొనుము. యాత్మికులను పీడింపకుము” అని బుజమువై తట్టి ఖాందవేను హెచ్చరించి, నేను బస్సులో ప్రవేశించితిని.

నా మ హా రా ష్ట్ర యా త్ర

నాలు గ వ ప్ర క రణ ము

బస్సువాలకము బహుచిత్రముగా నున్నది. అది యీనాటిది కాదని వెంటనే గుర్తించితిని. ధర్మరాజాదులవారి రాజసూయయాగమును చూచుటకై బయలుదేరిన కొందఱు వెద్దమనుష్యులు ఒకబస్సుమీద ప్రయాణముసాగించి, తిరిగివచ్చునపుడు తెరువునడుమ నది భంగపెట్టుటచే నాసికలో దానిని వదలినట్లును, అదియే నేటి మాచయనమునకై ఉపయోగింపబడుచున్నట్లును ఊహింపగలిగితిని. తూకముగల వ్యక్తులు నలుగురు కూరుచున్నయెడల అది విఠిగి ముక్కలగుట నిక్కమనియు, మధ్యమార్గమున ముప్పిది యేగోతిలోనో కూల్చివేయుననియు నడలుచు బిక్కుబిక్కుమనుచు నేనందు ప్రవేశించితిని. ఈరీతి బస్సులు ఉత్తరహిందూస్థానములో, ముఖ్యముగా లాహోరు అమృతసరములకు నడుమ విరివిగా గోచరించును. నేను ప్రవేశించునప్పటికే బస్సులో మహాశయి లెదలో వెద్దవెద్దదుప్పట్లు కప్పకొని కూర్చునియుండిరి. వారిరూపములు కడుంగడు వింతలైతోచినవి. వేర్వేఱులోకముల నుండి వారవతరించిరేమోయని యూహించితిని. వారు కప్పకొనిన దుప్పట్లుపూడ ద్వాపరయుగములోనివానివలె నగపడినవి. నన్ను చూచి పాపము వారు కొంతచోటిచ్చిరి. నాసికకు తాళమువేసినగాని కూర్చుండుట సాధ్యముకాదని గ్రహించి, ఊపిరిబిగబట్టి ఒక ప్రక్క జతికిలపడితిని. వెద్దపాగాధరించిన చిన్నమనిషియొకడు చాలసేపు నన్ను తేజిచూచి “భాయీసాబ్! వ్లేర్ డిడ్ యు కమ్ ఫ్రమ్?” (“Where did you come from?”) “మీరెందుండి వచ్చినారు?” అని ప్రశ్నించినాడు. బస్సులోని బదుద్ధాయులలో నెవ్వరికైన ఇంగ్లీషు వచ్చియుండునని నేను తలచియుండలేదు. హిందీతో ఆంగ్లమును మిళాయించిన మహాశయి డొకడు నన్నట్లు ప్రశ్నింపగానే “గోదావరి సాగరమున కలియు

చోటున కనతిదూరమునుండి” అని యాంగ్లమున వాగ్భాహుళ్యమును (Periphrasis) ప్రయోగించి వడిగా నుత్తరమిచ్చితిని. దానితో, ఆతడు ఉక్కిరిబిక్కిరియైనాడు. ఇంగ్లీషుతో నోరువిప్పుట తప్పని గ్రహించి, అతడు హిందీలో ధోరణి మొదలుపెట్టినాడు. నాస్వస్థలము రాజమహేంద్రవరముని ప్రసంగమున గ్రహించినాడు. మహారాష్ట్రులకు ముఖ్యముగా, వారిలో గోదావరితీరవాసులకు రాజమహేంద్రవరము పరిచితమైన ప్రదేశము. నన్ను పలుకరించిన వెద్దమనిషి నాగపురములో నేదోయుద్యోగము చేయుచున్నాడు. వానిసొంతయూరు నాసికయే! సెలవుదీసికొని, యిప్పు డింటికి మరలుచున్నాడు. డిశంబరు (1935) లో నాగపురమున మారిస్ కాలేజీ స్వర్ణోత్సవసందర్భమున రాధాకృష్ణుడొస గిన మహాపన్యాసమును వింటినని ఆతడు పలికినాడు. ఇంతలో నెవడో బస్సుకడకు నడచివచ్చి, లోనివారిని తేటిచూడ దొడగినాడు. నాసమీప మున సధివసించిన నాగపూరుమిత్రుడు మెల్లగా “మీదేయూరని అత డడిగినయెడల నాసికయనియే చెప్పడు! లేకున్న మీసామానును పరికించి కొంతకన్ను లాగును” అని నాతో చెప్పినాడు. కాశ్చీరము, రాజస్థానము, మార్చగోవా మున్నగుచోటులకు పోయినపు డిట్టిపరీక్షలు జరగుచుంట నెఱుగుదును. ‘నాదినాసిక’ యని వానితో నెట్లు తెలుపుదును? అబద్ధ మాడుట నాకిష్టములేదు. చదివినది స్త్రీడరివృత్తికైనను, జగదీశుడు అందు విశేషకాలము నిలుపక, అందుండి నన్ను తొలగించి, మరల నందు బ్రవేశింపనీయకున్నాడు. ఆహా! న్యాయవాదవృత్తికి మంగళసూత్ర మును కట్టియున్నయెడల, అన్యతమునవించుట కట్లు తొట్టుపడియుం దునా? అయినను, ఆసమయమున నాకడనున్న సామానుమాత్రమెంత? స్నానమునకు పనికివచ్చు వలువలేకదా నాయొద్దనున్నవి! వానికి పన్ను తగులుబడియగుచో, మాట్లాడక రెండుతువాళ్ల నా వెద్దమనిషికి సమ ర్పించవలెనని నిశ్చయించితిని. తొందరపడి “నాది నాసికయే” అని చెప్ప దలచుకొనలేదు. కాని నేనుకూడ మహారాష్ట్రుడనని అపోహపడి, నన్నే మియు బ్రశ్నింపక ఆయుద్యోగి అందుండి తరలిపోయినాడు. బస్సు కదలినది. ఏమూహచార్తమున ఊడి క్రిందబడుదుమో అని యడలి, దానిశబ్దము వికృతమై వినబడినపుడు “హాహారా!” అనుకొనుచు,

మరల విపత్తురాకుండుటకై వేయిదేవుళ్లకు మ్రొక్కుచు, నిముషములు లెక్కింపసాగితిని. చలిగాలి రివ్వరివ్వన పీవదొడగినది. నాసికపట్టణము విదుమైట్లదూరముదే యుండుటచే; ముదుసులిమైనను దినములలోకాక కొన్నిగంటలలోనే మాబస్సు మమ్ములను గమ్మస్థానమున జేర్చినది. పైకము సంతకుమున్నే చెల్లించితిని; కావున అందఱితో నందుండి దిగితిని.

చలి దురంతమై, దుస్సహమై యుండెను. ఇంకను రాత్రి సాగు గుచునేయున్నది. నాటినిశీఠము నాయెడల పగబూనినదేమో అని యూహించితిని. నాసికనుండి త్రియంబకమునకు పోవుబస్సు పగలు ఎనిమిదిగంటలు జాచీనపిదపగాని బయలుదేరినవి వినియుంటిని. అప్పటి వఱకు కాలక్షేపము చేయుటెందు? బొంబాయిలో నేముహూర్తమున రై లెక్కితినో, త్రోవపొండుగునను చిక్కులే దాపురించుచున్నవి. నిమిషమైనను ఎందును నోటగ లేనైతిని. తునుకల ప్రోవుబోలు మాబస్సు మార్గమధ్యమందే ప్రభాతమును చూచునని ఆశపడితిని. నిద్దురకు నీరు వదలి, తెరువున నిలిచి యెంతసేపు చలితో పోరుసలుపవలెనో యెఱుగ నైతిని.

సమయసమయములందు నిద్రాహారములకు స్వస్తిచెప్పి, యిక్కట్టులతో పోరు సలుపవలయుతరుణములు నాకెన్నో లభించినవి. తోలుత దేశాటనమునకై పయనమై కలకత్తాలో ప్రవేశించినపుడు అనుదినము నాకీతరుణములు ప్రత్యక్షమగుచుండెడివి. బాలకుడనై కలకత్తాలో బొబజారు సైన్స్కూలులో చదువుతఱి, తప్పనిసరిగ ఆత్మసంయమమును అభ్యసించుటకై పాటుపడవలసివచ్చెను. కొంత పైకమార్జించి చదువుకొనవలసివచ్చెను. విశ్రాంతిగాని, నిద్రగాని, యిష్టమైన ఆహారము గాని నాకంతగా లభించెడిదికాదు. అప్పుడు కలకత్తాలో తెలుగువారి సంఖ్య అంతగా లేదు. తెలుగుతిండి హుళిక్కి! భోజనమునకై 25 ఈడె హాస్పిటల్ రోడ్డులో గల పంజాబీ బ్రాహ్మణహోటలులో ప్రవేశించితిని. అచ్చట లభించెడిది రొట్టె. అంతకుమున్ను రొట్టెతిను అభ్యాసములేనందున అచ్చటి ఉప్పుకారములులేని క్రొత్తెతిండి నాకు సొక్కెడిదికాదు. ఆసమయములో నాజీవితముపై కన్నుంచిన ఆంధ్రులిద్దఱుండిరి. వీరు బ్రాహ్మణేతరులు: రేకపల్లి వీరాస్వామి, చోడిసెట్టి వీరరాఘవులు అను

వారు. వీరు కలకత్తాలో వర్తకము చేయుచుండువారు. నాకును వీరికిని సఖ్యము కుదిరినది. వీరాస్వామి ఆప్పటికే మిగుల వృద్ధుడు. ఆప్పటికి ముప్పదియై దేండ్లకుమున్నే అతడు కలకత్తా జేరుకొనినాడు. కాకినాడ నుండి గోదావరి లంకపాగాకును తెప్పించి, కలకత్తాలో చుట్టలు చుట్టించి, క్లెన్ గో మున్నగు చోటులకు ఎగుమతిచేయువాడు. ఈతని కింగ్లీ ఘరాడు. బంగాళమును, హిందీని, ఆక్కలైనపుడు తెలుగును కలిపి 'చకచక' మాట్లాడువాడు! అట్టిగ్రామ్యమునకు వ్యాకరణ మక్కల లేదనుకొనినాడు. మనిషి మంచివాడు. మంచిభక్తుడు. సన్యాసులపై నెంతో ప్రీతిగలవాడు. ఎంతెంతటో కపటసన్యాసు లీయమాయకుని జేరి, ఏమేమో మంత్రము లుచ్చరించి, డబ్బు దోచుకొనిపోవువారు. ఒక జడదారి "నిన్ను బ్రాహ్మణుని చేతు"నని చెప్పి యేమేమో మంత్రము లుచ్చరించి, అతని మెడలో నొకజం దెము వేసినాడు. అబద్ధపు జందె మైననేమి, దానిని మెడదాల్చి, తనజన్మ పవిత్రమైనదని వీరాస్వామి యెంచువాడు. పుణ్యదినములందు తప్పక ఉపవాసములు సలుపుచు, మత్స్యమాంసములను వర్జించి, నిష్టాగరిష్ఠుడై యుండువాడు. అపుడపుడు హోమములు సలుపుచుండువాడు. అనుదినము 50 ప్రి వైప్ వీధినుండి అచటికి రమారమి రెండుమైళ్లదూరమున హుగ్లీనదీతీరమున చాంద్ పాలీ ఘట్టమునకు స్నానమునకైపోవుచు, నన్నుకూడ గొంపోవు వాడు. కలకత్తాలో మాకు పరిచయముకలిగినతోడనే తన యింట బస చేయుమని నన్నుకోరినాడు. వీని కింగ్లీ ఘరానందున, ఈతని వర్తకము నకు సంబంధించిన ఉత్తరములను నేనే వ్రాసిపెట్టుచుండువాడను. మాస మాసము నాకు కొంత ప్రతిఫలమిచ్చువాడు. తనతో గంగాస్నానమునకు గొంపోవువాడు. ఉపవాసములందును, జాగరణములందును తనతో పాల్గొనుడని ప్రోత్సహించువాడు. నాచే భారతభాగవతములు చదివించి వినుచుండువాడు. వీరరాఘవుని మకాము మలంగాగల్లీలోగలదు. ఈతని యంగడి ఆరవనెంబరు చాందినీచౌక్ లో నుండెడిది. ఇతని తండ్రి నాగయ్య; కాకినాడ కాపురస్థుడు వీరాస్వామికంటె ముందుగనే కలకత్తాపోయి వర్తకము మొదలిడినాడు. తోలుత గొంతకాలము వీరాస్వామి ఈతనికడపనిచేసి, పదంపడి సొంతవర్తకము స్థాపించుకొనినాడు.

వీరరాఘవులు కలకత్తాలోపుట్టి, అందేవెరిగినాడు. బంగాళమునే చదువుట, వ్రాయుట నేర్చినాడు. తెలుగు వ్రాయు తెలుగుడు. వర్తకమును తానే చూచుకొనుచుండువాడు. తెలుగుశత్రుములను నాచే వ్రాయించు కొనుచుండువాడు. వీరాస్వామివలె స్వదేశపుచుట్టలను ఎగుమతిచేసి, ఆతనికంటె విరివిగా విదేశములనుండి వివిధములైన సిగరెట్లను తెప్పించి పెద్దవర్తకము జేయుచుండువాడు. జావాచుట్టలను వాడు వాడు. అప్పటికే షార్ట్ హేండ్ పైప్ రైటింగుల నెలుగుదును; కావున నీతనికి ఉత్తరములు పైప్ చేసి యిచ్చువాడను. ఇతడుకూడ ప్రతిమాసము నాకు కొంత వైక మిచ్చుచుండువాడు. వీరాస్వామి, వీరరాఘవులతో గల సంబంధముకతన కలకత్తాలో నావిద్యార్థి జీవితమునం దించుక భాగమును కడపి, తరువాతిచదువునకు వలసిన ఉద్యోగపునర్వస్థలను అన్యులసంపర్కమువలన స్థాపించు కొనగలిగి తిని. పిన్నతనమునుండి వివిధరాష్ట్రములందలి ప్రజలయంతరంగములను పరిక్షించుతరుణములు నాకెన్నో లభించినవి. ఆంధ్రులందు ఎందఱెందఱు బ్రాహ్మణబ్రాహ్మణేశతరుల చరిత్రలనో పరిశీలించితిని. వారి యెడల నాకు సమానగౌరవముకలదు. నా బ్రాహ్మణేశతర మిత్రులు ఆధునికవిధానము ననుసరించి అతగా చదువుకొనినవారు కారు. కావున వీరు తమ హృదయములనుండి అనుకంపను దూరముగా తఱిమి కొట్టలేదు. తోడి బ్రాహ్మణులు, కొందఱు తోడిబంధువులు నిర్దయులై నన్ను శ్రష్టునిజేసి దేశాటనమునకై పుట్టెంచినపుడు, నన్ను దగ్గఱకు దీసికొని, నాకాదరాను రాగము లొసగి, నాచేయుపని నానందముతో గైకొని, నా కెంతేని సాయముచేసి, నన్ను కాపాడినవారు బ్రాహ్మణేశతర సోదరులే! జాతినిబట్టిగాక గుణమును బట్టియే మనుష్యమహత్త్వమును గుర్తింపవలెనని నాడే గ్రహించితిని. వీరాస్వామి వీరరాఘవుల గురు గుణములు నాకపుడు మేలుబంతులైనవి. ఉపవాసములును, జాగరణములును విశేషించి వీరాస్వామి సమావాసమువలన బాల్యమందే నాకు పట్టుబడినవి. వీరాస్వామివీరరాఘవులు నే డిహలోకమందు లేరు. వీరి పవిత్రాత్మలకు సచ్చిదానందముల నొసగుటకై సదా సర్వేశ్వరుని ప్రార్థించుచుండును.

నా పరిశ్రమను పరికించుచు ఆసినములలో వీరాస్వామి నన్ను ద్వేషించి, “అట్లునునివలె నిద్రను, లక్ష్యణునివలె ఆహారమును మీరు జయించినారు” అనుచుండువాడు. ఈ ప్రశంసకు నేను తగనుగాని, కలకత్తాజేరినపిదప నిద్రాహారములను హద్దులో నుంపగలిగిననియు, బాల్యశిక్షణము కతన నిక్కట్లు లొక్కువ్వుడి నన్ను మార్కొనినపుడు దృఢచిత్తుడనై నిలువగలననియు నమ్ముచుండును. (నాడే కాదు నేడు కూడ) దురంతదురితోత్కట బాధలు వైబడి నాగుండెలను గుండజేయ గమకించు ముహూర్తములందు, నన్ను కాపాడు చున్న దీ యాత్మ విశ్వాసమే!

నాసికలో నాడు తలదాచుకొనుటకు చోటులేక పడినయిబ్బందిని నే నంతగా పాటింపలేదు; కాని నా యాత్మవిశ్వాసమును కఠోరపరీక్షకు గుఱిగావించిన పరిస్థితులు ఈ మహారాష్ట్రయాత్రలో గూడ నన్నెదు ర్కొనినవని తెలుపుదును. క్రూరమృగములతో నింశిన సాంద్రవనము లందు నేను కొన్ని రాత్రులు గడవవలసినచ్చెను. చదువరు లీయుదంత మును కాలక్రమమున నెఱుగగలరు. అంతరంగమందలి జిజ్ఞాసను వృద్ధి జేసి, భయసంశయములను పోనాడి, దుర్విమర్శనలను, విషాక్తము లైన పరిహాసములను పాటింపక మనుష్యహృదయమున నపూర్వశక్తిని జనింపజేసి, దైర్యసాహసములతో ముందంజ వేయించునది ఆత్మవిశ్వాస మని తెలుపుట నాయాశయము.

బస్సునుండి దిగినంతనే నాగపూరువ్యక్తి మఱి నాతో మాట్లాడక మెల్లగా, చల్లగా నిష్క్రమింప దొడగెను. నాసిక ఆతని స్వస్థలము. అందు స్వంతగృహముగల అదృష్టవంతుడు. బస్సులో నిష్టాగోష్ఠి నాతో కాలక్షేపముచేసిన వెద్దమనిషి. రాత్రిసమయముగనుక తనయింట విందారగింపజోవు వాడనుగాననియు, ఉదయమే లేచి త్రియంబకము పోవువాడననియు నెఱిగిన బుద్ధిమంతుడు. అప్పటికప్పుడే రాత్రి చాల కడచిపోయినందున మిగిలిన భాగమున చలినుండి నన్ను కాపాడుట కును, నేబరుండుటకును, నాకు కొంతచోటిచ్చిన తన కపు డెంతో పున్నెము లభించు నని యూహింపజాలు బుద్ధిశాలి. దుర్దాంతమైన చలిచే నేను వడకుచుండ నప్పటి నాదుస్థితిని గ్రహింపగల విద్యాధి

కుఁడు. కాని ఆతఁ డేమియు పలుకక, అల్లన తనదారి దాను బట్టు చున్నాఁడు. “మీతోడవచ్చి, తెల్లవారుపఱకు మీయింటనుండు” నని ఆమొద్దురాచ్చిపుతో నెట్లు పలుకుదును? “ఏయరుగు మీదనైన నించుక చోటు లభించినయెడల, కొంచెము సేపందు విశ్రమించి ధన్యుడ నైతి ననుకొందును” అని మాత్రము రెండడుగులు ముందులకువైచి అతనికి వినబడునట్లుంటిని. “ఇచ్చట అరుగులేమీయుండవు” అని సెల విచ్చి, అతఁడు దాటినాడు. నాబిళ్లు మండుకొని పోయినది. చోటునకై నేనంత పరితపించలేదు. కాని యిట్టికఠినచిత్తుని గాంచితినిని ఖేదపడితిని. విద్యాధికుని యందు అట్టి యుదాసీనభావమును, నిష్ఠురప్రవర్తనమును గాంచినంతనే నా ఖేదమున కాగ్రహము తోడైనది. కొంత దూరము పఱకు సాగిపోయిన ఆవ్యక్తిని కేకవేసి, పిలిచి, నిలిచినంతనే వానిని సమీపించి, “ఏపుణ్యభూమి పరార్థ జీవిమైన శివాజీని, దేశహితార్థము మహాత్యాగ మొనరించిన లోకమాన్యులకొను; మహనీయగుణగరిష్ఠుడైన గోఖలేను, నేవాధర్మనిర్వహణమున యశస్తిలకుడైన రానడేను, భారతిని, భారతాంబను భజించుటందు సిద్ధహస్తుడైన కేలూరును కని జగత్ప్రసిద్ధి నందినదో, అట్టిమహారాష్ట్రము నేడును మహాత్ముల కాలవాలమైయున్నదని ఊహించుచుండును. మీదర్శనము నాకు నిక్కముగ నాశాభంగము కలిగించినది. ఇక నిం దెట్టిమితమానవులు నా కనులబడుదురో! ఇక తమత్రోవను తాము పొండు. నే నీపథమందే నిలిచియుండి, మీపై శాపవృష్టి గురియింపను. కాని నేటి యనుభవమును హృదయంగమ మొనరించు కొందును. మీకు సంపూర్ణమైన హృదయ పరివర్తనము కలుగుగాకని ఈశ్వరుని వేడుకొందును.” అని పలికి మరలి తిని. ఆతఁ డేమియు మాట్లాడక తనదారిని తాను పోయినాడు.

ఈ మహారాష్ట్రుని బోలుమహాశయ డొకడు హిమగిరి యాత్రయందు పండ్రెండేండ్లకుమున్ను నాకు ప్రత్యక్షమైనాడు. నాటి యుదంతము నీసందర్భమున సంక్షేపముగ తెలుపుట అప్రస్తుతముకాదని నాతలంపు.

నేగావించిన కొండొక హిమగిరియాత్ర లో నాకు గమ్యస్థానమై నది శ్రీనగరము. అచటికి పోవుటకు రెండుమార్గములున్నవి. అవి జమ్మూ,

రావల్పిండిపథములు. ఫ్రాంటియర్ మేయిల్ లో పోయి, వజీరాబాద్ లో దిగి, అందుండి కాశ్మీరరాజు సీతకాలవాసమైన జమ్మూకు పోయి, ఆతావునుండి బస్సుద్వారా శ్రీనగరమునకు పోవచ్చును. కాని, యాత్రోప బహుళములైన అపాయములతో నిండియుండును మహాన్నత్యలముల నుండి పాతాళమునంటు లోయలలోనికి దిగి, అందుండి మరల బై కెగ బ్రాకీ, మరల నొకగభీరోఃత్యకయొక్క యంచునుండి హిమగిరి యాత్రయందు బస్సుపోవును. లోయలోనికి దిగుబండి వెన్న నెత్తైన చోటునుండివచ్చు బండిలోనివారికి నొక్కొకపుడు కానుపించదు. బస్సు కంటె ప్లెజర్ కార్ వేగముగ పోవును. కావున వెక్కువివత్తులకు గుఱియగుచుండును, కాబట్టి పలువురు ధనికులుకూడ బస్సునే ఆశ్రయించుచుండురు. ఆచ్చటి డ్రైవరులు మిగులనేర్పరులు. ఇంచుక యజాగ్రత పాడ సూపినయెడల, బస్సు గుభాలున లోతులోయలోనికి పిండిపిండి యగును! అందలివారు నిముసములో గుండ యగుదురు! గుండయగుట కంగీకరింపనివారు బలిచక్రవర్తి బట్టతలపై వాలుమొగ్గవేసి దానిని ప్రయ్యలొనరింతురు. కాశ్మీరరాజు విశేషధనమును వెచ్చించి జమ్మూ నుండియు, రావల్పిండినుండియు శ్రీనగరమునకు బాటలు వేయించినాడు. కాని పర్యత ప్రదేశమందలి తెన్నులు సరియైనవి కాక ఉపద్రవ సంకులములై యుండును. సీమరేగిపండ్ల వర్తకమునకు (Apple trade) రావల్పిండి మార్గము అనుకూలమైనది. అందును అపాయములు ఘటిల్లుచుండును ; కాని జమ్మూపథమందలి ఆపదలకంటె నివి తక్కువయైనవి. రావల్పిండినుండి శ్రీనగరము సుమారు రెండువందలమైళ్ల దూరమందున్నది. ఈ మార్గముగుండా నేను కాశ్మీరమునకు పోవ నిశ్చయించితిని.

1929 లో లాహోరులో జరగిన కాంగ్రెసుకు రాజస్థానము నుండి పోయి, అందుండి హిమగిరియాత్ర సలుచునుద్దేశించితిని. లాహోరు కాంగ్రెసుకు కొందఱాంధ్రులు వచ్చిరి. తొలుత నేను “రాజస్థానయువ సమాజము” యొక్క డేరాలో బసచేసితిని. ఒక బందరు ఆంధ్రసోదరుడు నాకు నగపడి, తెలుగుల డేరాలోనికి రమ్మని నన్నాహ్వానించినాడు. కలకత్తాను వీడి, శారదతోగూడ వెక్కునెలలు రాజస్థానమున వర్య

టన మొనరించుచుండుటచే, నాటివఱకు నాకు తెలుగుమొగము కనుపించలేదు; తెలుగుమాట చెవిబడలేదు. అందుచే రాజస్థాన మిత్రులతో నేదో సర్ది చెప్పి, నే నాంధ్రులడేరాలో ప్రవేశించితిని. నాతో నాపొట్టిపిచికి యున్నాడు. నెల్లూరినుండి రేబాలవారు, కాకినాడనుండి మొసలగంటివారు, రాజమండ్రినుండి నాశంవారు కాంగ్రెసుకు వచ్చిరి. ఇంగ్లీషురానికొందఱు తెలుగులుకూడ లాహోరు కాంగ్రెసు చూచుటకై వచ్చిరి. పలువురు కలిసి ఒక్కటిక్కడే కొని, వంతులువంతులుగా కాంగ్రెసుడేరాలో ప్రవేశించి, విడ్డూరము చూచువారు. చాలసేపు సొంతడేరాలో ఏమేమో “హస్సుకొట్టు వారు” బెనారెస్ నుండి వచ్చిన ఆంధ్రవిద్యార్థు లీవేడుకలో, కులాసా ధోరణిలో పాల్గొనువాడు. నేను పెషావరునకు పోదుననినపుడు నలుగురాంధ్రులు నావెంటబడిరి. వీరిలో మొదటివాడు రాజమండ్రి కాపురస్థుడు నాశం భీమరాజు. ఇతడు నిర్మలహృదయుడైన దేశభక్తుడు. వైశ్యకులమునకు వన్నె దెచ్చిన యువకుడు. చదువునకై కలకత్తా వచ్చి నాకడ కొన్నాళ్లుండుటచే నితడు నాకు పూర్వపరిచితుడు. రెండవ వాడు విశాఖపట్టణమునకు సమీపమందలి కొఠామునుండి వచ్చిన పప్పు పెద్దిభొట్లు. తక్కిన యిరువురు చిట్టివలసనుండి వచ్చినవారు. ఒకడు సిచ్చయ్యయను వైశ్యరత్నము; రెండవవాడు పట్టుసాలికులస్థుడు తిమ్మయ్యయనబరగువాడు. ఇత డింగ్లీషునెఱుగడు. కాంగ్రెస్సుసనేమో చూడవలెనని పరుగెత్తుకొనివచ్చినాడు. ఫ్రాంటియరుమెయిల్ లాహోరులో రాత్రి ఏడుగంటలకు బయల్దేఱును. మేమాఱుగురము (ఆఱవ వాడు పొట్టిపిచికి) ఆత్రై నపిదప మాడేరాను విడిచి అప్పలి కరిగితిమి. “లజపతి నగర” ద్వారమున డ్టేషన్ వఱకు రెండుటాంగాలు కట్టించు కొనడలచితిమి. “పంతులుగారూ! వీరితో మీ రిందు నిలువుడు” అని చెప్పి భీమరాజు ముందులకరిగి “టాంగావాలా! టాంగావాలా !!” అని యఱచినాడు. టాంగావచ్చులోపల (ఏమనివచింతును!) ఆతనిజేబు చులకనైనది! అందున్న మనీపర్సనెవ్వరో లాగివైచిరి! అందు చాల నోట్లున్నవట! కాంగ్రెసుసమయము కాపున జనులు ఇసుకవేసిన రాల నట్లున్నారు! పోయినపర్స ఇక లభించుననుట కల్ల! టాంగాలువచ్చునని

మేము నిలబడియుంటిమి. భీమరాజుమాత్రమువచ్చి పర్సపోయినసంగతిని చెప్పినాడు. ఆతనినష్టమునకు మిక్కిలి వగచితిమి. పోలీసులతో చెప్పితిమి; కాని పోయినడబ్బు మరల లభించలేదు. ఇట్టిదుశ్చకునముతో ప్రయాణము సాగించుట కిష్టపడక నాటికి డేరాలోనికి మరలిపోతిమి. మఱునాడు బుడంకాయితో పయనమైతిని. భీమరాజు పయనంపుటూ హను మనసునుండి వెడలించినాడు తక్కినమువ్వురు నా వెంటబడిరి. వీరితోగలిసి నేనుసలిపిన ప్రయాణమును గుఱించిన విపులోదంతమును పాఠకులు నా “కాశ్చీరమజిలీ” లందును, “నాడే త్తరపర్యటన” మందును విలోకింపజాలుదురు. ప్రస్తుతము మనదృష్టియందలి విషయమును దృష్టాంతీకరించుటకుమాత్రము అప్పటి ప్రయాణాంశముల గొన్నింటిని దుల్లేఖింతును:

వైన తెలిపిన మువ్వురు మిత్రులు నాతో* వెషావరునుండి కైబరుకునుమయవ్వలివఱకు వచ్చిరి. కాశ్చీరమునకు గూడ పోదునని నా ప్రయాణప్రణాళికను వారికి దెలిపితిని. “మేముకూడ నచ్చటికి వత్తుము. హిందీకాని, పంజాబీకాని, కాశ్చీరీకాని మాకురాదు. ఒంటరిగా గాక మీతో పయనముసాగించిన, మాకెంతేని మేలుకలుగును. మా అంతకు మే మచటికి పోలేము.” అని పలికి, వారు మువ్వురు నా వెంటబడిరి. నాతో తక్షణిలయందు విడిసి, అందుండి రావల్సిండి వచ్చిరి. రావల్సిండిలో “దాల్ మండి” యను చోటున గోవిందసింగ్ అను సిక్కుమిత్రునింట గొంతకాలముండి, పదంపడి శ్రీనగరమునకు పయనమైతిని.

రావల్సిండికి నలుబదియైదు మైళ్లదూరములో మఱ్ఱే అనుచోటు కలదు. పంజాబు గవర్నమెంటువారిచే వేసవినసుయమున వసించుట. ఊషగిరిపై నిదిమిగుల నెత్తయిన ప్రదేశమం దుండుటచేతను, మే మచటికి జనవరిలో పోవుటచేతను, ఆచోటంతయు మంచుతో నిండియుండెను. కాశ్చీర ప్రభుత్వమువారిచే నియోగింపబడిన పరిచారకులు బస్సుపోవుత్రోవనుండి మంచును త్రవ్వి, పథపార్శ్వమున ప్రోగొన

*నాతో” అనినపుడు నాతోడ నాసాటికిచికికూడ నున్నాడని చెడువరులు గ్రహింతురు గాక ! నానుచరు డైన బుడంకాయనుగుఱించిన నృత్యాంతమున నా “కాశ్చీరమజిలీ” లందు వారు చూచియుండురు.
 మహా—ర్

రింతుడు. అవటి యిండ్లన్నియు నొత్తుగ పిండిముద్దలతో కప్పబడినట్లు మంచుముద్దలతో గప్పబడియుండెను. బస్సుపోవుతేటి చేయిజాపగ నే నిమిషములో నది తెల్లబడిపోయెడిది. ఇచటికి రమారమి ఇరువది మైళ్లలో “కోహలో” అనుచిన్నకొండపల్లె కలదు. ఈపల్లె జీలమనది యొడ్డునన్నది. మే మీపల్లెను చేరుసరికి రాత్రి రమారమి యెనిమిది గంటలవేళమైనది. హిమగిరియాత్రలో రాత్రిలందు, కొండలందు పలు మాటు విడియుచుండువారము. అప్పటియనుభవములు అత్యద్భుతమైనవి. నాటికి “కోహలో” యందు విశ్రమించి, మఱునాడుదయమున బయనమగుచును చెప్పి, మాబస్సు డ్రైవ రెండో అంతర్ధానమైనాడు. బస్సు ఆగగనే ఒక కాశ్మీరీయువకుడు చుచర మాకడకు వచ్చినాడు. ఆతని మేనిచాను చబ్బవండుగంకును ధిక్కరించుచున్నది! అతడు దట్టమైన లాంగ్ కోటును ధరించినాడు. వానితలపై చక్కనిటోపీ అలరారుచున్నది. బస్సులో నున్ననన్నుచూచి “బాబూ సాబ్! ఆయియే. మై ఆప్ కాతా బేదార్ హం” (“అయ్యగారూ! దయచేయుడు. నేను తమ పరిచారకుడను”) అనినాడు. ఈ యాహ్వానము నాకెంతో ఆనందము గలిగించినది. రామనవమి యుత్సవములు చూచి, భద్రాచలమునుండి రాజమహేంద్రవరమునకు యాత్రికులు తిరిగివచ్చునపుడు, పోలవరము కడ నిమకతిప్పలలో కొన్నిపందిరులువేసి, పుణ్యాత్మలు కొందఱు వారిని ప్రేమపూర్వకముగ నాహ్వానించి, భక్ష్యభోజ్యలేహ్యాచోష్యములతో తనుపుచుండురు. ఇట్టి యేర్పాటు నేడున్నదో లేదో యెఱుగను; కాని 1922 లో నుండెడిది. వినయపూర్వకముగ హిమగిరిపల్లెయందు మమ్మా హ్వానించిన కాశ్మీరీయువకుని జూచి, మంచుకొండపై మాకాతిభ్యమియ నవతరించిన గంధర్వబాలుడని యూహించితిని. అపూర్వమైన విందు చేకుఱునని ఆశపడితిని. “చెలియే!” (“నడువుడు”) అని చెప్పి మిత్రులతో నేనాతని వెంటబడితిని. చలి చెప్పనలవిగానిరీతినున్నది. అక్కడైన శీతవస్త్రములు శరీరముపై నున్నను, అంతరంగమునుండి దారుణమైనచలివెడలి, యొడలిని గజగజ డోపుచుండెను! అచిరములో మే మాయువకునియింటి కరిగితిమి. మమ్మాతడు వేర్వేఱుకుర్చీలపై నాసీనుల గావించి, ముందటగల బల్లలపై వేడిసిప్పలతో నొండెన కుంపల్ల నుంచి

నాడు. శీతనగమున పయనము సలుపుతఱి రాత్తులందు అనివార్యముగ నగ్ని సమీపమున సమయము గడవవలెను. రేలందు కొండ పల్లెలలో విడియుతఱి గదికిని, మంచమునకును, అగ్నికిని ప్రత్యేకముగా బాడుగ నీయవలెను. అగ్ని దర్శనమువల్ల మేము “ఆవ్యయ్యా!” అను కొంటిమి. “తమకు పూరికావలెనా, కచోడీ కావలెనా, పుల్కా కావలెనా, పరోటా లేక చపాటీ కావలెనా? నెలవీయుడు” అని కాళ్ళీరి యువకుడు నన్ను ద్వేషించి పలికినాడు. “ఇవన్నీ రొట్టెవకములు. మీకేమి కావలెనో చెప్పండి” అని తెలుగుసోదరుల నడిగితిని. ఇంతలో ప్లాస్టి పిచికి “గర్తాగరం చపాటీ లియావ్” (“వేడివేడి చపాటీలు తెచ్చు”) అని హుకుమ్ జారీచేసినాడు. నివిషములో వేడివేడి చపాటీలువచ్చి మాముందు వ్రాలినవి. “మలాయిభీ లీజయేగా?” (మీగడకూడ తీసి కొందురా?) అని యువకు డడిగినాడు. వానిప్రశ్న ముగియకమున్నే “అల్ బత్” (“తప్పక”) అని బుడంకాయ అఱచినాడు. మీగడతోను, కోపీ లేక గోబీ (కేబేజ్), ఆలూ (బంగళాదుంప), మటర్ (పచ్చిబొటానీ గింజలు)కలిసిన చక్కనికూరతోను చపాటీలను కడుపునిండ మెక్కితిమి. “దూద్ భీ లీజయేగా?” (“పాలుకూడదీసికొందురా”) అని యువకుడు మరల ప్రశ్నించినాడు. “జరూర్!” అని ప్లాస్టిపిచికి పలికినాడు. అర్ధసేరు ప్రాప్తికి అందఱము పంచదార కలిసిన వేడివేడి పాలు పీల్చి, “బహుత్ అచ్చా! బహుత్ అచ్చా!” (“మిగుల మేల్! మిగులమేల్”) అనుకొంటి మి. “ఏంపుణ్యాత్తుడండి! జగదీశు డిట్టివానికే సకలైశ్వర్యము లిచ్చును. మే మిట్లు పలికితిమని ఆవెద్దమనిషితో చక్కనిహిందీలో తర్జుమాచేసి చెప్పండి” అని పప్పుపెద్దిభొట్లు హిమగిరిగుహలు మాఱుమ్రోగునట్లు ‘బేవ్’ మనుచు పలికెను. నే నట్లే తెలిపితిని. “ఆవ్ కా మెహర్ బానీ” (“తమదయ”) అని యతడు బిల్లు తెచ్చి మెల్లగా మాముందుంచి, “పాకాభీ లియావుంగా?” (“తాంబూలముగూడ తెత్తునా?”) అని చెప్పి వెంటనేపోయి, తాంబూలము తెచ్చి మాకిచ్చినాడు. బిల్లులో నైదు రూకల మొత్తమున్నది. “ఏమిది?” అని యింతుక యోచించి, తోడనే “మాకింత సత్కారము చేసి మా యుదరములను నింపిన వెద్దమనిషి ఒక హోటలుకీపరుకాని మమ్ములను తనుపుటకై గంధర్వలోకమునుండి

నలుగురూ నవ్వెదరు. అదట్లుండ బోడులేనిదే మంచులో తిరుగరాదు. విదునిమిషాలలో ప్రాణము లెగిరిపోవును” అని చెప్పితిని. గోవింద సింగును, ఆతని సోదరులును అట్లే చెప్పిరి. ఎట్టకేలకు ఒక చవుకరకపు బోడు కొనుటకు భొట్టు అంగీకరించినాడు. పాడవుపాటి యెఱ్ఱని వింత బోడును కొనినాడు. పాదరక్షల సంతకుమున్ను వాడని పెద్దమనిషి యగుటచేతను, కొనినబోడుతోలు రాతికంటె గట్టిదగుటచేతను, కొంత గఱుకై యుండుటచేతను, పప్పుభొట్టు దానిలో పాదములు దూర్చి చాల బాధపడువాడు. “రామా! ఇది కుక్కపీకినట్లు పీకుతోందండీ!” అని యఱచువాడు.

నేనూ, పొట్టిపిచికి ముందటికరుగుచు “అడుగువేయవలెను” అని భొట్టును హెచ్చరించితిమి. పాపము ఆతని యాతన వర్ణనాతీతము. బిక్కుబిక్కుమనుచు, బోడుతో మీది కడుగువేసి, “రామా! హరి!” అని కెప్పున కేకవేసి, దానిని తీసివేసి మంచులోనూ, ముండ్లలోనూ అడుగువేసి, “అమ్మో! చచ్చేను!” అని బహుకష్టముతో మరల బోడు తొడిగి, కాలుసాగించి, “హరహరా” అని ప్రక్కగోతిలో ఆమహాశయ్యుడు కూలబడినాడు. మేమిరువురము వెన్నకు వచ్చితిమి. “చంపేశావయ్యా బ్రాహ్మణా! ఇక్కణ్ణుంచి రావడయెల్లా? బోడు తొడిగితే ఒకతంటా, తొడగకపోతే మఱొకతంటా! ఈ కాళ్ళీరము నన్ను చంపేందుకు పుట్టిందికాబోలు! ఈ కొండలూ, యీమంచూ, యీ ముళ్లూ నాహతమార్చి తీర్తాయి!” అని ఆతడు గద్దదస్వరముతో మొఱపెట్టినాడు. నాగుండెనీరై నది. పొట్టిపిచికి పకపకనవ్వుచు గంతులు వేసినాడు. “భొట్టు నిందుండి కదపుటెట్లు?” అని పరిపరివిధముల దల పోసితిని. ఇద్దఱుమూ పట్టి వైకి గొనిపోవుదమనినను, అతడు స్థూల కాయుడుగాని బెండువంటివాడుకాడు. ఎక్కవలసినది ఎత్తుకొండ యగుడు, దాపుననున్నది లోతులోయ యగుడు, అట్లొనరించుట అసాధ్యమని గ్రహించితిని. ఆతనిచే మరల కష్టముతో బోడు తొడి గించి, మెల్లగ చెరియొకవైపునుండి చెరియొక చేయిపట్టుకొని మీది కడుగువేయించితిమి. బుడంకాయిగాడి నవ్వు హెచ్చినకొలది భొట్టు ఆగ్రహం హెచ్చినది “అరే! తుంటరి! తెల్లవారనియ్యి. నిన్ను తవ్విపాఱ

వేస్తాను” అని ఆతడు అటచువాడు. ఎట్లూ ఆఛాందసునితో మేము డాక్ బంగ్లాను చేరుకొంటిమి.

మే మచటికి పోవునప్పటికి బంగ్లానుండి యెవ్వడో ఒక హిందూ స్థానీయుడు చివాలున నీవలికి వచ్చినాడు. సగముదుస్తుల నాంగ్లపద్ధతితో ధరించినాడు. మమ్ముజూచి “మీ రెవరు? ఇచ్చటి కేలవచ్చి తిరి?” అని ఆతడు ప్రశ్నించినాడు. వాని కంఠస్వరము కర్కశముగా నున్నది. “అయ్యా! మే మీ రాత్రి యిచ్చట పరుండుము. ఉదయమే లేచిపోదుము” అని నేను తెలిపితిని. ఇచట చోటులేదు పొండు” అని ఆత డనినాడు. “లోపల చోటులేకున్నను, మేమీ వసారాలో నొక గుడుము. ఇందు కావలసినంత చోటున్నదికదా!” అని నేనంటిని. “తావు ఇందూ లేదు, అందూ లేదు. వెంటనే పొండు” అని తీవ్ర స్వరముతో ఆత డనినాడు. నేనుహిందీలో ప్రసంగించుచుండ నతడు ఇంగ్లీషులో మాట్లాడసాగినాడు. నేనుకూడ ఇంగ్లీషులో ప్రసంగము మొదలిడి, నా ధోరణిలో కొంత స్టీమ్ ఎక్కించితిని. “ఏమోయీ! నీవు మానవునివలెనే అగపడుచున్నావు. అందును భారతీయుడవు. నీ కిట్టి నిష్ఠురవర్తనము కూడదు. నిన్ను మేము కోరిన దేమియును లేదు. దక్షిణ సీమనుండి వచ్చి, కాశ్మీరమునకు పోవుచు, ఈ రాత్రి యిందు చిక్కబడిపోతిమి. ఈస్థితిలో వన్యమృగములైనను మాకు చోటిచ్చుటకు వెనుదీయవు; మనుష్యరూపమున నున్న నీ నోటినుండి ఇట్టి నుడువులు వెటులుట శోచనీయము” అని పలికితిని. “ఎంతచెప్పినను, మిమ్మిందు పరుండనీయను” అని ఆత డెప్పటిపాటును పాడినాడు. “నీవు నూలు చెప్పము. వేయి చెప్పము. మే మిందే తిష్టవేతుము.” నీ యిచ్చువచ్చిన చర్య జరపుకొనుము.” అని “పప్పుభొట్లూ! సంశయింపక నీవు ప్రక్క వేయుము” అని పలికితిని. తాను తెనుగున మాట్లాడిన నచటిహిందూ స్థానీయునకు బోధపడదని భొట్లు యెఱుగును. “ఈపిశాచము మనలను మ్రింగివేయు నేమో! వీనితో మనకు పోరాట మెందులకు?” అని “పరుండు” మని నేను గద్దించినంతనే నేలపై నాతడు మేను వాల్చి నాడు. “మనము మనుష్యులము. ఈతడు ప్రస్తుతము పశువైనాడు. పశుబలముకంటె మనుష్యుబల మధికము. ఏచింతలేక నిద్రింపుము.

మంచుమలను విలోకించుచు, నే నీరాత్రి మేలుకొని యుండును. నీకేమియు భయములేదు.” అని భొట్టుకు ధైర్యము చెప్పితిని. హిందూస్థానీయు డవాక్కుయి నిలిచినాడు. “నీవు మహాత్తరమైన భారతభూమి యందు పుట్టుటకు తగవు. ‘అతిథిదేవో భవ’ అను పవిత్రవాక్కు ఈ దేశమందు, ముఖ్యముగ నొకప్పుడు మునిపుంగవులకును, నిలింపులకును, నిలయమైన ఈహిమాలయమున ప్రతిధ్వనించినది! నీవు నీహృదయము నెందు వీడితివో యెఱుగను. ఈవిశ్రాంతిగృహమునకు సంబంధించిన నిబంధనపత్రమును గొనిరమ్ము. మర్యాదనెకాక, నియమమును కూడ నెఱుగని మూఝనివలె నగపడుచున్నావు. నీవైచర్య దీసికొనిన నీయుద్యోగము ఊడి నెలరాలును. నీ కఠకారము చేయనుకాని నీకు హితవు చెప్పుదును. మేము దొంగలముకాము. ఇందుండి నీవు మమ్ములను క్రిందికి దొరలింప దొరకొనినను, మేము కదలువారముకాము. ఈగహనమున మాకు మఱొకతావు లభింపదని నీవు తోలుతనే గ్రహించి యుండవలసినది” అని హిందూస్థానీయు నుద్దేశించి పలికితిని. ఏమనుకొనినాడో కాని ఆత డిక మాట్లాడలేదు; నా యాదేశానుసారము పొట్టిపిచికి పోయి భొట్టు ప్రక్క పరున్నాడు. కొండమీది యల్లరి విని ఎవరో ఒక పెద్దమనిషి బంగ్లాలోనికి చరచరవచ్చెను. మనిషి చామనచాయవాడు. దట్టమైన బట్టలు ధరించినాడు “కథయే” మని నన్నడిగినాడు. జరగిన ఉదంతమును వానికి పూసగుచ్చినట్లు చెప్పితిని. ఆతడు మిగుల నక్కజపడి, శిలాప్రతిమవలె నిలిచిన హిందూస్థానీయు నుద్దేశించి “నీ వెంటేని దుల్లయమున కొడిగట్టితివి లజ్జతో, దుఃఖావమానములతో మనము శిరములువంచుకొనవలెను. వీరు దాక్షిణాత్యులు విద్యాబుద్ధులందు దాక్షిణాత్యులు మన తలదాటినారు. వీరు మనకు పూజనీయులు. ఉత్తరహిందూస్థానమునుండి పోయినవారిని వీరెంతో గౌరవింతురు. వీరుచూపు ఆదరణమునకు బదులుగ నీ వత్యాచారము జూపితివి.” అని పలికి ముఖము వాచునట్లు వానికి చీవాట్లు పెట్టినాడు. పశ్చాత్తాపము నంది ఆ హిందూస్థానీయుడు క్షమింపుడని నన్ను వేడుకొనినాడు. నా కన్నులనుండి నీరు జొటజొట రాలినది. గంగాస్రవంతి; వలె నాహృదయమున నత్తేజీ పూతభావపూర ముప్పొంగినది.

ఆహా! మనుష్యాత్మకు మహదానంద మొసగునది మహత్తరమైన ప్రణయభావమేకదా! మనుష్యహృదయము నేలన దీభావమేకదా! అపుడపుడు దుశ్చింతలు రాబండులట్లు మనసువై వ్రాలుట. నిక్కమే! క్రోధభావము యుండూమామతమట్లు హృదయము నట్టిట్లు లాడించుటయు నిక్కమే! ఆగ్రహముచే ఘూర్ణితచిత్తుడైన మనుజుడు దురూక్తులాడుట నిక్కమే! దుష్క్రియలకు దొడరుటయు నిక్కమే! కాని క్రోధముగాని, మతే ప్రతికూలభావముగాని మనుష్యాత్మకు సహజముకాదు. సహజముకాని దెంతకాలము నిలుచును? దేవదేవుని పీతస్థలియైన మనుష్యహృదయమున పిశాచము కాపురముండ నేర్చునా? జగచ్చతువుమ్రాల కారుచీకటి వయ్యారిభామవలె నృత్యముచేయజాలునా? మనుష్యహృదయమున దివ్యశంఖారవమట్లు పవిత్రప్రేమ వాక్కు ప్రతిధ్వనించినంతనే దొంగపగిది క్రోధమందుండి కాలికొలది పాటిపోదా? కొంతసేపు హిందూస్థానీయుడును, నేనును పోరాడు కొంటిమి ఆత్మరక్షణముకొఱకును, చెంతనున్న మిత్రుల రక్షణము. కొఱకును నేను కొంతనాటక మాడితిని. సంయమిని కానుగాని క్రోధ భావమును హృదంతరాళమున గాపుర ముండనీయక దానిని తఱిమి కొట్ట నాతురపడుదును. మెత్తనివానిని చూచిన మొత్తువారెదు రగునపుడు, అస్త్రసన్ధానము అనర్థహేతువగుతఱి, కాలపరిస్థితులు కురు సేనలట్లు మార్కొనినపుడు, ముప్పునుండి దాటుటకై ఉచితమైన ఉపాయము నవలంబింతును. ఎదుటివగుతుని మిత్రుని గావించుకొనుటకై వేయివెరవులు రోయుచుండును. నాకు మిగులగూర్పు మిత్రులలో పలువురికప్పుడు నన్నెదుర్కొనినవారే! నాటి హిందూస్థానీయుడు పదంపడి నాకు ప్రాణమిత్రుడైనాడు. హిమగిరియాత్రయందు నా కత డెంతోసాయము సలిపినాడు. ఈతని పరిచర్యనుగుఱించిన విఫులోదంత మును చదువరులు వేఱుగ్రంథమున గాంచగలరు. పొట్టిపిచికి తోలుత నాశత్రువేకదా!

ప్రణయభావసేవనముచే నాటిరాత్రి మన్యుల నానందపూరమందు ముంచిన ఆనూతన యాగంతువునకు మేము హృదయపూర్వకముగా ధన్యవాదము లొసగితిమి. అతడు కురుక్షేత్రమందు అధ్యా

పకవృత్తిలో నుండెను. “కొంతసొంతపనిమీద కోహలోకు కొన్నాళ్లకుముందే యరుచెంచితి”నని యాతడు పలికినాడు. వానిపేరు చిరంజీవి. నేనార్యావర్తమును వీడివచ్చినయనంతరము ఆతడును, నాటిహిందూస్థానీయుడును తఱచుగ జాబులు వ్రాయుచు, నా యోగక్షేమములరయుచున్నారు. దాక్షిణాత్యమునకు రండని వీరికి పలుమాలు వ్రాయుచుండును. ప్రేమఋణమును దీర్చుకొను నవకాశములకై పొగులుచుండును.

“పరుండుటకు మీకిచట సౌకర్యము లభించదు. ఈ చలికి మీరు గుఱికారాదు. మీకు వలసిన సదుపాయములను నేనొనగూర్చును. నాతోడ రండు” అని ప్రాఫెసర్ చిరంజీవి నాటినిశీఘ్రమున నాతో గౌరవపురస్కరముగా పలికినాడు “మంచి” దని నెచ్చెలులతో కలిసి మెల్లగ నాతనివెంట నరిగితిని. తరువాతీయుదంతమును పాఠకులు పదపడి తెలిసికొనగలరు.

హిమశైలమున, నాడు తారసిల్లిన హిందూస్థానీయునకు నాసిక జేరుతఱి నాకగపడిన నాగపురవాసి తమ్ముడేమోయని యూహించితిని. చదువరు లీతని గాలక్రమమున మరల గాంచగలుగుదురు; నెచ్చెలియయ్యెనని ఆనందింపజాలుదురు.

నా డాత డదృశ్యుడైనంతన తెరువున, చలిలో నేనట్లే నిలువంబడి పోతిని.

నా మ హా రా ష్ట్ర యా త్ర

వి ద వ ప్ర క రణ ము

తెరువునకొంతనే పట్టే నిలువంబడిపోతిని. చీకటి ఇంకను పలుచ బడలేదు. చలిగాలి అల్లనల్లన వీచుచున్నది. నలుదిక్కులు ఇంకను సుషుప్తిమగ్నమైయున్నవి. అప్పటి నిశ్శబ్దత భావమయమై చూపజ్జినది. రెప్పవాల్చుక, దశదిశలను పరికించుచుంటిని. చాలదూరమునుండి అపు డేదో మధురరవము వినవచ్చినది. సుదూరస్ఫుటితభమున మధుమయ స్వప్నములను లేపుచు, ఆత్మచే “హాయి! హాయి!!” అనిపించు ప్రణయ భావమువలె నానిస్వనము శ్రుతిగోచరమైనది. ఒక్కొక్కగీతికావాక్కు ఒక్కొక్కపిల్లగాలియలపై నధిష్ఠించి, చెవిపోకుచు నాయంతరంగమున జొచ్చి అం దనంత యానందవీచికల నుప్పొంగించెను.

మనుష్యస్పర్శనెఱుగక మంచుకొండపై నడయాడు గంగోత్తరీ ప్రశాంతహృదయమున నల్లన జారిపడు చల్లనిచినుకువలె శాంతిమయ మైన ముహూర్తమున, శీతలమైన శిర్వరీవాతావరణమున, చింతాస్పర్శ నెఱుంగనియంతరంగమున గీతికాహృదినుండి రాలు తియ్యనితలపు అనంతభావమహోదధికి కన్నతల్లి యగునుగదా! మునులును, కవులును రమ్యప్రకృతియందే తమ జీవితములను కడప నిచ్చుగించుట మానససరో వరమట్లందు వెలయు శాంతియందు గ్రుంకులిడి, గభీరధ్యానమున మునుగీతలీది, కొంగ్రొత్తమానికములనుచేబట్టుటకే కదా! సచ్చిదానంద ములందు త్రివేణియగుట పరికించి వా రచ్చో విజ్ఞానయాత్రికు లగు టకైకదా!

మనసంతయు నామధురరవముపై నిలిపితిని. పొలములందు నడి రేయి వినబడు తేటపాటవలె నది వినబడుచున్నది. అందు సంస్కృత పదములు లేవు. కాపులుచ్చరించు తేలికపిండిమాటలే పాటయైనవి.

ఇట్టిమాటలేకదా నీట నవలీలగ గలియు చక్కెరవలె మనసున గలసి పోవును! సాంద్రసంతమనమున గగనతలమందు చక్కనిచుక్కలు తోచినంతన కొండలందు జోలపాడుచు, శకుంతసంతానమును నిద్ర పుచ్చు చల్లని కడుపుగల వెల్లువవలె, కోండ్లొక పల్లెవాసిశుభ్రచిత్తము నుండి అల్లన వెడలు నాగీతిక అత్తటి నాసికావాసులను జోకొట్టు చుండెను. గీతికయందు మాటిమాటికి వినబడు సంబోధనశబ్దము “కనైయ్యా!”

గోకులవాసులు శ్రీకృష్ణుని “కనైయ్యా” అనుచుందురు. ప్రేమ రసమును వెలారించునది తల్లిముద్దుగాని సింహాసనాసీనయైన రాజ మహిషి యుచ్చరించు ముదలకాదు. మనసునకు ముద్దుగొలుపునది తల్లిమాటగాని క్లిష్టమైనపరభాషాశబ్దముకాదు. సుధను చిందించునవి శీతకరకరములుగాని మోటుత్రాళ్ళా? చెమ్మటలందు వెంపొందిన పాండితి చెమ్మటలనే పుట్టించునుగదా! సూనగర్భమునుండి యవిరళ థారయై వెలువడు సౌరభమట్లు, గంధబంధురహృదయమునుండి చాలువాలు సహజభావధారయే నిలింపుల కమృతము నొడ్డించిన దేవ దేవునివలె జిజ్ఞాసువులయాత్మల కాశందము నొడ్డించును. గట్టికాయల నుండిగాక లలితసుమదళములనుండియే, మంచుమంచి ముత్తైపుజేరు దాలించిన వూరేకుమూకలనుండియే మధురవాసనలు వెడలులీల క్లిష్ట శబ్దమునుండికాక చక్కనై, చల్లనై, కోమలమైన పదములనుండియే తేనెతుంపురులు పోలు తలపులు వెల్వడును. చక్కనికవిత మెదడునకు బొప్పిగట్టించు జటిలవాక్కునందుగాక, కమ్మతావిని కలువడించుచు “హాయి! హాయి!!” యనిపించు పండుపైరుపోలు తల్లిమాటయందే తన దివ్యార్థమును వ్యక్తపఱుపజాలును. ఈయంశమును పండితులందు మనలినపుడుగాక పల్లెలందు, పామరులందు మనలినపుడు గ్రహింపగలి గితిని. సంయుక్తరాష్ట్రములందలి పల్లెలందు చాలనెలలుండి, కవిజనమన సులు పోలునచ్చటిపాలములందు పెక్కురాత్రులుకడపి, మురి వెముతో వైడిపైరులు పుట్టించు వైతునెచ్చెలులపాటలకు వీనుదోసి ల్లోగ్గి, ఆర్యా వర్తయారామనీమలందు నందనచందనోత్కరమును, బృందారకసుంద రులకు సయితము కన్నులపండువొనరించు మందారపారిజాత బృంద

మును, కల్పకమునకు సహపాఠియైన కుజవితానమును సృష్టించినమహిత గుణాఢ్యులు భారతవనమాలులు. ఆలపించిన మధురమంజుల గేయము లందలి హాయిని మనసార జుష్టి, పరమపరితోషమున మున్నులువేసిన భాగ్యము నాకు చేకూఱినది. “కనై యియా!” యని ముద్దుకృష్ణుని కడు చనవున సంబోధించి, ఆవేశపూరితులై వారు పాటలు పాడుచుందురు. ఆహా! వానియందలి కైత ఎంతమహాత్తరమైనది! హృదయమును కద లించునదేకదా కవిత! ఆత్మచే తాండవనృత్యము చేయించునదే కదా కవిత! మనసున తన్నయానందమును నిండించునదే కదా కవిత! ఇట్టి యద్భుతానుభవములను గేయములు కలిగించులీల మజేరచనములును గలిగింపవని నాయూహ. బిడ్డను ముద్దుపేరున నోరారపిలచియేకదా కన్నతల్లి గుండెయందలి నిండుప్రేచును కుమ్మరించును! ముద్దుకృష్ణుని తలమూర్కినుచు మురిసిపోయిన యశోదవలె మురిపెముతో “కనై యియా!” యనుచు, నిర్మలాత్మలైన పాలికాపులు ఇంటింతనరాని యానందమున గంతులు వేయుచుందురు.

నాటిపాటయందలి “కనై యియా!” శబ్దము మాటిమాటికి చెవి బడినందున వెనుకటి యనుభవములెన్నో నాస్త్వతిపథమున పొడసూపి నవి. * గోకులవాసియైన గొల్లయెవ్వరో యాత్రికుడై నాసిక కరుదెంచి మధుమయరజసిసమయమున తన గొల్లదేవుని ప్రస్తుతించుచుండెనని గ్రహించితిని. పాట వినవచ్చుదెసకు అల్లన జని గొల్లనెచ్చెలిని చేర వలెనని మక్కువపడితిని. చాలదూరమునుండికదా అది వినబడు చుండెను! పాలమునుండియో? గుడిసెనుండియో? గుడినుండియో? ఎట్లు గ్రహింతును? అయినను కొన్ని యడుగు లాదిక్కుగాబోతిని. అపు డెవరో ఒకవ్యక్తి నాకెదురై “అయ్యా! మీ దేయూరు?” అని నన్నడి గెను. “నేను యాత్రికుడను, త్రియంబకముపోదును. ఆపాట యెందుండి వినవచ్చుచున్నది?” అని నేనడిగితిని. “కొండఱుకొండఱు యాత్రికులు ఇందుండి త్రియంబకము నడచిపోవుచుందురు. పోవుచుపోవుచునో,”

* సంయుక్తరాష్ట్రములందును, అన్యప్రదేశములందును పాలికాపులతో నే గడవినవేళను గుఱించిన విభులొపంతమును చక్షువరులు “నాఆర్యావర్తయాశ్ర” యను గ్రంథమున విలొకింపగలరు.

విడిసినచోటుల విశోదించుచునో వా రట్లుపాడుచుందురు" అని యాత డనినాడు. అట్టిపామరులతో అట్టియమాయకులతో యాత్రయందును జగదీశునందును సంపూర్ణవిశ్వాసముంచినడచువారితో చేలందును, రేలందును, వైరులందును, నిస్తబ్ధతయందును సలిపిన యాత్రయే యాత్ర! ఇట్టి యాత్రయందే ప్రతియంగుళమును, ప్రత్యంగుళమందలి ప్రత్యణువును బహుళభావసంభరితమై మనకు చూపట్టుచు. ఆర్యా వర్తమున వెక్కుతూరు లట్టియాత్ర సలిపి ధన్యుడ నైతిని. గగనచుంబి మహావిశ్వవిద్యాలయమున, పెద్దపరీక్షలందునెగ్గి, వెక్కువసదనము లంది ఎంతోజ్ఞానమును వడసితిగని నే నెన్నడును విశ్వసించలేదు. నా విశ్వ విద్యాలయముచుండి కదలిపోయి, విశాలభారతభూమియందు పచ్చిక పానువులందు, పండుచేలందు, పర్వతసానువులందు, లోతులోయలందు, మంచు తెరువులందు, పల్లెవాసులందు, రైతుబిడ్డలందు మసలినపుడే నేనించుక విజ్ఞానమును చవిజూచితినని విశ్వసించుచుందును. నా యీ యాత్రను గుఱించిన కథనము నాంధ్రావని కప్పునమొనరించుట తెలు గున యాత్రకు సంబంధించిన గ్రంథములెవ్వియు లేవనియే కాక నిక్కంపు విజ్ఞానము లభించుతెన్నుల నెన్నో తోడిజిజ్ఞాసువులకు చూపజాలుదునని నన్ని యవి వినీతభావమున పాఠకమహాశయుల కెఱి గించుచున్నాను. ఆర్యావర్తమునందువలెనే మహారాష్ట్రమందు గూడ అంగుళమంగుళమును పరిశీలించుచు పయనము సాగింప నుద్దేశించి, ఈశ్వరకటాక్షముకతన నుద్దేశస్థి నందితిని. మహారాష్ట్రమందు కొండ లును, అడవులును బహుళములై యుండుటచే, వానియందు విశేషకాలము కడవ నిశ్చయించి, వెక్కుతూరులు కాల్ప డకను పయనముగావించి; సమ తల ప్రదేశములందు (నిర్దిష్టసమయమందు యాత్రను ముగించుటకై) అక్కఱగువేళలందు బండియందో, మఠేయానమందో యాత్రను సాగి చితిని. నాసికాత్రియంబకములనుండి బొంబాయి తరలిపోయినపిదప అందుండి సలుపవలయు దీర్ఘమైన మహారాష్ట్రయాత్రకు వలసిన సన్నాహములను ముందే ఆయత్తమొనరించుకొంటిని. నాసికనుండి త్రియంబకమునకు నడచిపోవలెనని తోలుత నేను నిశ్చయించుకొన నైతిని. నడచిబోవుయాత్రకు లండెండతో యుందురని నేనెఱుగ

నైతిని. నాటినిశీధిసీసమయమున నట్టియాత్రికులెవ్వరును నాకు సన్నిహితులు కాలేదు. గానఃకథముననుసరించి పోయిపోయి, ఆపాటగాని జేరుకొందమనినను, అల్లనల్లన నామధురనిస్వపము హిల్లోలతరంగము లందు లీనమైపోయినది! ఇక నడచి అత్తటి యెం దరుగుదును? కావున త్రియంబకమువఱకు బస్సుమీదనే పోకతప్పదని గ్రహించితిని. “త్రియంబకముపోవుబస్సు కొంచెముప్రాద్దేశీన పిదప బయల్దేటును. అది కదలుచోటు ఇచ్చుటికి ఫుల్లాంగుదూరమందున్నది. విశ్రమించుటకు మీకందు చోటు లభించును. దానిని చూపెదనురండు.” అని తెరువరిచలికెను. వానితో కొంతదూరము సాగిపోతిని. ఆదూరమున నొక చావడిజూపి, “అది ప్రయాణికులకై నిర్ణయింపబడిన విశ్రాంతిగృహము. మీ రందు పరుండవచ్చును” అని చెప్పి ఆవ్యక్తి తనదారిని తాను పోయెను. మెల్లగ నే నావిశ్రాంతిస్థానము కడకరిగితిని. అది పశువుల సాలవలెనున్నది. కొలదిమాత్రపుస్తంభములవై కప్పు నిలిచియున్నది! గోడలులేవు! పలువురు పలుదిశలందు పలురీతుల పరుండిరి. వివిధములైన గుఱ్ఱులు వినబడుచున్నవి. వారియం దాసమయమున ప్రవేశించు టెట్లు? మధ్యభాగమున నేదో పెద్దబస్తా కానుపించినది. దానిసమీపమున జేరవచ్చు ననుకొంటిని. పోయిబస్తాపొంత “జగదీశా!” యని చతికిలబడితిని. మేనువాల్చుటకు చోటులేదు. వాల్చువలెనను నిచ్చుగూడ నాకులేదు. ఒకగడియనేపెట్లోకాలక్షేపముచేయ నిశ్చయించితిని. కూర్చుండియు, నిలిచియు, ఒక్కొక్కయడుగు మీదికివైచియు నిద్రించుమహాశయాలతో

* నీవఱలో ప్రయాణములు సాగించుతరుణములు నాకు లభించినవి;

* ఇట్టివారిలో ముకుందాస్ రాతియనమిత్రుడొకడు కలడు. ఇతనిది రాజస్థాన మందలి, బికనీరురాష్ట్రములోని ‘జేశినోక్’ అనుపల్లె. ఇతడు మంచిభక్తుడు. సరయూ నరి తీరమున నయోధ్యాలలో “స్వర్ణద్వార” ఘట్టముకకు నమీపమున యాత్రికులకై ఒక విశ్రాంతిగృహమును కట్టించినాడు. ఏజబేండ్లు (పిల్లనిచ్చు పుణ్యాత్తుడు వ్రక్కోకము కాలేదుకనుక) కఠిన బ్రహ్మచర్యదీక్ష నలిపినాడు! తొండములేని విఘ్నేశ్వరునివలె సిద్ధమై నాడు! నాతో నీకడు ఉత్తరసిందూస్థానమున నొకపరి యూత్ర సలిపినాడు. 1927 ఏప్రిల్ 18 వ తేదీని హరిద్వారమున జరిగిన అద్భుతమైన గంగాకుంభ మేళనమయముక నాతో నీకడుండెడి. నాటియవరాష్ట్రమున యమునపలువురునస్వ్యాసులు అలంకృతగజము

కాని యీ యద్భుతచర్యలం దొక్కటియు నాకు పట్టుబడలేదు. కనులు మూసి నాటి యాత్రోదంతమును తలపోయసాగితిని. దీర్ఘయోచన కును, నిద్దరకును దగ్గటిచుట్టటిక ముండునుకదా! యోచనా మగ్నుడును, నిద్రామగ్నుడును బాహ్యప్రపంచమునుండి దూరముగ తొలగిపోదురు. నాడు కొంతనేపు చింతనయందు మునింగియుంటిని. వాయువీచికలందు నెందో యంతఃస్థానమైన మధుర కృష్ణగీతిక నన్నేషించుచు నిశీఢినీని స్తబ్ధతయందు నాయాత్మ యెందేని చనుదెంచినది.

కైదీనిపట్టి యుండుజోడు బోదులట్లు శరీరమానసము లాత్మను పట్టియుండునుగదా! వీనిపై హంకుమ్ చలాయించి, వీనిచే నిట్టి కర్జ మొనరింపజేయునది కర్తయే! వీనిపట్టునుండి వదలి, ఈశ్వరధామమును చేరుకొనుట కాత్మ తపించుచుండును. కళ ఇట్టిపట్టులనుండి వీనిని విడిపింపజాలునని నావిశ్వాసము. కళ ఈశ్వరదూత! కళామహత్త్వము కతన శారీరకమానసికనిర్బంధములు నిర్ధకములగును. బుసగొట్టుచు నెగయు విషోరగముగూడ నాగస్వరము విని, తనక్రూర్యమును నేల రాల్చి, తన్నయచిత్తుడైనమహాభక్తునిభంగి ఆత్మహృదినానందమును నింపుకొని, అందీదులాడదా? కళలందుమిన్నయైనది సంగీతమే! అందును మధురభావసంభరితమైన ఈశ్వరనామముగూడిన గీతాలాపనము ద్విగుణీకృతమాధుర్యమున దొలుకాడదా? ఎండుదొన్నియలోని తేనీయకంటె పుష్పాంతరంగమున నుప్పొంగు మరందము మహత్తరమైనదికాదా?

లెక్కి మనోసంరంభమున బాహ్యపీఠీరమున నుత్సవము వలిపిరి. ఎందఱెందఱోభక్తులు నశ్శాస్త్రులు పోవు తెరువున నిలిచి, అచటిదుమ్ము పనిత్రవంతమైనవనియెంచి, దానిని తలపై బోసికొనువారు. వీరిలో ముఖందరాఠీయొకడు. నాటిదృశ్యమును చూచుటకై గట్టు మీద బహుసంఖ్యాకలతోపాటు చేను కూర్చునియుంటిని. రాఠీ 'మాడిదముస్సనన్న' యైవచ్చి, నా ప్రక్క జరికిలవడి, నాటియట్లకణ్ణాలమం దగనిముసములూ గాఢనిద్ర వట్టించుకొనినాడు. నాతో కలిసి ఈతడు దీర్ఘయాత్రనలిపినాడు. కడువడిగ చనవలయు వేళలందు తప్పక వనికెపాట్లువడువాడు. ఈతనిచింత్రోదంతమును చదువరులు వేణు గ్రంథమున గాంచగలరు. తులసీరామాయణముపై వీనికి ప్రీతిమెండు. కాని ప్రీతికగిన పొండిలి లేదు. కడుకష్టమున శబ్దోచ్ఛారణ మొనరించువాడు. తన్నయత్కమో లేక మైకమో ఆపుడీతని మనసును స్వాధీన మొనరించు కొనడిది.

దిక్కులేని యిల్లాళివలె నమఃపనిశి నల్లాడు సుగంధముకంటె శారదవంద్రికలను తోడుజేసికొని కుసుమోద్యానము లందు విహరించు సౌరభము ఘనతరమైనదికాదా? దివ్యపుష్పకమెక్కి మేఘమూర్తమున శ్రీరామునిగూడి పరమవరితోషమున నయోధ్యకు మరలినవైదేహివడువున; భక్తిభరమైన గీతావాక్కును ప్రాప్తానరించుకొని మనుష్యాత్మ దివ్యబృందావనమును చేరుకొనును. నాటి కృష్ణుని స్తనము విహంగవతివీ వెక్కి అదృశ్యుడైన విష్ణువువలె సమీచస్కంధము నధిష్ఠించి యెందో యరిగెను! అరిగిననేమి? శ్రీ కృష్ణుని వెంట బఱతెంచు రాధలీల మనుష్యహృదయము మహిమోపేతవస్తువులను, శక్తులను అనుసరించుచుండును. కావున నొకప్పుడు మనుష్యదృష్టి యందు తవుల్కొనిన దృశ్యములును, మనుష్య కర్ణపుటముల జిక్కిన స్వాదుశబ్దములును, (చెప్పనేల!) మనుష్యానుభవమున జొరబడిన వివిధాంశములును, ఉచ్చులందు బడిన పిట్టబిడ్డలవలె మనుష్యస్మృతినుండి చులకనగ విడివడజాలవు. ఇట్టి యనుభవముల కతన మానవస్మృతి అమృతసూతీయట్లు మధురభావపూరితమై యుండును కావుననే కాబోలు మానులును, కవులును స్మృతిమహత్త్వమున కంజలి ఘటించుదురు? కావుననే కావలయును వర్ణనవర్తు మున్నగు ప్రతీచీకవులును స్మృతినుండి కైకొనిన తీపితలవులను వెలువలికి తోడి తోడి, వానిని హృద్యమైన పద్యపంక్తులందు నింపిరి.

మనుష్యస్మృతి హిందూమతమందు విశేషప్రాముఖ్యము నందినది. భవపరంపరలోని భిన్నానుభవములు మానవహృదయమున సంచితమైయుండునని గదా నైనాందవ తత్త్వశాస్త్రము తెలుపుచున్నది! నేటి శాంతి దేవిజీవిత-విశేష మిందులకు ప్రత్యక్షదృష్టాంతము. స్మృతిగర్భమందలియునుభవములు మణిపేటికలోని రంగారు బంగారు నాణెములు పోలునవి. బైబిలులో పేర్కొనబడిన నాణెములు ("Talents")—మిల్బక్ కవించుదు, డుల్లేఖించిన నాణెములు ఆత్మవృద్ధి కనిగదా నిర్దేశింపబడినవి! స్మృతిపేటికయందలి నాణెములును ఇట్టివే! కావుననే మనఋషికవులును, కవిఋషులును కనులు మాసికొని

స్మృతిమంజూషములను తెఱచి, అందలి నాణెములకతన నెంతేనిపరమాధ్యమును చేబట్టిరి.

రేవల్లె గొల్లపాడిన తియ్యనిపాట మేఘమూలికలం దూగాడు దివ్యఙ్గోలికవలె నా స్మృతియం దింకను దోగాడుచుండెను. శారీరకమైన నాటిపరిశ్రమనుండి, మానసికమైన నాటి పరితాపమునుండి విడివడి, నా యాత్మ గోపాలుని పాటవెంట జనినది.

ప్రశాంతసలిలముపై హతాత్తుగ దొరలిన కఠినశిలవలె ఆనందమగ్నమైయున్న నా హృదయమున నపుడు మహాప్రళయధ్వని గుభాలుమనినది! పదుగురును కెవ్వుమనిరి! నే నులికిపడి లేచితిని! అంతవఱకు నా ప్రక్కను పడియున్న పెద్దబస్తాలేచి (చెప్పనేల!) గణాచారివలె చిందులు త్రొక్కసాగినది! అదేటిచిత్రమో నాకు బోధపడలేదు. నేనత్తటి విడిసినది “విశాచములకొంపకాడుకదా?” అని తలపోసీతిని. బస్తాలోనుండియే ప్రళయధ్వని వినబడుచున్నది! తక్కుంగలవారు గగ్గోలుపడిరి! కొండలు స్మృతినెఱుగక పిచ్చివారివలె నఱవసాగిరి! కొంతనేపటికి మహాకాయ యోర్తుక కప్పకొనినగోనెను క్రిందపాఱవైచి, “చోర్! చోర్!!” అనియఱచి నాపై దుముక గమకించినది. అపుడపుడే తెల్ల వారుచున్నది. పలుచని వెలుంగున నందఱును నన్ను తేటిచూచిరి “ఇది ఘోరమైన అత్యాచార”మని నేనూహించితిని. వివిధ పర్యటనములందు ఇట్టి మూఱ్ఱుల నెందఱిసో కాంచితిని. మెత్తగ నూరకొనుట అవివేకమని గ్రహించి, లేచి నిలిచి, “మీ వలెనే నేనును ఇచ్చట విశ్రమించుటకై వచ్చినాను. ఈముసలిరాకాసి ఇట్టేల యల్లరి చేయుచున్నదో యెఱుగను. చోటు తక్కువయగుడు, బస్తాయనితలచి సమీపమున గూర్చుంటిని. ఏదేని పీడకలగని ముసలిది అల్లరిచేసిన, ఊమింతును. ‘చోర్! చోర్!!’ అని ముందటి కుటికినయెడల దీని ముక్కుచెవులు కోయింతును.” అని తీవ్రస్వరమున బలికితిని. అచ్చట చేరిన మూక (ఇందు చదువుసంధ్య లెఱిగినవా డొక్కడునులేడు) సంగతి గ్రహించి ఆయవ్వను కసరికొట్టిరి. అప్పటి కాల్యకృత్యములు నెఱపుటకై నాకు తోడుపడిరి.

ఉస్సురుస్సురనుచు బస్సుకై తడసితిని. త్రియంబకము పోయి, అచటి గోదావరియందు స్నానముచేయ నిశ్చయించితిని. కావున నాసికలో నాటియుదయము టిగొని, టిఫికోగాని పుచ్చుకొననైతిని. బస్సులు నిలుచుతావు (బస్సుస్టేండు) కడనున్న బల్లపై నేగూర్చుని యున్నపుడు ఒకని వెంబడియొకడు, పండామహాశయులు నాయొద్దకు వచ్చిరి. “నాసికలోనియాత్ర ముగించుకొని, పిదప త్రియంబకము పోవలెను. ఇట్లని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది” అని వారు తమతమకాళ్లలను నాకు సమర్పించిరి. “సరే వింటిని; ఇక దయచేయుడు” అని వారిని సాగనంపితిని. ఎనిమిది గంటలైన పిదప మేయిల్ బస్సు వచ్చినది. పోయి దానిలో కూర్చుంటిని. పావుగంట నేపటిలో వెద్దంజలువేయుచు, గజాసురుడు వచ్చిపడినాడు. నాసికస్టేషనునుండి అత డెట్లరు దెంచి నాడో యెఱుగను. తెల్లవారుపఱకు స్టేషనులోనే సుఖనిద్ర జెంది, ఉదయమున లేచి యథేచ్ఛగ నడచివచ్చినాడని గ్రహించితిని. ఈతనిపంథ నవలంబించి యుండినచో నాటిచిక్కులు నన్ను మార్కొని యుండునవికావు; కాని, ఆచిక్కులు లేకున్న నాయాకథనము ఎండు బెండుపడువున నుండెడిదని పాతకమహాశయులతో నుడువుదును. గజాసురుడు వచ్చి చివాలున బస్సులో ప్రవేశించినాడు.

పగటివేళ గజాసురుడు మఱిత ష్సుటముగా కనుపించినాడు. అతడు పశ్చిమోత్తర రాష్ట్ర మందుండు వాడని గ్రహించితిని. తక్షశిలకు పోవునపుడు ఒకపూడా రాష్ట్రమున వివిధ ప్రదేశములందు షరిభ్రమణ మొనరించితిని. నొషేరాకు కదలిపోవుటకుమున్ను కేంబెల్ పూర్ లో ఒకవకీలు యింట బసచేసితిని. ఈతనికి మదరాసీలయెడల నెంతేని ప్రీతికలదు. “మదరాసురాజధానిలోని బ్రాహ్మణుల మేధాశక్తి లోకోత్తరమైనది.” (“The brains of Madrassi Brahmins are the best brains in the world”) అని యీతడు పలుమాలు పలుకుచుండువాడు. “బ్రాహ్మణేతర సోదరుల ప్రజ్ఞయునట్టిదే” యనినే దెలుపువాడను. దాక్షిణాత్యులు మేధావులని హిందూస్థానీయులును, వంగీయులును పరస్పర ప్రసంగములం దను కొనుచుందురు. షణ్ముఖం చెట్టి ప్రభృతు లీవిషయము నెఱుఁగుదురు. పశ్చిమోత్తర రాష్ట్రముందు

పిల్లకొండలబోలువారును, మట్టిచెట్టులట్టులుండువారును ఏందతో కలరు. శరీరమునకు సరిపడు మెదడు వీరికిలేదు; కాని వీరు చక్కని హృదయములు గలవారు. దైర్ఘ్యసాహసములందును, ఆదరానురాగములందును వీరు జగతియం దజేయులు. కేంబెల్ పూరులో నా కాలిధ్య మొసగిన లాయరు ఏనుగవలె నుండువాడు! గజాసురు డాతనియన్నయని భ్రమసితిని.

గజాసురుడు వెడ్డకోటు తోడుగుకొనినాడు. ఉన్నతమైన ఉష్ణీషమును ధరించినాడు. గంభీరవదనుడై బస్సులో సగముచోటు నాక్రమించినాడు. వానిహావభాషములును, చెట్టలును ఎల్లట నాశ్చర్యాన్నితుల గావించెను. అందఱికన్నులు వాని మీదబడినవి! వానిని పలుకరింపదలచితిని. ఇంతలో అతడే “బాబూసావ్! ఆబ్ కహ రహినే వాలే?” (“అయ్యా! తామెందుండువారు”) అని నన్ను ప్రశ్నించి నాడు. “మద్రాస్” అని చెప్పితిని. నేగూడ అతనినట్లే ప్రశ్నించితిని. “మాది నోషేరా; నేనుబనియాను; (వైశ్యుడను) గడియారముల వర్తకము; చేయుచుండును. పనిమీద బొంబాయి వచ్చినాను. నాసికా త్రియంబకములను చూచి పోవలెనని వచ్చితిని. మీరుకూడ ఇప్పుడు త్రియంబకమునకే పోదురనుకొందును.” అని యాత డనినాడు. “అవును, నావలె మీరును యా త్రికులని యెఱిగి ఆనందించితిని” అని యుత్తర మొసగితిని. “నాకును చాల సంతోషముగానున్నది. మద్రాసును గుఱించి విశేషముగా వినియుంటిని. మన దేశమందది దొడ్డతావని వింటిని. మీరు త్రియంబకములో నెన్నాళ్లుండురు?” అని గజాసురు డడిగినాడు. “ఆప్ర దేశమును పూర్తిగ పరిశీలించి, నాసికవచ్చి, యిందుండి బొంబాయిపోదును. పదపడి అందుండి మిగిలిన మహారాష్ట్రీయాత్ర సాగింతును.” అని బదులుచెప్పితిని.

ఉత్తరయాత్రయందు జగదీశుడు నాకొక పొట్టిపిచికిని ప్రసాదించినాడు. మహారాష్ట్రయాత్రయందాతడు గజాసురుని నా కప్పన మొనరించెనని ఆనందించితిని. ఇరువురము మామా ప్రత్యేకరాష్ట్రములకు గుఱించి ముచ్చటించుకొనసాగితిమి. ఇంతలో బస్సుబయలుదేరినది

మెయిల్ బస్సుకావున చాలసేపుతడయక కొందఱిని మాత్రమే యెక్కించుకొని కదలివది.

మాకెదురుగ నెవరో యొకమహాశయ్యుడు కూర్చుని రెండుకన్నులను మాపై నిలిపినాడు. కడు శ్రద్ధగ మాప్రసంగమును వినుచున్నాడు. మనిషిరూపము వింతగచూపట్టినందున నే నాతనిలక్షణములను పరికింప దొడగితిని. ఆతని యంగ ప్రత్యంగములు పలకలుదేటియుండెను. బ్రహ్మ దేవుడు త్రిభుజములను (Triangles) ను మనుష్యాకారముగ నమర్చి పుడమిమీదికి పుత్తెంచెనని యూహించితిని. కందగడ్డవలెనెఱుఱుగా నున్నాడు. ముఖవైఖరినిబట్టి “నిశ్శంశయముగ నీతడు రక్తమాంసములతోనొప్పు డైమానురా” జని గ్రహింపగలిగితిని. “బాబూసాహ్! ఆప్ కహానే ఆయేథే?” (“అయ్యగారూ! తామెందుండి వచ్చినారు?”) అని నన్నడిగినాడు. “వీడు పండాగ్రహ” మని ఆనిముసమందే యూహించుకొని నేను ప్రతివచన మియలేదు. గజాసురునికూడ అతడట్లే ప్రశ్నించిినాడు. “నోషేరా” నుండి అని అతడు బదులుచెప్పినాడు. “త్రియంబకములో మీకు సమస్త సదుపాయములు సమకూర్చి చక్కగ మీచే యాత్ర జరిపిస్తాను” అని అతడు తన కార్డును గజాసురునకిచ్చినాడు. దాని నతడు నాచేతబెట్టినాడు. “డి. వి. ఆర్. దీక్షిత్, త్రియంబక్, నాసికజిల్లా” అను హిందీయక్షరములు దానిపై తోచినవి.

నాసికయందుగాని, త్రియంబకమందుగాని ఏపండావాని గృహమందును విడియుటకు నాకిష్టములేదు. పండాల “జులుమ్” యెట్టిదో నా బొంబాయిమిత్రులకు దెలిపియుంటిని. వారివలన తమకు కలిగిన యనుభవములను పూసగుచ్చిన ట్లెటిగించి, కాకులనట్లు వారిని దూరముగా తఱిమివేయుమని వారు గట్టిసలహా నాకొసగిరి. బొంబాయిలో, దాదర్ లోగల భదానీశంకర్ రోడ్డులోని “శ్రీకృష్ణనివాస్” లో వసించు మాధవమొరాబా అను మహారాష్ట్రమిత్రుడు త్రియంబకమందు రతఃగల్గిలోవసించు శ్రీహరివాడెల్ కార్ అనుతననెచ్చెలియుట విడియుమని నన్నుగోరి, నారాకనుగుఱించి ముందే వానికి జాబు వ్రాసెను. అట్లే బొంబాయిలో, ధానాయందు, బోంబేరోడ్డులోవసించు కె. పి. బ్రహ్మయను మఱియొకమహారాష్ట్రమిత్రుడు నాసికలో, పంచ

వటికడ, గంగామందిర ప్రాంతమున వసించుతనమిత్తుడు ఒ. కె. టి. సత్ పతీ ఎం. ఏ. బి. టి. గారితననుండుమని నాతో చెప్పి తానుకూడ వానికి ముందే నాయాగమనమును గుఱించి ఉత్తరమువ్రాసినాడు. పండాలు మొగములు చూడక ఈమిత్రులతో డ్వాటున నీరెండుయాత్రలను విధ్యుక్తముగ నిర్వర్తించుకొనవలెనని నిశ్చయించితిని; కాని, యీనిశ్చితాభిప్రాయమునకు ధక్కాతగులు నేమోయని యిప్పుడు తోట్టుపడసాగితిని. నాతోనివుడు గజాసురుడున్నాడు! ఒకమాదిరి మానవుడయిన నంతగా యోచింపవలసినపనిలేదు. ఈతని కతిథిసత్కారముచేయవలెనని, దేవాసురులు మానవులకు తోడుపడి, నడుముగట్టి వంటకును, వడ్డనకును పూనుకొనవలెను. రథమువంటి మనుజునిచూచి క్రొత్తనెచ్చెలులు మూర్ఖిల్లుదురనుట తభ్యము. పుణ్యమునకు బోయినవారికి పాపమెదురగు నేమో! గజాసురుని పరిత్యజించి నాదారిని నేనుపోవుట నాకిష్టము లేదు. ఆతని చంకనిడికొనవలసివచ్చుచో పూర్వోక్త మిత్రులనుగాక తదితరులనే ఆశ్రయించి, రెండుయాత్రలను ముగించు కొనవలెను. అయినను పండాలుడైన నాబుద్ధిపాఠినదికాదు.

“మన మీపండాను చేతబట్టుట మంచిదేమో యోచించండి. క్రొత్తచోటుకనుక కొంతనేపు ఇటువంటి బ్రాహ్మణుని పరిచర్య మనకవసరముకదా!” అని గజాసురుడు నాతో పలికినాడు. ఆతనియుద్దేశమును ప్రతిఘటించుట అత్తజీ కూడదనియు, పండాబాపడు ఉక్కుమీటి ప్రవర్తించునెడల నిముషములో గజాసురుడు వానిని గుటుక్కున మ్రింగుట నిక్కమనియు నూహించి “వీనిని పిడికిటబట్టు” డని నామిత్రునితో చెప్పితిని.

రమారమి పదునొకండుగంటలగునప్పటికి మాబస్సు త్రియంబకమును చేరుకొనినది.

ఏసరిల్లలామ దాక్షిణాత్యమందేగాక ఉత్తరహిందూస్థానమున గూడ కడుంగడు పవిత్రవంతమైనదని యెన్నబడుచుండెనో, ఏమహాపగపూతనామము వినినంతన భక్తులహృదయము లావేశపూరితములగుచుండునో, ఏసరి త్తీరమున శ్రీరాముడు సతీసోదరసహితుడై వసించి పదునాలుగేండ్లు ప్రకృతిశోభకు కనులప్పగించినాడో, ఏరుురీమ

తల్లి నాశ్రయించి గౌతమప్రభృతులు ప్రహృష్టాంతరంగులై తపో ధనులై వఱిరి, ఏకల్లోలినకతన బహుళకేదారములు రంగారు బంగారు పైరులిని అసంఖ్యాకుల ఉదరములను, హృదయములను, నయనములను తనుపుచున్నవో, ఏయేటిపొంత పోతన రామదర్శనమంది మహాగ్రంథ రచనకు గడంగెనో, ఏవెట్లువనీరు త్రావిత్రావి పల్లరు తెలుగుతనయులు ఆనన్యసామాన్యకవితాశక్తినంది ఆంధ్రశారద కమూల్యభూషలు సమర్పించిరో, ఏశైవలినచుట్టు వెక్కుపురాణములును, చరిత్రములును పుట్టుకలంది శతాబ్దులందును, సహస్రాబ్దులందును దాని యద్భుతమహిమను కీర్తించుచున్నవో, ఏనిర్ఘ్రిణిలో నిలింపులుకూడ జలక్రీడలాడ నింగినుండియవతరించిరో, ఏధునికూలమున జనించి ఏనదీవీచికలం దీదు లాడి ఏవాహినీకూలస్థవాలుకాస్తూపములం దాటలాడితిరో, ఏతరంగిణీ తరంగములందు బహుళపూతభావములు తల్కోత్తి నాహృదయపుండ రీకముపై వ్రాలి దానిని ప్రపుల్ల మొనరించినవో ఆస్వర్ణదాయిని (గో= స్వర్ణము, దా=ఇచ్చునది) గనిన త్రయంబకమహాక్షేత్రమున గాలిడి నంతన నాహృదయము భాస్వదాశయసందీపితమైనది; నాయాత్మ కమల కాసారమందలి కలహంసలీల పరితోషవీచికానిచయమున నుజ్జ్వాత లూగినది. ఉపాస్యదేవత ప్రత్యక్షమైనంతన తన్వయత్యమున నాట్య మాడు పరమహంస చాడ్చున నింతింతనరాని యానందమున నృత్య మొనరించినది.

బస్సు ఆగినంతనే మాపై షండాడేగలువ్రాలినవి. తమ ప్రశ్న పరంపరతో వీడింపసాగినవి. ప్రతివచనమేమియు నీయవలదని గజా సురుని హెచ్చరించి, చరచరనడువదొడగితిని. లావువాడు, నలుపుదాళు గలవాడు, మిగులవాటముగ పాగాచుట్టినవాడు, కళావరురాజనదగు మానవుడొకడు మమ్ములను తఱుముకొనివచ్చినాడు. వానిని వదలించు కొనవలెనని మేమెంత యత్నించినను నెగ్గలేకపోతిమి. దురదృష్టవశ మున నీతనిథాటి నామీదనే పడినది. “అయ్యా! మీది రాజ మహేంద్రవరమా? మీమకాము ఇన్నీసువేటలోనా?” అని తోలుత నన్నతడు ప్రశ్నించినాడు. మహారాష్ట్రులకు రాజ్యగరనామము పరిచితమైన దని యెఱుగుదును. కాని ఆవ్యక్తికి ఇన్నీసువేట యెట్లు పరిచితమైనదో

గ్రహింపజాలక ఆబ్బురపడితిని. ఏయుత్తరమొసగక ముందంజ వేయుచునేయుంటిని. “రాజమండ్రీవారంతా నాకడకు వత్తురు. నేనే మీచే చక్కగ యాత్ర సాగింతును. నాతోరండు” అనుచు గజముపొడవుగల ఒకపుస్తకమును తెరిచి ఆతడు పల్లవరవేళ్లను ఏకరువుపెట్టసాగినాడు. ద్రుతగతిని మేము నడచుచునే యుంటిమి; మమ్ము తఱుముకొనియే వచ్చుచు తన చిట్టానుండి ఆతడు యాత్రికులనామములను గ్రుక్కత్రిప్పకొనకుండ చదువుచునేయున్నాడు. ఎట్టై నమమ్ములను—ముఖ్యముగ నన్ను—ముక్కునబట్టి రివ్వమనవలెనని ఆతడు నిశ్చయించుకొని నాడు! కళావరురాజు చదివినవేళ్లలో రెండు నాకు పరిచితమైనవి. తొలుతటిది శ్రీపాదకామేశ్వరరావుగారిది. వీరు రాజమహేంద్రవరవాసులనియు, ఆంధ్రులకు పరిచితులైన గ్రంథకర్తలనియు, నావలె నొకప్పుడు ద్విజకవినాటకముల నాంధ్రీకరించిననియు నెఱుగుదును. నేనెఱిగిన రెండవవేరు మేడేపల్లి శ్రీరాములది. ఇతడు నాబాల్యమిత్రుడు. నాల్గవతరగతిమొదలు కొన్నేండ్లవఱకు రాజమహేంద్రవరమున వీరేశలింగముగారి ఉన్నతపాఠశాలలో నాసహాధ్యాయుడై యుండెను. కాళేశీచదువు పొంతబోక పారిశ్రామిక విద్యనంది బొంబాయిపోయి సోదరుడు అనంతముతోగలిసి కొండాకవాణిజ్యసంస్థలో సుదోర్మిగిగా ప్రవేశించి, విశేషధనమార్జించుచు తనయింట రాజస్యుడైయున్నాడు. కామేశ్వరరావుగారి పట్లను, శ్రీరాములుపట్లను ఈ బ్రాహ్మణుడు ఎట్లు ప్రవర్తించెనో నే నెఱుగను. పండావాడు వారివేరు లుచ్చరించువఱకు వారు త్రియంబకము పోయిరనియైన నెఱుగను. కాని, కళావరురాజు వర్తనము నాకు దుస్సహ మైపోయినది. వాని జబర్దస్తీవైఖరి నామనసును మిక్కుటముగ బాధింప దొడగినది. పండాలవలని యనుభవము లెట్టివో సూచనగా చదువరుల కీవఱలో తెలిపియుంటిని. ఈ దుష్టగ్రహముమీదికి గజాసురు నుసికొలిపి, వానిపీచమడంచి తక్కుంగల పండాలకు కొంత బుద్ధిగఱప దలచితిని. కాని ధార్షణ్యభావమునకు మనసున జోతీయరాదనియు, ముఖ్యముగ నది యాత్రికుని హృదయమున పొడసూపరాదనియు వెంటనే గ్రహించి “ఏమోయీ ఛాందసుడా! నీవు ఎట్లు విజృంభించినను, నేను నీవెంట వచ్చువాడను కాను.

నీవూ, నీజాబితాకట్టా ఇక వెనుకకుమరలిన సంతసించును.” అనిపలికితిని. “రానిండు, అటువనిండు, రండు” అని గజాసురుడు డైమాన్ రాజు వెంట జరచర నడచుచునే యుండెను.

కొంతనేపటిలో డైమాన్ రాజుసౌధమును చేరుకొంటిమి. తలుముకొనివచ్చిన పండావాడు తనపట్టు నెగ్గనందున మండిపడి, పండ్లు పటపట లాడించుచు వాడిమాటలు విసరుచు, మొదటిపండాను మార్కొనినాడు! డైమాన్ రాజు వీరుడుకాని భీరుడుకాడు. తక్షణమే అగ్గిరాముడై విజృంభించినాడు! “నా యాత్రికులను—నాసికలోనే నేను సంపాదించుకొనిన యాత్రికులను కఱచుకొనిపోవుటకు నీకెన్ని వేల గుండెలున్నవిరా? దుర్బలత! ఇకపో; లేకున్న నీకు తగినట్లు బుద్ధి చెప్పెద”నని అతడు రంకెలు వేసినాడు. అసలే కందగడ్డవంటి మనిషి! ఇప్పుడు మఱితే కందిపోయినాడు! కన్నులనుండి నిష్పలు చెరిగిపోయి సాగినాడు! పండుకోతికిని, కొండ మ్రుచ్చుకును పోరు పోసగినది! “ఛేప్! మంచి తమాషా!” అని మురిసిపోతిని “ఈ దుండగులను నిర్జించుట అస్సదాదుల పనికాదు కావున, వారొకరికొకరు పచ్చడి చేసికొనవలె ననియే విధాత ఉద్దేశించియుండు”నని గ్రహించి, బ్రహ్మదేవునకు బహు శములైన ధన్యవాదములొసగితిని. కోరచూపులూ, కారుకూతలూ, పండ్ల పటపటలూ, దడబడలూ చెలరేగినవి! కురుక్షేత్రయుద్ధమందలి మహారాజుల ద్వంద్వయుద్ధములు డైమాన్ రాజు కళాపరురాజుల పోరుముందు చచ్చు వెద్దమ్మలని చెప్పకతప్పదు. సహజముగ విక్రమ శాలులేమో ఈరాజులు ఒకరికొకరు తీసిపోలేదు. పండ్లును, గోళ్లును అనిర్వచనీయపరాక్రమముతో ప్రయోగింపబడినవి! ఇరువుర మహా కాయములును గీరుకొనిపోయినవి! ఈ మహావీరులపై దివినుండి దేవత లింకను పుష్పవర్ష మేలకరియింపకుండిరో నాకు బోధపడలేదు. నిగి నుండి కరతాళధ్వనులైనను వినవచ్చినవికావు. దుర్నయము! కలియుగ ములో నిలింపులుకూడ కఠినాత్ములైనని మిగుల వగచితిని. ఇరువురు రాజులు వగర్చుచు కుమ్ములాడుచుండిరి. నల్లరాజును మించి ఎఱ్రరాజును, ఎఱ్రరాజునుమించి నల్ల రాజును బలప్రదర్శన మొనరించుచు, ‘హుమ్మనుచు ‘హూత్’ అనుచు పటువేగముతో ‘డీడిక్కి’ కొట్టుకొనసాగిరి. అప్పుడు

లోపలినుండి డైమాంరాజు తాటకివలె అటచుచు, చీపురుపుచ్చుకొని విశేషసాహసముతో రంగస్థలమున ఆవిర్భవించినది! గిరజాలులేని డైమాంరాజు (మదాంరాజుల పుత్రరత్నము!) వంకరమూతినీ మఱిత విఱిచి, ఎదుటివీరునిపై బెడ్డలు రువ్వసాగినాడు. గజాసురు డిక చోద్యము చూచుచు నిలువంబడలేదు. ఇర్వురు యోధులనడుమ బ్రవేశించి, బలముకొలది కళావరురాజును క్రోసినాడు. ఆక్రోశుతో వాడు గిర గిర దిరిగి తిరిగి, గుభాలున బొంబాయిస్తేషనుపై పడినాడు! పదంపడి డైమాంరాజు గ్రుడ్లుత్రిప్పాచు, ఉచ్చైస్వనముతో స్వీయపరాక్రమ మును మెచ్చుకొనుచు, రాజతీవితో పెద్దంజలువేయుచు, అంతఃపురమున ప్రవేశించినాడు.

బెడ్డలు రువ్విరువ్వి, కుఱ్ఱవాడు గుమ్మముముందు చలికలపడినాడు. అచ్చముగ వాడు డైమాంరాజుయొక్క చిన్న సంపుటము (Small edition) వలె నున్నాడు. పాపము కురుపులువేసినవికాబోలు, వానితల కాయ అనాసకాయకు అన్న గారివలెనున్నది! తలవెనుక చింతకాయను బురుడించు ముడికలదు! చేరంతగల వానినొసట రూకంత గండపు చుక్క విలసిల్లుచున్నది! దానిపై అగ్నికణముబోలు బొట్టు అలరారు చున్నది. మిగుల తెల్లనైన వానియజ్ఞోపవీతము పోయి చీలమండను ముద్దిడుకొనుచున్నది! వానివయసు రమారమి పన్నెండేండ్లుండును. కందిన శరీరముతో వాడు మిరపపండువలె నున్నాడు. పద్మాసనమువేసి కొని మూతి మెలివేయుచు, గంభీరమైన ముఖవైఖరితో ఆత డేవో పనసముక్కలు చుప్పరించుచున్నాడు. మేమాతని తేతీచూచుచున్నను, మమ్ము పరికింపక, అతడు తనధోరణిలోనే పడియున్నాడు. డైమాంరాజువుడు పిడిగువలె నీవలబడి “ఈబాబుజీల నింకా వైకి తీసికొనిపోలే దేమిరా కుంకా!” అని శాంపిలుగా (మాదిరిగా) ఒక చిన్ని మొట్టికాయను వాని తలకాయపై సమర్పించి, వంటింట బ్రవేశించినాడు. “కయ్!” అని వాడొక్క అటపు యటచి, మీదికి ఒక్క దూకు దూకి, మామ్రాల నిలిచి, “అయ్యలూ! రండి! పైకి రండి! దబ్బున! లేకపోతే పితాజీ హూనం చేస్తారు” అనినాడు. మేము వానివెంటబడితిమి.

డైమాన్ రాజుమేడ మిగుల విచిత్రమైనది. ప్రపంచమందలి రాజభవనములన్నియు నొకయెత్తు; అదొకయెత్తు! రాళ్ల దరిగాని, యిటుకలదరిగాని పోక, సాధనిక్తాణమున డైమాన్ రాణీరాజులు అద్భుతమైన స్వతంత్రభావమును వ్యక్తపఱచిరి! తమ మహలును వెదుళ్లతో నిర్మించి, దానిపై దట్టమైన పేడను దిట్టముగా వూసిరి! దొడ్డవైన ఈపదార్థముయొక్క కోటింగును (వూతను) డైమాన్ మదామ్ స్వయముగా, అతి శ్రద్ధగా, తఱచుగా చేయుచుండునని మేడవాలకమే చెప్పక చెప్పుచున్నది. గంధవహుని ధర్మమాయని హర్ష్యమాహాత్మ్యము నిముసములో మాకు స్పష్టమైనది. పవిత్రమైన గోమయమున నుత్పన్నమైన వాసన పవిత్రతరమైనది; కావున దానినుండి కాలిశోలది పరుగెత్తుట పున్నెమునకై చెవిగోసికొను సహజ సహనాకుశలులకు తగదని గ్రహించి, “ఇక లోపల ప్రవేశితము రండు” అని మహాన్నత శరీరుడైన నామిత్రవరణ్యునితో తెలిపితిని. కాని “మేడచూస్తే పిట్టవలె నున్నది! గజాసురుడో, పడమటికనుమలకు పెద్దన్నయ్యకదా! దానిలో నీతడు ప్రవేశించినయెడల దాని గతి యేమగునో దైవమా!” అని యడలితిని. మిరపకుండు నామాంతరము గలజాకీ “అయియే! బాబూ సాబ్?” (“రండు! బాబయ్యా!”) అని తొందరపెట్టుచునే యున్నాడు. ప్రాణములను గుప్పిటబెట్టుకొని అడుగువేయుచు ముందు గజాసురుని దారితీయ నిచ్చితిని. అడుగువేసినకొలది వైనదెలిసిన సమీరుని పపరు హెచ్చినది. సంయములకు ప్రాణాయామము అత్యంతావశ్యకమైనది! ఆముహూర్తమున మేము బోడుబోగులవలె తయారైతిమికదా! ఊపిరి బిగబట్టుట మా కవుడు తప్పనిసరియైనది! జగదీశుడు దయామయుడు కావున అప్పట్టున మమ్ముల నట్లు ప్రాణాయామమునందు ప్రవేశపెట్టినాడు! కంపులోపుట్టి పెరిగిన బిడ్డగావున మిరపకుండు నిముసములో మేడమీదికి తుట్టుమన్నాడు. గజాసురుడు మెల్లమెల్లగా మెట్లపై అడుగులువేయుచుండెను! రామస్తరణమొనరించుచు, నే నాతనివెంట నడుగులు వేయుచుంటిని. పిడుగువడువున వైకప్పు ఏముహూర్తమున తలపై జారిపడునో యనియు, నే నీమహాభవనము నుండి తిన్నగా వైకుంఠమునకు టపాకట్టినయెడల నింటియెద్ద శారద

పని యేమగునోయనియు, ఎన్నోయాత్రలుచేసి, భయంకరప్రదేశముల నుండి పలుమాటు భద్రముగా బయటబడి తుద కీ బ్రాహ్మణుని ప్రాసాదమున నాజీవితచరిత్ర కీతీలున గద్యచెప్పవలసియుండుట వైవేచ్చ యేమోయనియు, “చావున కెన్నిమాటులో ఉండవు. ఈ మహాక్షేత్రమున నది లభించుట మహాభాగ్యమే!” యనియు, నడుముగట్టిన యోధుడనై అత్తతీ అట్లు అనువులను గోల్పోయినను చిరకీర్తిని పొంద జాలుదుననియు, ఎట్లుహించినను, గోదావరితల్లి చల్లనితల్లి కావున తన యనుంగుబిడ్డవై కనికరించి, ఆపదనుండి ఈదీనుని కాపాడవచ్చుననియు పరిపరివిధముల తలబోయ దొడగితిని. ఆనుకొనినయట్లు ఆకృపావల్లి మాపాలిటనున్నది. కొంతసేపటికి మేము సురక్షితముగా వైన జేరుకొంటిమి. చేరినంతన నేమని వాకొందును! చీకటి మూడుమూటలై అచ్చట జేరినట్లు తోడనే మా కందు మూవుర వింతస్వరూపములు ప్రత్యక్షమైనవి! అంత గజాసురు డంతటివాడే ఉలికిపడినాడు! “ఈ మువ్వరును దివినుండిదిగి ఈసౌధాగ్రమున విడిసిన యతులో, కిన్నరులో, కింపురుషులో, గంధర్వులో, త్రిదశపన్నగ సిద్ధగరుడ చారణ విద్యాభరాదులలో నెవ్వరో యైయుండు” రని నే నూహించితిని.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

ఆటవప్రకరణము

“అయ్యలూ! ఏడోరు మీది?” అని మావుననడుమ నలరారు వృద్ధుడు ప్రశ్నించినాడు. శబ్దము వాని నాభికమలమునుండి పట్టుద్రెంచు కొని ఈవలబడిన ట్లుండెను. ఆమహాశయని శిరమున మెఱయు మేలి పాగా మిగులనెఱ్ఱనై ఆతని శరీరకాంతితో నెకసక్కెములాడుచుండెను. వానికి నెడమవైపున నొక సన్నని మనిషి చతికిలపడియుండెను. ఆతని వయసు నలుబదేండ్లుండెను. కుడివైపున నొక యాడుది కలదు. పాప మామె మొగమున స్ఫోటకపుమచ్చలు దట్టమైయున్నవి. ఆమెయొడిలో తాటిపండువంటి బిడ్డ కలదు. గజాసురుడు ప్రత్యక్షముకాగానే శిశువు “బేరు”మని యేడువదొడగెను. పోరుపెట్టిన నిసుంగును తల్లి దూరముగ గొనిపోయినది. ఆతావున నాంధ్రమున ప్రశ్న వినవచ్చినంతన నే నెంతో యానందించితిని. “చెన్నపురి” యని ఉత్తరమొసగి వారియుదంత మడిగి తెలిసికొంటిని. వరంగలునుండి వారు యాత్రికులై అచటికి వచ్చిరట! ముసలివాడు నిజముగా వైశ్యకులమండనుడు. తక్కినవా రిరువురు దంపతులు—దేవాంగులట!

ఇంతలో మిరపపండు వైకి పరుగెత్తుకొని వచ్చి “పితాజీ వస్తున్నారు” అని నోటిసు ఇచ్చినాడు. డైమాక్ రాజు నిమిషములో హాజరై “స్వాములూ! తమహాకుం ఏమో సెలవియ్యండి. తీర్థవిధి జరపెదరా?” అని మమ్మల నడిగినాడు. “తీర్థవిధి రేపు జరపెదను. నే డివట దర్శింప వలయు ముఖ్యస్థానములను చూపుము” అని నే నంటిని. “ఒకప్పుడు బ్రహ్మకపాలమునకుపోతిని. అప్పటినుండి నేను శ్రాద్ధములు మానివేసినాను. ఇప్పుడు పిండప్రదానముతో నా కెట్టి ప్రసక్తియు లేదు.” అని గజాసురుడనినాడు. “బ్రహ్మకపాలము వెళ్లిన నేమి? ఇది నూతనక్షేత్రము కాదా? తీర్థవిధిజరపిన జరపవచ్చును. నేనాక్రియగావింతును. కాని, దీనివిషయమై

“రేపుకదా యోచించుట!” అని మిత్రునితో పలికితిని. “నే నే కపాలము నకు బోలేదు. వీనితో నట్లంటిని. అంతే!” అని యాతడు నా చెవిలో చెప్పినాడు. “గోదావరిపూజనచో టేది? యాత్రికులకును, చరిత్రకారులకును ప్రధానమైన ప్రదేశము లెచటెచట నేవేవి యున్నవి?” అని డైమానురాజు నడిగితిని. “అదె అచట అగపడుచున్నది బ్రహ్మగిరి. అది మిగుల నెత్తయినదికదా! దాని నెక్కుట చాలకష్టము. గోదావరి ఆగిరి శిఖరమున పుట్టినది. కొండకు దిగువను కుశావర్తక్షేత్ర మున్నది. యాత్రికు లందే తీర్థవిధులు నిర్వహించుచుందురు. దాని సమీపమండే ఈశ్వరాలయ మున్నది. మావానిని మీకు తోడిత్తును. ఇప్పుడు కుశావర్తమున స్నానము చేసిరండు” అని తెలిపి అతడు మిరపపండును మా కప్పగించినాడు. “అయ్యలూ! మేమాడా వచ్చేదా?” అని వరంగలువృద్ధు డడిగినాడు. “రం”డని మే మా దివ్యహార్ష్యమునుండి మెల్లగ క్రిందికి దిగితిమి. షాపము తాటిపండు ఇంకను పోరుపెట్టుచునేయుండెను. మాకు మిరపపండే మార్గదర్శకు డైనాడు. అచిరములో మేము కుశావర్తమును చేరుకొంటిమి.

అదియొక చిన్న చెరువు. ఇట్టి చెరువు లెన్నో నేడును నైమిశారణ్యమున గలవు.* తటాకమునకు నలునలంకులందును* చక్కని మెట్లున్నవి.

* నైమిశారణ్యము నేను ‘వీవ్‌సార్’ అను నామాంతరమున బరగుచున్నది. ఇది మిశ్రిక్‌హత్యాహరణములకు నడుచు గలదు. వీని ప్రత్యేకస్రాముఖ్యమును విపులముగ నిందు వివరింపజాలను. సంయుక్తరాష్ట్రములందు బాలానాడు:డి సీతాశ్రావణీవులైలు మార్గమున నివి యున్నవి. హత్యాహరణమునకు మాత్రము వేణీగంజ్ స్టేషనునుండి కాల్నడకను పదిమైళ్లు పొలముగుండాపోవలెను. మిశ్రిక్‌కడనే దధీవి తన వెన్నెముకను రాక్షసవధకై చేపకల కిచ్చినాడట! వెన్నెముక నిచ్చుటకు మున్నాకడు భారతభూమిం గల మహాత్మ్యములను నేరింపవలచినాడట! ఆక డందులకు గడంగినయెడల విశేషకాల మగుననియు, ఆంతదయకు దానవబాధకు సహించుట సాధ్యము కావనియు నడచి దేవేంద్రాదులు భారతావనియందలి పుణ్యక్షేత్రములను దధీవికై నైమిశారణ్యమండే తోడనే వెలకొలిపిరట! వానియందు తానమాచరించి, అర్థించిన అమరులకు వెన్నెముక నిచ్చుటకై దధీవి ఆత్మార్పణము గావించుకొనెనట. నేనును నైమిశవనమున నీక్షేత్రములు కలవు. చిన్నిచిన్ని నరోవరములు కాళి, గయ, ప్రయాగ, అయోధ్య, మధుర, గోకుల, బృందా

మెట్లకు నెగువ నెత్తయిన అరుగులు గలవు. వీనిపై నలుతట్టులందు వసారాలున్నవి. యాత్రికు లరుగులపై చేరుచుండుదు. చెరువునకు పడమర వైపున నొక నూయి కలదు. ఇందు నీరు లేదు. ఇది కూపగయవలె నున్నది.* యాత్రికులు పిండములను దీనీయందే విడతురు. కుశావర్తమునకు వైభాగమందే ఈశ్వరాలయ మున్నది. ఇందందు చిన్ని చిన్ని గుళ్లున్నవి. బ్రహ్మగిరిపై జనించిన గోదావరి కొండనుండి చాలువాటి ఒక్కొక్కచో కన్నులబడి, వేటొకచో నద్యశ్యమై కుశావర్తస్రావమున బడుచుండును. సరస్సులోని సలిల మవ్వలికీ స్రవించుటకు దిగువ నొక ద్వారము కలదు. తటాకమున నీరు నిలువదు; కావున నది కడుంగడు శుభ్రమైయుండును. కుశావర్తమున కవ్వల పూలుపండ్లు మున్నగు పూజాద్రవ్యములు లభించును. విపణివీధి అచటి కనతిదూరమందే యున్నది.

తీరమున కొంతసేపు నిలిచి సరోవరమును పరికించితిని. నిర్మల హృదయమునుండి యవిరళకవితాధార వెలారి బహుళమానసములను

వనమ, ద్వారక మన్నగు వచిత్రనామములతో పరగుచున్నవి. కొన్ని గోమతీః దికి సమీపమాదే యున్నవి. వాటికొన్ని సుమా రెఱబడిమైళ్లమేరలో నందందు గలవు. నుదర్భక చక్రవృత్తాంతమునకు నంబంధించిన చక్రతీర్థమందు గురు. అదియు నొక కాసారమే! దానిలోను నెగ్గరును కళగొనకాలరైరట! అష్టదశశ్రురాజులు లాపూర్ణభూమియందే పుట్టినవి. వ్యాసఋషి పరిష్యాసీమ కరిగెఱచ ఉదంత మందు లిఖితమైయున్నది. నూతాదిమహాఋషులుందు నివసించిరి. పాండవులు కొంతకాల మాతావున వసించిరి. అందు మహోన్నతమైన మారులివి గ్రహము కలదు. అచటికి కొంతదూరమున గోమతీగర్భమున రుద్రావర్తమున నీశ్వరలింగము కలదు. నీటివై నేయంబడిన బిల్వశక్రములను లోపలి గుండమందలి శివలింగ మాకర్షించుకొనును! బహుకారణములచే నైమిశభూమి కడుంగడు వచిత్రమైనది. ఏడాది కొకమా అంతు గొప్పమేళా (ఉత్సవము) జరగును. “చారాశి కాత్మ”వై బహుసంఖ్యాకు లచటి కరిగి విస్తీర్ణవనభూమిని చుట్టివత్తురు. అందలి వృక్షములకూడ పూజించబడుచుండును. వానియందు శ్రీవిష్ణువు మెలసెనని యాత్రికులు విశ్వసించుచుండుదు. ఈయరణ్యమున మసలిన భాగ్యము నాకు చేకూఱినది. ఈయాత్రను గుఱించిన విచిత్ర దంతమును చదువరులు వేటొక గ్రంథముల విలొకింపగలరు.

*గయలో నీచి విష్ణుమందిరమునకును, అక్షయ పటమునకును నడుచు నున్నది. ఇది టెంకాయలతో నిండియుండును. కాస్త్రదృష్టియందు దీని కెంతో మహాత్వమున్నది. కాని దీనిలోపలిభాగము మిగుల నవరిశుభ్రమై యుండును. శోచనీయముకాదా?

తనుపులీల, చెర్వుకడుపునుండి గోనావరీధార ప్రవించి అనేకకేదారములను తనుపుచుండును. కుశావర్తము వట్టి నీటిగుండమని నే దలపలేదు. కుశావర్త మనుడు, మానససరోవర మనుడు, హరిద్వారమందలి హరికీపారాలోని బ్రహ్మగుండ మనుడు, భీమగొడ కడగల తటాక మనుడు, మఱి హిమగిరిపై వెలయు సూర్యకుండ మనుడు, ఖంఖణ్ణకడ విలసిల్లు సతీకుండ మనుడు, హత్యాహరణ వైద్యనాథ మహాక్షేత్రము లందునొప్పు సరోవరసమాహమనుడు, మణికర్ణికలోని కొలకనుడు, మఱి తీర్థమనుడు కేవలము జలరాశి యని నే నెన్నడు నన్నియుండలేదు. నీటికై బహు యోజనము లనుగనేల? వ్యక్తికిగాని, వస్తువునకుగాని, భావమునకుగాని స్థలకాలముల దూరము విశేషమూల్యము నొసగును. శతాబ్దులందును, సహస్రాబ్దులందును మసలిమసలి అధునాతనవసుంధరకు గురుగంభీరపాతమును గఱపు సంప్రదాయము, సంజీవిపోలు భావము నాత్మహృది నిడికొనునది కావుననే చిరంజీవియై విజ్ఞానుల జిజ్ఞాసకు నిత్య జీవన మొసగును. అత్త అమరత్వముగల దందుము. ఎన్నెన్నో తీపితల పులు చేరి ఒక్క యమృతసూతీయగులీల నెన్నెన్ని యో భావములు కూడి ఆత్మయగును. మనుజులు పుట్టుదురు; గిట్టుదురు భావమో ? ఇది మి త్తిగొంగ ! కెందామరలనుండి యుష్వెత్తుగ లేచు భ్రమరగీతికవలె, విలయకాలశిఖిఖలనుండి మహాత్తరభావము వెడలి తరువాతిసృష్టికి కన్నతల్లి యగును. సంప్రదాయ మనినంతన కనులెఱుజేయువా రెంద తెందఱో కలరు. చలనరహితమై, జీవరహితమైన సంప్రదాయమువై గోరినిలుపు టుచితము. మహిత భావమాయువుగా నద్భుతదీప్తుల వెడ లించుచు వెలయు సంప్రదాయము, ఎన్నడో పుట్టిన దైననేమి, యుగ ముల కేల్తోడ్పుల నందజాలును. తీర్థయాత్రలందలి సంప్రదాయము మహాత్తరమైనదని నాదృఢవిశ్వాసము. దీనిని పరికించు విశాలవిజ్ఞాన దృష్టియందు బహుళాభ్యుదయపరంపరలు నిహితమైయున్న వని నా తలంపు. తీర్థయాత్ర లందలి ఫలితమును గుఱించి మహాభారతమందును,

* ఇది హరిద్వారమానకు దిగువ రెండు మైళ్లదూరముం దున్నవనియు, దక్షు డిందే యజ్ఞము నగి టెనని , చలువురు విశ్వసించురనియు చదువరు లెఱుగుదురు.

తక్కుంగల మహాపురాణములందును విచిత్రవృత్తాంతముల గాఠము. ఉన్నవాని నున్నట్లుగ వీనిని జేకొనకున్నను, అంతఃసలిలములీల వీని యందు వెలయు అద్భుతసత్యమును ముద్దుకృష్ణునట్లు నిజాంతరంగముల కైకొను టొప్ప. వెనుకటిదని సత్యము ప్రాతగిలునా? సత్యమునకు క్రొత్తప్రాతలున్ననా? సత్యము సర్వేశుడని గ్రహించి, దానికి సత్య నారాయణుడను నామాంతర మిడి, భారతమహనీయు లెన్నెన్ని యద్భుతములు నెఱపిరి కాదు? సత్యగర్భితమైన సంప్రదాయము ఈశ్వర పీఠమందలి యఖండజ్యోతి కెనయైనది. దీనికి జేజేలుపాడుటకు మాఱు ప్రాచీనమైనదని మొగములు చిక్కించుకొంటి మేని అంధకారమం దల్లాడి, గభీరాజ్ఞానకూపమున కూలబడుదుము. వినాశనమునకు నొదల నొగ్గు వస్తువులకు దాపురించు క్రొత్తప్రాతలను అవినశ్వరభావముల శిరములకు గట్టితిమేని ఆత్మనాశనమును “దూ! దూ!!” యని పిలచిన వార మగుదుము; పుడమి చిటుత ప్రాయమం దున్న పుడ కెంపుకాంతు లట్లు తూరుపు దెసనుండి తల్కి త్తిన విజ్ఞానమరిచులు మనకు కొఱగాని సరకు లగును. సనాతన మనినంతన చుట్టమనుట పాడియా? భావభరిత సంప్రదాయము విశ్వహృదయమందే పునాదిగలదై, ఉత్తుంగకాలకుధర శిఖరమును చుంబించును. మహత్తరసనాతనభావము దేవదేవుని నాభి నుండి మృణాలమై వెడలి, ఎఱ్ఱి యద్భుతసృష్టిని పుష్పింపజేసినదో యెఱుగమా? వేదవిజ్ఞాన మీసృష్టిసముచ్ఛవ దివ్యసారభమే కాదా? కాంతికిని, సారభమునకును ప్రాతక్రొత్త లుండుననువా డవివేకి కాదా? వీనికి ప్రాతక్రొత్తలులేనిచో వీనిని గనిన భావమున కుండునా? భావోపాసనము, కళోపాసనము, సౌందర్యోపాసనము, సత్యోపాస నము, ఆనందోపాసనము, ఈశ్వరోపాసనము నొక్క యుపాసనమే యని కంఠమెత్తి పలికెదను. భావము నారాధించువారే నిత్యసత్యవ్రతులు. “సత్యం, శివం, సుందరమ్”లను పరమాశయము లవినాభావసంబంధము గలవని రస్మిక్, కీటు మున్నగు పాశ్చాత్యర్థరచయితలు తెలుపుటకు బహుయుగములకు మున్నే భారతమనీషు లెఱిగించిరి. ఒక్కజగదీశుని త్రిమూర్తులని పేర్కొందుము. ఒక్క మహత్తరభావమునే “సత్యం శివం సుందరమ్” లని పేర్కొందుము. “శాంతం, అద్వైతం, ఆనం

దమ్" లీభావశబలతలోనివే! భావారాధనమున నారితేఱిన తపసి పదునాలుగు భవనములను పదునాలుగు పూవుచెండులన ట్టరచేత దాల్చగలడు. భావపూజయొసగు శక్తి ఎంతయద్భుతమైనది! ఈశక్తి కతననేకదా ప్రాచీనఋషులు సాహితీబ్రహ్మాండములను సృష్టించిరి! భావశక్తి, తపశ్శక్తి, ఆత్మశక్తి, అనిర్వచనీయశక్తి సుడీ! ఈశక్తికతన ప్రాచీనవీరులు వివ్వచ్చుబోలువారు ఫాలాక్షునిగూడ నోడింపజాలు ప్రజ్ఞనందిరి! ప్రాచీనమహిళలు కొందఱు అననూయకెనయైనవారు ముగురమ్మలకు గూడ మేలుబంతులైరి! సావిత్రిబోలు మహిమాన్విత యశస్తిలకలు మృత్యువునెదుర్కొని జయపతాకమును చేబూనిరి. నేటి విద్యావిధానము బాహ్యపృథ్వికి సంబంధించిన పరిజ్ఞానమునే మన కొనగొనుచున్నది. భౌతికశాస్త్రమునకే పట్టముగట్టినది! ఋజువున కందని ఆత్మసంచలనము, అంతరంగికమహాత్త్వము, భావదార్ధ్యము, ఆశయ శక్తి మున్నగునంశములు నవనాగరకులకు హృదయంగమములు కావు. ప్రతీచీనస్మృతిలోని ఉచితాంశముల నెఱుగక, మేధామహిమపై గాక, జుగుప్సాగర్భితమైన కొండొకభావోచ్ఛిష్టముపై ('Intellectual refuse of the West')చూపునిలుపు వ్యక్తులకు దేవదేవునివలె భారత విజ్ఞాన మొసగు అమృతకలశము పనికిమాలిన కుడితికుండవలె గోచరింపదా? ఉచితానుచితములను పాటింపక, సద్విమర్శన మెఱుగక, జీవశక్తి గల కొన్ని సంప్రదాయములకు వీరు బలాదూరనిరి. అవిశ్వాసమును, అనుచితపరిహాసమును వీరి సొమ్ములైనవి. మూఢ్యమెంత భయదమైనదో, అవిశ్వాసమును అంత అపాయకరమైనదే! ఇట్టి యవిశ్వాసమును మది జేరనీకుండుటకును, మనసునకు భావశబలత జేకూర్చుటకును, జీవితాంగణమున క్రియాసఫలతగాంచుటకును, అనల్పమైన ఆత్మశక్తినలచఱుచు కొనుటకును, కనులువిప్పి ప్రకృతిగ్రంథమును పఠించి, మహిమోపేత ప్రాచీవిజ్ఞానలహరియందు జిజ్ఞాసువులు రాజహంసలై యీదులాడవలెను. ప్రకృతిగ్రంథమును పఠించియే మన మహాకవులును, షేక్స్ పియరాదులును విజ్ఞానధనులై తమవిభూతిని సమస్త విశ్వమునకును సమర్పించిరి. విద్యార్థిజీవితమున దేశాటనప్రాముఖ్య మెఱిగియే మన ప్రాచీనులు అరణ్యార్థగురుకులములందే తమ విశ్వకళాపరిపత్తులను నెల

కొన్నిరి! ఆంగ్లకవులు తప్పనిసరిగ కొంతకాల మిటలీరమ్మ ప్రకృతియందు వసించి, నవనవోన్నేషణాలు లగుచుండువారు. మననదులందును, సరస్సు లందును, గిరిశిఖరములందును, వనములందును, పౌరాణిక ప్రాభవమును, చారిత్రిక ప్రశస్తిని పడనిన ప్రదేశములందును, వివిధవైజ్ఞానికతీర్థము లందును బహుకాలమునుండి వెల్లుబ్బు భావసలిలమును మనసార గ్రోలి ఆనందించుటకై నే ననేకమాటులు దేశభ్రమణ మొనరించితిని. “భావాంబరవీధి విశ్రాంత విహారి”ని కాజాలుదు నేమోయని ఆశపడియే దీర్ఘయాత్రలు సలిపితిని. కుశావర్తము నాకట్టెదుట భావబంధుర కాసారమై చూపజ్ఞునిది. పలుమాటు దివిజకల్లోలినియందు గ్రుంకులిడినపుడు నామనసు విహంగపతివలె దివిదెస నెగసిపోయినది. భావధనియం దీదు లాడినపుడు నాయాత్మ జవోపేతముగ కాలపథమునుండి వెన్నెకు జని, ప్రాచీమహాత్మ్యమున దీర్ఘమాడినది. అత్తటి నేనందిన ఆనందమునకు మేర లేకుండెను. జ్ఞానద్రవమును (“ద్రుపద”) దృష్టాంతకరించు సలిలమందు గ్రుంకులిడినపుడేకాదు, ప్రకృతిశోభకును, ప్రాచీనదృశ్యములకును (అందును మహాత్మరమనుష్యజీవితమునకును, మతమునకును సంబంధించిన వానికీ) కను లప్పగించినపుడును నే నట్టి ప్రమోదము నందితిని. నా మానసాంజలియందు పరితోషమును ధారవోసిన తరుణము లెవ్వయో చదువరులకు తెలుపుచునే యుండును. ఆత్మను తనపు అమృతము కావున, ఊణికమైన సుఖమునకు దిగదుడుపని, తొల్లింటిమునులును—మునులేకారు, రాజన్యులును వలసినంత ఆనందమునందుటకై వనని స్తబ్ధతయందు, వనరమగేహమున వాసము లేర్పఱచుకొనిరి. కుశావర్తమున స్నాతులమైనంతన, సుధాపూరితకలశము లట్లు తోడియాత్రికుల హృదయములు పరమానందముతో పొంగిపోరలినవని నే నూహించి తిని. వారి యనుభవమెట్టిదో యెఱుగనుగాని అదృశ్య జగదీశ్వరపద శబ్దమువలె ననిర్వాచ్యపరితోషభావము నిజాంతరంగమున మనలు తెలుగుదును.

అనంతరము మే మాదాపుననున్న దేవమందిరమున కరిగితిమి. మహాన్నతమైనది కాదుకాని ఆలయము ప్రాచీనమైనది. కావున సాగర తరంగములట్లు ఉత్తాలపూతభావము లందు పరిధవిల్లుచుండెను. గర్భా

లయము లోతుగ నున్నది. భూగర్భమునుండి గంగ పొంగి అందలి శివ లింగము నభిషేకించునని త్రియంబకవాసు లనిరి. అచ్చోటును జేరి ఆచిత్రమును వర్ణింప మక్కువపడితిమి. బ్రాహ్మణులకే అచటి కరుగుట కనుమతి లభించునని గజాసురుని, వరంగలు మిత్రులను పూజారులు లోపల బ్రవేశింపనిచ్చిరికాదు. ఈ యభ్యంతరమునకు మిగుల వగచితిని. “అస్పృశ్యుల” ప్రవేశమును గుఱించి కొంతకాలమునుండి ఆందోలనము జరగుచునేయున్నది. “అస్పృశ్యులకు” గాక తక్కుంగల హిందువుల కుత్తరహిందూస్థానమున నేయాలయమందు నెట్టి నిషేధమును లేదు. రామేశ్వరస్వామిని తాకుటకే యాత్రికునకు (అత డగ్రజాత్యుద్భవుడైనను) సాధ్యము కాదు. కాశీవిశ్వేశ్వరునకు స్వయముగ మనసార యాత్రికు డభిషేకము చేయవచ్చును. నిషేధపుటుత్తరువు మహా రాష్ట్రానీమయందలి ఈ ముఖ్యస్థానమున మఱింత కఠోరమై గోచ రించుటచే మిగుల ఖేదపడి పూజారులలో “ఈశ్వరపూజ నేయు టకు ప్రతిమానవునకును హక్కుకలదు కదా! నామిత్రులను ప్రతిఘటించుట అన్యాయముకాదా?” అని పలికితిని, “వీ రీశ్వరుని గొలుచుటకు పురోభాగమందలి చావడిలో వలసిన వ్యవస్థయున్నది.” అని వా రనిరి. మిత్రులను విదలి గర్భాలయమున ప్రవేశించుటకు నామనసొప్పుకుండెను. అందుండియే మహేశునకు ప్రణమిల్లి, నిష్క్రమించు టుచితమేమో యని యూహించితిని. పంచములకు ప్రవేశములేదని గాంధిజీ విశ్వేశ్వర సందర్శనముజేయుట కిష్టపడలేదని యెఱుంగుదును. ఒరులను వీడి నైకుంఠ మున జొచ్చుటకునొల్లకుండుట యటుండ ‘నన్యులకై నరకమున లంఘిం తు’నని శ్రీరామానుజస్వామివలెనే శ్రీవివేకానందస్వామివచించెనుగదా! జిజ్ఞాసువునై, విజ్ఞానయాత్రికుడనై, చాలశ్రమకు లోనై నే నచటి కరిగి తిని. విహంగమువలె నెగసివచ్చిన మనసున కచ్చో నాళాభంగము కలు గునని, ఈశ్వరసమక్షమందే అట్టి విషాదపరిస్థితులు తలసూపునని తలప నైతిని. నాకన్నులనుండి నీరు జొటజొట రాలినది. నామనసునకు తగి లిన యాఘాతము నామిత్రులకు దగులేదు. ఇచ్చగించినచో గజాసు రుడు తప్పక లోపల ప్రవేశింపజాలెడువాడు. మహేశుడుతక్క త్రియం

బకమం దాతనితో నిలిచి పోరజాలు మనుష్యుడు మత్తెవ్వండును లేడు. “గర్భాలయమున ప్రవేశించి, తనంత దాను గంగాభవानी ఈశ్వరాభి షేకము జేయు చిత్రమేమో చూచిరం” డని గజాసురుడును, వరంగలు నెచ్చెలులును నన్ను బలవంతపెట్టిరి. నామగస్తాపము నీర్వరునిమ్రోల వ్యక్తికరించుటకై లోకలిగుడియందు ప్రవేశించితిని. జంక్షిర్షివ లె నున్న చోటునందు నీర నుల్లన నుబుకుచుండెను. మూడు మూలలనుండి సజలము వెడలుచుండెను. మధ్యప్రదేశమున పల్లెరమట్లున్న తావున శివలింగముపై పవిత్రవారి వెలారుచుండెను. స్థూలకాయుడైన మహారాష్ట్ర విప్రు డొకడు (ఇతడు గర్భాలయమున నెట్లు ప్రవేశించెనో తెలుపగల వారెవరు?) మహేశ్వరునకు దట్టముగ చందన మలండుచు, నాచేతికి కొంతగంధ మిచ్చినాడు. అందులకు సంతసించి స్వామికి దానిని బూసి, భగవంతునిమ్రోల సాగిలపడి “తండ్రీ! ఇట్లొనరించుటకు నీతనయు లందఱికిని అధికారము కలదు. ఈభాగ్య మెల్లరకు చేకూర్చుము. పూజారుల హృదయమందలి మాధ్యమును చేదినపగలవాడవు నీవుగాని శాసనసభలు కావు” అని యంతరంగమున నని, కొంతనే పండుండి, అనంతర మవ్వలి కరిగితిని. మిరపపండుతో గలిసి అచిరములో మేము బస జేరుకొంటిమి.

అప్పటికి అపరాహ్ణము రెండు గంటలు కడచెను. అంతదనుక నే నెట్టి యాహారమును దీసికొనలేదు. నాసికలో బస్సుకడ గజాసురుడు ఫలహారము గైకొనినాడు. ఎట్టి యాత్రాస్థలముల కరిగినను, కొందఱు కొందఱు ఉత్తరహిందూస్థానీయు లుదరములు పూరించియే స్నాన మొనరించుట నే నెఱుగుదును . హరిద్వారమున కొన్నేండ్లకుమున్ను జరగిన కుంభమేళమహోత్సవసమయమున నాతో ముకుందదాస్, కృపారామ్, దక్షిణా, డగ్గిరిలను మార్వాడీవ్యక్తులుండిరి. నాడు (వ్రస్పిల్ 13, 1927) అపరాహ్ణమొంటిగంట దాటినమీదటగాని కుంభమేళ పుణ్యమువలూర్త మాసన్నము కాదు. స్నానసమయ మదియే! నాతో నుండిన మిత్రులు పదిగంటలు కాకమున్నే పొట్టలను చపాటీలతో నింపి,

నాముందు “వక్తీరసోయికి” *సంబంధించిన పూరీల దొంతరను పెట్టిరి. అత్తణి వానిని నే నొల్లనందులకు వారు కినిసిరి. “అనవృతము మెక్కుచునే యుండుము నగరములందున్న తణి ఆత్మ సంయమము నభ్యసించుటకు చక్కని తరుణములు లభింపవు. ఇంచుక మతావేశ మున్నగాని సంయమగుణము—సంయమ గుణమే కాదు మతేగురుగుణమైన నలవడదు. ఇట్టిగుణముల నలవటుచుకొనుటకు వలసిన శిక్షణమును మానవుల కొసగుటకును, వెక్కు ఇక్కట్టులను మొక్కవోని విక్రమమున నెదుర్కొని, ఉత్తుంగశిఖరమున వెలయు భాస్వదాశయమును జేరుట కా తని కెంతో సామర్థ్యము జేకూర్చుటకును తీర్థయాత్ర లుద్దేశింపబడినవి.† సంక్రందేంద్రకు నొక్కమాటు వచ్చు పవిత్రముహూర్తము నాశించి,

* “వక్తీరసోయి”, “వక్తీరసోయి” అను రెండువంటకములు ఉత్తర హిందూ స్థానీయులందు ప్రసిద్ధములు. పుల్కాపప్పుయన్నములు “కచ్చీ”కి సంబంధించినవి. పరోటా, పూరి, సాగ్ లు “వక్తీ”కి సంబంధించినవి. వీనిని వైశ్యులు చేసినను, బ్రాహ్మణులు తిందురు. బ్రాహ్మణస్త్రీలు “కచ్చీ” పదార్థములనుగూడ భుజించుదురు.

† యాత్రలందలి మహాత్మరోద్దేశమును భారతీయులు గుర్తించినట్లు మఱివ్వరును గుర్తించలేదు. వ్యక్తిగతజీవితమునకును, సామూహికజీవితమునకును తీర్థయాత్రలను లగించి, హిందూమతము భారతీయులకు సర్వతోముఖాభివృద్ధిని ప్రసాదించినది. ప్రాచీనభారత యాత్రికులలో నగ్రగణ్యు డాఖండలనూనడు! కఠోరనియమపాలనార్థ మతడు జడదారియై భూప్రదక్షిణ మొనరించినాడు. నరులం దాత డుత్తమాడు! సంయమింస్తు లను మించిన మహాసంయమి! అదరికావరమున నారాయణునితో నుగ్రతప మాచరించిన మునిశంజరుడు. ఆత్మవిజయమందిన విజయుడు! కరమార్గమున చేబట్టిన ధనంజయుడు! దేవదత్తమున పూరించిన మహాత్ముడు! సిద్ధజోపాసకులందు శిరోమణియై జగదీశునకు నెచ్చెలియైన భాగ్యశాలి! విశ్వరూపసందర్శనమందిన అదృష్టవంతుడు! ధర్మక్షేత్రమైన కురుక్షేత్రమున భగవద్దీతా ప్రబోధమందిన పుణ్యమూర్తి! ఈశ్వరునకొక్క యడుగు మాత్రము వెన్ననుండి తీర్థసేవవలన, క్రమతపనకతన ముక్తినంది, దివ్యబృందావనమున వంశీధరునితో నాటలాడిన క్రీడి! భారతమును, భగవద్దీకను వివర్యకదృష్టితో పరికించిన యెడల నున కీవిషయములు వికడమగును. “విజయవిలాసము”ను తేజవినంతన పార్థుని ఆధ్యాత్మికవిజయోదంతము కనుల బడునని ఆశపడుదుము. పూలరాశిబోలు చామకూర నేంకటకవికవికల్పాని నుడిలేనియలందు పూతభావధార చాటువాణునని యాశింతుము.

శ్రమించి, యింతదూరమరు దెంచి కడుపుకన్నురిటికి దాసులమగుట తగునా?" యని నే నపుడు నామిత్రులను మందలించితిని. వారి హృదయములు మాఱినవి. మర్నాడు నావలె వారును, వారితో యాత్మాభ్యుత్థమరు దెంచిన పాపనగుణాశోభిత లక్ష్మీబాయిసోదరియును ఉపవాసములు చేసిరి. నేను త్రియంబకమున నావెంటనున్న మిత్రులు నాపక్షతి నవలంబింపవలె నని నా యాశయము కాని, వారు చిత్తమువచ్చినచోప్పున నాచరించిరి.

కాని గ్రంథమున బ్రవేశించింపన మన కెదురుగుది దురుతిమైన యాకాభంగము. "గోకర్ణభూప్రాంచధూర్జటిగొల్పి, కల్పిమనముద్రప్రాంతపుణ్యస్థలల్ గంచునోబోయి ప్రభాసతీర్థమున వేడ్కం గ్రీడించిన క్రీడి" నాతడు స్త్రీలొలంబిచేసి జదలినాడు. "భుజమూలరుచు ల్లిలుగుంబయంబలొ గలుగుమిటారి కాదుదెకాని" ఆకనికి మఱివేసిమీద 'సపేక్ష యొకించుకేనియన్' లేదట! తన మరసులొని సరకును చామకూరకవి మహా సంయమితలక గట్టివాడు. ఆత డర్జునుని గుర్తించిన అదృష్టవారుడు కాడు.

ప్రబంధపుజను, వారికద్దటి నిలువేజుపు కేసికొనినవారును పచ్చిశృంగారమునకు క్రీతదాసు లైరి. వాల్మీకాశిధిదాసులు వెకారింపిన శృంగారరసమందలి అద్భుతయాధ్యాత్మికభావములను వారు హృదయంగమ మొనరించుకొనిరి కారు. సానుమంతకిఖరము మీది జలధార,—వికొండలు మహానీయులతో దృష్టోదరమగు జలధార కెల్లువయై, పాయపాయలై సుదూరమందలి విస్తీర్ణకేదారములకు కనుపులీల, ఉపనిషద్భిఖరములపై నుదయించిన భావధార,—ఘనతరతాత్వికదార్ధ్యముగల మహానీయులకే మానసగోచరమగు భావధార భారతమహాకావ్యమున జొచ్చి బహుళసంఖ్యాకుల యాత్మల దనుపుచోప్పున, గురుగంభీరతత్త్వకాస్త్రచూడమర జనించిన భావధార వికాలసాహితీవికృతమున నువించి, పామరహృదయముల దనియించునని ఈకవులం గుర్తింపరైరి.

కవిత్యమునకును, తత్త్వకాస్త్రమునకును, మతమునకును, ఆత్మకును అవిసాభావ సంబంధ మున్నదనియు, ఆధ్యాత్మికకక్తి నది యాత్మహృది నిముడ్చుకొనినదనియు గుర్తించినవారు మన నేలలొ నెందఱో లేరు. శ్లేష, ఆశుకవనము, అవధానము కనిత్వ మహాత్త్వమును ప్రకటించునవనుభిప్రాయము చాలకాలమునుండి ఆంధ్రా పనియందు విజృంభించుచున్నది. ఇవి పొండిలిని, మేధాశక్తిని మాత్రమే వ్యక్తపఱచునుగాని కవితా శక్తిని, సహజశక్తిని గాదని నొక్కి చెప్పుదును. శ్లేషతోనొక రేమేమో చదివినంతన "అహోహా! ఓహోహో!" అని బలువురు తలలూచుట బలంకూలు చూచుచుందుమా. "మానవజాతిగొట్టలమంద" ("Mankind is a flock of Sheep") అనికదా

వైమాణికాజాజాకొంపలొ చతికిలవడిపోయిరి. ఇక నెచటికిని రాజాల మనిరి.

దేశభ్రమణమున నెదుటివారిని గుర్తింపక తోడ గొనిపోరాదు. ప్రకృతియందును, శారీరకృత్తియందును మనకు సరిపడు వ్యక్తులే తోడి యాత్రకులై యుండవలెను. జిజ్ఞాసయందు, విజ్ఞానపినాసయందు మనకు

కర్షణలు లభింపాలి. నూటికి తొంబయ్యలు మూర్ఖులనినాడు జాకొమూవర్మియిల్ (Vide J. S. Mills 'Utilitarianism'). విమర్శకృష్టి ఎవరటికి గలదు? భావనాశక్తికి అహంమోజనములహరించుచున్నను, వానివ్రుతు బద్ధులుబల్లుచుందురు. ఇవి "పంచరత్నము" అనియొక, "నవనత్నము" అనియు పిలువబడుచుండును. నల్లగుల్లలనుమాట గడ్డి, పుంచముత్రములని చక్కని చీటి (Hand-bill) దానికి కట్టి మొఱుకులను మోసగించుచు చెందకో కలదు. బిరుదులు, కాల్యాల, కట్నములు, సంచులు వీరి సొమ్ములు నిప్పుచూరమున దిగబడినవీరికి కొంతయండ యెప్పుడుచున్నదిని సంకసించును; కాని, అత్తను తనువు కొండొక మహాత్తిరభావమును తమ కవితయందు చూపనంతదనుక, సభ్యజగతిచే అన్వయవృత్త్యము జేయించజాలు ఒక్కనహజగంభీరభావమును వీరు వ్యక్తపఱువనంతదనుక వీరిని కవులని తలచుట తప్పని ఎటుగెల్లి చెప్పవచ్చును. కవిత్వ మొక రాష్ట్రమునకును, ఒక జాతికిని, ఒకనీచుకును, ఒక కాలమునకును మాత్రమే చెందినదని తలవరాదు. అది విశ్వమానవ కల్యాణమునకై తోడ్పడునది. ఫలిత్రాని పనిత్ర మొనగంపజాలనది. "భౌతికాస్త్రవేత్తలెందఱో ఉన్నారు. వీరి పరిశోధన లెన్నోరీతుల దుర్వినియోగము గావించబడు చున్నవి. నేను పలువురుకవు లక్కఱైయున్నారు. వీరికతన జగతి బాగుపడును" అని 1930 సంవత్సరమున జూలై 21వ తేదీనాడు జరిగిన సామ్రాజ్య విద్యాచువోసభయందు అంగ్లనీచులూని నాటిప్రధానమంత్రి బార్క్లిక్ వచించుట ముదావమాము. ఇట్టి మహాత్తరోద్దేశమునకై తోడువడు కవులొంధ)వనుంధరయం దెపు డుదయింతురోగదా! ఈ యుత్తమాశయమును చేరవలెననిన గంత్వమును గుఱించి, సాహిత్యమునుగుఱించి నేను విశేషముగా మననేలకొకెలుబడియగుచున్న భావములు తుత్తునియలు కావలెను. ఈ భావములకు బల్బురు విద్యాధికులే దోహద మొనగుట కోచసీయము. ఈమహనీయులు వివిధ జీవితాంగణములందు మేలుచేతులు కావచ్చును. కాని అవగృహాహిత్యమును గుఱించిన పరిజ్ఞానము వీరికొ బండినున్న యని వీరి గుడ్డి పొగడ చెప్పక చెప్పుచున్నది. గురుగుణమునకు సాగిలపడువాడు మహాత్ముడు. ఇకడు త్పుద్రాంశమునకు సంజలి ఘటించడు. ఘటించి చో నీ తడు గుణతత్వమొఱుగని మూర్ఖుఁడనియో, త్పుద్రాంశములనే కాంక్షించు

దీసిపోనివారే ఆత్మజీ మన నెచ్చెలులై యుండవలెను. కష్టనిష్ఠరముల నోర్చి, మహోత్సాహమున ముందటికి లంఘింపజాలువారే, పరిచర్యచేసి పరిచర్యచేయించుకొనగలవారే ఆయవసరమున సన్నిహితులై యుండవలెను. ఈనియమమునకు చెఱువువచ్చినేని, భ్రమణోద్దేశము భగ్నమై పోవుట తథ్యము. మనసునకు దురంతయాతన కలుగుట నిక్కము.*

ఇక నెచటికిని రాజాలమని చటికీలపడిన మిత్రులను ముంగడకు త్రోయుట కిష్టమింపనై తిని. వారికతన నాపూనికను నెఱుఱుకొన ద్రెంచు

దుర్మితమునెయో గ్రహించును. విమర్శకుని లుక్కువది గ్రహింపమిట్టిచో యాతమునుడువులే తెలుపును. ప్రతిదాసి కలయూని వినుకకుడు గంగిరెద్దనన శ్రీవృత్తియై యుండును కొనును. సద్విజ్ఞుర్యకము కలనూపివపుడే కుకవులు. కెక్కబడి, నుకవులు ముంగడకు పట్టు. పరస్పర ప్రకంపనలు, ఆశ్రయించిపడసిన సన్తానములును తాత్కాలిక ప్రమోద మునే ప్రసాదించును. మనమేమో, మన భోషమేమో యని కాలము గడకలిపేసి మనమెల్లపుడును వెన్ననే పడియుండుము. అన్యరాష్ట్రములవారును, అన్యదేశములవారును, అన్యయుగములవారును మనసాహిని, మన వ్యక్తిత్వమును మెచ్చవలెననిన, సభ్యజగతి యందు మన సారస్వతమునకు మహోన్నతస్థానము చేకూరవలెననిన దానిను ప్రమాళయ ములకు సంధించి, మహాత్తరకళానూత్రములను నిర్వచించి, జిజ్ఞాసువులకు మనమునద్విద్య గఱపవలెను; నిక్కంపు జిజ్ఞానయూత్రికులను, సాహిత్యోపాసకులను, కళారాధకులను, నిర్మలచారిత్రులైన ఆనంద ప్రతులను పృథ్వీరంగమున నిలవవలెను.

* ప్రతికూల ప్రకృతులవారితో వయనముసాగించుదురదృష్టము నా కపు డవుడు లభించినది. లాహోరరుడెంచి, ఆచటికి ముప్పదిరెండు మైళ్లదూరముండున్న ఆమృతనరముపోవు టెందులకనియి, జలియికో చాలాబాగ్ను చూడవలసిన దేమి యనియి, బంగారుగుడియందలి గొప్పకన మేఘనియు పచించిన వ్యక్తియును, ఆగ్రాష్టేష్కో ప్రక్కనుండి రైలులో పోవుచునే తాకోమహల్ కొన జూచి నంతృప్తినందిన జిజ్ఞాసువును, మున్నుతేండ్లకు మున్ను లాహోరు ఆమృతనరములకు నడుమ హెజనోకన మూట్టు వెంపొందించిన హెలిమార్ మహోద్యానమును (ఆ మార్గమునుండిపోవుచునే) చూడెడిదేమి యనిన మహాశయిండును, వారణాసి వచ్చి ఆచటి కేమిమైళ్లదూరముందలి శాంనాథమును చూచు టెందులకనియి, ఆశోక స్తంభ మునుగాని, బౌద్ధవిహారపరవరనుగాని, స్తూపమునుగాని మ్యూజియమునుగాని గాంచిన నొడిబడున దేమనియు అడిగిన ఘనుడును, గయకు చనుడెంచి, బుద్ధగయకు పోవు నక్కఱి యేమనియు, వెహవరుడెండి వచ్చుచు మార్గముందలి తక్షశిలను చూడవలసిన దొడ్డయవ

కొన బూనుకొనలేదు. ఒంటరినై బ్రహ్మగిరి శిఖరము నెక్క నిశ్చయించి, తోడనే యాదికమ్మగ సాగిపోతిని.

తెరువున బలిష్ఠకాయు లిరువురు డోలీని బుజముల నిడికొని నా కెదురైరి. డోలీలోనికి దయచేయుడని వినయపూర్వకముగ నన్నా హ్వ నించిరి- ఆపరాహ్లాము! మూడుగంటలవేళ! కుక్షీలో నేమియును పడ వేయక గోవావరి జన్మస్థానమును వీక్షింపవలెననియు, చీకటిపడకమున్ను గిరిశిఖరమునుండి దిగి రావలెననియు నుద్దేశించితిని. డోలీలో చటికిల పడినయెడల, శ్రమయుండక నేపోయెడివి. కష్టపడవలసినచోటున, చెమ్మట లోడ్చవలయునమయమున సుఖమును చేగొన గాంక్షించితిమేని, అది

సరమేమనియు, ప్రాచీన గాఠకము గుఱించినఘోష కలుపును సింపునా యనియు వచించిన ధీశాలియు, హృషీకేశమువఱకు వచ్చి అచటికి మూడుమైళ్లదూరమందున్న లక్షణరూపాను జూదబోవు బెండులకనియు, బొంబాయి చనుబెంచి, మలబార్ గిరిని జూచు బెండుకనియు, దాని తాళకొండలు తనయూర నున్నవనిన జిజ్ఞాసువును, కాశీ విశ్వేశ్వరునిమ్రాలసాగిలవడినపుడు వకవకనస్వి. అదిమూఢాచారమని గేలిచేసిన సహృద యుడును, ఆయోధ్యవచ్చి వెండ్లానుబిడ్డలకై కల్లడిల్లి పెద్దపెట్టున రోదన మొనరించి మంచముకట్టి శేయింబవట్ల పీడించి, తనను వెన్నుకు గైకొనిబొమ్మని ప్రాణములుతీసిన తైర్వకాలియును, తంజావూరునకు కొంతదూరమందున్న మహిళకోట నుండియరుదెంచి గయలో తారసిల్లి, (ఈతడు తమిళుడు. వీనికి హిందీగాని, బంగాళీగాని, తెలుగుగాని, ఇంగ్లీషుగాని రాదు. అనమయమున తమిళమున నాపరిజ్ఞానము శుద్ధపూజ్యము. తాతనితో నేను వేసిన విధమును వరాత్పరుడెఱుగును) తోడవత్తునని తెలిపి, మధుపురకై ద్యునాథ ములకు చనుబెంచి, జననమూహ మధికి మైయున్నదని యడలి, శివరాత్రినాడైన నీశ్వర సందర్శనము నభిలషింపక, అనువుగానిచోటున నన్నమును, సాంబారు, ఇడ్డి, కూటు, రసములను సంవర్తించుచు వానికై పోగిలినన్ను బాధపెట్టినవాడును, ఫ్రాంటియరు ఎక్స్ ప్రెస్ లో మూడవకరగతిపెట్టెలు లేకున్నను, ఆశ్రేణిటిక్కట్టునే కొందునని వట్టు పట్టిన స్థిత ప్రజ్ఞుడును, అక్కఱకుమాలిన వెచ్చముచేయుచు, తనయక్కఱలకై నాపై బడిన మహోదారుడును, టిక్కట్టుకొనుటకుగాని, కూలివానిని పిలుచుటకుగాని, చిన్ని మూటను చేబానుటకుగాని కొఱగానిమహాశయించుడును, అనవరత మెవ్వరితోడైన తప్పక కలహించెడుయోధాగ్రేసరుడును, ద్రుతగతి జనవలయుకఱి గాధనిద్రయందు నిమగ్ను డైనకలియుగకుంభకర్ణుడును, ఇంకను రకరకములవారును వెక్కువయనములందు నాకు డాపురించిరి.

తప్పక రోతపుట్టించును. ఎండబడకున్న నీడలోని హాయి నందగలమా? కష్టమున కనుంగుబిడ్డగాని సుఖము సుఖమే కాదు. అనవరతము కిరీట ధారియై మాంధాతవలె సుఖ మెదురగుచో, తనంతదాను చుల్కున యగును.

ఇంద్రియములకు నెచ్చెలియగునది సుఖము. ఆత్మకనుంగు చెలిమి కత్తై కష్ట మందును. ఆత్మదృష్టి అనవరతము ఉన్నతాశయములపై వ్రాలియుండును. మల్లికలనట్లు వీని నందుకొనుట కిది ఎంతేని తపించును. రవి దెసజనువ్యక్తి వెలుగున ప్రవేశించునట్లే, మహాన్నతో దేశము దెస నరుగు ప్రాణి వెలుంగు నందకమానదు. కాంతిని, శాంతిని అందినంతన నాత్మ యానందవూరిత మగును. తా నాహ్వానించిన కష్టమే తన కానందభిక్ష పెట్టునని అది యెఱుగును. తపసులోని మహాత్స్వమును, కష్టమందలి పటుత్వమును గుర్తించునది ఆత్మగాని ఇంద్రియములుకావు. ఇవి చెప్పినట్లు నడచుకొను మానవుడు కొంతసుఖ మందును. నిజమే! కాని, సుఖించు సమయమున (క్రమగతినుండి తప్పి జారితినని వీని యాత్మ పాగులును కావున) నీతని యంతరంగము దురంత యాతనలపాలబడును. అంతరంగమున నగ్నిరవుల్కొనుచుండ నొడలివూది మంచిగంధము సిగ్గును, దుఃఖమును కలిగింపదా? చిరాభ్యుదయమును, ఉత్తమోద్దేశసీద్ధిని, ఆత్మానందమును వలచినవ్యక్తులు అక్కతైన మెట్టులని ఇక్కట్టులను చూచి మురియుదురు. జ్ఞాన పిపాసువును, విజ్ఞానయాత్రీకుడును, చిరపథికుడును ఇట్టి సోపానముల నెడనెడ గాంక్షింతురు. పథికునియాంతరంగికశక్తిని, జ్ఞానపిపాసును, వజ్రసంకల్పమును, ఇచ్చాశక్తిని, నిశ్చయబలమును, స్థితప్రజ్ఞను పరిశీలించనెంచియే జగదీశుడు వీనికట్టెదుట పెద్దకొండను నిలుపును. జాకబనియ నను కంచరి బెడ్ ఫర్డు కారాగారమున పండ్రెండేండ్లండి, ఈ యంశమును దృష్టాంతీకరించుటకే “యాత్రీకునిగమనము” (“The Pilgrims Progress”) అను తనయుద్గ్రంథమును లిఖించెనని నా యుద్దేశము. కుధరశిఖరము నెక్కుటకు జంకి, అనాయాసముగ బ్రక్కతెరువులజనిన అభాగులిరువురును అంధకారమందును, ఆత్మనాశనమందును కూలబడ లేదా? మత్తవేదండమును మార్కొనుసింహడింభ

కమువలె మూడవయాత్రకుడు (క్రైస్తవుడు) కొండ నెడుర్కొని నాడు. మార్గమధ్యమున ఆపట్టణానియకతో పోరాడినాడు; పట్టు వదలక గమ్భీరస్థానము దెస సాగిపోయినాడు. తుదకాతడు సోమనస్య సౌందర్య మూర్ఖములకు నిధానమైననురపురమున జొరలేదా? బనియక మొన్న మొన్నటివాడు. ఈతడు జన్మించుటకు బహు సహస్రాబ్దులకు మున్నే భారతీయులు యాత్రయందలి ఆంతరంగికాత్మమున కవగతులైరి. మహిమాధ్యమైన యాత్రలక్ష్యము నొక్కొకపుణ్యతీర్థమున స్థాపించిరి. సాహిత్యక్షేత్రమందును, జీవితాంగణమందును అదియొక్కముఖ్యఘట్టమాయెను. ప్రతిచీమేధావులు అందే “పిల్గ్రిమ్స్ ప్రాగ్రెస్” నవలోకించి ధన్యులైరి. భారతసాహితీ కేవలము పఠనమునకేగాక నిత్యానుష్ఠానమునకై కూడ ఉద్దేశింపబడినది! భారతసాహితీ కేవలము వినోదముకొఱకే కాక ఆదర్శజీవిత విధానమునకై కూడసృష్టినందినది!! భారతసాహితీ కాలక్షేపమునకు మాత్రమేకాక మనుష్యహృదయమును ముక్తమందారము దాపున జేర్చుటకై కూడ తలయెత్తినది!!! భారతసాహితీ రసానుభూతి నొదవించుటకేకాక పఠితలనమృతపుత్రుల జేయుటకైకూడ పృథ్వీపీఠస్థలినలంకరించినది!!!! ప్రాచీ సాహిత్యమందలి గంభీరాశయములను, గభీరభావములను గనజాలక “ఇది అసాధ్యములకు, మితిమీరిన విష్ణూరములకు ఆలవాల” మని పాశ్చాత్యనాగరికతావాతులమున బడి కొట్టు కొనువా రందురు. కనుల కగపడు బ్రదుకే మానవుని సంపూర్ణజీవితమని వీరి తలంపు. ఆర్థిక, రాజకీయ, సాంఘికజీవనమునకు నాయువు వోయునది యాధ్యాత్మికజీవనము. ఆత్మశక్తి అద్భుతమైననాడే మనసును, ఇంద్రియములును, శరీరస్థయంగ ప్రత్యంగములును తమతమ పనులను కడుంగడు చక్కగ నెఱవేర్చును. ఆధ్యాత్మికశక్తి అనూనమైనపుడే ప్రత్యక్షజీవితము—అదివ్యక్తిగత జీవితమైనను, జాతిజీవితమైనను మహిమోపేతమై, నవనవాస్తవమై తనరును. కావుననే మనకవులీశక్తివృద్ధి నుద్దేశముగా గొని తమ కృతులను రచించిరి; బాహ్యమృథమునే కాక, ఆంతరంగిక జన్యమునుకూడ వారు చూపిరి. కురుక్షేత్ర మెచ్చటి ప్రధనము? చారిత్రకదృష్టితో పరికించిన నది బాహ్యభండనమే! తాత్త్వికదృష్టితో విలోకించిన, నది

యాంతరంగికరణమని తెల్లమగును. ఈ యాలమండే, ఈ నిష్కామ కర్తయందే “భగవద్గీత” సృష్టిగాంచినది. ఈశ్వరకటాక్షమును కవచము కావించుకొని ఘోరారిష్టములను మార్కొను నరుడు విజయుడును, ధనంజయుడు నగును. భర్తజ్యేష్ఠమున నిలువంబడి విషాద యోగము నభినయించక, నిజయత్న మను గాండీవమును నిజోద్దేశము దెస నెక్కు పెట్టు వ్యక్తికి కష్టపరంపరలు లొంగి, ఆతనిచేతికి జయ పతాకమిచ్చి, వానికూడిగముచేయును. తత్త్వశాస్త్రమునకును, మతశాస్త్రమునకును, మనుష్యాత్మకును, ప్రత్యక్షానుష్ఠానమునకును సంబంధించిన “భగవద్గీత” భారతీయుల ప్రత్యేకదృష్టిని, సారస్వతసృష్టిని వసుమతికి వ్యక్తపఱచినది. ఈశ్వరశక్తి నాత్మ జీవితరచనమున విజృంభించ జేయగలవాడే, సృష్టికర్త కాజాలునాతడే గ్రంథకర్తయగుట కర్హుడు. ఏమేమోయఱచి పదుగురను పకపకలాడింప గలవాడు గారడివా డగునుగాని సాహిత్యోపాసకుడు కాజాలునా? సాహితీయందు దివ్యమరీచుల నీను నాత్మశక్తినే మన ఋషికవులు ప్రతిభ యనిరని నాతలంపు. దీని నలవఱుచుకొనుటకే విజ్ఞానయాత్రికుడు తపించును. తపనన జడలు పెంచుకొని, ఎందో ముక్కుమూసికొని చతికిలపడుట కాదు. అది నిరంతర కృషి. గ్రంథపఠనమువలన చేకుఱునది పాండితియే! ప్రకృతిపఠనము వలన, ప్రశీలనమువలన, భావనమువలన, ప్రత్యక్షానుభవమువలన, ఆదర్శదృష్టాంతమువలన, సదుపదేశమువలన, ప్రతిభాప్రజ్ఞలవలన, మనన నిదిధ్యాసనములవలనగాని ఈతపసు పూర్ణము కాదు. యాత్ర కఠన నిందలి బహుళాంశములు మానవునకు పట్టుబడును. యాత్రికుని లక్ష్యము “పిలిగ్రిమ్స్ ప్రోగ్రెస్” లో సువ్యక్తమైనదికదా! పథకునిగతి ఉద్యోగములకొఱకును, సద్యోగములకొఱకును ఉద్దేశింపబడలేదు. అది ప్రతిభాసంపాదనకు, ముక్తిలాభముకొఱకు నుద్దేశింపబడినది. ప్రపంచ పథకుల చరిత్రములను, ముక్తిదూతలవృత్తాంతములను విమర్శక దృష్టితో పరికించితిమేని, మన కీయంశము స్పష్టమగును. విజయుడును, ప్రతిభావంతుడును, గమ్యస్థానము జేరిన యాత్రికుడును, ముక్తినందిన తపస్వియును సాహితీవసుంధరయందు వేర్వేఱు వ్యక్తులుకారు. మన కొండలును, మననదులును, మనవనములును, మనసారస్వతవిశ్వ

మందలి వివిధఘట్టములని, ఇవిజీవరహితములు కాక పరమాశయముల దెస మానవయత్నమును దోకొనిపోవు శక్తులని స్రాచీనకాలమందలి మనసాహిత్యోపాసకులు గుర్తించిరి; తారాకర్మశీతాంశువులనుగూడ తమసంఘమందు జేర్చుకొని వానితో చుట్టటికము గలుపుకొనిరి; ప్రకృతి నాశ్రయించి అందాశ్రమములను నెలకొల్పిరి. షేక్స్పియర్ మహాకవి ప్రకృతిదృశ్యములందు వివిధప్రబోధవ్యవస్థల నవలోకింపలేదా?

“...Tongues in trees, books in the running brooks,
Sermons in stones and good in everything”

కాని ఆతడు పాశ్చాత్యుడగుడు అనవరతము తనదుష్టి నాధ్యాత్మికోద్దేశమునకు లగింపలేదు. కాళిదాసో? భారతీయుడుకావున నీతడు శృంగారములని తోచు తన రచనములందు బహుళాధ్యాత్మికభావము లనునింపినాడు. వ్యాసవాల్మీకుల రచనములవలె నీతని గ్రంథములు ప్రకృతి యందును, యాత్రాస్థలములందును జన్మింపలేదా? వీనిని చదువు విజ్ఞాని ఆంతరంగికముగ మేఘదూతవలె వింధ్యభూధరములందును, హిమగిరు లందును, నదులందును, కనులపండు వొనరించు కేదారములందును విహరింపదా? యాత్మికుడుచేయు కష్టముకూడ నిదియేకదా!

కళోపాసకుడనై, జ్ఞానసిపాసువునై నేను యాత్రసలిపితినిగాని, నీట మునిగినంతన, కొండ లెక్కినంతన స్వర్ణము నరచేత బట్టగలనని యాశించికాదు. తెరువున నిక్కట్టులు లేకున్న నాయాత్రకు అందమే యుండెడిది కాదని యెఱుగుదును. డోల యాత్రోద్దేశమునకు చెఱువు దెచ్చునని యెఱుగుదును. డోలీకాదుకదా, ఈశ్వరవిమానమైనను, విహంగపతియైనను కొండదిగువను నాకు ప్రత్యక్షమై తిన్నగ నుద్దేశ సిద్ధికడ నన్ను జేర్చినంచు రాయిగుద్ది తెలిపినను, వానిని దూరముగ తోలగించుటే నాకర్తవ్యమని యెంచి, ఆ ట్లొనరించియుండును.

ద్విగుణీకృతోత్సాహముతో ముందంజవేసితిని. డోలీవాండ్రు నన్ను వదలలేదు “మీదారినిమీరుపొండు; నేను నడచియే కొండ తుద చేరెద” నని వారి నుద్దేశించి పల్కితిని. “అయ్యా! బ్రహ్మగిరి నెక్కుట చాలకష్టము. కొంతదూరము పోయినపిదప సంగతి మీకే

బాగుగబోధపడును. అందుచే మేమును మీతోపత్తుము. తరువాత మీరు డోలీ యెక్కితీటుదురు. ఈయుత్సాహ మెంతో నే వుండదు. మీరు పట్టణములం దుండువారు. ఇట్టికొండల నెక్కుట కెంతో అభ్యాస ముండవలె” నని వారనిరి. వారి నుడువులు నామనసునకు చుటుకుగ తట్టినవి. “కొండకొనచేరుట అసాధ్యమైనచో, కొండదిగువ నుండియే మరలినత్తును. కాని డోలీయెక్కి యాత్ర సాగింతునని నమ్మ కుడు. మీరు ప్రజోధించితిరని నామనసున క్షిప్తములేని పని నెట్లు చేతును?” అని నే నంటిని. మఱికొంతసేపు నాతో నడచి, యేమేమో యనుకొని వారు మరలిపోయిరి. ఒంటరినై నడువదొడగితిని.

బ్రహ్మగిరికి నలువలకులందును సాంద్రవనమున్నది! చల్లనై, చక్కనై ఆతావుగుండా పోవుతఱి నా హృదయ మింతింతనరాని యానందము నందినది. నగరవీధులందు అపాయము లేనితఱి నలుగురతో నాడుచు పాడుచు నడచుట పాడి. చెట్లయందో? నిర్జన ప్రదేశమందో? శాంతియుత, సాందర్యసంపన్నస్థానములందో? కిక్కరుమను తెరువరి అందు ప్రవేశించుట కర్హుడు కాడు. నడిరేయిని నిద్రామగ్నయైయున్న కమల కాసారమున రాయి రువ్వ పుట్టి దుర్లయమో, పువ్వురొమ్మున వాడి గోళ్లు చొప్పించు పుట్టి దౌష్ట్యమో, లలితభావముపై కఠినశబ్దమును దొరలించు పుట్టి చెట్టయో, మణికాంతులీను మంచుతుంపురువై నడుగు వేయు పుట్టిపాపమో, లేతమోమున చఱపువేయు పుట్టి క్రౌర్యమో, తియ్యని ‘కూహుకూహుల’ వై వెడబొబ్బను వీడు పుట్టి దౌష్ట్యమో, క్రొన్ననలవై ముండ్లరాలు పుట్టి దౌరాత్యమో, కసుగాయమీదికి కార్చిచ్చును పురికొలుపు పుట్టి యత్యాచారమో, హేమలతవై శాతా సిని విసరుపుట్టి కలుషమో, నగుమోముచిన్నా రిని వెక్కిరించు పుట్టి యన్యాయమో, నిండుజవ్వనిగుండియపై శిలీముఖమును వేయు పుట్టి యఘమో, శాంతిమయ ప్రదేశమున నుడువువీడుటయు నట్టి కాఠిన్యమే! చేతనున్న మరచెంబుతక్క నికెవ్వరును అవుడు నాతోడ లేకుండుట మేలే యనుకొంటిని. చెంబును చప్పుడుకానట్లు పట్టుకొని నడచుచుంటిని. ఆకుగములనుండి అల్లనవెడలిన పక్షిసూజితములు వన రమ గావించు గుసగుసలట్లు వినిపించినవి.

నిష్కలతయందేకదా ఆత్మ నిర్దురనుండి మేల్కొంచును! పురి
 ప్తిళ్లతో నందేకదా సచ్చిదానందములను క్రోలును! అందేకదా విశాల
 మానసవిశాఖలయము ప్రణయినీహృదయమట్లు విప్పారును! ప్రాద్దు
 గ్రంకినంతన గూండ్లజేరుస్పిట్టమూకలవలె నెందో యడగియున్న భావ
 పరంపరలపుడే కదా రివ్వు రివ్వున చిత్తమున వ్రాలును! విశ్వేశ్వరా
 లయమందలి శివరాత్రినాటి గంభీరఘంటారవముపాలుపున నా
 సమయమందే కదా. అంతరంగమున దివ్యవాణి ప్రతిధ్వనించును! ఆహా!
 శాంతికిని, సౌందర్యమునకును, ఆనందమునకును, దివ్యభావమునకును
 ఎట్టి యవినాభావ సంబంధమున్నదో! ఎట్టియాంతరంగిక బాంధవ్యము
 కలదో! దీని నెఱిగియే కాబోలు ప్రాచీనజిజ్ఞాసువులు మకానులై శాంతి,
 నికేతనములందు కుటీరము లేర్పఱచుకొనిరి! అనంతవారాశియందెచ్చ
 వచ్చిన తెఱగున ముస్కలువేయు మీనములట్లు మునిమానసము
 లనంతశాంతియందు గ్రంకులిడి ఎంతెంతహాయిని, ఎంతెంతభావ విభూ
 తిని నందినవో! నామన సత్తఱి భావబంధుర ప్రాచీనకాలము దెస
 మహోత్కంఠతో నెగఱినది.

ఇంతలో మైదానము కడచినది. కొండమీది కమితోత్సాహ
 ముతో కదలిపోతిని. ఉల్లమునకు చల్లందనమిచ్చిన ప్రశాంతవారాహర
 ణమునుండి కదలిపోయి, బండరాళ్లపై బడితిని. దిగువభాగమున
 మాత్రము కొన్ని మెట్లున్నవి. వానిని దాటినంతన నడుగు చులకనగ
 పడలేదు. అరుగులుపోలు రాళ్లు త్రోవలో తోచినవి. మోకాల్పిపై
 చేయిమోపిగాని యొక్కుట సాధ్యముకాలేదు. నాసత్తువకు ఘోరమైన
 పరీక్ష యొదులైనది! ఘనభావములకు ఘనతరపరీక్ష ప్రత్యక్షమైనది!!

కడచిననాటి సాయంకాలమున బొంబాయిలో వెల్ కమ్ హోట
 లులో తొందరతొందరగా భోజనముచేసితిని. అదైనను ఆంధ్రభోజ
 నము కాదు. రసరహితమైన పద్యమును బోలు అరవకూటు కట్టెదుట
 నిలిచి, నిముసములో నాచే “హతోస్తి” యనిపించి, అనంతరము నన్ను
 వదలినది! రాత్రినిద్ర నెఱుగకుండుట, నుడులకందనిపైఠారానుకు గుఱి
 యగుట, ఇంతదనుక పయనించి, మానసికముగ గూడ నింతింతనరాని
 బడలికనందట ఇక్కట్టులచఱపులకు సత్తువనొడ్డుట ఎట్టియనుభూతులో
 యోచింపుడు.

తఱచుగ నన్ను షీడించు నలనొప్పి అత్తఱి నన్ను తీర్రముగ మార్కొనినది. ఈబాధ బాల్యమునుండి నన్నాశ్రయించియున్నది. గునపములు, గొడ్డళ్లు, ఈతెలు, బల్లెములు ఒకేమాటుగా నెత్తిపై పడిన ట్లుండును! రాత్రులందు చాలనేపు మేల్కొనుటయు, మితి మీఱిన పనిని మెదడున కప్పగించుటయు నీద్వంద్వాంతయాతనకు కారణములాయెనని వైద్యు లనిరి. వారు తెలుపకుండగనే ఆహేతువుల నెఱుగుదును. కాని విశ్రాంతికి నేను నోచుకొనలేదు. నామనసు నన్ను విశ్రాంతి దీసికొననీయదు. అది నిరంకుశత్వమును చలాయించును. మిట్టకకపీంద్రుడు తెలిసిన “క్రియాధిపతి” (“Task Master”) యిది! యోచింపవలసినదానిని యోచింపనినాడు, చదువవలసినదానిని చదు వనినాడు, వ్రాయవలసినదానిని వ్రాయనినాడు, వచింపవలసినదానిని వచింపనినాడు నాహృదయమందు తప్పక దుస్సహసంఘోభ ముర యించును. కలవానియింట జొరబడిన దొంగవలె హక్కులేని నిద్దు రందు చిత్తము ప్రవేశించెనేని, నాడు నన్నుషీడకలలు షీడించుట తధ్యము. చితియందు నాశరీరము చిటచిటలాడు పవిత్ర సమయ మందైన నామనస్సు విశ్రాంతి నెఱుగదేమో! పరలోకముందే నాకు శాశ్వతవిశ్రాంతి చేకుఱునేమో! ఆళ్లీయగుగాక! నేను చదివిన చదువులును, నేను వ్రాయువ్రాతలును, నాసుఖమును గుండజేసివదలి నవి! శారదను చేపట్టితినికాబోలు లక్ష్మీ నాయెడల ప్రసన్నకాలేదు. కావుననేకాబోలు, నే నింకను రొంపిలో దిగబడలేదు. ఇదియే నాభాగ్యము కాబోలు! భావికాల మెట్లుండునో యెఱుగను దూర మున నిలిచిన లచ్చిని చేరబిలుచుటకు నామన సొప్పకుండుగాక! నాశార దయే నాయంత్యముహూర్తమున సయితము నాచెంగట నిలిచి, నాయాత్మ కానందము గలిగించునుగాక! శ్రే శవమునుండి నేనారాధించుచున్న సాహితీసీమంతినికీని, ననుగన్న భారతాంబకును, భగవతికిని, జగతికిని ఇంచుకంతైన నేవచేయగలిగితి నను భావమును, ఎక్కిప్రలోభమనకును లొంగక దృష్టినుండి ఉత్తమాశయములను చెదురనీక, ధర్మమార్గమున పదస్థలనము గానీయక ఐహికమైన ఈమజిలీని గడపగలిగితినను భావ

మును ఆతుదినిముసమున నాయంతరంగదిగ్వలయమున జోడు చుక్కలట్లుపొడనూపెనేని నాజీవితము ధన్యమైనదని మురియుదును.

కొంతతలనొప్పి నాటియుపయమందే తలనూపినది. కొండ యొక్కతటి అది తీవ్రతరమైనది! చేత నొకయూతకోలయైనను లేదు. అంతకు కొన్ని నాళ్లకుముందు పంజాబులో పర్వతనము సలిపినపుడు, అమృతసరమున నాపురచివ్నాముగా గొనిన చక్కని చేగట్టును శాంటా క్రక్షలో (ఇది బొంబాయికి సమీపమందున్నది) ఒకమిత్రునింట నెవ్వరో అపహరించిరి. మోకాలి నూతజేసికొని, ఎత్తయిన కొండరాళ్ల నెక్కుచు నెంతదూరము పోదును? శిరమెత్తి చూచితినెగదా ఆకసమును చుంబించుచు, పర్వతము ఘోరరాక్షసివలె కానుపించినది! నాయెడల నేలకో ఆక్కసువుని పర్వతరాజు దివిదెస వెరుగుచున్నట్లు పొడగట్టెను? శిరోవేదన దుస్సహమైనది! ఒడలున ముచ్చెమటలు 'పోసినవి!' "అమ్మా!" "అమ్మయ్యా!" "అమ్మా!" అనుకొనుచు (రక్తమును మాత్రము క్రక్కక) మఱికొంత యెక్కువ కెక్కితిని. తలరాలినేలబడు ననుకొంటిని. శిరోవేదన బోగొట్టుబిళ్లలు (Aspirin tablets) ఒకటి రెండు లభించునేమో యని జేబులో చేయిబెట్టి చూచితిని. అవి లభించలేదు. "అమృతాంజనమును" "యోగభస్మమును" (తలనొప్పి నించుక తగ్గించుటకై మెథాలోకర్పూరములను—Menthol, and Camphor—కలిపి నేదయారొనరించి వాడుచుండెడి బౌషధవిశేషము) జేబునుండి అంతకుమున్నే జారిపోయినవి. ఉన్నురుస్సు రనుకొనక తప్పినదికాదు. అపరిమితమైన దాహము వేసినది! చేతిలో మరచెంబున్న నేమి? నీరేదీ? పోవుచున్నది గోదావరిమాత పుట్టినచోటునకు! ఆపత్కాలమున నాయమ్మ కొంతస్తనమిచ్చునని ఆశపడితిని. కాని నా కది లభించలేదు. గొంతుక యెండిపోయినది! కడుపు కాలుచున్నది! నాలుక ఆరిపోయినది! శరీరమంతట దురంతమైననొప్పలు బయల్దేరినవి! అయిదు ప్రాణములలో మూడెగసిపోయినవి! మిగిలిన రెండనువులు ఇకనచిరములో గోదావరిజన్మస్థానమునకు గాకమానె, గోభూమి దెస నెగసిపోవునని గ్రహించితిని. కదలించుట కెంతయత్నించినను కాలేతులు కదలలేదు! "హా! శ్రీహరీ!" యనిపర్వతసానువువై వెలికిల బడిపోతిని!

మార్గదర్శకుడు (Guide) లేనందున ప్రోవదప్పితిని, తప్పితిని కావుననే ఈ ఘోరసంకటమున బడిపోతినిని గ్రహించితిని. నావలెనే మఱొక యభాగుడు తెన్నుదప్పినగాని నాకచోచ్చిటున మనుష్యదర్శనము లభింపదని యెఱింగితిని. తప్పుతెరువున సగముదూరము కడచినవెనుక నా కిక నెవ్వ రగపడెవరు? బనియకచిత్రించినదృశ్యము (Bunyan's "Pilgrim's Progress") మానసయవనికపై చలనచిత్రము చందమున తల్కి త్తినది! గంగానదిని చేరుటకై దక్షిణాసీమనుండి నడచినడచి, తీరము నంటుటకుమున్ను చచ్చి స్వర్గమును చేరుకొనిన బ్రాహ్మణునిగాఢ(ఇది కాలీ పురాణములో నున్నది) నామనసున దృష్టపది. అంతవఱకు నేను కడపిన జీవనము, వివిధరాష్ట్రములందు నేను సలిపిన పయనము లందలి సంఘటనములతో చరచర చిత్తవీధియందు పర్వడినది! ఈ పర్యాయము మాత్రమే వెంటగొనిరానందున చెన్న పురియందే యున్న శారద మానస నేత్రమున కెదుట దోచినది.

నిముసము కన్నులు మూసితిని. 'నిర్దురపట్టునేమో' అని యాశ పడితిని. పట్టలేదు. ఇంతలో నీశ్వరకటాక్షముకతనకావలయును నాహృదయమున నూతనోత్సాహ ముదయించెను. అట్లు పడియుంట, మనసున దౌర్బల్యమునకు చోటిచ్చుటనియు, సిగ్గుచేటనియు గ్రహించితిని. అట్టి యిక్కట్టును నెట్టివేయుటందే గట్టిపూనిక సాధకత గాంచునని గుర్తించితిని. నాటి ఘోరవిపత్తుతో పోరినపుడే ద్విగుణీకృతమైన ఆత్మశక్తి నందగలనని ఆశపడితిని. నాటికి మాడునాళ్లకుమున్ను బొంబాయి విశ్వవిద్యాలయపు స్తకభాండాగారమున చదివిన పంక్తులు భాసమాన మయూఖములమాడ్కి మానసదిగ్వలయమున తల్కి త్తి, నాకు మఱింత ఆంతరంగికదాష్ట్యమును గలిగించినవి. అపాయము వాటిల్లుతఱి, అంత రంగమున నూతనశక్తి యుద్భవించుట విఘ్నారము కాదని యవి విశదమొనరించినవి. రానున్న దుష్టకష్టము నూహించియే కాబోలు జగదీశుడు బొంబాయిలో నాపంక్తులను నాకనులెదట విరబోసివాడు. *

* "Still we went on leaning our weight against them, and as we went a kind of exaltation seized me, as it does always in moments of great danger, so that my heart grew bold and feared no more. I would match myself against these elemental strengths as I had matched myself against those of hostile people, and conquer them.. Or may be it was the breath from the divine fire burning below that

“ధీక్ !” అనుకొని లేచి నిలిచితిని. చర చర కొంతనే వెక్కిరించితిని. తన్నట్లు మార్కొనుచున్నందులకు కీనిసికాబోలు గిరిరాజు మఱిత భయంకరమైన రూపుదాల్చెను! అరుగులుపాటు రాళ్లు కడచినవి. తరు వాతిశిలలు మత్తమాతంగములట్లు తోచినవి! జంకక ఒక్కొక్కపుడు నడచియు, వేటొకప్పుడు ప్రాకియు, ఇంకొకపుడు డేకియు, మఱొక పుడు వంగి వంగి యొక్కియు ప్రత్యంగుళమును పరిశీలించుచు కొంత దూర మరిగితిని. ఈ వింత గతిలో చేతినుండి మరచెంబు చివాలను రావిపడినది ! బలిచక్రవర్తిబట్టతలపై బడి నిముసములో దానిని తున్న తున్నలుచేయునని యడలితిని. దొరలి దొరలి చెంబు సుమారు నూలు గజముల లోతులోనున్న లోయలో పడినది! దానిని వదలిపోయిన, ముందుముందు తీవ్రతరమైన దాహముతో పొగులవలసి వచ్చునని తల పోసితిని. అల్లన లోయలోనికి విగజారితని. తల్లిమాటవలె అదూరమున జలధార చాలువాలునట్లు వినవచ్చినది. చోటును పరికించుచు నిందండు నడయాడితిని. కొన్ని గజములదూరములో పర్వతపార్శ్వము నుండి సన్నని సలిలధార ప్రవించుచు నా కనులబడెను! నాసంతసమునకు మేరలేదు. నన్నీవనధారవాపున జేర్చుట కొఱకే ఈశ్వరుడు నాచేత గల చెంబును జారజేసెనని గ్రహించి, కన్నులనుండి జలబిందువులు జలజల రాల నాతని నుద్దేశించి అచోప్పీ సాగిలపడితిని. ఘోరవిపత్తు లందుగాని ఈశ్వరప్రేమ ప్రత్యక్షముకాదని గ్రహించితిని. అంబుధార క్రింద తలయొగిరితిని. అది ఈశ్వరాశీస్సు కదా ! శిరోవేదన కొంత తగ్గినది. కడుపునిండ నీరు త్రాగితిని. ఉదరగోళము కొంత చల్లబడినది. మనసు కుదుటబడినది. ఇంచుకనే పండు నిలిచి, చుట్టుగల గురుగంభీర గహనసీమను పరిశీలించితిని. తన నిస్తబ్ధశైల సామ్రాజ్యమును, అల్లనల్లన దివియందు చలించి పిట్టయొకండు వీక్షించుచున్నది. ఆహా ! పక్షి డివిత మెంతమహత్తరమైనది ! శకుంతము పోజాలని తా వేది ? అది కనజాలని రమ్యదృశ్యములేవి ? విశ్వమందలి వింతలుచూడవలెననిన, అనంత

already had entered into me. I cannot say but this I remember, that before I had reached the point of that fearful rock I was filled with a wild joy and could laugh at Philo crawling after me with hesitating steps and breathing prayers now to Isis and now to the Grecian gods that he had worshipped as a child."

(Vide "Wisdom's Daughter" by H. Rider Haggard, Page 220)

శాంతియం దీదులాడవలెననిన, కడలేని భావములను మనసున ప్రాగ్ఘోషించుకొనవలెననిన, ఆనందమును తనివాక గ్రోలవలెననిన, పచ్చండనమును, చక్కండనమును, చల్లండనమును ముల్లోకములుచేసికొని ప్రకృతి సూడి వానియందు మురియవలెననిన, మాధుర్యము నవిరతముగ నానందచ్రతుల వీనుదోసిల్లెందు బోయవలె ననిన, ఏదేని యొకభవమున నిక్కంపుగవియై వసుంధరపై భావధారల గురియింపవలెననిన, మానవుడు విహంగమై జన్మింపవలెను. ఆచ్చెరుపాటున నాయద్భుతదృశ్యమును చూచుచుండ నొకవైపున గుహయొకటి నా కగడవడినది అందుండి మర్కట మొక్కటి నాదిక్కునకు పరుగెత్తుకొని వచ్చినది. కోతికి జడియనేల? గుహయం దేదో చప్పుడు వినబడినది! ఆం దేదేని వన్యమృగ మున్నదేమో యని తోలుత బీతు జెందితిని. హిమగిరి గుహలందు అందందు యోగులను చూచియుంటిని. శీతనగమున పయన మొనరించినపుడు వారిని గలిసికొని, వారితో కొన్ని దినములు కడపి, వారి యాశీస్సులనందు భాగ్యము నా కదివఱలో చేకూరినది. వన్య పశువుకాక మహాత్ముం డెవండైన నెదుట గోచరించు గుహలో వసించుచుండనేమో యనియుఁ ఆతని గలిసికొనిన నపూర్వాంశముల నెన్నేని యెఱుగవచ్చుననియు, నాటి కందే విడిసి వలువారత కొండకొన చేరుటకై పయనింపవచ్చుననియు తలపోసితిని. ఒకరుప్పవెన్న నీలిచి ఆ చప్పుడేమైయుండునో యని కనిపెట్టసాగితిని. డొంక ప్రక్క నొక శుభలేఖ పడియుండెను! ఆ నిర్జన ప్రదేశమున కాజా బెట్లువచ్చెనో యెఱుగను. ఒరులజాబు చూచు టనుచితమే! ఆ కష్టకం దొక హక్కుదారుడు లేనందున, మీదుమిక్కిలి అది కల్యాణపత్రమగుట వలన ఆపసుపువన్నె కమ్మను తీయుట తప్పకాదని యోచించి చేబూనితిని. అందున్నవి హిందీయక్షరములు. వానిని చదివినపుడు నా మనసున కెంతేని అచ్చెరుపాటుకలిగెను. అది వాయ్ లోవసించు ఒక మహారాష్ట్రవ్యక్తి వ్రాయబడెను. వ్రాసినవాడు బృందావనవాసి. ఆ పెండ్లిజాబు అచ్చటి కేలవచ్చెనో! ఒకపికరాయబారి లేఖబూని, గగన మార్గమున చనుచు ధాని నచ్చో దటాలున జారవిడిచెనా? బ్రహ్మగిరిజేరిన కొండొక యాత్రికుని కడనుండి గాలిలో నెగసి వచ్చెనా? ఏమో! ఏమైనగాని, శుభలేఖ

లభించు: శుభోదయమే యనుకొంటిని. పత్రమును మెల్లగ జేబునం దుంచితిని. ఇట్లొనరించుటకు కారణము లేక పోలేదు. ఇంతలో గుహలో మరల శబ్దమయ్యెను. వెనుకటికంటె నిపుడది దీప్రముగా నుండెను. మున్యాశ్రమము నిట్టి భయదధ్వని యేల యుదయించు ననుకొంటిని. గుహనుండి బారెడు పా మొకటి అపుడు చరచర ఈవలికే ప్రాకేవచ్చినది! మరల నదే ధ్వని! ఆచోటున నిక నిలిచిన, ముప్పువాటిల్లునని గ్రహించి యెట్లొ చెంబున నీరు నింపుకొని వడివడిగ నందుండి కదలితిని. జోడును చైమానురాజింట వదలినచ్చుటచే, త త్తట పాటున నత్తటి నడువవలసినచ్చుటచే రెండుఅరికాళ్లయందు ముండ్లును, పల్లెరుకాయలును నిండుగ గ్రుచ్చుకొన్నవి. వానరము నా కూడ రాదొడగినది. జేబున సెనగలు లేకపోయెను. అయిన నది యాత్రికుల నాశ్రయించు కోతకాదని గ్రహించితిని. అది పండుకోతి కాదు. ఆడలు గొలుపు కొండన్ముచ్చు! మీదపడి పీకేవేయునేమో యనునట్లు దానివైఖరి తోచెను. చేత గట్టలేదు. ఒకవైపున దుష్టప్లవంగము! ఇంకొకతట్టున స్తూరవ్యాళము! అవి రెండు నొక్కమాటు మార్కొనిన, రెండుచేతులు మొగిచి మృత్యుకాంతనోట నుటుకవలసినదే! నిముసమైనను తడయక, ఒక తెన్నునుగానక, కొండవైకెగ బ్రాకపాగితిని. వెన్ననుండి కాలనర్పము తఱుముకొని వచ్చుచున్న దేమో అని యడలి తిని. పాపమావిషధర మెందో యదృశ్యమైనది! ఎగి రెగిరికొంతదూరము వెంటబడినమర్కట మొక చెట్టుకొమ్మవై దుమికి నన్ను నాత్రోవనుపోనిచ్చి నది. దానికీని, ఛిలువకును, గుహయందు ధ్వనిజేసినఅదృశ్యగహనమృగము నకును ధన్యవాదము లొసగితిని. ఉపద్రవమునుండి బయటబడితిని. మరల భూధరము నతిక్రమించుటకై గట్టియత్నము చేయవలెను. అప్పటికి రమారమి యైదుగంటల వేళయైనది. అత్తటి మఱల మొండిసాహసము నకు కడంగుట అవివేకమేమో యనుకొంటిని కాని అపుడు చేయున దేమి? క్రింది కరిగి రేపకడ కొండకు తిరిగిరావలెనని యొచించినను, ఇద్రదనుక పడిన పాట్లు వ్యర్థమగునేమో యనియు, పడపడి నాపూని కకు నెవ్వరేనియవాంతరము గలిగింపవచ్చుననియు పరక్షణమండే తల పోనీతిని. క్రింది కదిగినను, మరల త్రోవతప్ప ననుటకు గేరంటి భేదనియు,

గోదావరీ జన్మస్థానముకాదుకదా ఆంధకారమున నే భయంకర వన్య పశువైనను స్రత్యక్షమై తక్షణమే నన్ను కుఱిసి జేర్చుకొన వచ్చుననియు యోచించితిని. అత్తటి మీదికరిగినను ముప్పురా వచ్చును. యత్నమును విరమించి, మనసున విషాదమును నింపుకొని దిగి ముప్పుదెచ్చుకొనుటకంటె యత్నమును సాగించి, మనసున ధృతి సాహసములను నింపుకొని, వైకెక్కి ఆపడను కవుంగిలించుకొనుట ఘన తరవిషయమని యూహించి, మఱి క్రిందికి చూడ్కి పాటింపక పర్వతము నెదుర్కొంటిని. “కొండపై నెన్నేని ప్రాణు లున్నవి. ఈశ్వరుడు మఱొక్కప్రాణికి నాటి యామిని నందుచోటియడా” యని తలపాసి తిని. అంగవస్త్రమును నడుమునకు గట్టుకొని, తొంటిటీటున పంగుచు, డేకుచు, నెగబ్రాకుచు, నెట్లో ముందటికి శరీరమును నెట్టించుచు, నే ముహూర్తమున కెట్లు సాధ్యమో అట్లు చలించుచు నెట్టకేలకు కొండ కొన జేరుకొంటిని! “అమ్మయ్యా!” యనుకొని, కుధరమునకు జోహారని భగవంతునకు సహస్రధన్యవాదములు సమర్పించితిని. నదిమతల్లి పుట్టిన దెందని తహతహతో నలుతట్టుల జూచితిని. నాకది కానుపింపలేదు సరి గాదా, భీషణాకారము దాల్చి మఱొకకొండ కొంతదూరమున గానుపించినది! దానినికూడ నెక్కినగాని నాగమ్యస్థానమును చేరజాలనని అపుడు గ్రహించితిని. నిముసమునకుమున్ను ఉబ్బితబ్బితై బ్బితిని. ఇప్పుడు మరల నిట్టూర్పులు వెడలదొడగినవి! ఎప్పుడైన మిడిసిపాటుకూడదు కదా! ఆకొండ మింటినంటు గోడవలె నున్నది. దానిమీది కెగబ్రాకుట అసాధ్యమని అడలితిని. చొరవచేసినను, కర్తముచాలక కాలు జారినయెడల, తున్నతున్నలై పాతాళమున రాలుదునని యెఱుగుదును. ఇకేమిచేతును? “హా! దైవమా! ఇదేటి దారుణపరీక్ష!” అని కనులుమాసికొని, నాటి యనుభూతినంతర్బృష్టితో పరిశీలించసాగితిని. అందుండి యెఱుచుననను ముప్పే! అందు నిలిచినను ముప్పే!

చదువరులారా! నాయీ బ్రదుకున నెన్నేనికడగండ్లకు గుఱియై తిని. ప్రతియిక్కట్టు ప్రాణముదీయ నడలించినను, దానియం దేదేని జ్ఞానద్రవ ముండునమో యని ఆశపడితిని. బ్రహ్మగిరియారోహణమున యాబందు లట్లు నాపై నెన్నోపాట్లు వ్రాలినవి. కొంతసేపవి నన్ను

బాధించినను, వలచి తెచ్చుకొనునవి కావున నవి నాయాయువును దీయక పరముహూర్తమున నాహృదయమునకు నూతనసంజీవి నొసగినవి. నా జీవితమున నాకు విశేషవిజ్ఞానభిక్ష బెట్టిన యనుభవములలో నాటి యనుభవ మొక్కండని వినీతభావమున విన్నవించుచున్నాను.

ఇంకను ఉన్నురున్నురనిన, నిట్టూర్పులు వీడిన న త్తటి అవి యగ్ని కీలతై నన్ను మాడ్చివేయునని యెఱుగుదును. కన్ను లందు నీటిని జేర నిచ్చితీని గాను. అంతదనుక నన్ను గాచిన సర్వేశ్వరుడు పరముహూర్తమున నన్ను జోడుకొండలనడుమ నలిపివేయడని ఆశపడితిని. గుండెను గట్టిగ బట్టయించితిని.

ఆహా! మనుష్యహృదయసృష్టి యెట్టిదో! అది కుసుమాదపి మృదులమనియు, వజ్రదపి కఠోఽమనియు గదా మహాశివి భవభూతి పఠికనాడు! దడదడలాడి మానవుని నేలద్రోయునదియు, ఇంచుకైన జలింపక మహాపదలందు మనుష్యుని తాపాడి, దివ్యసింహాసనముననాతని నాసీనుజేయునదియు నదియే! అంతరంగస్థభావమును బట్టియే హృదయ మిట్టి గుణమునందునేమో! లోపల గొండొక యద్భుతశక్తికలదని విశ్వ సించి, దానిపై నేకాగ్రదృష్టిని నిలిపినపు డది యెదుటి యడ్డంకులను గుండగావించి, ఎదుర్కొనిన యరిష్టములను చెండాడి, మనుజునిచేతికి విజయపతాకము నందించును. ఆశక్తిని గుర్తింపక, అంతరంగమున నవి శ్వాసమునకు చోటిచ్చి, భయసంశయములను దానికి తోడిచ్చి, అంధుడై అంధకారమం దల్లాడు నాతని కది యేడుగడ కాజాలదు. కావున వాని మనుగడ మరుభూమికి ప్రతిరూపమై యుండును. క్రమక్రమముగ నాడు కొండకంటె నాగుండెను మొండిజేసిన దివ్యశక్తికి జోహారంటిని.

ఇక గంటలో తప్పక ప్రొద్దుగ్రుంకును. నాడు మార్గశిర బహుళ చతుర్దశి. మర్నాడే నాకన్న తల్లి దివంగతయైన దినము! సూర్యాస్తమయము కాకమున్నే కొండకొన జేరకున్న, భయదమైన ఆ తెరువున భీషణాంధకారమున నాకు ఘోరదుర్గణము తప్పదని యెఱుగుదును. నాడు సూర్యభగవానుడు వేయికన్నులతో నన్ను పరీకించుచున్నట్లు గుర్తింపగలిగితిని. కాచుచీకట్లు నాపై దాడి వెడలకుండుటకై దిశావలయమునుండి తాను కదలక, తనఘోటకము లేడింటి నాతడు పగ్గము

లతో పట్టి యుండనోపు ! గ్రుక్కెడు నీరు త్రాగి, క్రొత్తసత్తువ దెచ్చు కొని, నడుమున కంగవస్త్రమును బిగించికట్టి, చెంబును జారనీక, కడు వడిగ పై కెగ బ్రాకసాగితిని. తోడనే సత్తువ సన్నగిలినను, రోజుచున్నను, భుగుల్బుగుల్బును పొగవలెకావ్వస వెడలుచున్నను, వేగులు తెగుచున్నను, గుండెలు దడదడలాడుచున్నను, ఒడలంతయు వడవడ వడకుచున్నను, గోదావరీధారలవలె శరీరమునుండి చెమ్మటలు కాలుచున్నను, మఱల శిరోవేదనము ప్రారబ్ధకర్తమువలె సమ్మెటపోటులు వేయుచున్నను, ఒక మాటు కనులుమూసి, వేరొకమాటు తెఱచి, నన్ను నేనెఱుగక, కాల్సే తులు కదలుచున్నవో లేదో యనియైన గుర్తింపక, గిరికాయము నంటి యుండి గోదావరీజనయిత్రి జన్మస్థానమును స్మరించుచుంటిని. ఇక నపు డేమి జరిగినదో నేను తెలుపజాలను. పాతకులే యూహించుకొందరు గాక ! మఱికొంతసేపు కడచిపోయినది. కడుకష్టమున కనురెప్పలెత్తి పశ్చిమదిశ జూచితిని. బంగారు చిలునగవులు నగుచు, దినేశుడు కనుల పండు వొనరించినాడు ! తన వేయిచేతులతో నాశిరమును స్పృశించి, బహుభాశీస్సుల నావైతల్కోర్కొత్తించి, దాపుననుండి (అది పశ్చిమకుధరమే కదా!) అల్లనల్లన జని, సప్తకాంతులనివాళులతో నదృశ్యుడైనాడు ! నేజేరిన తావునుండి దళదిశలను పరిశీలించితిని. బ్రహ్మగిరిశిఖరమున నానీనుడనై యుంట గుర్తించితిని. పరమహంసవలె నాయాత్మ హృదయ బృందావనమున నృత్య మొనరించినది. అదూరమున మధురమంజుల నిస్స నము వినవచ్చినది ! అది జలధారయాలాపించు అనంతదివ్యగీతిక యని యెఱిగితిని. నాకు మిగులగూర్చు నదీమతల్లి అందే జనించినదని గ్రహించితిని. ఎన్నటికో తల్లిని గనిన బాలకునివలె, ఐరమపరితోషమున నా దిక్కునకు పర్విడిపోతిని.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

ఏడవ ప్రకరణము

నలిలనిస్వనము మాతృదేవీమధురభాషణమట్లు వినవచ్చెను. గిరి శిఖరమునెక్కనపుడు నేబడిన యాతనను కాంచియే, కనికరము పెంపున నదీమతల్లి నన్ను చెంతకు చేరబిలిచిన ట్లుహించితిని. ప్రేవులు తెగునట్లు, ఒడలును గుండజేసికొనునట్లు, గుండెరక్తమును పిండకొను నట్లు, పంచప్రాణములను చెదరగొట్టినట్లు, నాటి దారుణారోహణమున* ప్రవర్తించిన నాకు కొండకొన జేరినంతన నూతనశక్తిని, నవజీవనమును నాకొసగినది ఆయమ్మ యాదరోక్తియే! ఆహా! తల్లియనురాగ మెంత మహాత్తరమైనది.† దుస్సహవేదనయందు కన్నబిడ్డను కాంచినపుడు తన

* భారతదేశభక్తులందు నేను కనుతకమై కాంటిలు జపూర్ లానునకు కొండ తెక్కుటాగున, వనములందు మనలటాడును ఎతో యభిలాషకలను. ఆకని కలకలను హాకింపును :

"...And I dream of the day when I shall wander about the Himalayas and cross them to reach that lake (*Manasa Soroovar*) and mountain (*Kailas*) of my desire.....The journey is always worth the making even though the end may not be in sight.

'Yea, in my mind these mountains rise,
Their perils dyed with evening's rose; And still my ghost sits at my eyes
And thirsts for their untroubled snows. —Walter de la Mare
(Vide Pandit Jawaharlal Nehru's Autobiography. Page 38)

† మహాకవులీ యనురాగమును బహుభంగుల సీర్తిచిరి. షేక్స్పియరు మహా కవియొక్క "ది ట్రేజిడీ ఆఫ్ కోరియోలేస్" ("The Tragedy of Coriolanus") లోను, ఆకని యదుగుజాడలంటి సారస్వతక్షేత్రమున మసలిన ద్విక్షేంద్రుని "చంద్ర గుప్త" లోను మాతృప్రణయమహాత్వము కడుంగడు చక్కగ చిత్రింపబడినది. అందలి మాతవలన్నియా (Volunnia); ఇందలిగ్గుణల్లి మఱ (Vide: Act V, Scene 3; Act I, Scene 3, 'The Tragedy of Coriolanus', నే నాంధీ); రించిన 'చంద్రగుప్త' లోని 2-వ యాఁకమునందలి మైదవరంగమును చూడుడు).

నిసుంగును కాచుటకై, దానికి సుఖశాంతులు చేకూర్చుటకై పరమపరి తోషమున కన్నకడుపు ఎన్నెన్నిమాటు లాత్సార్పణ మొనరించుకొను టకు దలపడడు!

చల్లనితల్లి గోదావరి పొత్తిల్లలోనే వెరుగుభాగ్యము నా కొడ వెను.* గౌతమీవసిష్ఠ శాఖలనడుచు, చక్కనైన కాలువ (ఇందుండియే ఆటుమైళ్లు కడచినవెనుక లొల్లనుండి అమలాపురము, గన్నవరము, వానపల్లిదిశలకు మూడుకాల్వలు వెల్వడును) తీరమున మాయూరు (పేరవరము) ఉన్నది. ఈ యురీశాఖ లేడుపాయలై సాగరమున గలియును. వీనియందు కవిస్వప్నములు పోలు దీవులున్నవి! భారతావని లోని నదీగతుల నన్నింటిని పరికింపుడు. ఇట్లు విస్తరిల్లి, ఇంతసింగారమున రంగారిని ధునీగతి నింకెందును గానరు. కనువిందొనరించు కోస నీమ కీడైన నీమ మతెందును లేదు. ఎనలేని హాయిలున తల్కిత్తునిచటి ప్రకృతివిభవము నాడును నేడునుకూడ రసస్రవంతుల గనుచుండెను. వీనిని గ్రోలి, గోదావరీవీచికలయం దీదులాడి నాడు నన్నయాదులు, నేడు వసురాయాదులు కవితల్లజులైరి! మన లోక రాష్ట్రము గాని, మహానగరముగాని లేకుండుటచే భారతయాత్రికులు మూలమూలండుగూడ సౌందర్యమునీను మన నేలను జూడరారు. కావున తెలుగునేలలోని ఈసొంపు నన్యరాష్ట్రీయు లంతగా నెఱుగరు.

గోదావరీగర్భమందలి లంకలు నూతనసృష్టియట్లు పొడగట్టును. పర్ణశాలనుండి సాగరమువఱకు గలదీవులందు పిన్ననాడే మనలితిని. రామపదాంకీతములై, శాంతినిలయములై, ఆత్మకు పుట్టిండ్ల ట్టివి శోభిలు

* తాను బాలకుడై ముండి దననెప్పలులు కొండలు కూడని నెన్నులందు దనను కొండొకవడి నిలిపినయందంతమును తెలుపుచు, మానవునకు జగదీశు డొక్కడే నిక్కంపు నేస్తకాదు కాగలదని తన “యాత్మకథ” యందు గాంధీజీ తెలుపుకొనినారు. మిత్రస్థానము నా క్రమించుటకు భగవానుడే యర్హుడగుచో, కల్పిండుల తావలమున చేరుట మఱి వేఱుమానవమృతుల తలమా? దుక్కిణి పేర్కొనిన ఘరాణింకతులేకదా మాతా పితరులు కాగలరు! ఎప్పువెనుక నయ్య దివంగతుడైనంతన నాకు జననీజనన లైనవారీ దలచుతే! నా చుట్టములు వీరే! విజ్ఞానదాహముతో తొగులువాడను గావున గంగా గోదావరీమతల్లులు నాకత్తులైరి.

చుండును. పచ్చలు రాశిరాసులై అందు వెలయుచుండెనని తోషకమానదు. రాశిరాసులైన వెండిపొడిపోలు ఇసుకతన్నె లెన్నో మాయూరి చేరువ నున్నవి! ఒకప్పుడివి నాయాటచోటులు. దురదృష్టములతోపాటు ఎన్నో యదృష్టములు నాకు ప్రాప్తించినవి. తోడిబుడుతలగూడి రమ్యదృశ్యము లందు, శైవలీసీమతల్లి మ్రోల శైశవమునుగడపుట నాయదృష్టములలో మిన్నయనుకొందును. లంక మొక్కలందు, పుచ్చపాదులందు, ఎత్తు మంచెలందు, ఒత్తుచేలందు, వైడివైరులందు, పచ్చికపానుపులందు రేబవళ్లు కడపి, పిట్టపలుకులను మనసున బట్టించుకొని, నైశవాతుల మున మధుకణములను చాలార్పు కన్నకగీతములకు సెవులొగ్గిన ప్రశాంతనమయమందే నావిద్యార్థిజీవిత మారంభమైనది. నాహృదయ ఫలకమున జిజ్ఞాసాంకుశమును నాటినది శ్యామలనస్యపరివృతయై, సుందరియై, సహృదయయై, నిర్మలభాషపూరితయైన గోదావరీజన యిత్రయే!

జ్ఞానము సలీలములీల ప్రవించునదని మన తత్త్వశాస్త్రము తెలుపు చున్నది. వెల్లువ నిత్యకృత్యములకు పనికివచ్చు నీరు కాని వేటుకాదని ఇతరదేశీయు లనవచ్చును. కాని భారతీయులు దానిని జ్ఞానపూరమనిరి. నదులకుఱగటగదా భారతవిజ్ఞానము పొంగిపొరలినది! భారతసభ్యత రమ్యోద్యానమట్లు పెంపారినది! మనకవులు తమతలపులను నడిమ తల్లులనుండి కైకొనుటేగాక, తమకావ్య వ్యక్తులనుగూడ వానిదాపునందే వసింపజేసిరి! రామాయణ భారతాది పురాణములను పరికింపుడు. గంగా గోదావరీ సరయా తమసానదులు వానియందు ఆక్కసెల్లెం డట్లుతోచి, వనములందును, కొండలందును వఱలివాహినీపతిం జేరుకొనును.*యమునా

* వాల్మీకిరామాయణమున సిండుడు దోచు ఈ క్షోకములను పరికింపుడు ;
 “గంగాయాశ్వాసి సంతారం భరద్వాజస్య దర్శనం,
 భరద్వాజాభ్యోఃజ్ఞానాబ్ధి త్ర హృతస్య దర్శనమ్.
 తతః కంచవటిం గత్వా రామః సౌమి త్రిషు అపీత్,
 ఇయం గోదావరీ రహ్యా చక్ర వాళోవళోభితా.
 న మహారా తం గణే కస్తి న్దేవలోకం మని వ్రజా,
 జగాదు తమసోతీరం కావ్యవ్యా స్త్వవిదూరతః.”

తరంగిణియే భక్తిస్తోత్రమై భాగవతమున మానసగోచర మగును! ఈ మాడుపురాణములును ముగురవులై, భారతమహావిజ్ఞానమును గనినవి! వీని జన్మస్థలము పోత్తములందు లేదు.

పోత్తములందు మనసు సంపాదించు విత్తమెంత? “గ్రంథములు గ్రంథు” లనువాడు రామకృష్ణపరమహంస. వ్యాసవాల్మీకులు గ్రంథములనే నమలి మ్రింగి, మేడలందును, మిడ్డెలందును, విడ్డె సందియుండినచో, గొండులంచే గోడలంచే వారి ప్రజ్ఞాప్రతిభ లడగి యుండెడివి. ఆమహాకవుల మనసులు “చెన్నగునదిపులిసనీమల దాగిలిమూతలాడి”

న తు లీరం నమాసాద్య తమచాయా మహామునిః,

శిష్యమాహ స్థితం పార్శ్వే దృష్ట్వా తీర్థమకర్షణమ్.

అకర్షణమివం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయః,

రమణీయా ప్రసన్నాంబు సన్నభుష్యమనో యథా.

న్యస్యతాం కలశస్తాత! దీయతాం వల్కలం మఘ,

ఇదమేనాఽవగాహిష్యే తమసాతీర్థము క్షమమ్.

న శిష్యహస్తాదాదాయ వల్కలా నియతేంద్రియః,

విచచార హ వశ్యం ప్రకృర్వతో విపులం వనమ్.

సోఽభిషేకం కతః కృత్వా తీర్థే తస్మిన్యథావిధి,

తమేవ చింతయన్నర్థముపావర్తత తై మునిః.

ఆగస్త్యదర్శనం చైవ జటాయోరభినంగమమ్.

పంచవట్కాశ్చ గమనం శూర్పణఖ్యాశ్చ దర్శనమ్.

కబంధదర్శనం చైవ పంపాయాశ్చాపి దర్శనమ్,

శబర్యా దర్శనం చైవ హనుమద్దర్శనం తథా.

ఋశ్యమూకస్య గమనం సుగ్రీవేణ సమాగమమ్,

ప్రతిష్ఠనవేవాళ మధూనాం హరిణం తథా.

సంగమం చ సముద్రేణ సశేనేనోశ్చ బంధనమ్.

ప్రతారం చ సముద్రస్య రాత్రే లంకావరోధనం,

శృంగిబేపుకే నూతం గంగా కూలే వ్యుసర్జయత్.

శోసలా నాను ముదికస్నేహితో జనబదో మహాన్.

నివిష్ట స్మరయూతీరే ప్రభూతధనధాన్యవాన్.

ఆనందభరితములై కవితాధారలను కుమ్మరించినవి. నదీధారలు కవితా ధారలకు కన్నతల్లులని యెఱింగియే గోదావరీజలబిందువులను క్రోలిన వారు కైతలో నందెవేసినచేతు లయ్యెదరని కొంద అందురు.

నదీధారలో భావధారను కాంచునది జిజ్ఞాసాగర్భితమైన దృష్టి. కళారాధనకు తప్పనిసరిగ అక్కతైనది ఈమాడ్కియే! జిజ్ఞాసకుతోడు భక్తిప్రణయము లిందు గాపుర ముండును. హృదయము నాకర్షించు వస్తువున భావవ్రతుడు వీనినిగాంచును. రామనామమునకై, భక్తినిధికై మారుతి రతనపురాలను ముక్కముక్కలు చేయలేదా? వెనిస్ రాళ్లలో రస్మిక్ మహాశయుడు భావఖండముల నేఱుకొనలేదా?

సాహితీయనుడు, మణికళయనుడు, భక్తియనుడు ఆత్మనముస్థవచునుచుండును. ఆత్మకు కబళము కాజాలుదివ్యభావము ప్రకృతియందు, ముఖ్యముగ తరంగిణులందు నుండును. నీటిజెల్లువను "లోక పావనీ"! యని ఆవేశపూరితకృపయుండై సంబోధించి భారతీయుడు దానిమ్రోల సాగిలపడడా? భారతీయుని ప్రకృతిని గుఱుతించియే నివేదితా సోదరి నయాగరాజలపాతములు భారతావనిశుండుండుచో నవి భుజ్యశీర్షములట్లు గణింపబడియుండుననియు, వానిదాపున నెన్నో గుళ్లును, గోపురములును లేకెడివనియు వలీకినది. నదియందు గ్రుంకులిడిన ముహూర్తమందే భారతీయుడు నిజాత్మచే పూతభావ ప్రోకమున ముక్కలు చేయించును. రసకరంగిణియైన కవిరచనమునకును, తరంగిణికిని గల సంబంధమెట్టిదో తెలిపితిని. భక్తప్రచరులజీవనములను, రచనలను చరికించితిమేని ఎన్నెన్నో ఝరీమతల్లులను గాంతుము. కావ్యకర్త కావ్యపాత్రను సరితీరమున నిలు పుటుకు ముచ్చటపకులాగున, భక్తవరేణ్యుడు తనయిలువేలుపును కైవలీనీకూలమున నిలు పుటుకై ఎంతో యుబలాటము చూపుచుండును. తాము యాత్రికులై. జగదీశుని యాత్రి కుడవి వీరు ప్రచుఱింతురు. బహుళదృష్టాంతములను పేర్కొనుట కీదు తావులేదు. క్రి జయచేవకృతగోవిందకావ్యములాని కొలదిపంక్షులనుమాత్ర మిందుదాహరింతును.

“స్ఫురదతిము క్తలతావరిరంభణము కళితపులకితమాతే,
బృందావనవిసినే పసిసర చరిగత యము కాజలమ్రోతే.”

“స్టో. యమునాతీరవాసీరదికుంజే మందమాస్థికమ్.
ప్రాహ ప్రేనభరోద్భాస్కం మాధవం రాధికానభి.”
“ధీరసమీకే యమునాతీకే వసతి వనే వసమాల్లి.”

వానిని పాతకలోకమునకు పంచి యాయలేదా? భారతదృష్టాంతముపై కన్నడి, గ్రంథరచనమునకు గడంగిన (కాల్తెలు, ఎమర్సను లిట్లని తెలుపుకొనిరి.) తనగురువువలె నీత డిష్టి దృష్టి నందినాడు.

భారతీయునిదృష్టి సూర్యకీరణము బోలునది. మయూఖమునకు గల జిజ్ఞాస ఎంత యద్భుతమైనది! జ్ఞానమునకై జగములు తన్నుడే శించి, గాయత్రి జపించుచుండ నిది సుఖస్వప్న మట్లు సూనసమీపమున జేరి గిలిగింతలచే, ముద్దలచే, దానినిలేపి, పక్కన నవ్వించి, ముల్లోకములను నిండింపజాలు ప్రకాయచరిమళమునుండి బుడుంగున ప్రసవహృదయమున మునింగి, మరందరత్నాకరమునుండి జ్ఞానరత్నములను ప్రోగొనరించుకొనదా? తన యేడురంగులతో తల్కోత్తుచు చిలు తరగలవై నుట్టుతలూగుచు, మర్త్యలోకము నుండి ఎంతెంతో భావ సామగ్రిని మోచుకొని దివియందు చేరవేసికొనదా? భారతీయుని దృష్టి అలలందును, కుసుమకేసరములందును, తీవలందును, తెప్పెరలందును, కొండచరియలందును చొచ్చి ఎంతేనివిజ్ఞానము నందినది! అంబరచుంబి మహాద్రులను, విమలసరిల్లలామలను, శుభ్రకాసారములను, గభీర సింధువులను పొత్తంపుబుటలు గావించుకొనినది! జ్ఞానసంభరితమైన రవి మరీచి విశాలవిశ్వమున నద్భుతకాంతిని కలువడించులీల, విజ్ఞానపూరముతో తోలుకాడు భారతదృష్టి విశ్వవలయమున నపూర్వతేజమును గుమ్మరించినది.

జగదీశునకు సవ్యసాచి నిమిత్తమైనట్లు ఈశ్వరశక్తిసమన్వితమైన ప్రకృతికి మహాద్దేశములను యుగముల కెఱిగించుటకై దృష్టిసమన్వితమైన మానవుడు నిమిత్తమైనాడు. ఇట్లు నిమిత్తమాత్మలైన వారిలో ముఖ్యులు ఋషులును, కవులును, ప్రవక్తలును. ప్రకృతిలో తొలితావునందిన నదియం దీభావోపాసకులు జగద్భాత్మిని గాంచి చేతులు మొగిచిరి. ఈయప్పును నేపించుటకు, ఆత్మహృదయములందు జ్ఞానవాహి

*మహారచయిత రస్కిన్ వ్రాసిన "దిస్టోన్స్ ఆఫ్ వెనిస్" "The stones of Venice" (1851-4) నుద్దేశించియే కదా అతనిచూచార్యుడు కాల్తెలు "సత్యవంది వితమైన మహోపదేశ" ("Most true and excellent sermon in stones") మని ప్రశంసాపూర్వకముగ పలికినాడు!

నిని బ్రవహింపజేసికొనుటకు వారు యాత్రసలిపిరి! నదిపుట్టినచోటును చేరి “ఉద్భూతాచలకూటోపలకోటి” యందు గగనచుంబిభావములను గాంచిరి; ప్రకృతియందలి పరంబ్రోహితికి ప్రణమిల్లిరి! యాత్రికుడన ముముక్షువని యెఱిగి, జ్ఞానసంపాదనము ఆత్మశక్తివృద్ధికని, ముక్తికని గ్రహించి, విజ్ఞానార్జనమునకై తపస్సుచేసి, జీవితమును సార్థకముజేసికొన వలెనని పిన్నతనమునుండి మక్కువపడుచు నేయుంటిని; యాత్ర సాగించు చు నేయుంటిని. ఐహికధనసంపాదనలో మనసును ప్రవేశింపనీయక జగ దీశుడు నన్ను పథికుని గావించినాడు. చిలుతనమందే నా యాస్తిని దూరముగ నెట్టివేసినాడు. ఎందుండియో నిప్పునెరసులు దెచ్చి నాచిన్ని గుండెయం దుంచినాడు. గుండెయం దీయగ్ని రగులుచుండుటచేతనే పదునాల్గవయేట నేయడలెఱుగక, దాని ధూమవేగము ననుసరించి దూరయాత్ర నారంభించితిని. ఐహికవిభూతి నాజిజ్ఞాసానలమువై బడు జలపాతమగుచో, నా కది వలదని వేయిదేవుళ్లకు మ్రొక్కుకొందును. నాయాత్రకు* భంగము దెచ్చుపరిస్థితులు (అవి పచ్చనివైనను) నన్ను మార్కొనకుండుగాక! నా మహారాష్ట్రీయాత్ర నాజీవితయాత్రలో నొకఘట్టము మాత్రమే! గోదావరీజననమున మానసాంజలిని నింపు కొనుటకే నాటి సంధ్యాసమయమున చానిదెస బర్నిడితిని. మూర్తిభవించిన వారిధారయై నాయాశయము కొండకొనవై కట్టెడుట తోచినది.

* విజ్ఞానార్జనమునకు యాత్ర ఆక్కఱైనదని భారతీయులు గుర్తించిన వెనుక నన్యదేశీయులును గ్రహించిరి. మెగస్తసీస్, ఫాహియా, ఇబ్న్ బటూటా, హ్యూక్ సేగు మున్నగువఱికు లన్యసీమలనుండి చునదేశమున కరుదెంచి, ఎన్నెన్నో కష్టములకు శిరమలొగ్గి విశేషవిజ్ఞాన మంది, దాని నున్యసీమలందు జేర్చిరి. ఈయంశముననే జప హరుచండితుడు ఇటీవల ప్రకటించబడిన తనయాంగ్లగ్రంథమున నిట్లుల్లేఖించెను:

“Thirteen hundred years ago there came a great traveller from China to India in search of wisdom and knowledge. His name was Hiuen Tsang and over the deserts and mountains of the north he came, braving many dangers, facing and overcoming many obstacles, so great was his thirst for knowledge. And he spent many years in India learning himself and teaching others especially at the great university of Nalanda, which existed then near the city that was called Pataliputra and is now known as Patna. Hiuen Tsang became very learned himself and he was given the title of “Master of the Law”—the Law of the Buddha—and he journeyed all over India and saw and studied the people that lived in this great country in those far-off days. Later he wrote a book of his travels” (Vide ‘First letter to Indira’, page 156; “India and the world” by Pandit Jawaharlal Nehru).

కావుననే నూతనశక్తి నందితిని. నాడు నాతపసు పండిన దనుకొంటిని. తపసుపండి నపుడేకదా సంతప్తచిత్తము నందనమునకు ప్రతిచిత్తము కాగలదు! మానసగోచరమైన భావపూర ముత్సాహస్రనంటుల నుప్పొంగించును ! ఉత్సాహోనందములు నవజీవన సామగ్రులు ! నవభావము నవజీవనప్రదాయిని కాదా?

గోదావరిపుట్టినచోటున నలుతట్టులందు జోదులట్లు నిలిచిన నాలుగు ఉదుంబరవృక్షములు కలవు. పర్వతశిఖరమునుండి ఈవలికి నీ రుబుకుచుండును. కొండనుండి సలిలధార సరాసరిగ క్రిందికి పాలుట గానము. శైలపార్శ్వమున నందందు ధారలు వెడలుచుంట జూతుము. ఒక్కొక్కచో నది గుప్తమైయుండును. ధారవెడలు తావులలో నిందును అందును రాతితోట్టెలగపడును. పుట్టినచోటున కించుక దిగువను కుళావర్తతటాకమునకంటె మిగుల జిన్నదియైన చెరువు కలదు. గోదావరి నీ రందు జొచ్చి, అందుండి తరువాతి మజిలీకరుగుచుండును. బ్రహ్మాగిరి మీదను, త్రియంబకమునకు దిగువను గుప్తమై యుండి ఆటుమైళ్ల దూరమున నదీరూపమున తోచిన తాపలమందును, నాసికమున్నగు ప్రదేశములందును గోదావరిని నిశితదృష్టితో పరిశీలించితిని. ఈ యీ చోటులం దీశ్వర విగ్రహమును, గోదావరి జనయిత్రీవిగ్రహమును, మఱికొన్ని మూర్తులను నిలిపి వూజారులు యాత్రికుల కడనుండి పైకమును పిండుచుందురు !

నాటి సాయంసమయమున కడువడిగ నుదుంబరవృక్షములనడుమ జేరి, ఆవేశపూరిత హృదయమైన జనయిత్రీ జనస్థలమున సాగిలపడితిని. అవిరళమై, అనంతమైన యాశీస్సై ఉదకము నాశిరమున బడినది. దావా నలమువై బడిన అమృతవృష్టివలె, తీవ్రవేదనతో వ్రయ్యలగుతలపై నంబుధార పడినంతన నాయుల్లము చల్లనైనది. అప్పటి నాయానంద మెట్టిదో మాటలతో తెలుపజాలను. జనస్థానమునుండి కదలిపోయిన పిదప మనుష్యస్పర్శనుండి సలిలము కొంత మలినమగును ; దాని నైసర్గిక గుణమునకు కొంత భంగపాటు కలిగితిటును. పుట్టినట్టిచోటులోనో? సహజప్రతిభ, సహజశక్తి, సహజగుణసహజమహత్వము లందేకదా వ్యక్తమగును ! ఇవి యాత్మను సోకినపుడు దివ్యభాషయందే అది తన

యానందమును వెలారినపగలదు. తలవై తల్లి ఆతరుణమున చిల్కరించిన నలిల మిట్టిదని యెట్లు తెలుపుదును? చల్లవలె చల్లనైన నీరందునా? పన్నీరువాసయందునా? చందనవృష్టి యందునా? ఆత్మరుచిల్కరింత యందునా? అమృతధారయందునా? ప్రణయసేచనమే యందునా? ఈ యుపమలన్నియు గూడినను, అత్తతీ నాహృదయమున జనించిన ఉత్తాల భావతరంగముల నుచితరీతి బ్రకాశ మొనరించినవని తలవను. తగుతేట గున నాత్మ ప్రకాశమందని భావము రచయితమనసున కెంతేని నెగులు గలిగించును.

భువనము లన్నింటిని మహోద్వేగభరిత మొనరింపజాలు భావమును వజ్రపుడున్నపోలు చిన్నిమాట తన బొజ్జయం దిముడ్చు కొనుచో, సాహితీవియ త్తలమున నది చంద్రవంకవలె తేజరిల్లును. ఆదర్శ భాషాలంకారము అవతారపూరుషుని బోలునది. బ్రహ్మాండమున నిండి యుండు జగదీశుడు గోపాలు డైనాడని యెఱుగుదుము. మధురలో నీతడు జన్మించెనని ప్రాచీనసాహితీ తెలుపుచున్నది. ఈసాహితీలోని ప్రత్యక్షరము భావభాసురమైనది. భావమాహాత్మ్యమును వ్యక్తీకరించు మాటకే ఇందుచోటున్నది. 'మధుర' పదమందే అవతారమహాత్మ్యము నిహితమై యున్నది. అనంతమైన పాలవెల్లిని మఢించినంతన గొంత మీగడ తేలునుగదా! దుగ్ధసీంధువులోని గుణములన్నియు మీగడ తటకయం దడగియున్నవికదా! అనంతవిశ్వము నావరించుకొని యున్న సర్వేశుడు ఆత్మమథనముగావించుకొనినాడు కావున మధురలో నీశ్వరమహాత్మ్యమంతయు గృష్ణరూపమున మీగడయై తోచినది! ఈశ్వరశక్తులన్నియు నొక్కకృష్ణావతారమున విజృంభించినవి.* ముద్దు

* మనుష్యరూపమున విజృంభించిన ఈశ్వరశక్తివి శ్రీస్తవులు "మానవపుత్రుడు" "ఈశ్వరపుత్రుడు" (Son of man," "Son of God") అను నాకృతులతో దృష్టాంతీకరించుచుండురు. వీరు చూపు ప్రత్యక్ష దృష్టాంతము ఏనునయమి. రాముని యందు మనుష్యశక్తి అధికము; కృష్ణునియం దీశ్వరశక్తి మెండు. రాముడు కన్నీడ్చి డ్చిన నమయములును, బలవించినమూర్తములు నున్నవి. వీనికి కృష్ణజీవితమున తావు లేదు. జగదీశుడే తావని విశ్వరూపనందర్శనమున కృష్ణుడు రూఢిచేసినాడు. నరునకును భగవదీక' నిచ్చినాడు. పూర్వోక్తభావయండు శ్రీరాముని "Son of Man" అని, శ్రీకృష్ణుని "Son of God" అని తెలుపనగును.

కృష్ణుని ఉదరమున పదునాలుగు భువనములు నిహితమైయుంటుం గొల్ల తల్లి కన్టొనెను. కృష్ణునిబోలు అలంకారమును, యశోదబోలు పతితయును గోచరించి నపుడు సాహితీవసుమతి గోకుల కెనయై దివిషద్వర్ణమునకు లీలాభూమి కాజాలును. అసంతభావము స్వయంభువు బోలు భాషా లంకారమున నాత్మప్రకాశము నందును. కవి దివ్యపురుషుడు కావున ఆతనిమనసు కనిన యలంకారము దివ్యశక్తికలది. అవతారమందలి ఈశ్వరమహిమను గుర్తింపజాలని నరుడు తోచుతటి శుద్ధ, బుద్ధ, నిత్య, సచ్చిదానందఘనస్వరూపము కాకనూనె విశ్వరూపసందర్శన మక్కఱగును. గ్రహణసాధ్యముగాని దృశ్యము సమ్ముఖమున చూపట్టినపుడే నరుడు దాని మహత్త్వమును గుర్తించినాడు. దివ్యశక్తి సమన్వితా లంకారసృష్టికై తడయవలసినచ్చినపుడును, ఇట్టి యలంకారములోని భావబ్రహ్మాండము నాత్మహృది జిక్కబట్టుజాలు పతిత గోచరింపనపుడును విషయ గ్రహణమునకు తోడుపడునది ప్రత్యక్షానుభవమే! ప్రరానుభవ మును, పరభావమును ఆత్మసమ్ముఖమున ప్రత్యక్షమొనరించు ప్రవక్త పగిది అలంకారము నాశ్రయించి భావభిక్షనందుటకంటె, స్వీయానుభవ మున విషయమును హృదయంగమమొనరించుకొనుట ఘనతరవిషయము. బ్రహ్మగిరిశిఖరమున, చల్లనితల్లి యక్కున నుత్తమాంగము నొగ్గినపుడు నాయుల్లమందిన హాయి యెట్టిదో గ్రహింప నభిలషించు సోదరులు నావలె కడుకష్టమున బ్రహ్మగిరినెక్కి శైవలినీమాతహృదయ మున, నామె జనించిన తావలమున శిరములొడ్డి తీరవలెను.

పవిత్రాంబుధారలం దళ్లై కొంతనేపు తలనునిచి, తనివార తాన మాచరించి, భావపూరితశీతలవారిని కడుపారద్రాగి, కనులుమూసి, మనసును హాయిలో ముంచి, పడపడి పశ్చిమదిశను పరికించితిని. అస్తంగతుండగు నాదిత్యుడు నన్ను జూచి పక్కున నవ్వుచుండెను! రాశిరాసులైన కెంపులు తెచ్చి, గుండజేసి, దివ్యతో యమునగలిపి, అపూర్వమైన వసంతమును గావించి, జగత్కల్యాణ మహోత్సవమని కాబోలు నగుమోమున వసుమతీవధువువై చిల్కరించుచుండెను! రంగురంగుల రంగవల్లులు దివి భువి నొప్పచు, కవిహృదయముబోలు కల్యాణమండపమున కగ్గలంపు

నిగ్గు గూర్చుచుండెను ! సప్తద్యుతిసందీప్తములైన జలదములు మహా త్వవమును చూడవచ్చిన ముత్తైదువుల ట్లగపడుచుండెను!

బ్రహ్మగిరికి కొంతదూరమున నెత్తయినకొండ మఱొండు కలదు కవలలట్లున్న భూధరములనడుమ తాత్వికునిమనసుజోలు లోతులోయ యున్నది. రాజదంపతులకుటగట నెందరెందఱో వందిమాగధులు నిలుచులీల, జోడుకొండలచుట్టు నెన్నెన్నియో గుట్టులు చాలదూరము వఱకు వరుసగ నిలిచియుండెను. లోయనిండదొణుకు రంగారుబంగారు వెలుగు కొండయంచులనుండి యవ్వలి కల్లనల్లన తుంపురులై రాలు చుండెను! కోటికోటికాంతిబిందువులతో తోలుకాడు నువత్యక ప్రకృతి వధూటికై యేర్పడిన దివ్యహృదమట్లు తోచెను! కవిమానసమున రివ్వు మను భావపంపరలట్లు శైలసామ్రాజ్యమున యధేచ్ఛగ శకుంతసంతతు లెగయుచు హృదయములు విప్పి మధుపూరమును లోయలోనికి కుమ్మ రించుచుండెను! పిట్టకుత్తుకలనుండి జలజలరాలు గణయతులు హృద్య మైనపద్యమై ప్రకృతివీనులకు విందు చేయుచుండెను! హేమ వర్షము బోలుసూర్యలోకమున తానమాడు తరుణసాలములును, గగనచుంబిమహాద్రుమములును, కన్నగుట్టు చెంగలువకేదారము లును, పైడిపూలనీను కుంజవాటికలును వికిరకవుల యాశ్రమము లగుడు భాసమానభావస్థగిత మహాకావ్యములకైవడి కానుపించు చుండెను! క్రేవల నల్లనల్లన నల్లాడు కమ్మతెమ్మెరలు ప్రాణపతి శరీరవల్లరి నంటిదోగు ఇల్లాలి గుసగుసలవలె నుల్లమును సోకుచు నందు కడలేని హాయిని వెలారించుచుండెను ! ప్రణయినీపరిష్వంగము పగిది పర్వత హృదయము నంటి, అందు పులకలులేపు పరిమళము, ప్రపుల్ల హృద బ్జమునుండి గుప్పన నుప్పొంగు భావమట్లు, అదృశ్యమయ్యు అనంత మైన ఈశ్వరకరుణకరణి పచ్చనిమనుష్యాంతరంగమున నెన్నెన్నో యానంద స్వప్నములను సృష్టించుచుండెను ! ఆదర్శశిక్షణమును, ఆత్మనుతనువు విధెను మానవు డందవలసిన దిట్టి దృశ్యములందే ! ఇట్టి

ప్రశాంతతరుణములందే ! ఇట్టి పవిత్రముహూర్తములందే ! ఇట్టి విశ్రాంతిసమయములందే !*

ఉసులుల నూడవెఱకు డివద్రవములును, గుండెలను గుండజేయు అపాయములును, మనసును చీల్చి చెండాడు యాత నలును, కడుపునుకోసి వదలు చింతలును నాటి సంధ్యాదృశ్యమును చూచినంతనే ఎండెగసినవో! పసుమతి నెడనెడ దోచు రోతను, జఘన్య క్రియలందు పుట్టుకంపును, డొంకయట్లు నలువలకులందు నే డల్లకొని యున్న ప్రవంచనమును మనసులను తట్టునపుడు “అయ్యో! పృథ్వి యంతయును క్రుళ్లగోతిలో దిగబడినదే!!” అని యారాటమున క్రుంగి పోమా? ప్రస్తుతము ఐరోపాఖండమునుండియును, ఈజిప్టునుండియును, దూరప్రాచ్యభూమినుండియును వెడలు ఘోరసామరికశబ్దములును, విషవాయువులును, రుధిరస్రవంతులును మనుజునిగుండెయందు భయమును, జుగుప్సను, దుఃఖమును లేపుట లేదా? పలువురువిద్యాధికులే, పలుకుబడిపడసిన యదృష్టవంతులే చెడుచెయిదములకు దలకడుట జూచినపుడు అంతరంగమున గార్చిచ్చు రగులుటలేదా? “మనుష్య హృదయమును నే డేలునది పిశాచమా? హాననక్రియలే, దురంత పథలే నేడు రాసక్రీడలైనవా?” యని దూపిల్లుచుండుముగదా! † కాని,— కాని గభీరనిరాశయందు మనసు దొరలుచుండ, హృదయవీధియందు బడబొనలము చెలరేగుచుండ, వేడిగాడ్పులట్లు నిట్టూర్పులు వెడలు చుండ, సర్వేంద్రియములందు చిటచిటలు రవరపలు రేగుచుండ, అగ్ని-వృష్టివలె బొప్పకణములు రాలుచుండ, తక్షలాకవలె శరీరము రవులు చుండ, నేలగాలు నిసుగును అక్కునజేర్చు అమృతవలె, నేడో యద్భుత శక్తి మానవహృదయమును ప్రేమసంక్లేషమున జొనిపి, కనులు తుడిచి,

* నేటి బాపా నవశనివాక్యులను గమనింపుడు :

“ I wonder if the very soul of a man of high character, does not exhaust itself in that one Word—leisure. He whose hours exist only on the face of a clock is a worlding, a philistine, an earthworm. What a joy it is to feast on leisure!” Vide “My Ideal Home” By Yone Noguchi, Professor of English Literature, Keis Gijuku University, Tokyo.

† షేఖూ ఆర్ సాల్డ్ మాట లెట్టివో చూడుడు :

“And we are here, as on a darkling plain, swept with confused alarms of struggle and flight, where ignorant armies clash by night.”

నెవులందు మధులసాంత్యనము వోయుచున్నది! ఈ శక్తి శంఖచక్రములు ధరించి స్రవ్యక్షముకాదు. అపరంజిలతికలు పోలు రవిమరీచులందు, రజతసలిలమున కెనయైన జ్యోత్స్నయందు, ఉవ్వెత్తుగ నుప్పొంగు సౌరభమందు, దశదిశల నింపు మాధుర్యమందు, అపుడపుడు చెవుల బడుమంచి మాటలందు, కనులదోచు సొంపుచేతయందు, వెలుగు రేకలు పోలు తలపులందు నది విరాజిల్లుచుండును! ఈ శక్తికతననే నిరాశాంధ కారము పటాపంచలగును. “వసంతసమయమున నిందందు ప్రస్ఫుటించు పలువిధ ప్రసూనములపగిది సదాశయములు వసుమతిలో కుసుమించి, హృదయము నానందసౌరభముచే నింపును! గాఢసంతమసమునగూడ చక్కనిచుక్కలు మింటివై తేజరిల్లవా? ఎట్టికాశరాత్రియైనను, చక్కెర గోళీలని చుక్కలను దిగమ్రొంగజాలునా? చీకటికొట్టునగూడ నెందుం డియో గురువాక్కువలె ఊణాలోకము జొచ్చి మనసున నాశను లేపు చుండదా? అజాండమునంటు అంధకారము నొక్కొకపు డొక్కచిన్ని మెఱపు చీల్చివేయదా? జగతి నేలునది ఆలోకముగాని అంధకారము కాదు. అనంతకాలమున ననంతజీవయై వర్ధిల్లునది సౌందర్యముకాని కుత్సితముకాదు. విజయకేతన మెత్తువాడు జగదీశుడుకాని పిశాచము కాదు. ప్రతిభాపాణింధమమును మ్రోగించునవి ఉత్తమాశయములుకాని దురూహాలు కావు. నిరాశను చిత్తమువై స్వారిచేయనీయకుడు. సహన కవచము దాలిచి శాంతిమంత్రమును జపింపుడు. ఆశారక్తాభను తప్పక చూతురుజుడి! ఇహజీవనము తుచ్చమైనది కాదు. మహత్తరజీవితమున కది అక్కతైనసోపానము. జగతిని జూచి ‘ఇసీ!’ యనకుడు. ఈశ్వర పాస్త్రాజ్యమున కది ప్రధానద్వారము! పంకిలముమీద మనసును రాలనీయరాదు. సహృదయుని అంతరంగమును, గగనలక్ష్మీసుంద రాననమును, ప్రకృతినీమంతినీ ప్రశాంతహృదయమును, బాలకుని ముద్దుమోమును చూచి మురియు” డని ఈ యదృశ్యాధ్యాత్మికశక్తి పలుమాఱు మనకు ప్రబోధించుచు నేయుండును. వెలకీన, రొంపి ఎం దుండదు? గాలించిన రొచ్చు కానంబడదా? ఉన్నదానిని లేదనుట ఎంతదోషమో, లేనిదాని నున్నదనుటయు నంతదోషగే? అనుమాన మును, ఆడలును, అసహ్యమును ఇలువేలుపులు చేసికొనువానికి వూజా

మందిరమున పిశాచగణమే ప్రత్యక్షమగును. ఇతడు మెచ్చగలది, చూచి యానందించునది జగతిలో నేమియు నుండదు. గులాబి పూవును చూచి "ఈచోటు పవిత్రవంతమైన"దనిపలికి ముకుతమాస్తుడై ఒకప్పుడు ఎమర్క్స్ మహాశయ్యుడు సుమనముఖమున వంగి నిలిచినాడు! గులాబి వైకన్ను వేయక క్రిందిపేడలో చూడ్కిజొప్పించువాడు మనుష్యరూపమున నున్న పురుగుండును. మనుష్యచరిత్రను గనిపెట్టుటకు వీండ్లను, పూండ్లను గడవనక్కఱలేదు. కొలదినిముసములు వ్యక్తీచెంత నిలిచిన చాలును. మాటలందును, చేతలందును పరిమళమును వెలారినపగల వాడు మూర్ఖిభవించిన స్వర్ణము! నిరంతరదూషణమందును, దురంత దుర్విమర్శనమందును రొచ్చులో పడిన పందివలె పొరలాడు వాడు రూపుదాల్చిన నరకమని నొక్కి చెప్పవచ్చును.

సహృదయులు ప్రకృతి నాశ్రయించి, సదాశయద్భృతిని గాంచి, దివ్యడింభకములనట్లు మహత్తరభావములను ప్రసాదించు తల్లియని దానికి ప్రణమిల్లుదురు. ఈసహృదయులెవరు? కవులును, ఋషులును, ఆచార్యులును, ప్రవక్తలును, గుణవంతులును గారా? వీరందఱును యాత్రికులే? వీరు ముక్తిదూతలని కూడ నిరూపింతును. సత్యవ్రతులై సౌందర్యోపాసకులై, భావసిపాసువులై, మహాజిజ్ఞాసువులై వీరు యాత్ర సలుపుదురు; తపమాచరింతురు.

మనుష్యసంఘమునకును, మహారణ్యములకును, మహోన్నతపర్వతములకును ప్రాచీనకాలమున దగ్గఱిచుట్టఱిక ముండెడిది. మానవులను వదలి కొండలందును, బిలములందును ముక్కులు మూసికొని ఆత్మముక్తికై భారతవనానులు తపించిరనియు, సంఘసేవ నించుకైన వీరెఱుగరనియు పలువు రనుచుందురు. మన కవిఋషులును, ఆచార్యులును చేసిన, నేడును చేయుచున్న మానవసేవను వసుమతియందుమఱెవ్వరును చేయలేదని ఋజువుచేయగలను. రమ్యప్రకృతియందుండియుండి, దానిని మనుష్యహృదయమున ప్రవేశపెట్టినవారు వీరే! వీరితననే విజ్ఞానకుధర శిఖరములపై నుత్పన్నమైన భావధుని, స్వార్థదరులందు నక్కియుండక బహుయుగములనుండి స్రవించుచు, బహుళమానవమానస కేదారములను దనుపుచున్నది; భావభరితములైన వీరిప్రబోధములు ప్రజల నిత్య

జీవనములం దింకీపోయినవి. * వీరిరచనములును, వీరి జీవితవిధానములును, వీరియుద్దోభధనములును గలనీ భారతవిజ్ఞానమై అన్యసీమలందుగూడ స్వాగతమందెను. కొండసింగారమున, కాంతారసంతానములందు, గురుకులములలో ప్రశాంతాశ్రమములందు జనించిన విజ్ఞానమును దూరసీమలకును, భావియుగములకును అందించిన పరాధ్రజీవులు వీరు! వీరికిని, వీరియుద్దేశసిద్ధికిని నడుమ నెన్నోకంటకములును, నెన్నోసంకటములును నిలిచినవి. సంకల్పసిద్ధికై నడుము గట్టిన యోధులు కావున నిచ్చాశక్తిదృఢ నిశ్చయములు, సహనశాంతులు, స్థితప్రజ్ఞవజ్ర సంకల్పములు మున్నగు గురుగుణములను దమయాత్రయందలవఱుచు కొనిరి కావున ష్టానుకంజవేయక, వీనికతన నవశక్తినంది, విక్రమసింహులై గమ్యస్థానము దెస వీరు నడచిపోయిరి. శ్రీశంకరరామానుజ, రామానందపల్లభాచార్యు, మధ్వాచార్య శ్రీచైతన్యప్రభృతిమహాయాత్రికుల శ్రమస్థానములనుండి భావవిభూతినిగొని, క్షిప్తపథములగుండా కదలిపోయి మానవలోకము నుద్ధరించిరి. వీరి ప్రత్యేకజీవితములను అనిమేషులలోచనములతో పరిశీలించితేమేని ఎన్నేని దృష్టాంతములు చేజిక్కును.

*వీ రీశ్వరుని నదులందును, గిరులందును, దరులందును, రాగరంజితనభమందును, చంద్రార్కతారలందును, సౌందర్యసంభోధితపనములందును (భారతసాహిత్యందలి 'ప్రతిపుట'యందును విని గోచరించుచునే యుండునుగదా!) విలోకించుటచే నీశ్వరభావనము దృవభాస్వదాశయములగూడ నందే కాంచిరి. ఈనాక్కులను విలోకింపుడు:

"Think of the form of your *Ishtam* (ideal) as smiling and full of bliss..... Imagine that everything is shining through its lustre....., *Ishtam* pervades land and water, hills and dales, sky and stars—everything" (Vide Page 8. "*Spiritual Teaching*" —By Swamy Brahmananda)

"The water of the Ganges is verily the holiest of all waters; it fulfills one's desire and is a help to realising the *Ishtam*" Swamy Brahmananda,

"The water of the Ganges, the holy *Prasadam* of Jagannad and the sacred dust of Brindavan are verily Brahman in reality." Sree Ramakrishna Paramahansa.

దక్షిణేశ్వరమందలి పంచదీకడ పాడుచు నాత్మహృదయమున క్రీ రామకృష్ణ పరమహంస దివ్యమధురనాదమును వినుచుండువాడు !

"To bring the idea of vastness within, one should see the Himalayas or the ocean or gaze at the sky" (Vide Page 234.) Brahmananda Swamiji's "*Spiritual Teaching*"

లుంబినీవనము, ఉరువేలవనము, జేతవనము, సారనాథమందలి తేళ్ల వనము, అనాభపిండికుని ఆరామము, బోధిద్రుమము, పూతనీరాజనార్కురి, రాజగృహసమీపస్థ గిరిదరి బుద్ధజీవితమందలి ప్రధానదృశ్యములు! దేవ దత్తప్రభృతులు శాక్యసింహాని యాయువుదీయ నుద్యమించిరి. తన యిక్కట్టులను నెట్టివేసి, తథాగతుడు నిర్వాణమహాత్మ్యమును ప్రజల కుద్బోధించినాడు. ఈతడు చేసినట్లు సాంఘిక సేవ మతెవ్వడు చేసినాడు? మహావీరుడు? మహారణ్యములందు దుండగిండ్ర దెబ్బలను వెన్నొగ్గియే కృతకృత్యుడైనాడు! కబిరుదాసు భారతపథికుడ నని చెప్పికొనినాడు! సృష్టియంతయు నొక్కకుటుంబమనియు, దీనియధినాథుడు జగన్నాథు డనియు వచించి ప్రజల నాతనిమ్రోల జేర్చుటకై మహాయాత్రికుడు మహామృదు కావించినకృషి ఎట్టిదో ఎఱుగమా?

కవియును ఈయాత్రికుల వర్ణములోనివా డనియే కదా తెలిపి యుంటిని.* తక్కుంగల పథికుల క్షీతడును వసుంధరను చీకటినుండి, చింతనుండి, నెగులునుండి, దిగులునుండి, విషవాయువునుండి, గభీర కలుషమునుండి కాపాడును.

కళ, మతము, తాత్వికశక్తి, మనుష్యజీవితము దాశరథులట్లు కలసినపుడే జగతియం దీశ్వరసామ్రాజ్యము నెలకొనును. ఇట్టి కలయిక

*విదేశమున నేకాలమున నుద్భవించిననేమి కవులందఱును చూత్రికులే! వీరిభాష లను, వీరిసృష్టినాకర్షించిన రాజకీయాధిక సమస్యలను వేఱువేఱై యుండవచ్చును. కాని వీరి ప్రధానోద్దేశములందు పారపూర్వములు లేవు. వీరందఱును సత్యవ్రతులే సౌందర్యోపాసకులే! మహదాశయముల నారాధించువారే! వ్యాసహోమరులును, వాల్మీకి సోఫోకిల్సులును, భట్టబాణ గజేలును, కాళిదాసు షేక్స్పియరులును, భారవిదాంబేలును, భవభూతిషిల్పరులును, భానుభాసరులును, బిల్లాణస్సెన్సరులును, మల్లాణబెన్నిసను లును, నుబంధుబ్రౌవింగులును, మాఘబైరెక్లును, మురారిషెల్లీలును, శివభద్రపర్దన్ వర్తులును, సౌమిల్లిస్కాట్లును, చోరకీల్సులును, మయూరబెక్ కాక్ సనులును, దండిద్రైడలును ఆన్నదమ్ములే! తనపాత్రములందలి కొండొకయాత్రికు నుద్దేశించి డాంబే మహాకవి తెలిపిన ఈనుడువు లాతనికే చెల్లును.

"He had gone through almost all the parts to which this language (Italian) extends, a pilgrim, almost a beggar." (See also the reference which Dante makei to his own exile at Verona and elsewhere in Paradise XVII 58-60)

శయ ప్రదీప్తకాలవియ తలము వీరిపురోభాగమున వెలయుట తథ్యము! నాటిసాయంసమయమున, బ్రహ్మగిరిశిఖరమున, దాశరథులపాటు ఉడుం బరవృక్షములనడుమ, విజ్ఞానశైవలీనీజన్మస్థానమున మనోహర ప్రకృతి మ్రోల ననిమేషలోచనుడనై చేతులు మొగిచి నిలిచిన ముహూర్తమున నే బడసిన పాఠమిదియే!

సూర్యుడ స్తమించిన కొంతసేపటికి సంజకెంజాయ అదృశ్య మయ్యెను. ఆత్మజీవితమునుండి భాగ్యరేఖలు జలజలరాలినపుడు, చేటు మూకలందు ప్రవేశించి వైశాచికనాట్యము సలుపులీల, కారుచీకటు లచ్చో బొరబడదొడగెను! నిముసములో బ్రహ్మగిరియంతయు సంధ కారబంధురమైనది! ఎట్టిఘనుడైనను, ఎంతబలశాలియైనను, సమయసమ యములందు లెక్కలేని సేగులకు నిజజీవితము నొడ్డవలసినదే! పుణ్య నదినిగని, గగనము నంటునంతటిమహోన్నతి నందిన బ్రహ్మగిరికూడ నాటి నిశీఠినీసమయమునగాఢతమసమునకు తలయొగ్గవలసివచ్చెనుగదా! రక్కసి మోమువలె భయంకరమైనవిభావరితో కాలము గడపు టెట్లు? సమీప మునగాని, కొంతదూరమునగాని ఏదేనియాలయమో, పర్ణశాలయో గోచరించిన సంతసించియుండును. అట్టిదేమియు గనబడలేదు. నాలుగు చెట్లనడుమ, తల్లి పుట్టినతావులోనే రజని గడప నిశ్చయించితిని. ఇరు లందు నిందందు మనలిన, నేదేని ముసలము వచ్చునని యూహించి, అందే చతికిలబడితిని. రాత్రి అపు డేడుగంటలుమాత్రమే యాయెనని ఊహింప జాలితిని. కడపవలసినకాలము తక్కువకాదు. వచ్చివచ్చి కారుచీకటు లందు తలదూర్చుట మంచిపని కాలేదేమో యనుకొంటిని. హృదయ మందు తలయెత్తిన తీవ్రవాంఛయే నన్నచటికి బఱబఱ యూడ్చుకొని వచ్చినదికదా! ఈవాంఛ సరికట్టుటకు నాకు శక్యము కాలేదు. 'మొండి సాహసము'నకు దలపడితిని. దీర్ఘ యోచనమువలె 'మొండి సాహసము' కూడదని యూహింతుము. కాని మహాద్భుతములను మూటలనట్లు మూపునగైకొని కాలము నడచుచుండ, నాయద్భుతములను చేబట్టవలె ననిన మొండిచొరవ యక్కత్రైయుండునని అపుడపుడు తలపోయు చుండును. దీర్ఘ చింతనము మనుజుని నిలిచిన తావులందే నిలిపి, రాత్రి బండ జేసివేయును! మొండిచొరవ వానిని ఘోరవివత్తులందు గూల

ద్రోయును ! విపత్తులందు బడమేని, మనమందు అనుభూతియెంత ? సంపాదించు పరిజ్ఞానమెంత? నిదురించిన మనుష్యశక్తులు ఆపదలవలననే, సన్నెటపోటున నువ్వెత్తుగ నుఱుకు అగ్గినెరసులవలె లేచును ! వెన్నునుండి వేటకాడు వాడితూపులు వదలుచు, తఱుముకొని వచ్చుటచే గదా కురంగము జవోవేతముగ పర్వెత్తి, తనపరుగున నాత్మశక్తిని గుర్తించినది ! మానవుని సహనసామర్థ్యములు విజృంభించవలెననిన, మనుష్యులం దొకండు మహిమోవేతుడు కావలెననిన, ఉదాత్తమైన ఉద్దేశసిద్ధికి మార్గదర్శకమగు ఆపదకై యాతడు తపించవలెనని (సర్వశక్తుల సీయత్నమున నాతడు కేంద్రీకరించును గావున) నొక్కిచెప్పుదును. ఆవాహనముచేసినను పిడికిట మానికములనుబూను ఆపదలు ప్రత్యక్షము కానియెడల, నడుముగట్టి తానే వానిని వెదకుకొనుచు పోయి సంగరమున డీకొనుమని సవాలు చేయవలెను.* కడలిగడచి జేసక ఇట్లొనరించెనని గ్రీక్ సాహితీ తెలుపుటలేదా? ఆపదలందు లంఘించునైభ్యోసమును బౌల్యమందే, జేబులో నిండైన బండి సున్నను నిలుపుకొని, హారాష్ట్రేషనులో దిగిన ముహూర్తమునుండియే యలవఱుచుకొంటిని.

చెట్లనడుమ జేరుకొంటినిగాని నిద్దురపట్టించుకొనుట అనర్థక హేతువగు నేమో యని యనుకొంటిని. కనులూ మూసిన నెట్టియపాయము

* ఈ యంశమును గుర్తించిన పాశ్చాత్యులలో నొకడు మసాలిసి! ఈతడు నభ్యజగతి కెంతో యెద్దుచేయటనిక్కపే! ఆబిసీయనుల యెడల నొకప్పుడు దుండగమునకు గడంగినాడు. వదపడి చక్కని పాతమున గ్రహించినాడు. పొట్టుతోకలిసి నేటి ప్రపంచయుద్ధమున కొంతకాలము విజృంభించినాడు. ఈదొసగు లటుండ నీతడు అద్భుతమైన ఇచ్చాశక్తి నలవఱుచు కొనినవీరుడని, ఆపదలందు భయరహితుడై మనలు వాడని, స్వీయసీమపురోభినుద్ధికై ఎన్నెన్ని యత్యాచారములు చేసినను స్వార్థము నారాధింపలేదని, తనవారికై గాని తనకై గాని, ఈతడు హంసతూలికను కల్పము జేసికొనలేదని, నిరంతరవీలాసమున బొరలాడక తనకై తులతో, కూలివాండ్రతో గలసి క్రమించువాడని యెఱుగుదుము. ఆపాయముల నాహ్వానించుట ఈతని యాశయమాయెను. ("Live dangerously" is his Motto.) పిల్లిపిల్లలన ట్టికడు సింహాదింభకములను కెనుచువాడు!

తలవైవ్రాబునో! నలుతట్టులందును విద్రోహిమానసమట్లు దట్టమైనయడవి చూపట్టుచుండెను! అందెన్ని ఘాతుకమృగములున్నవో! ఏవులియో తటాలున మీద నెగిరిపడి, నిదురించునన్ను నిముసములో నుదరగోళమున ప్రవేశపెట్టుననిన అతిశయోక్తి కాజాలదు. కాని, మేలుకాంచిన మాత్రమేమి? గర్జించుచు మృత్యువుపై బడిన నేమిచేతును? పన్యవశువుతో పోరుటకు సంసిద్ధుడనై యుండలేదు. చేత నేయాయుధమును లేదు. తుదకు గట్టయైనను లేదు. ప్రారమ్యగము మార్కొనినచో “హా! హా!” యని దానికి కబళమై తీఱవలసినదే! కటికిచీకటిలో, కొండనేలయం దెచ్చటికి పరుగెత్తుదును? పరుగెత్తినను, మఱొకజంతువు నోటిలోనికే! మృగముఖగవ్వారమునగాకమానె, ఏలోయలోనో గుభాలున గూలబడి, గుండనై పాతాళమున రాలుదునని యెఱుగుదును. నదీమతల్లి మంజులరవమున అనంతగీతిక నాలాపించుచునే యున్నది! కడుపు చలువగల జలధార కనిన గీతికాధార కరుణాధారయై నామనసును సోకుచునే యున్నది! ఆధార నాకు నూతనపాతమును గఱపినది. భయంకరసమయమందైనను, పాడుకొనుచు, అవిచలితచిత్తయై తల్లి తనపనిని తాను చూచుకొనుచున్నది! కట్టెడుట పెద్దజోదులట్లు ఇక్కట్టులు నిలిచినను, అంతర్వాహినియైన సరస్వతిబోలు శాంతభావము నంతరంగమున స్రవింపనిచ్చనియు, దానితో తననెయ్యింపుతియ్యనిపాటను సహకరింతుననియు గంగాభవాని* ఆదరపూర్వకముగ తెలుపుచున్నదని గ్రహించితిని. అవ్వల ఘోరఝంఝానిలము విజృంభించుచున్నను, హృదయమందలి శాంతిని మానవుడు గోల్పడరాదను ప్రధానపాతము భగవద్గీతయందు కలదు. (Vide Swamy Saradananda's Bengalee Commentary on the "Geeta") కొండనంటుకెరటాలతో నెగసిపడు కడలికడుపున ననంతశాంతి విరాజిల్లుచుండునుగదా! ప్రకృతినుండి పాతములను గ్రహించుకొట్టో పాతకులకు తెలుపనే తెలిపితిని.

“కానవావానిగంగాభవాని” యనియు, “నను జూచి హోరని యేడ్చు గంగాభవానితో” డనియు కొందఱుకవులు మననమందలి

* గోదావరికి గంగయనరూపాంతర ముండుట లోకప్రసిద్ధము పోతరాజు వలంపాటు గోదావరిని గంగయని సంబోధించినాడు.

చంద్రమతిచే పలికించినారు! *నను జూచి, మందాకినీమతల్లి మఱితమంజు అముగ గీతికాలాపనము చేయుచు, నా గుండెనుండి దుడుకును దూరీ కృత మొసరించుచు నందు పరితోషమును నింప యత్నించుచున్నదని యూహించితిని. కావున గీతికాపూరమునకు భక్తిపూర్వకముగ మాన సాంజలి నొడ్డితిని.

కడచిననిశీభమందును, నేడును ఎంతో సైన్యారానుపడుటచేతను, బొంబాయి విడిచినవాది ఆహారనిద్రల నెఱుగక పోవుటచేతను, మేను వాల్చువలెనను బుద్ధి పుట్టినను నొఱగక కొయ్యవలె గూర్చుని, అజాండ ముతో నన్ను గుటుక్కున దిగ్మింగిన అంధకారము నబ్బురపాటున నవలోకించుచు యోచనామగ్నుడనై యుంటిని.

చీకటి పడినంతనే ఏవోపురుగులు ఎడతెగని రీతిగూయదొడగి నవి. పొలములం దిట్టి ధ్వనిని చాలమాటులు వినియుంటిని. కొంతసేపటి కిది ఆగిపోయినది. ఆగినపుడే అంతకుము న్నట్టిశబ్ద ముండెనను అంశము మనసున తట్టినది. చెవికి నలవాటైన రవమును పాటించమనియు, ఆగి నపుడే యది యుండెడిదని గ్రహింతుమనియు గదా మనశ్శాస్త్రము తెలుపుచున్నది! ఏదేనివన్యమృగమో, అపూర్వజీవమో, నాదెస వచ్చునేమోయని యూహించుచు, నలుతట్టులను పరికించుచుంటిని. అప్పుడు.....ఏమని వచింతును! ఎందుండియో...అప్పు డెవరో! పకపక

* ఈ పల్కులందలి అలంకారము(Pathetic fallacy) కడుంగడుచక్క నైనది. కవి, ఈయలంకారమును కడుకష్టముతో నైనను వదలుకొని, చక్కనితార్కిక భావము సిందుంచిన బాగుండెడిది. ఆకురకాంకల అంగళార్యుకూడ కలస్వనము గలదై యుండునుగదా! అందును దివిజకల్లోలిని, విశ్వేశ్వరసాన్నిధ్యమున బేలయై హోయన నేడ్చినవనుభావమును గాక “బిడ్డా! అబ్బ! ఈశ్వరుడందుండి కదలివచ్చుచున్నాడు. ఇక వచిరములో సాక్షాత్కరింపగలడు. నీయిక్కట్టుల నీళ్లకానవాటికయందు ఋడ్చి వేయను జామీ!” యనుభావమును (నిక్కముగ నామె కడగండ్లంజే కడలేఱెఱుకదా!) కవి ఇందు జొనిపియుండవలసినది. ఇట్టిభావము చంద్రచలీవృదయమానకను, ప్రేక్షకుల యెడందలకును గొంత యూటుట గొల్పెడిది. రాబోవుదానిని నాటకకర్త చెప్పివేసిన యెడల నాటకర క్రి (Dramatic effect) కి చెఱువునచ్చుట నిజమే! కాని, ఇన్ని

నవ్విసశబ్దము హఠాత్తుగ చెవిబడినది! ఉలికిపడితిని! గుండెలు దడదడ లాడినవి! అందు మనుష్యసంచారమే లేదుకదా! ఆశబ్ద మెట్లు వచ్చెనో ఊహింపజాలనైతిని. దొంగ లెవరైన నందు పొంచియుండు రనుటకు స్వేచ్ఛియవకాశములేదు. కలవారియిండ్లను కొల్లగొట్టువారికి జోగులుండు నెలవున నేమిలభించును? అం దేవేనిపిశాచము లున్న వని యోచింతునా ? భూతములను గుఱించిన వింతవింతకథ లెన్నో జ్ఞప్తికి వచ్చినవి. కోటిపల్లి కాల్యయొడ్డున నొకప్పు డొకచెంచుయాడుది చని పోయి, పిశాచమై అచ్చటి చెట్టును పట్టియుండి, ఏమరుపాటున నెవ్వ రైన రాత్తులందు అచటినుండి పోవునపుడు “తవ్వలవ్వు! తవ్వలవ్వు!” అనియఱచుచు వారిని అడలగొట్టుచుండెడిదట! అట్టిపిశాచమేదైన నవ్వ చుండనేమో ! కాని, కడుంగడు పవిత్రమై, దేవతల క్రీడాంగణమై, ఋషికంఠీరవులయాటపట్టయిన అచ్చోటున భూతము లెట్లు చేరజాలు నని తలపోసితిని. “బొంబాయినుండి బహుప్రయాసతో వచ్చినది ఈ భయంకరనిశీధమున, సీఘోరారణ్యమున, నీ నిర్తానుష్యప్రదేశమున, నీ భీషణాంధకారమున నేక్రూరజంతువుగొంతుకలోనో నీకుత్తుకను చొప్పించుటకా?” యని యెవ్వరో నాయంతరంగమున నట్లు నవ్విరేమో యనుకొంటిని. విధునిమిషములు కడచెను. మరల వకవకమనునప్పు చెవుల బడినది ! అది నాయూహ కాదని గ్రహించితిని. అదేమో యెఱుగవలె నని మక్కువపడితిని. పరిసరమున పరికింపవలె ననుకొంటిని. చేతిలో టార్చిలైతైనను లేదు. అగ్గివెట్టి వెంటనుండవలసినఅవసరము నాకెన్న డును లేదు. చీకటిలో తడుముకొనుచు మసలినయెడల ముప్పువచ్చు

మాటల నుచ్చరింపక “దురదృష్టికల లోక పాపి వాకొనిన భావశ్శివవా” క్కవి యూహించుటకు చోటొసగుచిన్నిమాట గాక డండు చొప్పించియుండిన, ఘనకరకక్షి తో తనసాటకరాజమున మహోత్కృష్టాదర్శనంకోభిక్త మొరరించువాడు; సదాశో కశ్కోత్తింది యుండువాడు. (Idealism and Optimism would have been blended) ఏ కావ్యమునకై నను విజీవనమునకై నను వన్నె దచ్చున పీఠంతుకత్తలే! వీని నంకరంగమున నిడికొనినవ్యక్తలే ధృతిసహితులై భయదకష్టములతోలోరిరి. ఈయంశమున గణించకపోవుటచే మనకవులు మాటిమాటికి మహానీయలచే గోలపెట్టించిరి. శూరులందు శూరులై, కోటికోటిఘోరావిష్టములను చెండాడినవారడుగడుగున గడవలగొలిది కన్నీరో

నేమో! కావున ఆ “నవ్వు ఎవ్వరిదై నను సరే” యనుకొని కిక్కురు మనకుండ చెట్టునకాసుకొని కొయ్యనై కూర్చుంటిని. అదూరమున గలలోతులోయలో అపుడేదో మంట కాసుపించినది! ఏయోగియైన నందు ఆశ్రమమేర్పాటచుకొని వసించుచుండనేమోయని యూహించి తిని. మున్యాశ్రమ మొకటి అందున్నదని యెఱిగియుంటినేని, చీకటి పడకమున్నే తోలుత నం దరిగియుందునేమో! కాని లోయ మిగుల లోతైనదగుటచే, దానిని చేరుట కష్ట మేయని గ్రహించితిని. మరలిపోవు నపుడు ఋషికుటీరమును చూడవచ్చుననుకొంటిని. మంటదావున ముని ప్రవరుడుగాని, శిష్యులుగాని అగపడుదురేమో అని యనుకొని ఆతేట్టున దృష్టిని బద్ధ మొనరించియుంటిని. ఇంతలో నాజ్వాల యదృశ్యమైనది! కొంతనేపటికి మంట మఱికొంతదూరమున కాసుపించినది! ఇట్లే మఱి కొన్ని మంట లగపడి అదృశ్యములు కాజొచ్చినవి! పాసికొండలలో * రాత్రులందు మంటలులేచు టెఱుగుదును. వనము దగ్గమగుచుండ లేచినజ్వాల లవియని స్పష్టముగ దెలియును. దాగుడుమూతలాడు నేటి మంటలో? అవి కొఱవిదయ్యము లని యూహించుటకు నామన సొప్ప లేదు. ఏమైననేమి? చూడ్యుల నచ్చెరుపాటున నాదిక్కునందే నిలిపి యుంచితిని. ఈపర్యాయము కొండనేలయందు కొంతదూరమున శబ్ద

ద్వీరని తలపజ్జెల్లదు. గుండియలను, పట్టి నీటిబుగ్గులు చేసికొనినచో వారియసిధారావ్రత నిష్ఠకు, సత్యాశ్వేషణదీక్షకు తప్పక భంగము వాటిల్లియుండెడిది. ప్రేక్షకులహృదయము లను కదలించుట నాటకకర్త యి. కావున విహారమును పూటెక్కించినగాని జనితెల్లదని మనకవు లూహించియుండురు. పొంగిపొరలు దుఃఖమునై, పాలకదలితై లేలియాడు దేవ దేవునికై, మఱి కాంతు లీన ఆకాద్యులిలేదని ఆదర్శకవులు తెలుపగలరా!

* తూరుపుకనుచులలో నివి మిగుల నెత్తైనవి. ఇవి శ్రీరామగిరికి కొంతదూర మీవల నున్నవి. ఇకటి గోదావరి మిగులలోతై మొనళ్లతో నిండియుండును. కొండల నడుమనుండి నదియం దాఱుమొళ్లవఱకు నావ పోవలెను. శ్రీరామవనమిగా డయోధ్యను చూడనట్లు భద్రాచలమును. పర్ణకాలను జూచుటకై 1922 లో నాఇంటర్ మీడియట్ పరీక్షలకుముందు జని వానితో మఱికొన్ని గోదావరీక్షేత్రముల నవలాకించితిని. పాసి కొండలందలి వింతదృశ్యముల నపుడు విలాకించుతరుణము తోలుత నాకు లభించెను. ఈపర్యాయమును గుఱించిన ఊదంతమును చదువగులు నుఱివొకనో గాంతుగు.

ముతోకూడ నెనుమంట యెగసెను! ఖాండకహనదృశ్యము ముల ప్రదర్శించబడు నేమో యని తలఘాసితిని. శబ్దసహితమైసజ్వాల! శైల శీతలమునకు, ఋక్కులుచ్చరించు ఋక్షం ప్రదేష్వదై న మంత్రస్థాపమున నిష్పంఠించుచుండెనా? వెలుతురులో నే దోయుటకుచు, వలయముగ పరుగెత్తుచున్నట్లు తోచెను! ఆది వన్యమృగమో, కొండలందు మసలు కోయవాడో, ఆడవిమనుష్యుడో, అపూర్ణమైన మఱేజీవమో గుర్తించుట నాకు సాధ్యము కాలేదు. వింతకు, చీతుకు నాకరమైన నాదృశ్య మెట్టివైనను, దూరమందే గోచరించుటచే దానివలన నా కెక్కియెక్కు కలుగదని ధైర్యమానియుంటిని. కాని ఆది వర్షతప్తదేశమున చిత్తము వచ్చినచోప్పున విహరించుచుండటచే, నామ్రోల, మ్రోల నేకాదు నామీద నిలిచి చిందులుక్రొమ్మ నేమో యని పరక్షణమందే యడల జొచ్చితిని. నాలోనేను దండకముల నేకరువు బెట్టుకొన సాగితిని. మరల వకవకమను నవ్వు! దూరమున నీరెలుంగు !! నైశని స్తబ్ధతను చంపనెంచిన గర్జనము!!! భయంకరదృశ్యము!!!

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

ఎనిమిదవ ప్రకరణము

దేనిని పాటింపక నిద్రించి ఉదయమే లేచినయెడల భయసంకోచములు కొండొకవడి మనసును మార్కొనకనే యుండెడివి! ఏజంతువు కన్నులబడక, కదలక, మెవలక, అందుపడియుండిన నపాయమేలేదు కాని ఆ భయంకరనిశీధమున నేదో యపూర్వశక్తి నా హృదయము నాకర్షింప సాగినది. అడలని, ఆదయని అందుండి మనసు కదలిపోవుట కిచ్చగించుట లేదు.

అహా! మనుష్యహృదయ మెట్టిదో! నూతనసంఘటనలపై, అపూర్వదృశ్యములపై విహంగవతివలె వ్రాలనది మిక్కిలి మక్కువపడుచున్నది. లక్ష గ్రంథములను చదువుటకంటె అట్టి నిశీధం దట్టిదృశ్యము నొక్కవరి పఠించుట మేలు. భావభరితమై అది మనసున చిరవాసము చేయును! నిద్రించుచుండు శక్తులను చఱచివఱచి లేపి యది జీవితకదనాంగణమున బురికొలుపును. అత్తఱి నంతరంగమున నపూర్వోత్సాహ ముదయించును. ధమనిస్నా యువులందు విద్యుచ్ఛక్తివలె సాహసము కడువడిగ జాలువాటు నని చెప్పుదును! కావుననే క్రుంగిన అంగ ప్రత్యంగములు మ్రుక్కడి రక్కసులను మార్కొనుటకు దలపడును! భయసంశయములు కొండొకవడి హృదయమున పొడసూపిన నేమి? ఇవి యం దిల్లు గట్టు కొనియుండనేరవు. దొంగవలె నందు అపుడపుడు పిశాచము చొరబడిన నేమి? అందు విరాజిల్లువాడు జగదీశుడు కాడా? విజృంభించిన పిశాచమును చీల్చి చెండాడుట కాతని కెంతసేపుపట్టును? దేవదానవులకు మనుష్యహృదయము సమరాంగణమని నా యుద్దేశము! మనుష్య జీవితము సార్థకమగుట కీదివ్యకురుక్షేత్రమున నీ భీషణాహవము అనివార్యమైనదని నొక్కినక్కాణింతును. పిశాచము లేచినగాని ఈశ్వరున కంతగా పనియుండనే యుండదు. ఈతనిచేతనిండ బనియున్న గాని సృష్టి తేజో

వంతమై యుండనేరదు. సృష్టివృద్ధియందలి కృషిసూత్ర మెంత యద్భుతమైనదో! కృషియందు, మహదాశయమునకై సలుపు వెనగులాటయందు నెంతయర్థము, నెట్టి యభ్యుదయముచున్నవో! యదుగురు దుష్టదానవులు విజృంభించిరి కావుననే జగతియందు యదియవతారములు పొడసూపినవి! ఎంతయో కావ్యసృష్టి, ఎంతయో విజ్ఞానవృద్ధి కలిగినది, ప్రతిఘటించు శక్తులులేకున్న మానవుడు శరీరమున క్రొవ్వు వెంచుకొనును! పంకిల మందలి పతంగమునలె సంతృప్తియందు యదియుండును! బ్రతికినను చచ్చి నట్లుండువాడు కఠినశిలకంటె నధికుడని ఎవరందురు? యనిలేని యవయవములును కొఱగాని మనసును మానవజీవనమున మన్నుబోసితీరును! కృషి నెఱుగని మనుష్యులకు త్రుప్తవట్టుట తథ్యము. అసంతృప్తి నెఱుగని మానవుడు, నికృష్టశక్తులతో పోరనిమానవుడు పుట్టిననేమి గిట్టిననేమి? నాలుగు గోడలం దడగి, కలమాన్నమును కుడుచుచు, హంసతూలికలందు పొరలాడుచు, నిత్యభోగములందు మునిగి తేలువాడు గోరికడుపున, క్రుణ్ణమాంసమున, దుర్గంధమున వృష్టిగ నివసించు పురుగుపొలువాడు. సృష్టియు ద్వేషమున తనకుతోడుపడువాడనియేకదా జగదీశుడు మనుష్యుని సృష్టించినాడు. ఇతడు క్రిమివలెనో, బండరాయివడువుననో యుండుచో బ్రదికిననేమి చచ్చిననేమి? మనుజు డీ దుర్గతికి దిగకుండుటకై సృష్టినియమము సంతృప్తినుండి వానిని బఱబఱలాగి, తఱచుగ వాని మోల ప్రతికూలశక్తులను నిలిపి, పోరుమని వానిని ముందటికి పురికొల్పును. ఈనియమమే నాజీవితాంగణమున నెన్నోసిలుగులను నిలుపుచున్నది! ఇదియే నన్ను వివిధభూభరములందును, వివిధారణ్యములందును, వివిధ దుష్టపరిస్థితులందును, కడలేని కడగండ్లయందును నిలుపుచున్నది! బాలకుడనై తోలుదోలుత “అమ్మో!” యంటిని. నిజమే! కాని, ఈనీరసభావమును మనసుపై స్వారిచేయనిచ్చితినిగాను. కురుసేనల ట్లరిష్టములు మార్కొనుకొలది చైర్యసాహసములు, సహనసామర్థ్యములు అధికమగుచు, నన్ను పురోభాగమందలి రహోర్వియందు లంఘింప జేయుచున్నవి. దుఃఖమును, నైరాశ్యమును దూరముగ నిలిపి జెబ్బుగొట్టి సవా లొనరించుచుంటిని.

శక్తిని నాహ్వానమున నెంతో యానందమును ధారవోయును. నగరముదలి లేజవల్లకు భేదమే లేదు. అచ్చటనిశీధమందు భావమహాత్వముగాని, గభీరత్వశ్శముగాని ఉండనేయండదు. అదియుండుట నిస్తబ్ధమయి కేదారములందును, అడవులందును, కొండలందును మాత్రమే! ఈయితావులకు పోవుతఱి వెంట నెవ్వరినైన తోడ్కొనిపోవుట తప్ప. వీనియం దొంటరులమై సమయము గడపునపుడు ఆత్మ యందు నానందము యనిర్వచనీయమైయుండును. శాంతశీతలవాతావరణమందే, సచ్చిదానందములందే కదా ఆత్మ యుద్భవించినది! పక్కిమూకలవలె తలపులపుడే మనసుపై రివ్వరివ్వన నెగయును! ఈయాచోటులందు అపుడపుడు తోచు వింత దృశ్యములును, భీషణశబ్దములును అనంతశాంతితో పోరజాలక (పోరినంతవనుక యాత్మీకునకు క్రొంగ్రొత్త యనుభవముల జేకూర్చుచు) అదృశ్యమగును. హిమగిరులందు పయనము సాగించుచు, ప్రాప్తగుంకినంతనే ఏదేని కొండకల్లియ జేరుకొనువాడను. కాశ్మీరమున సంచరించుచు, గొన్నిరాత్రులు జీలమనదియొడ్డున గడపితిని. సంయుక్తరాష్ట్రములందు పరిహారము (సీతాదేవి పరిత్యజింపబడినచోటు) నుండి బ్రహ్మోపస్తమునకు మరలుచు రాత్రి సమయమున గంగలోని లంకలందు, నెత్తయిన దుబ్బులందు, శ్వశానములందు నక్కగుంపుల పొంత మార్గముదప్పి మసలితిని.* ఈమహారాష్ట్ర యాత్రలోనే

* ఈ సంఘటనములకు సంబంధించిన నృత్రాంకములను చదువరులు ప్రత్యేక గ్రంథములందు, ప్రత్యేకసందర్భములందు గాంతురు.

మంచుకొండలో పయనము సాగించుచు, నోకరాత్రి కోహలోయను కొండ వల్లెను చేరుకొనినపుడు నన్నెదుర్కొనిన క్రూరసాములను సీచరిత్రమందే కొండొక సందర్భమున నుద్దేశించియుంటిని. గిరివైరున్న బండ్లలో నాటిరాత్రి పరుండ నిచ్చు గించిలి పనియం, అందున్న ఒక కొందూస్థానీయు డందులకు సమ్మతంపలేదనియు, అందుండి కదలుటకు నే నంగీకరింపజై తిననియు, అక్షతీ నాతడు ప్రదర్శించిన కారిన్యమును మిగుల గర్హించితినినియు; తురుక్షేత్రమునుండి వచ్చి, ఆ దినములలో కోహలోయంద వసించు చిరంజీవియకు నధ్యాకాశము నాపొట్టిపీచితోడను, నానెచ్చెలితోడను అందుండి నన్ను గొనిపోయెననియు చదువరు లెఱుగుదురు. నాటిరాత్రినే గడపిన విధమున వారియగ గాంక్షింతురు. కావున సీసందర్భమున నాయుదంతము నలిసంక్షేపముగ వివరింతును.

కృష్ణ, సావిత్రి, గాయత్రి, కొయనా, ఎన్నా నదుల జన్మస్థల ములుచూచి, పశ్చిమపర్వతములందలి మహాహస్త త శిఖరమైన ఆర్థర్ పాయింట్ (Arthur Point) నెక్కి, సూర్యాస్తమయము నందవలో కించి మరలివచ్చుతఱి క్రాంత్యుగసంకులమైన బ్రహ్మచరణ్యమున జిక్కుకొంటిని. వీరాశ్రమము శివాజీ నిర్మించిన ప్రతాపగడమహామర్కమున శివాజీ ప్రతిష్ఠితభవానిని దర్శించి, మరలుతఱి వనమందొక గుడిసెయందు విడసి, ఒక ముసలికాపు సాయమునంచి ఎన్నెన్నివితలనో (నీనిని గుఱించిన యుదంత మీ గ్రంథముయొక్క రెండవభాగమున గానంబడుచు) విలోకించితిని.

అత్తిచెట్టునానుకొని అట్లే చూచుచుంటిని. మరల పకపక మను నవ్వు వినబడినది! అనతిదూరమున నావెన్న నేదో ధయంకరనినదము వినవచ్చినది! ఉలివడితిని. దూరమందలి యాపద రెక్కలు కట్టుకొని

ప్రాసాదము చిరుజీవితో మెల్లగ మంచుకొండకుండి కొకదూరము దిగివచ్చితిమి. మేము బయటకు తన బయటను తగునేర్పాటు చేయుచు నినాటు కదా ఆ నెయ్యరి! తన యింటికి దోకొనిపోవుటకు మున్నా కను మమ్ములను తెచ్చుకొన్న సిక్కుల గురుద్వార మందిరములోనికి తోడుకొనిపోయిలాడు. ఇది జీలవనది యొడ్డున నున్నది. నిక్కముగ నిది యచ్చురల విక్రాంతిగ్రామ మనకొంటిని. మందిరమున నొక సిక్కుపృథ్వుడున్నాడు. పశ్చిమదేవో అని యూహించితిని. మమ్ములనుచూచి, మందటికి వచ్చి ఆవరభూర్వముగ నాక డాహ్వానించి నాడు. సిక్కులుచూపు గౌరవము అప్పటియేమైనది. ప్రార్థనమునకు సిద్ధమైన ప్రదేశమున నాక డాసీచుడై నాడు. మేమును సమాపముడే యధిపించితిమి. ఆకని కొక వైపున పుడ్రెండ్రెండ్ర బాలికయును, రెండవదిక నామె కవలకమ్ముడనదగు బాలిండును గూర్చునియుండిరి. పిన్నవయసులోనే బాలిండు పాగా భరించి నాడు. ఇరువు రును బోడుగులాముల ట్టుండిరి! నడుచునున్నతాక ఆవేశపూరితుడై పాడుచు, నొక్కొక చరణమున పిల్లల కందించుచాడు. ఆలసిండునపు డాకనియువలు వీణాతం త్రివలె పడక దొడగినది. పిల్లలేక గ్రీవముగ పాడదొడగిరి. గులాముల గుండీయలండు రెండుకొయిల లడయిండి పాడుచున్నవేమో యనియు, ప్రమాన హృదయములందలి సుధాపూరము గీలికానుభయై కొండదొర దనువుచు, వాని మేన బులకలం లేవుచుండె ననియు నూహించితిని. ఏక గ్రీవముగ నీసుంకలాలాపించు గీలికకు సమాపముడలి నరిల్ల లామము తనయనంత ప్రతిని సహకరించుచుండెను. పరమాత్మను మోచుకొనిపోవు భగవతి వలె సంబరంచుంపినానుశిఖరమునండి యొప్పెత్తుగ నాటిపాటు నాయాత్మను గొంపోయి

పులుగువలె నావై వ్రాలనుంకించుచున్నదని యడలి వెనుదిరిగి చూచి తిని. ఏబదిగజములమూరమున నేదో మృగము మరొకచిన్నజంతువువై నుటుకుచుండెను! చీకటిలో దానిపోలికపట్టుట నాకు సాధ్యముకాలేదు. తఱచుగ మనము తిట్టిపోయు చీకటియే నా కపుడు రక్షకమైనది. అంధకారములేకున్న, నంత సమీపమందలి దుష్టమృగము నన్ను గాంచి, ఒక్కయలుకున వైబడి, నాభావములతో నన్ను నిముసములో మ్రింగివేసెడిది. సృష్టియందు మానవునకు తోడుపడని దెద్దియు లేదేమో! “మనుష్యులం దుత్తము డొక్కొకప్పుడు మిగుల దుచ్చమైన పనులను, నీచులందు నీచుడు మహాత్మ్యప్రక్రియల నొక్కొకపుడు చేయు” నని ఒక యాధునిక తాత్వికుడు వచించినాడు. చీకటి కాక వెలుగే నా కపుడు ప్రావైయున్నచో బ్రహ్మగిరివిభరమున నద్దమరేయి నాపడలో నంతర్నితుడ నయియుండును. ఆపడ కన్నతల్లివంటిది; జ్ఞానప్రదాయిని యనుచుండును. తనను గుర్తించినవారి నడేమియు చేయదు. నిశికాంత నన్నాభయంకర ముహూర్తమున దనయొడియందు జేర్చుకొనినది!

స్వర్గసౌధములను శోధించి. కొండకవడి ఆక్తినిస్తుతుడనై అదు జలికీకవడియంటిని. అనంతరము వృద్ధుడు ప్రేమనసి క్తమై, కడుంగడు రుచ్చమైన వ్రసాదమును మాకు బెట్టి నాడు. అడలి మధురభావముచే నాత్మను, ధానికాధారమైన పదార్థముచే నుపరమున దనిపిలేని. పరుండుటకు తగు న్యవస్థ సలఱపుదనని తాత యనినాడు. ప్రాఫెసరు చిరంజీవికి శ్రమ గలిగించుట కిష్టపడక వృద్ధుడొనరించు వ్యవస్థకు సమ్మతించితిని. మందిరము నంటి యున్న గదిలో మాకై యాతడు మంచమాల వేయించినాడు. హంసతూలికలలో నొక నక్కెములాడు పరుపులను వానిపై నమద్దినాడు. శీతకాలమున శీతలముమీది చలి దుస్సహమైనది. కవ్వకొనుటకు వృద్ధుడు దట్టమైక “సీక్” లిచ్చినాడు. నా యనుచుండు శ్రమానంతకము స్వర్గస్థుభము నంది నిమగ్నములొ న్నప్పూనని బ్రవేశించిరి. నిదురించుటకు నాకు మనసొప్పలేదు. పూర్ణిమ కావున మంచు కర్రలతో గూడి వెన్నెల కర్రు రాలుచుండెను. అంబరవీధినుండి యమరులు కొండదొరలో మేలకూడుచు కడుంగడు చిక్కని పెరుగును వడివడిగ వానిపై పోయించున్నట్టుపించితిని. నాటి విభావిరీవిభవమును వర్ణించుట కిందు చోటులేదు. కైలతలమున నిహరించుటకు స్వర్గమే దిగివచ్చుననియు, కవి న్నవ్వుము మూర్తికవించి ప్రత్యక్షమైనదనియు, అగోచరమై యంతరంగమున దివ్యబృందా భవమును సృష్టించు గంభీరభావము రూపు దాల్చి ప్రజయ ప్రసంగము చేయ నుంకించు

నన్ను జూచి సహింపక కాబోలు నన్ను గప్పియున్న తమోవసన మును చించివేయ గొంతదూరమున వెనుక దెలిపినమంట తోచినది! చివారున లేచి చెట్టు వెన్నకు తప్పుకొంటిని. అగవడినబ్బాల తోడనే అదృశ్యమైనది! కాని, అదియే నాపై దుముకునేమో యనుకొంటిని. మంట తళ్ళిన మిగుల నల్లనైన వన్యవశువు కానుపించినది! అది వెద్ద పులిగాని, సింగముగాని యైయుండవని, అడవిపందియో, ఎలుగు బంటియో యైయుండునని యూహించితిని. ఆహారమును వెతకుకొనుచు అర్ధరాత్రమున నది ఇందందు నడయాడుచున్నది! వెలుగులేకున్న నేమి, ఆయెలుగు తొంటి చిన్ని జంతువును తఱుముకొని నిముసములో నేనున్న యెడ నుటికి, దానిని విడిచి నావని వట్టునేమో యని యడలితిని. తాత్ప్రక భావగర్భితమైన మహాోపన్యాస మపుడు నన్ను గాపాడునా? బ్రతిమా లినయెడల నడవిమ్మగము కనికరించునా? తియ్యనిపాట పాడినను దాని మనసు కఠగునా? కాని గుండెలనుమాత్రము చిత్తమువచ్చినట్లు దడదడ లాడ నిచ్చితినిగాను. దడనడంపకున్న, నది యార్తనాదమై కుత్తుకనుండి

చున్నదినియు. ఏమాధిగిరికా ప్రభృతులు వంతుగ కేసీతులు, వేమకలందూ నాడుచు శర్వరీసీమంటిని నట్టలంకరించి క్రాము చిఱుకరగలందు దాని, కింకల నగుచు నా నగు మోము వదలి నట్టే నిలిపిరనియు దలచితిని. దట్టముగ గప్పుకొని అల్లనల్లన నాగారమునుండి దిగి, ఝరీభూరము దాపున గూర్చుని, రెప్పలు వాల్చుక స్తీకముఖయైన యామిసీకుందరి వవలో కించుచుంటిని. నలువలసలందు నానే గోచరించుచు గగనతలముకూడ తన సామ్రాజ్యము లోనిదేయని కాబోలు భూర్ధస్వాతంత్ర్యముతో గిరి ద్రు దళాండమునంత నా క్రమించు కొనియుండెను. ప్రీతిమెయి దేశాటనమునకై చను జేయవదిమకల్లిగిరిపైనుండియే మంజుల స్వరమున పాటపాడుచు వచ్చుచున్నది. నీరవుడై యన్న వర్షకవతిని నిద్రపుచ్చుటకంఠ వెల్లువవల్లాల స్వాధుగీతిక నాశాపించుచున్నదేమో యని యొకమాణుడు, మధుర యామిసీనుయమున నిజవాంఛను దీర్చుకొనటకై గాఢనిద్రనుండి కై అవతిని లేవనెంచి కై వలసీ కామిని అల్లనల్లన నిశేతునకు గిలిగింతలు బెట్టుచు. నాకనియెల్లము చేరజాలు చల్లని గేయము నాలపించుచున్నదేమో యని జేటొకవర్షాయమును నూహించితిని. చోద్యము చూచుచు నెంతోనే వందే యని మేవలొచువలయు కూర్చునియుంటిని. ఇంతలో నా పొట్టికివికి ఏడ్చుచు, వెకవకొనుచు నేళ్లు యెడకు వచ్చినాడు. అత్తటి నే నెందో యంతర్ధానమైతివని ఆత దడలిపాడు. ఈ విచిత్రోదంతమును పాకపలు నా "కాక్కిర మజిలీ" లందు గాంచగలను.

వెడలి ఆవలీలగ న న్నాపద కప్పగించి వేయునని ముందే గ్రహింపగలిగి తిని. ముప్పు నోట బడకుండ నేదేని యుపాయమును పన్ని తీరవలె నను కొంటిని. చుట్టును జోదులట్లు నిలచిన నాలుగు మేడిచెట్లలో దేనిమీద నయిన సెక్కి, ఆకులందు నక్కయంట మేలని యూహించితిని.

పిన్ననాడు మాయూరి బడిపిల్లలగూడి చెట్టెక్కుట, ఈతకొట్టుట మున్నగు క్రియల నభ్యసించితిని. గోదావరిలోను, హుగ్లీలోను ఈది యీది, సంతరణమున కౌశలమును సంపాదించితిని. కొంతకాలమునకు మున్ను రాజమహేంద్రవరముకడ మిత్రులతో పంతమాడి గోదావరి నీవలియొడ్డునుండి యవ్వలియొడ్డున కీది యంటిని. కాల్సేతులు కదల్చక గంటలకొలది శవ మట్లు నీటిపై తేలియుండుట నేర్చియుండుటచే, నాయూసమువచ్చినపుడు వెళ్లువయే తల్పమగుటచే విశ్రాంతి యనంతరము శక్తినంది, ఉత్సాహపూరితహృదయమున నెంతదూరమైన నవలీలగ నీద జాలుచుంటిని. ఈతపం దెమున తప్పక నెగ్గగలనను దైర్యము నాకు గలదు. పిన్ననాడు నేర్చిన విద్య ఎన్నటికిని బోదు. ఎట్టిచెట్టునైన నవలీలగ నెక్కువాడను. శెట్టిపేట* మడుగు యొడ్డునందలి నేరేడు చెట్టునుండి ఊరిబాలకులతో కలసి నీటియం దులుకువాడను. నాటి దుండగములు పదంపడి నన్నెన్నో గండములనుండి కాపాడినవి.

చెట్టెక్కుట సులభమైన పనియైనను, చీకటిలో వైకెగబ్రాకుట మంచిదికాదేమో యనియు, ఆం దేదైన సర్పమున్నను ఉండవచ్చు ననియు, ఎక్కినను తలుముకొనుచు వచ్చు ఎలుగుగొడ్డు వృక్షము నెక్క జాలినజంతువగుటచే ముప్పు తప్పననియు, ప్రస్తుతస్థితికంపె తరువుమీద దుస్థితి మఱిత దురంతమై యుండుననియు నడలితిని. భల్లుకము

* నా స్వగ్రామము తూర్పుగోదావరిజిల్లాలోని పేవరమైనను, నా పెదకల్లి గారి యూరైన శెట్టిపేటలోనే పుట్టితిని. నా పెదకల్లిగారి దొడ్డియందలి గొడ్డచావడి నాజన్మస్థలము! నేను నా ఆప్తులేదు! నా పెద్దమ్మయను లేదు. కాని గొడ్డచావడి అట్లే యున్నది! ఈచావడినుండియే నా యహాబీకయాత్ర నారంభించితిని. అందుండి ఎన్నెన్నియోజనముల దూరమునకో కదలిపోతిని. యువకుడనై, యుత్సాహభరితుడనై కట్టెడుట నింకను విశాలమైన యాత్రాంగణమును చూచుచుంటిని. జగదీశుడు నన్నేయేచోటులకు గొంపోవునో! నన్నేమిచేయనో! భావభరితమైన ఏయే తావులను దర్శించినను, నిది యన్నియు గూడియైన దొలక నన్ను దన యెడంద నందుకొనిన

భూచుహ మెక్కగలదని తెలుపు విచిత్ర ససేమిరా కథ జ్ఞప్తికివచ్చినది. నది యుత్పన్నమైన తావలమున గొంత పల్లమున్నది. హాయి ఆ పల్లమున నడగియుండవలెననుకొంటిని. కాని, నీరు త్రాగుటకై వన్యపశువు వచ్చి సరిగ నందే నన్ను కన్గొని, సలిలసమీపమున సమయమునకు సిద్ధమైయున్న ఆహారమని తృటిలో నన్ను గుటుక్కున మ్రింగునేమో యని యడలితిని. ఏమిచేయుటకు నా కపుడు పాలుహాలేదు. కాని, ఊగిసలాడుటకును, దీర్ఘ యోచనము సలుపుటకును వ్యవధిలేదు. అనతిదూరములో మృగము గంతులువేయుచున్నది! ఆది పులికాదని, సింగముకాదని రాయిగుడ్డి చెప్పలేను. ఉచ్చాస్వసనిశ్వాసములను కొంతవఱకు బిగబట్టి చెట్టు మాటున నిలిచి, పూర పశువు గతి నుపలక్షించుచు, దాని గమనము ననుసరించి తటాలున తరుశాఖను పట్టుకొని ప్రేలాడుటో, పల్లములోనికి లంఘించుటో, భయసుశయములను వదలి దాని ముఖ గహ్వరమున ప్రవేశించుటో జరుప నిశ్చయించితిని. అవృష్టవశమున అది తఱుముకొని వచ్చినచిన్ని జంతువు ప్రక్కగల లోయలోనికి పరుగెత్తినది. పెద్దమృగము దానివెన్నంటి క్రిందికి లంఘించినది. “అమ్మయ్యా! జగదీశు డిప్పటి కీ యాపదనుండి నన్ను కాపాడె” ననుకొని ఆతని నుద్దేశించి సాగిలపడితిని. ఇక నికెట్టివన్యపశు వచ్చుటకీ వచ్చునో యని తలపొసితిని. మరల పకపకమనునవ్వు చెవుల బడినది! ఈ మా అది మఱిత వికృతముగా వినబడినది! ఎల్లెట్లుహించినను, ఈ నవ్వునుగుఱించిన

వశుల సూరింటె నాకు బ్రలకంఠులు కావు. ఈ వనిత్రస్తానము నుద్దేశించి ఎందున్నను జోహారనుచుండును. తఱచుగ దీనిని చూడవలెనని యుద్విఘ్నోపచుండును..... శెట్టి పేట నిడదవోలునకు రెండుమైళ్ల దిగువ నేలూరుకాల్యయొడ్డున నున్నది. దీని కింకొక కట్టున నరసాపురపు కాలవయము వేటొకతైపున అత్తిలికాలవయము గలవు. తామరలతో నిండిన కాలవ యొకటి మడుగునుండి వల్లెటొండకు పాటుచుండును. మిగుల వికాలమైన కాసారము కవిభావములకు ననూపాశులైన ప్రస్ఫుటితకర్షణులతో, ముత్రియముల కెన్నయైవ నీటితుండ్రుల హృదయముల నిడికొసిన వికాలనరోజవక్రములతో నలరారుచుండును. వల్లియనుట్టు తరుణరక్షణలచోలు చేలు నిలిచి, కనులవండు వాన రించును. “నుజలం, నుఫలం, నన్యశ్యామలం మలయజమారుకం” అను గీతికకు నా జన్మ స్థలము పర్యాయపదము.

చోద్యమేమో నాకు బోధపడలేదు. క్రమక్రమముగ మంట లంతరించి నవి. భయంకరశబ్దములును కడచినవి. దుండగపుజీవులను గర్భమందిడి కొనిన రక్కసిపడతివలె భయదనైశని స్తబ్ధత తోచినది! ఇక నెట్టి సేగుల నది యీనునో! కొలదినిముసములు కడచినవి. మఱే చెడుగుజాడ కాన రాలేదు. మఱెట్టి చెట్టలు పొడసూపవని మనసు కుదుటపఱచుకొని, మరల వృక్షములనడుమజేరి కూర్చుండలేక వెలికిలబడి వియత్తలము నవలోకింప సాగితిని.

తరుణాఖల తుది యొబ్బలనుండి చూడ్కులు చివారున వ్యోమ తలములోనికి లంఘించినవి. కడుంగడు చక్కనైన చుక్కగుంపులు రెమ్మ కొనలందు ప్రస్ఫుటించిన పూవులనిభ్రమసీతిని. వానిని చూచినంతనగుండె యందలి దిగులు అదృశ్యమయ్యెను. ఉల్లమందలి తలపుననుసరించి ప్రకృతి గుణమును గ్రహింతుముగదా! నిశాసమయమందలి యనంతశాంతి అపు డీశ్వరకరుణకరణి హృదయమును సోకినది! చెట్లబొంపములందు, ఆకు మూకినడుమ మలయసమీరుడు ప్రణయముగ్గుడై మసలుచు, మధుర నిర్వసమున బూవునెలంతలను నిదురనుండి లేపుచు, నగుమోముననల నావేశపూరితుడై కౌగిలించి, వానిహృదయములందుజొచ్చి, ప్రేమమరంద మున నీదులాడి, వలసినంత ప్రణయ పరిమళమును మోచుకొని “అను రాగమందలి హాయి నెఱుంగుదువా?” యని గుసగుసలాడి దానిని నా యంతరంగమున గుమ్మరించెను. “అడవిగాచిన వెన్నెల” యనుచుందుము. “మానవదృష్టి నెఱుగక పుట్టి గిట్టు పూవు” *లని థామస్ గ్రే పలికి నాడు. పూవుగాని, వెన్నెలవాకగాని నిరర్థకజీవికాదని నాతలంపు. వీనిని గుర్తించి, వీని హాయి నందు భాగ్య మేకవికై నను, ఏమునికై నను, ఏ పథికునకై నను గలుగకపోదు. గుర్తుపట్టజాలని వేయిమందికంటె గుర్తు పట్టగల వాడొక్కడున్న మేలు. సౌందర్యమనుడు, సౌరభమనుడు, సత్య మనుడు, మాధుర్యమనుడు, మఱేగురుగుణమునుడు కన్నుగలవానివలన, గుండెగలవానివలన, ప్రశంసింపజాలువానివలన సార్థకమగును. ప్రజానీక మందుండియు, గుర్తింపబడక దిక్కులేనివారివలె మడియుచున్న ప్రతిభావంతులులేరా! అడవిగాచిన వెన్నెలవలని హాయినందు ప్రకృతి లేకపోలేదు. ఎడారిపూవుతో సుఖకీడల దేలని సమీరుడు లేడని

* “Full many a flower is born to blush unseen” Vide Gray's “Elegy.”

నుడువువారెవరు? తనబిడ్డసోయగమునకు తానెంతో యలరి, ఏకవి కుమారునకో దాని నప్పనమని, తన నిసుంగు యెడందలోని విభవ మా జామాతకతన విశ్వవి శ్రాంతము కాగలదని ప్రకృతి మహిళ మఱిమఱి మురియుచుండును. కవికంధరమున మాల్యమైయొప్పిన చంద్రిక కళా సామ్రాజ్యమును సుధాసంసిక్త మొనరించు నెఱుగమా? కవిహృది నానందవీచికల నూగాడించిన కుసుమసీమంతిని సాహితీజగతి నెన్నెన్ని ముద్దుగొలుపు తలపులకు కన్న తల్లి కాలేడు? ఈతలపులే కావ్యకేదార మున నెంతో సౌందర్యమును పండించుకాపులై ఎన్నెన్నియో మానస ములను తనుపుచుంట నెఱుగమా?

నడిరేయి నెవ్వరుగాని దాపునలేని యవనన, నభోవధూటీగళ మున మల్లెదండవలె పఱలు నక్షత్రమాలికపై కన్ను వేసినపుడు మన సున నెన్నెన్ని మధురభావము లుత్పన్నములుకావు? చుక్కలండలి చోద్యము వర్ణనాతీతముకాదా? స్థలకాలము లనంతములు, ఆనంత శూన్యమున మిణుకుమిణుకుమని కాంతలు తారకలు దేవతలు చెరిగి పాఱబోసిన నూకలుకావు. ఇవి యసంఖ్యాకములైన భువనములు. ఒక్కొక్క యుడుభువిదూరమును గుఱించి కన్దానినపుడు మానస మద్భుతానందములతో నిండిపోవును. ఒక్క సెకండునకు వెలుతు రెన్నో మైళ్లదూరము సాగిపోవును. సుమారు రెండువేలెండ్లకు భూమినిజేరు వెలుంగును వెలారించుచుక్కలు కలవు! ఆనంతాకాశమున నివి యెండు స్నవో యూహింపుడు. ఇన్నిలోకముల ననంతశూన్యమున సృష్టించిన శక్తి యెట్టిదో కదా! మనసును దూరమునకు గొంపోవు దివ్యదృశ్య ములే సృష్టిలో నత్యద్భుతమైనవి. ఇవియే మనుష్యశక్తిని మహోన్నత స్థితి కెగయ బురికొల్పును. ధ్రువాదులు నక్షత్రములై, మింటికొన గాంతిలుచుంట లేదా? వియ త్తలపత్రముపై గాంతిలు నక్షత్రాక్షరము లీశ్వరుని హస్తాక్షరములు! ఒక్కొక్క యక్షరమును విలోకించినపు డండేమి మహత్త్వ మున్నదో, నీలంపురంగున ననంతదూరమునుండి మిణుకుమనుచున్న భావ మెట్టిదో యని యబ్బురపడమా? “ఎంత మహత్త్వ మున్నదో?” అనుప్రశ్నను పురికొలుపురచనమే దివ్యరచ నము! దివ్యరచనమునకు మాఱువేరు కవిత్వమం దును. విశ్వపతియైన

జగదికడు కవిసార్వభౌము డందును. ఈశ్వర రచన మాదర్శకవిత యందును. నిక్కంపుగవి కాగోరువా డీశ్వరలిఖితహస్తాక్షరములకు కను లప్పగించి తీఱవలెను. చుక్కలను కన్ను లెదుట బెట్టునుగాని ఈశ్వరుడు వానియందలి భావభవనములను గుఱించి మహాపన్యాసమిచ్చునా? తన భావములకు భాష్యము చెప్పకొనువాడు కవియే కాడు. ఊహకు చోటిచ్చి, అబ్బురపాటున కవకాశ మొసగు దృశ్యమే సృష్టిలో గణ నీయమగునట్లు పఠితమనసునకు కొంతపని కల్పించు రచనమే కావ్యసృష్టి యందు గణ్యాత గాంచును. సృష్టికర్తస్వప్నము బట్టబయలైన, ప్రేక్షకుని యూహకు పనికలుగకున్న, ధ్వనికీ తావు దొరకకున్న, శాంతిభావము స్ఫురింపకున్న, గభీరమై, ఉదాత్తమై, దూరస్థమై, మహిమాధ్యమైన ఆశయ స్పర్శానుభూతిని (Sense of the beyond) అంతరంగమెఱుగ కున్న విశ్వరచనము చప్పిడికూడువలె నుండునని నాతలంపు. ధ్వని (Suggestion) రచనమందలి ప్రధానగుణమని తెలుపుట నాయాశ యము. ఇది లేని కవిత్యము పఠితమనసునకు రెక్కలిచ్చి దానినూహా విహాయసమున దివ్యమనిపింపజాలదు. కావున కవిత్యమనిపించుకొనదు. సుదూరవియ త్తలమందలి రచనమునకెనయైనకై తయేఆదర్శకవితయగును. చుక్కలోని వ్యంగ్య మెట్టిదో గ్రహింపజాలు కన్ను అందొక ఘనభువన మున్నదని, కోటిసూర్యులతేజస్సును మించిన భావద్యుతికలదని యెఱుం గును. అరేబియన్లైట్లోని ఒకానొక కథయందలి ("Alibaba and the forty thieves") భూరంధ్రమున కొండొక సాంకేతికశబ్దము ("Open Sesame") నుచ్చరించి ప్రవేశించినంతనవరత్న రాములులోచన గోచరమైన తైఱగున వ్యంగ్యగర్భితవాక్కున మనసును చొప్పించినంతన *వివిధానంతభావరాసులు తళ్ళులీనుచు* చిత్తగోచరమగును. కాల్లయల్ తెలిపిన చూపుగలకన్ను (Seeing eye) ఈకన్నేయందును. ఇట్టికన్నుగల పఠిత ప్రతిసృష్టిచిత్రమందును, ప్రతి ప్రకృతిచిత్రమందును కవిత్యమునకు

* ఈ భావరాసులను సాశ్వాత్కకపిండ్రులు మనముసిండ్రులట్లు వివిధకక్తి (Idealism, Harmony and Optimism, Imagination, Vision, and Cagitation and Co- ordination of Truth, Beauty and Goodness of Thinking, Feeling and Willing,) నమద్భవములనిరి.

వలసిన ఒకటికొకటిగా కన్పించినవి. కానీనే మహాత్మ్య లీచిత్రములను పట్టుకొని ప్రాకులాడిరి! ఈకవుల నెఱిగినవారు, వారిజాడల గాంచినవారు వారిరచనములను పురికొల్పిన దృశ్యముల నెఱుగుదురు. నక్షత్రఖచిత నభము, బాలార్కప్రభాకలితవిగ్గలయము, కౌముదీస్నాతయామిని, “నందనచందనోత్కరము,” “కన్నెమావిగుంపు,” “లవలీనికుంజము,” “తీవము త్తయిదువచాలు,” “రత్నకందకము,” “ముత్తైపుముద్దు లీను మొద్దు,” “ప్రత్యూషపవనాంకురము,” “మల్లియలబూచిన కోన,” “గాంగసైకతము,” “వరుణాతరంగిణి,” “అంబరచుంబి శిరస్సరజ్జురి,” “మిహికాహార్యము,” “బహురత్నద్యుతి” “మేదు రోదరదరీభాగము,” “నభోవాహినీలహరి” “శీతలగంధవాహారణిఫేల న్నంజరీ” “సారభగ్రహణేందిందిరతుందిల కాంతారసంకానము” మున్నగునవేకదా యిట్టి దృశ్యములు! ఈదృశ్యములును, ఆరచనము లును మనుష్యాత్మను దుఃఖముచుండి, చాస్వ్యమునుండి, జుగుప్సనుండి, యాతననుండి గొంపోయి, మరల నందనమున ప్రాతకాపుజేసి, దానిచేతి కానందకలశమునందించును. ప్రకృతియందును, ప్రకృతికవ్వలను జగదీశు డున్నాడని తత్వశాస్త్రము వాకొనుచున్నదికదా! (God is imma- nent and transcendent) ప్రకృతికి ప్రతి చిత్రమైన రచనమందును ఆత డున్నాడనుట స్పష్టాంశము. ఈశ్వరశక్తికై తపించుచు, “విశ్వవతీ! విశ్వకవీ! విశ్వాత్మకా!” యని కవిభక్తుడు మానసాంజలి నొడ్డి నంతన, దేవకీగర్భమున నిమిడిన బ్రహ్మాండభరిత కృష్ణపరమాత్మవలె, నీశ్వర ప్రేరితమైన భావభువనములందు జేరుకొనును. ఈభువనరాసులనే సూన రాసులన ట్లాతడు తనపల్కులందు గురియించును.

నాటినిశీధిని తప్పటడుగు లిడుచునే కడచుచుండెను. ఒకమాటు దివిదిశకును, వేటొకపర్యాయము విస్తృతవైలనామ్రాజ్యమందలి వివిధదిక్కులకును చూపుల బుత్తెంచుచు, కొండకొననుండి మేఘుడోలిక లోనికి లంఘించులాగున, పరిశీలనమునుండి భావనావీధులలోని కెగ యుచు, కనులబడువంతలకు అపూర్వమైన విడ్డూరములను జేరు కొనుచు, అంతరంగమున నాశ్చర్యానందములను నింపుకొన సాగితిని.

విశాలపర్వత ప్రదేశమున నిందందు కారుచీకటిలో తల్కోత్తు నీటిగీతలు ఏయచ్చరచానకుత్తుకనుండియో పుటుక్కున తెగిపడిన ముత్తైపుజేరులట్లు, కృష్ణపక్ష మని ఈవలికి రాక నీరజారి నిభృతనభో భవనమున తానమాడుచుండ నీటి బిందువులనంటి నేల రాలిన కొలది పాటి చంద్రికలచందమున, కామధేనువు పొడుగునుండి రాలి గిరిపార్శ్వ ములనుండి ధారధారలై చాలువాలు దుగ్ధముభంగి, చదలునుండి కొండ కొనవై చివాలన నుటికి నేల దెస బటతెంచు చుక్క చెల్వలలీల, మబ్బు నుండి గొబ్బున కూలబడి తున్నతున్నలై పర్వతసానువులందు దోరలు మెఱపుదీవవలె, చివ్వుచీకటులందు భీతునంది, అద్దమరేయి మొద్దునిద్దర నున్నతండ్రియంగ ప్రత్యంగములనుండి వ్రేలు శైలసంతానముకైవడి, సాంద్రసంతమసమున సానుమంతమువై దాగిలిమూతలాడుచు, మఱుగు చోటులనుండి కిలకిలనగుచు, చరచరబర్నెత్తు కిన్నెర బాలికలపాలుపున, జ్యోత్స్నపక్షమున కుంభవృష్టిగ గురిసిన వెన్నెల దరిభాగముల నెం దైన గొంతమిగిలెనేమోయని వెతుకబోవు చకోరములచాడ్పున, ప్రణయకలహమున డీకొనిన దేవదంతులచేతులనుండి జారిపడిన పూవు దండలడంబున, స్వర్ణశౌభమునుండి వసుమతి నవలోకించు సురనుంద రాంగుల చూపుతళ్ళులవొప్పన, సచ్చరిత్రుని మహాన్నత హృదయకు ధరమునుండి నలు దెసల ప్రవించు సుహృద్యాభవధారలవడువున, “శైల శిఖరమున మీనెచ్చెలి యొక్కండు ఒంటరియై యున్నాడు; పోయి చూడు” డని గజాసు రాదులకు దెలుప బర్నిండు గిరికింకరులపగిది, కవి హృదయమును దనుపనమృతసూతికరములనుండి ధారధారలై వెలారు సుధాసంసి క్తసుమరజముకైవడి, నన్నుజూచి జాలిపడక పరిహాసించు వనవధూటి నవ్వుబెళ్ళులట్లు, వాసవునెడల నేలకో కినిసి, వజ్రపాణి రాణి గిరవాటువేసినంతన తున్నతున్నలైన వజ్రదామవ్రజము వడు వున, జీమాత స్రాసాదమున నెవ్వరో యుంచిపోయినపిదప భూధర మువై ఖండఖండములైవడిన ప్రదీపముపగిది, విశ్వసంచారముచేయ సృష్టికర్త యంతరంగమునుండి కడువడి జను భాస్వదాశయములలీల గోచరించినవి!

అపుడపు డించుక వెలుగు చీకటియందు కొలదితళ్ళులను రాల్చు చుండెను. నిశీధినీ గహనదృశ్య మెన్నెన్ని చిత్రరూపులు దాల్చునేరదు? స్వప్నప్రపంచమునుండి కదలివచ్చి కాబోలు పిట్టయొకటి చెట్టుపై నపుడు వ్రాలినది! తుదిరొబ్బకొన గల ఆకుతుద గూర్చుని నిద్రా మగ్నమై యున్న విశ్వమును విలోకింపసాగినది. ఏచప్పుడు చేయక, కదలమెదలక వెలికిల బరుండియే రెండుకన్నులను పిట్టపడుచున కప్ప గించితిని, అత్తజీ ఆకుతుదనుండి బ్రహ్మాండము నవలోకించిన నెట్టి చిత్రవిచిత్రదృశ్యములగపడునో! వీని నప్పగివి జూచుటకై ముహూర్త మాత్రము పక్షిగాగలిగిన నెంత యదృష్టవంతుడ నగుచునో! గుప్పిట నిముడగల పిట్ట పిల్లగాలితాకుతుద నల్లన నూగాడు చిన్నియాకుపై జేరి అనంతవిశ్వము నవలోకించుకెట్టిదో! అజాండమునంతను తన లేజూక్కులనుండి యాప్రశాంతసమయమున నాచిన్నిజీవి తన చిత్తము లోనికి లాగుకొనుచున్నది! కోటి కోటిబాహ్యశక్తులకైన లొంగని బ్రహ్మాండము పిట్టచూడ్కియుచ్చుల కెట్లు లొంగిపోయినదో! ఆ చిటుచూపులందలి యనంతాద్భుతశక్తి యెట్టిదో! పిట్ట జిజ్ఞాసువు! సర్వప్రపంచమును యాత్రాంగణము గావించుకొనిన ప్రాణము! తన్నొకరు ప్రశంసించవలెనని యపేక్షింపని నిష్కామజీవి! భూమ్యా కాశములందు నెందును దాని కడ్డుగట్టులు లేవుకదా! ఆహా! దానిభాగ్య మెట్టిదో! పూర్వభవమున నదెట్టితప మొనరించినదో ప్రస్తుత జన్మమున ప్రకృతియింట నాడుపడువై పుట్టినది! వాల్చికి ప్రభృతులహృదంత రాళముల గరుణాతరంగిణుల నుప్పొంగించి, సాహితీకేదారమున కవితా ధారలకు బ్రోదిజేసి, కావ్యజగతియందు ప్రాతకావై యున్న పుణ్య జీవి! భావ సంసిక్తములై, తేనెతుంపురులబోలు గణయతుల నుగ్గు జేసి కవి డింభకుల కుత్తుకలబోయు చల్లనితల్లి!

కవికిని, ముముక్షువునకును పక్షిజీవితము మేలుబంతి కాజాలు నదని నాయభిప్రాయము. ఒడలునిండ చిత్తమువచ్చినతెఱగున కండలను నింపి, మహాదారువువలె దోచువాడే వికాలవిశ్వమును నిజబాహువు లందు పెనవేసికొనజాలునని తలపరాదు. శరీర మెట్టిదైననేమి? ఏతీటు రూపైననేమి? అంతరంగమున నణుమాత్రమైన జిజ్ఞాస తేజరిల్లునేని,

మహేశ్వరి గొలుచు ప్రమథగణమువలె, జిజ్ఞాసువుచుట్టు బహుళభవనములు చేరుకొనును! తామరాకుమీడి నీటితుంపురు ఎంతపరిమాణము కలది? శివరకణముట్లు జిజ్ఞాసువయై సహస్రమయూఖు నాత్మ హృది నిడి కొని యది కులుకుట దేదా? మంచిముత్తైము బోలు బిందువునందు సూర్య మండలమును జొనిపి, బహుళరత్నమరీచుల నీనించునది జిజ్ఞాసయే! స్థల కాల ప్రతిబంధకములు జిజ్ఞాసయున్నయెడ గోచరింపవు, పూవు కడుపున ననంతసౌరభమును, మందపూరమును, భావమహోదధిని నింపి కళా చతులకు, సౌందర్యపిపాసువులకు, భావోపాసకులకు, ఆనందవ్రతులకు వానిని ధారవోయుచున్నది సూనహృదయమందలి జిజ్ఞాసయే! జిజ్ఞాస తపసునకు కన్నతల్లి! తపసున కసాధ్యమైనదేది? జిజ్ఞాసగల యెద తపో భూమియందును. దేవగణములుకూడ తపోభూమిని దర్శించి పోవు చుండునుగదా! పక్షిహృదయము కంటికి చిన్నదిగనే చూపట్టుచు. అది కడ నెఱుగని తపోభూమి! ఇందుండియే శాంతివీచికలు, ఆనందమరీచులు అవిరతముగ వెలువడును. వనస్థలియందు మత్తగజము నిద్రించుచుండ చిన్నిపిట్ట మేల్కొంచి నిస్తబ్ధవిశ్వసామ్రాజ్యముపై కన్నువేసి, ఆదర్శతపసియై, భావప్రపూర్ణయై, ఆనందమయియై, శాంతివీచికలందు దొప్పదోగుచున్నది! తమోగుణము నారాధించి, జిజ్ఞాసను తఱిమి కొట్టిన మహాశయ్యు లెందఱో ఉదరములు పూరించి, గుండెలపై చేతు లిడికొని, తమ గుఱ్ఱుచే రోదోంతరాళమును ప్రతిధ్వనింప జేయుచుండ, సగుణోపాసనమందును, కళారాధనమందును నారితేఱిన జిజ్ఞాసువు నిద్ధురను దూరముగ తఱిమిగొట్టి, విశ్వపతికిరాయబారము లంపి, చుక్కచెల్వలతో గుసగుసలాడుచు, సుమసుందరీమణులకు ప్రేమసందేశము లంపుచు, మధురభావాస్వాదనమున జొక్కుచు, నిజమానసమును కరువలిమూపున నిలిపి విశ్వవిహారము సలుపుచు, “ఇది నా సొమ్మ”ని అనంత బ్రహ్మాండమును నిజహృదయమున జేర్చుకొనును!

పక్షిపై మనసు నిలిపి అట్లే పరుండి యుంటిని. కులాయమునుండి యో, లోయలోని చేలనుండియో మఱొక వికిర మెగసివచ్చి తొంటి పిట్టదాపల జేరినది. ఈ శకుంతము లాలుమగలై యుండనోపు! విశ్వము నంతను తమ సామ్రాజ్యము గావించుకొనిరాణియు, రాజునువలె దాని

నేలుచున్నవి! సచ్చిదానందములకు పిట్టజంటయెడల నన్న త్రివేణీక్షేత్ర మగుటం వక్కజ మే మున్నది? నైనికజీవనమును పట్టి పల్లార్పుకళోరా రిష్టములను శకుంతలదంపతులు పాటింపనే పాటింపవు. ఆహా! అవి యాదర్శదంపతులు కదా!.....తమవై కన్ను వేయనివారిని చూచు టకు సిగ్గుపడి, కాలుకొలది కడగండ్లు పాటిపావును గదా! కావుననే కాబోలు ఏనుసంయమి పక్షులట్లు చింతవక్కి, ఈశ్వరునిపై మనసుంచి మసలుడని తనయంతేవాసుల కువోధించినాడు! ఆ రెండుపిట్టలు పార్వతీపరమేశులబోలు దంపతులగుట గాంచి, మలిజన్మమున నాపుణ్య దంపతుల కడుపున బుట్టి, చిరసౌందర్యమును గ్రోలి, చిదానందమున మునిగితేలి, చిరమాధుర్యమును వసుమతి కీయజాలిన ధన్యుడగాజాలుడు ననుకొంటిని.

నిస్తబ్ధకృశ్యమునుండి తామందిన పరితోషము నవి వెలారింప దొడగినవి! వానికుత్తుకులనుండి మధుకణములు రాలసాగెను! ఎడబాలు గనని ద్విపదపంక్తులట్లు, అఱమరనెఱుగక జీవితోద్యాగమున దోచు జోడుమల్లెలీల, శకుంతలదంపతుల మధురకూజితములు కలసి మెలసి హిల్లోలతరంగములం దూగాడుచుండెను! సరిల్లలామ అందు పుట్టినదని జన్మోత్సవము నెఱువనెంచు భక్తద్వితయమని యాజంటను గాంచిన ఏ యొక్కరుండైన గ్రహింపకపోడు. కీన్నరకంతమునుండి జారి తెగిపడిన రాగమాలికవలె శైలపార్శ్వములందు నిందునందు జాలువాఱు వారి ధారలు పక్షిగీతికలకు తమ మధురాలాపమును తోడుచేయుచున్నవి!

అల్లనల్లనమేనివై చల్ల గాలి సోకుచుండ, మనసువై మధురగాన సుధాబిందువులు కురియుచుండ, అంతరంగమనంతశాంతిని దనివార గ్రోలుచుండ నెనలేని హాయి హృదయమువ తొల్కాడుచుండ, వృక్షతల మున నల్లె యాత్మవిస్మృతుడనై పన్నుండియుండ జూచుచు జూచుచున్న నాకన్ను లిట్టె మూతలుపడినవి. పొంచి పొంచి, యదనుజూచుచున్న నిద్రాదేవి చప్పున నిజాంకమున నన్ను జేచ్చుకొని బోకొట్టినది. వనమూలి వంశీరవమునకు వీనులొగ్గి, రాసక్రీడల దేలితేలి, ప్రణయసంశ్లేషమున పరవశయై, సుఖవీచికలం దుఱ్ఱూతలూగు నగుమోము గోపికమానసమున దోలుకాడు మధురభావములవలె, పుణ్యతీర్థమునజేరిన బహుళయాత్రి

కులకైవడి, పుష్పహృది నాశ్రయించిన తేంట్లగుంపులవలె, బాలకృష్ణుని తొట్టెచుట్టును జేరుకొనిన కోటికోటి సురనారీమణులకరణి, తీవయిల్లాలి రొమ్మునంటు మొగ్గనిసుంగులలీల నెన్నెన్నో సుఖస్వప్నములు నామనసు నాశ్రయించినవి ! అట్టి నిద్దురను, అట్టి మధుమయ స్వప్నములను అంతకు మున్నెన్నడు నెఱుగను. కాని దుర్విధి ఆసుఖమును దునుమాడుటకై పొంతపొంచియుండును. మునిమానసము చందమున చలన మెఱుగని శుభ్రకాసారమున దొరలిన పెద్దకొండవలె, తేటగీతిపై బడిన బండ మాటమాడ్కి, గీతముగ్గ హరిణముపై నుఱికిన భయవహర్యక్షమట్లు, తియ్యని వీణాకావమును మార్కొనిన రుంజవాయిద్యముచడువున, పూల కుప్పపై తటాలున పడిన పిడుగుదెబ్బభంగి, చంటిబిడ్డపై బడిన రక్కసి చఱపుచాడ్పున నింతలో నేదో భీషణనిర్ఘోషము దివ్యఙ్గోలికయందుఱ్ఱు తలూగు నామానసముపై పడెను! త్రుటిలో కుసుమకేసరముల కెనయైన స్వప్న సూత్రములు తున్నతున్నలైనవి! స్వర్ణద్వారమునుండి నిష్ఠురులై నన్నెవ్వరో యవ్వలికి ద్రోసినట్లయినది! చూచి కాబోలు మరల నెవ్వరో పక పక నవ్విరి! చచ్చిన దిగులున కెవ్వరో సంజీవినిచ్చిరి! చివాలున నా కార్ల నేదో కఱచినట్లయినది! తుదకేదో వన్యమృగము నన్ను బట్టి దిగువనుండి దిగమ్రొంగ వొడగినదని యడలితిని! ఉలికిపడితిను, ఉఱుకులెత్తితిను, కెవ్వమంటినో, పెనగులాడితిను, మఱేమి చేసితిను యెఱుగను!

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

తొమ్మిదవ ప్రకరణము

అల్లనల్లన రెప్పతలుపులు మూసి, బాహ్యజన్మనినుండి పోయిపోయి అనంతాంతరంగమున నిందందు మసలి, ప్రభాకలిత స్వప్నఖచిత విచక్షణ భ్రమను విలోకించి, రెక్కలు కట్టుకొని సుదూర క్రమ్య భావోచ్ఛ్వాసమున నెగసియెగసి, లలిత లవంగ లలికలందు, ప్రమతవ్యాధూత కుంజ కుటీరములందు వ్రాలి, అవిరళపరిమళమున గ్రుంకులిడి, తేనెచినుకుల తనివార గ్రోలి, ఆకుమూకలందు మసలి, మలయపవనాంకురములందు నృత్యమొనరించి, కొండొకవడి తడసి, చిన్ని తుంపురుల గుసగుసలకు పీనుదోసిల్లొగ్గి, పసిపాపలుపోలు పూల నొడిజేర్చికొని, భావోద్వేగమున వాని సగుమోముల జుంబించి, కెంపుతలంపుల పైతకై నేతలబ్లచు, నేమోయోజించుచు, పాడుచు, నాడుచు, కులుకుచు, మధుమాసమున మురియు కోయిలవలె మనుష్యాత్మ మాటలకందని హాయిలో శాస్త్ర విస్తృతినందియుండ, నాకస్తికముగ పెచుగొండను మాపున నిడికొనిన పెనుభూత మొకటి మీద లంఘించి, గుండియలను గట్టిగ పిడికిటబట్టి నపుడు, స్తృతిద్వారమును చేరుకొనకమున్నే తలక్రిందులై మనసు మిగుల దొట్టుపడదా? అత్తటి ఎట్టియోచనమునకైన నది కడంగ గలదా? కొండవిటిగి వైబడినట్లు భయంకరశబ్దమైనంతనే, చరణము నేవో క్రూరదంష్ట్రులు పట్టినట్లు తోచినతోడనే, ఆత్మరక్షణమునకై ఏమియత్నము కావెను? కొంతనేపటి కించుకస్పృతి నందితిని. అపాయమునుండి గుభాలున లంఘింపవలెననుకొంటిని, కాని, ఎంతయత్నించి నను కదలమెదల జాలనైతిని; కన్నులు తెలువనేరనైతిని. ఎవరో నన్ను గట్టిగ నేలమీద నదిమిపట్టినట్టు లయ్యెను! నాధమనిస్నాయువులందు విద్యుత్ప్రవాహము కడువడిగ చలించుచున్నట్లాయెను! అంతరంగమున నేదో పెనగులాట జరగుచుండెను! మఱల శబ్దమేమియు వినబడలేదు.

క్రమక్రమముగ మనసు తెప్పిరిలసాగినది. రెప్పలమీది ఘనభారము కొంత తొలగినది. వాని నించుక విప్పితిని. కన్నులనుండి నీప్పులు రాల్చుచు, పులియో, సింగమో వ్రత్యక్షమగునని యడలితిని; కాని నాకేమియు నగపడలేదు. గుండె కుడుటపడినది. కొంతదైర్యము చిక్కినది. కన్నోయి పూర్తిగ తెఱచి, తేఱిచూచితిని. అపుడును నాకందేమియు జూపట్టలేదు. కాళరాత్రి మఱింత భయదమై తోచినది! అడవిమృగ మందు లేకుండుట నాయదృష్టమేయని యానందించితిని. కాలికడ చిన్న ముండ్లకంప తోచినది! అంతకుమున్నది అందు కానరాలేదు; పైనున్న గూటినుండి పదపడి రాలియుండును. నిద్దురలో నాకాలు వాడిముండ్లపై పడియుండును. అందుగాకున్న నా సమీపమున నేగుహలోనో అడవి మృగము గర్జించియుండును. లేదా, కొంతదూరమున పిడుగు పడి యుండును. గాలి మిగులతీవ్రముగ వీచుచుండెను! ఝంఝానిల ముత్పన్న మగుననుకొంటిని. నాటి దురంతానుభవమునకు చెట్లను వెళ వెళమనిపించు వెనుగాలియును, రాళ్లను గుండజేయు వానదెబ్బయును కొఱతలుకావనుకొంటిని. తీవ్రానుభవముల నందవలెననియే మక్కువ పడుచుండును. తొలుత నవి మనసుకు మిగుల నెగులు కలిగించుట నిక్కమే! భావికాలమునుండి వానిని పరికించినపుడు అవి యెసగు నానంద మింతింత కాదు. “ఘుమఘుమారావసంకుల ఘోర జీమూతపటలము” చిఱుతప్రాయమున కృష్ణకుచేలులకు కష్టమే కలిగించినది. కాని పదంపడి ఆయనుభూతినుండి వా రెంతయానందమును తోడుకొనిరికారు? అత్తఱి గాలివాన నన్ను మార్కొనినచో, నైశనిస్తబ్ధతయం దింకను నేను నేర్వవలసినయంశములు దూరస్థములగుట సత్యమే! కాని గాలి వానదెబ్బ నాకేదేని అపూర్వానుభూతిని ప్రసాదించెడిదేమో! కావున నించుక చింతితిని.

సమీపమున పరికించితినిగదా, అందు మరచెంబులేదు. నాల్గు మేడిచెట్లనడుమ సీరుబుకుచున్న తావులోని కది దొరలెనేమో అని యూహించి అందు జూచితిని. నా కది కానంబడలేదు. అందుండి అ దెట్లు మాయమయ్యెనో! ఎవ్వరైన దాని నపహరించియుందురా? ఈపాటివస్తువును దొంగిలించుటకై ఆముహూర్తమున నెవ్వ రచ్చటికి

వచ్చియుందురు? ఏదో యదృశ్యశక్తి తొలుతనుండి నన్ను పరికించుచు నాకు తొట్టుపాటు కలుగజేయుచున్నదని యూహించితిని. పక పకమను నవ్వేమి? చెంబు అదృశ్యమగుచేమి? పెద్దనోరుగల భీకర రాత్రి దానిని కఱకఱ నమలివైచెనా? చెంబును నమలిమ్రుంగిన దాని నోటికి మానవుడు రుచిపడా? ఆం దాతడం పట్టడా? కునుకుపట్టుటకుమున్ను అంత యాందోలన మెఱుగిను. దగ్గఱగాని దూరమందుగాని ఏమేమి చలించుచుండెనో నాకు స్పష్టముగా గోచరించెడిది. నిముసము నిద్రబడితేనో లేదో అంతయు దీప్తప్రహేళికమై తోచినది! దానికతననే, కొండొకవడి గుండెలం దడలుపాటును, సంశయమును జేరకొని వానిని దడదడ లాడించినవి! చలి యొక్కువైనది. నిముసమునేపు తల్లిపుట్టిన నెలవున గూర్చుని, దోసిట నీళ్లుగొని ముఖము కడుగుకొని, శేషించినకునికీపాటును కనులనుండి తొలగించితిని. ఎప్పుటట్టులు చెట్టుమొదటగూర్చుని రెప్పవాల్యక నలుదిక్కుల బరిశీలింప సాగితిని. గాలివడి పూర్తిగ తగ్గిపోయినది. కొంతనేపటికి మరల నెల్లకడలందు నిట్టభ్రత విరాజిల్లినది! చలనమెఱుగక చచ్చినగొడ్డువలె పడియున్నట్లు రాత్రి తోచినది! మరల గజ్జనలు వినడవని, పులి మ్రోలకు రాదని ఎట్లూహింతును? చీకటి పగ సాధించునట్లు తోచినది! యామినీ సీమంతినిపై కీనిసి ఆమెమోముపై నేరక్కసియో దట్టముగా మసి పులిమియుండును. చెట్లశౌంపమునందు గూర్చుని నిముసనిముసము వన్య పశువును గుఱించిన బీతును గుండెయందు నింపుకొనుటకంటె మెల్లగ నుదుంబరవృక్ష మెక్కి దట్టమైన ఆకులం దదృశ్యుడనైయుండి శేషించినరాత్రి గడపిన బాగనియు, చెట్టుపై నేదేని పాముండినచో అది ఇప్పటికే బుసగొట్టుచు బయల్వెడలి యుండెడిదనియు, నిక్కముగ కాలసర్పి తరుశాఖలం దుండెనేని క్రిందనున్నను, చెట్టుపైనున్నను నాకపాయము తప్పదనియు, గావున కుజబాహువును నాశ్రయించుటే యుచితమనియు నూహించితిని. ఇక చెంబుజోక్యము లేనే లేదు. లేచి తువాలును నడుమునకు గట్టిగ బిగించి దగ్గఱనున్న చెట్టును తేటిచూచి మెల్లగ పై కెగబ్రాకితిని. మరల నెవ్వరో పక్కున నవ్విరి! నే జెట్టెక్కుట చూచికాజోలు! కొంతయెత్తున కొమ్మలు కొన్ని అల్లు

కొనియుండుటచే ఆకు లందు దట్టముగనున్నవి. మెల్లగబోయి వాని యందు జేరుకొంటిని. ఆవృక్షతల్యమును ముందే చూడనైతినని వగచి తిని. కొనరోబ్బుమీద నింకను పిట్టజంటయుండెనేమో యనియూహించి, కొమ్మతుదకు చూపును పుక్తైంచితిని. ఆం దామిథునము తోచలేదు. గడియక్రిందటి భయంకరశబ్దమువలన పక్షు లెందో ఎగసియుండను. అనంతవిశ్వమున స్వేచ్ఛమెయి పయనము సాగింపజాలు జీవి, కొండొక యెడ పిడుగులు డుల్లిపడిననేమి, నిముసములో నందనమున కెగసి, భావాంబరమునందువలె, పూలగుంపులో నక్కి యుండగలదు. నే గూరు చున్నచోటికనతిదూరమున చెట్టువై నేదో తెల్లగాతోచినది! మాన వుడో! దానవుడో! ఆసమయమున తోడిమానవుడు తోచి నను గుండె నడలు పట్టుకొనును గదా! ఆ తెల్లరూపు కదలుచున్న ట్లుండెను! గాలితాకుడున గొమ్మయే ఇంచుక యూగుచుండెను. అదేదో తెల్లని వస్త్రవై యుండుననియు, దానివలన నేయపాయము కలుగదనియు మనసున గుదుటపఱచుకొంటిని. ఇపు డెత్తుచోటున జేరితినిగావున, చూడులను మఱితదూరము పుక్తైంపజాలితిని. దివినుండి అంధకార సముద్రమున నందండురాలిన నిత్యమల్లెలవలె, చిన్నిచిన్నిదీపికలు దూరస్థమల్లెనుండి తోచినవి! చిరనిస్తబ్ధతయందు కాపురముండు కొండ పల్లెవాసు లెంత యదృష్టవంతులో! పోయి, ఆయూరున వసించిన నెంత హాయినందుదునో యని యూహించితిని. చెట్టుకొన నించుకవెలు తురు మిణ్ముమిణ్మున దోచినది. మెఱపునినుంగు ఓర్తుక మొయిలుకొన నుండి జారి ఆకుగుంపులో పడి దానియం దిటుకుకొనెనేమో! కటికిచీకటి నించుక చీల్చి పచ్చని ఆకువై తోచిన తళ్ళు నాకన్నుదోయికి విందుజేసి నది. వైకుంఠవాసి దీపకళికయై ఆపుడపు డందు వసించుచుండు వేమో! వెలుగున నచ్చో చక్కనికులాయమొకటి కలదని తెలిసి కొంటిని. శకుంతములు మిణుంగులుబురుగుల దమవృక్షశాల జేర్చుకొనె నని గ్రహించితిని, మరల పకపకమనునవ్వు వినబడినది! నా కనతిదూర మున దిగువనుండియే అది వినపచ్చుచుంటు ఈ పర్యాయము నాకు స్పష్టముగ బోధపడినది. ఆ వింతనవ్వేమో తెలిసికొవలెనని దృష్టి నా దిక్కుగ బంధించియుంచితిని. మనుష్యరూపేమియు గానుపించలేదు.

కాని మఱొక భయంకరదృశ్యము నాకన్నులబడినది! ఆ దేమనిచెప్పుదును! చదువరలారా! కడుంగడు కాంతివంతమైన నెత్తురు పొంగి పొరలుచున్నట్లుగవడినది! ఆఘోరదృశ్యమట్లందు వల తోచుచుండెనో ఊహించుటకు నాకు సాధ్యముకాలేదు. ఎందుండియో రక్తసిగుండెయొందు తెగి అందు పడియుండెనేమో! కేనిబలులను నరాంతకులు సుదూరద్వీపములందలి యడవులనుండి వచ్చి అందువిడిసి మహాత్సాహముతో రుధిరపానీయమును దయాహోసరించుచుండిరేమో! మేక్స్వియరాదులు* తెలిపిన మంత్రకక్త్రాలు కొందఱు మనుజుల నాల్కల నెన్నో తెంపుకొనివచ్చి, పెద్దగూనయందు వానినుడుకబెట్టి, గంజి నచ్చోవాళ్లు చుండిరేమో! పులిగుంపొకటి అందుజేరి, లెక్కలేనిలేళ్లకుత్తుకలనుత్తుంపి, త్తుంపి రక్తప్రవాహమును వెడలించుచుండెనేమో! రక్తములు కొలుపు దీర్చి నిండుకుండలతో నెత్తురుతెచ్చి లోతులోయను నింపుచుండిరేమో! ఆహా! అంధకారమున, సరణ్యులలి నెట్టెట్టి ఘోరములు జరగుచుండెనో! చెట్టుకొమ్మలందు చేరుకొనుటచే వికత్తునకు దూరమందే యుంటిని ధైర్యమూనియుంటిని. అదేమో తెలిసికొనవలెనను వాంఛ అంతకంత కధికమైనది. రెప్పలువాలకు అట్లే చూచుచుంటిని. రక్తపూరమున పిల్లకెరటాలు తోచినవి! సరిగ వాని ప్రక్కనుండియే మరల పకపకమనునవ్వు వినబడినది! నవ్వునకును, నెత్తురునకును సంబంధమెట్లు కలిగెను? అది కులుకవలసిన సమయమా? అది నవ్వుదెప్పించు దృశ్యమా? లేక నది పైశాచికహాసనమా? అట్టి పవిత్ర ప్రదేశమున భూతములు చేరజాలవను దృఢవిశ్వాసమును నాహృదయమునుండి తఱిమికొట్టజాలనైతిని. నవ్వుతో మఱొకశబ్దమైచైన వినబడినయెడల, ఆ భయదదృశ్యమును గుఱించిన ఉదంతమును కొంతయూహించుటకు వీలుండెడిది. నిద్దరలో నన్ను అడలగొట్టిన ఘోరధ్వని అందుండియే వెడలెనా? అట్టి దృశ్యమునకును, ధ్వనికిని కారణకార్యసంబంధ ముండుట సహజమే! కాని అందు మానవుడుగాని, దానవుడు గాని, ఘాతుకజంతువుగాని, మఱే భయంకరజీవిగాని కానంబడకుండుటకు కారణమేమి? నవ్వే వినబడనేల? మీదుమిక్కిలి ఇప్పుడది యధికమైనది! కాని, యింతలో చెట్టుకొననుండి మరల మధురకూడితము వినబడినది.

* vide; Shakespear's "Macbeth" and D. L. Roy's "Chandragupta".

ఆహా! ప్రతికూలశక్తులు సయితము ఒక్కదృశ్యమున నొక్క సమయమున నెట్లు విడసియున్నవో! భయదసంఘటనము లదూరమున విజృంభించుచున్నను వానిని లెక్కింపక, వానివై నొక్కచూడ్కినైనను సారంపక, శకుంతములు తియ్యని కూహు కూహులను రజనీరమణీసెవు లందు రాల్చుచున్నవి! ఆవమానిత పిశాచములవలె నరిష్టము లానంద వ్రతుల నెమియు జేయజాలక దూరముగ తొలగును కాజోలును! ఆహా! విహాగము లెట్టి తాత్వికలో! ఎట్టి సంయములో! ఆదర్శకవులు కావున నవి యద్భుత లాత్వికశక్తీనందినవి! నైశహారము ముగించి, పక్షిదంప తులు తమ మనీషిపట్టునకు మరలియుండును. ఒకదానిశిరము నింకొకటి మూర్కొనునట్లు సమ్మఘనమై నిలిచిన నాలుగు ఉదంబరవృక్షములవై పలుచనిపిండివలె ఊణానక్షత్రాలోకము పొడగట్టినది! మరల బ్రహ్మాం డమును పరికించుచు, కొమ్మతుద సూగుచు, పిల్లగాలిలో మధురగీతికా కళల రాల్చుచు, విశ్వమున కవ్వల విడిసిన తమనెచ్చెలులకో, పాల వెల్లివై తేలియాడు దేవదేవునకో చుక్కవెలుంగునుండి శకుంతములు ప్రేమసందేశ మంపుచున్నవి! ఈపర్యాయము వాని సమీపమున జేరితిని గావున కన్నులార వానిని పరికించి, చెవులార వానిగీతిక వినవలెనని ముచ్చటపడితిని. దృష్టిని పట్టజంటపై నిలిపి, ఆపుడపుడు మాత్రము అదూరమందలి వింతదృశ్యము దెస నొకటిరెండు చూడ్కులను పుత్తెంచుచుంటిని. నేనేకాక పదపడి పక్షులును నెత్తుటివెల్లువను పరిశీ లించుట గంటిని. కాని అవి ఏయడలు నెఱుగవు. ప్రశాంత స్వభావుల చిత్తములను విపత్తు లిండ్లుచేసికొనజాలవుకదా! పక్షిహృదయము శాంత సముద్రమని యెఱిగియే కావలయును విహంగము నొండు శ్రీవిష్ణు పన వరతము చెంతజేర్చుకొని, దానిమూపెక్కి తన విశ్వసామ్రాజ్యము నపు డపుడు పరీక్షించుచుండును. కూహుకూహూ లెందెందుపోవునో యెఱుగ గాంఠించితిని. చెట్టుతుదనుండి రెక్కలుకట్టుకొని యెగసి విస్తృతపర్వతసామ్రాజ్యమున నెందుచెవియొగ్గినను అది శ్రుతిగోచర మగుట నిక్కమనుకొంటిని.

తనకూహూరవమును తఱుముకొనుచు జవోపేతముగ నెగయు వికిర మైనను దానిగమ్యసాధనము నెఱుగజాలదుకదా! వ్యక్తికంఠెవ్యక్తి

హృదయసముద్భవ ప్రతిభ ఘనతర ప్రాభవమున నెట్లువిజృంభించునో! అయ్యెకంటె బిడ్డడే ఆధికుడగుట అక్కజమెట్లుగును? తోలిసృష్టికంటెమలి సృష్టివిశేషశక్తిసమన్విత మైయుంటవర్థమాననియమ(revolution); మందలి స్వతస్సిద్ధగుణమేకదా! చిన్నదైన పిట్టగుండీయనుండి వెడలు సన్నని పల్కు లంతదూర మెట్లుపోజాలునో! మాటలో మహత్త్వముండెనేని, అది సన్ననిదైననేమి? చిన్నదైననేమి? విశ్వవలయమందంతటను విహరించి భావవరంవరను గురియించును! మధురగీతిక నాలాపించుచినును ఏపాటిది? ప్రణయసుదేశము నదెందుండి గొనివచ్చుచున్నది? నింగిలో నెందో మసలు మొగులుగుండీయనుండికదా! అందుండి పయనమై సచ్చురిత్రుని తలపువలె కడుంగడు చల్లనై, ఆత్మహృదినుప్పొంగు పరితోషమును పట్ట జాలక మధురాలాపనమున నాత్మప్రకాశము గావించుకొనుచు, ఆకు లందును, మొగ్గలందును, తీవలందును, పూవులందును మజిలీలు సలు పుచు వసుమతి జేరి, కొండొక ప్రశాంతభావంపుప్రన్నత నంది మహా గ్రంథమును రచించు కవీంద్రునివలె, విశాలస్రవంతీసామ్రాజ్యమును సృష్టించును. ఎంతో భావపూరము లభించునని కదా మేధాసముద్రుని ప్రశాంతహితవాక్కును వినుటకై కోటికోటిజిజ్ఞాసువు లాతనిచుట్టు మహాత్మంతననవరతము చేచుచుండురు! ఘోరపిశాచాక్రిందనమునుండి దూరముగ పాటి, ఇంద్రసభాంగణమున దేవనర్తకీ మృదుమధురమంజుల రాగమాలికపై నిజాత్మలదేలింప ననిమిషులాతురపడు టెఱుగమా? ఆత్మ కనంతమైనహాయి నొసగునది శబ్దాడంబరము కాదని, మహానినదము కాదని, ఘోరాటోపము కాదని, ఆర్భాటముకాదని, ఘోరవిజృంభణముకాదని, మధుమయ భావబంధుర సౌందర్యసందీప్త శాంతివిలసిత లలితపదమని ప్రకృతియును, దానిప్రబోధమందిన జీవులును మనకు బోధపఱచుచుండుట లేదా? ఆహా! ఎల్లకడల జేరుశకుంతసంగీత మెంత మహత్తర మైనదో! భావించినకొలది నాహృదయమున నానందమహోదధు లుప్పొంగదొడగినవి! ఆకసమునకు వసుమతిని లగించు బంగారు తీవలవలె తోచు ప్రభాతమరీచులను, రేలందు స్వర్ణమర్త్యములను గలుపు వెండిదారములలీల గానంబడు జాబిలిమెలుగురేకలను విలోకించి దివ్యసంయోగమున నవి కావించు కర్తవ్యమును ప్రస్తుతింతుము గాదా!

వ్యక్తికరణము వేటుతీలుల జూపట్టిన నేమి, కీరణములును, గేయహృదయమునుండి ఆత్మ వ్యక్తికరణ మొనరించుకొను రాగమాలికయును ఒకే యుద్దేశము నొకేహృదయమును గలవియే ! స్వరమాలకును, మరీచికా గుచ్ఛమునకును పొరపొచ్చెము లున్నవని తెలుపువారెవరు? మయూఖమునధిష్టించి ఆనంతాకాశమున పయనముచేసి, అనంతజ్ఞాన భాండారమైన భాస్కరహృదయము జేరుపెట్టి, మధురగీతికాసూత్రము నారోపించి రవ్యచివ్యోవ్యాజనము జేరి, అందలి యానందవ్రాదమున గ్రుంకులిడుటయు నట్లే ! ఈ యద్భుతశక్తులను జగదీశుడు మనుష్యమానసమున కొసగినాడు. వెలుగునకై 'గాయత్రీ' జపించినపుడు, రసస్వపంతులందు గ్రుంకులిడ దపించినపుడు పరిణతినంది చిత్తమీశక్తులను సాష్టకము గావించుకొనును !

శాఖాతల్పమున శరీరమును వీడి, పికగీతికతో చిత్తమును పుత్తెంచి, విశ్వసంచారము చేయసాగితిని.

ఆత్మ పరీక్షయం దారితేటుటకు, మనననిదిధ్యాసనములందును, గభీరధ్యానమందును, శిథిలముకాని సమాధియందును ఉపాసకుడు సిద్ధహస్తుడగుటకు భావనావీధులం దెగయుటకు, అవిచలితపరిశీలనము నలవలుచుకొనుటకు, ఏకాగ్రదృష్టి నభ్యసించుటకు, మౌనమందలి, యోచనమందలి, శాంతమందలి, ఆనందమందలి ఉదాత్తభావములను గ్రహించుటకు, భూమినుండియే యన్యగోళములను పరిశీలించి అన్యగోళవాసులతో ప్రసంగించుటకు, మనుష్యజీవిత ముదరపోషణమును వృథాకాలక్షేపమును మాత్రమేకాక ఒకేరీతిగమనికతో నొకే తెఱగుక్రియతో నొకేచొప్పుచప్పుడుతో చలించు జంత్రముకాక ప్రాణ ప్రదీప్తమై, ఆత్మనందీప్తమై బహువిధానుభవముల పటుత్వమహత్త్వముల నంది ఈశ్వరప్రజ్ఞకు ప్రతిచిత్తము కాజాలునని మనుజుడు గుర్తించుటకు యామినీశైలవననిస్తబ్ధతల సమావేశమును, దీనిబోలు భావ విశిష్ట సంఘటనసమయసమావేశమును జగదీశుడు నిర్దిష్ట మొనరించుచుండును.

కొంతసమయము కడచినది. చెట్టుమొదలునుండి వికృతమైన కూతయొకటి వినవచ్చినది. మండుక మొకటి దురంతయాతనకతన

పొగులుచున్నట్లూకూతవలన గ్రహించితిని. పాప మది ఏదేనిపామునోట బడినదేమో! అచోప్పిటునుండి చెట్టువైచేరుట మంచినయినైన దనుకొంటిని. ఆహా! ఈశ్వరేచ్ఛ ఎంతయద్భుతమైనదో! కోటిరక్కసులవలె జుట్టును ఘోరాఠిష్టములు పొంచియున్నను, జగదీశునాననందక నెడ్డియు మీదలంఘింపదు కదా? కొండొకసమయమున, నొకానొకస్థలమున విపత్తు విజృంభించునని ముందేయెఱిగి, ఏదేనిమానసిక ప్రేరణమున నాతడు మానవుని దూరముగ దొలగించును!

చెంతనుండి చెవిజొచ్చి, హృదయకుంజమందలి ఆత్మనుసోకిన కోకిలకూడత మెట్టిదో, అంతరంగమున నది ధారవోయిహాయి ఎట్టిదో ఎఱుంగజాలితిని. పిల్లలెమ్మెర మూపెక్కి దూరమునుండి అల్లనల్లన నరుదెంచు మనోమోహన మంజులనాద మేదేని చేరునేమో యని ఆశపడి వీనులొగ్గితిని. భావశక్తిమీది విశ్వాసము సడలకున్న, నెట్టి మనోరథమైన క్రియారూపమున సాక్షాత్కరించునుగదా! వాంఛ పూర్ణముకాని యెడల, నందుండ వలయుశక్తికి కొఱత గలిగెనని దూఢిచేయవచ్చును. పుష్పించుట కిచ్చకు సమయము, పట్టినబట్టవచ్చును. ఇచ్చాశక్తికి సహన శక్తి నెచ్చెలియై నపుడు, ఉత్తుంగ శిఖరములుపోలు ఉద్దేశములు కూడ తలలొగ్గి మనపాలబడును! ఈయంశ మిట్లుండ నక్తి యిప్పిలము ఫలించుట కనుకూలమైనది కదా ఆవేశ! దిక్కుల జుంబించు వటవృక్ష శాఖల నుండి, బుడుతల బుడిబుడినుడువుల వడువున వెడలు లేత యాకులవలె నిస్తబ్ధనిశీఢినీ యంగ ప్రత్యంగములనుండి కలస్వనములు దయించుటందు అక్కజ మేమున్నది? హృదయమందలికాంక్ష సుదూర వనస్పతియందు వసించు గొండొక శకుంతమానసమును తట్టి దానిని మేల్కొలిపినదేమో! కోకిలకాకలీకలరవము తోడన జెవిసోకినది! అందలి మధురభావకణములు మనసును నిండించునని ఆశపడితిని. కాని, ఇంచుక చవిజూపి, ధ్వనివలన ననంతభావమును సూచించు కావ్యకర్త కరణి నది యూరకొనెను. హిల్లోలతరంగములం దాప్రమదగీతి మునుంగుచు దేలుచుండనోపు! అవ్యక్తమధుర కలకలస్వనమై యది కర్ణ గోచరమగుటకు కారణము కరువలికెరటాల తాకుడుకాక మఱేది? అంతరంగమున నది వీడిచనిన భావమునుండి వలసినంత ఆసందామృత

మును పిండుకొని జొట్టుచుండ, దేవదేవు నూగాడించు పాలవెల్లి కెరట మట్లు పరమాత్మ నాత్మహృదయమం దిడికొనిన మురళీరవమొండు కర్ణ పుటముల బ్రవేశించినది! నలుదిశల బరిశీలించితిని. కారుచీకటితెర ఇంచుక తోలగినట్లు తోచినది. కాని, నా కెవ్వరును కానుపించలేదు.

నాటికి తనపని ముగియవచ్చినదని కాబోలు విభావరీభామిని అల్లన నభమునుండి తరల నుంకించుచున్నది. తూరుపున గగనమహిళాగళమున మిగుల తేజోవంతమైన శమంతకమణి వ్రేలుచున్నట్లు శుక్రతార పాడ గపైను! ఆగ్లసాహితీ వియత్తలమున ప్రభాతనక్షత్ర (Morning star) మని ఛాసరుకవి నుద్దేశించి టెన్నిసస్ పలికిన దీచుక్కను స్మరించియే! ఈ చుక్కవెలుగును కబళించిన చకోరములు స్పెన్నరు, మార్గో, షేక్స్ పియరు, బెజాజాసక, బ్యూమంట్, ఫ్లెచ్చర్ ప్రభృతులు. ప్రతిభకు జోహోరను కళోపాసకు లాత్మప్రతిభను గుర్తించి భావభాస్వన్నరీచికలచే సాహితీవసుమతిని దనువుదురు కదా! ఉడయశోభ సమీపమందే యున్నదని శుక్రతార తెలిపినంతన సంతసించితిని.

గడియ కడచెను. నొసటగుంకుమ దిద్ది, ఎవ్వరో దిగ్బలయభిత్తిక వెన్నుచుండి తొంగిచూచుచున్నట్లు తోచినది. అనూరుడో, అగ్ని హోత్రుడో! పిలుపునందుటచే కాబోలు నిక నాలసింప నిచ్చగింపక నిశి కడచుచున్నది. కులికించియు, నడలించియు నాడు నా కది కఱపిన పాత ములు నామసనున చిరాంకితములై యున్నవి! ఇట్టి పాతముల నా కేవిశ్వ విద్యాలయమును బోధించియుండలేదు. వింతయుపాధ్యాయునియైన నాటి యామిసీకాంత కనవరతము కృతజ్ఞుడనై యుండును.

తోడనే తూరుపు దెస యంతయు గందిపోయినది. పూర్వదిక్కామినిచెక్కిలిపై నిష్ఠురభావమున నెవ్వరో చఱచిరి కాబోలు! అరుణాచ్ఛవి అల్లనల్లన నధికమగుచుండెను బొద్దుపొడివైబడిన అగ్గి నెరసులవలె, అజాండము నలముకొనిన అంధకారముపై తున్నతున్నలైన మంట రాలినది! మేఘములం దెవ్వరో చలికాగుచుండ మొయిలు యర్చుల నుండి నెరసులు రాలియుండును! కాటుకరంగు మోము గలదని ఎవ్వరో రజనీకాంతమోమున పరిహాసమునకై జేగురుపులిమి యదృశులై యుండురు; ఉడయపూజకై కావలయును ఎవ్వరో నల్లకల్లలరాశిపై

నిత్యమల్లెల రాల్చుచుండనోపు! కాలపురుషుడు చీకటిబ్రదుకునుండి తప్పుకొని, తేజజటలమున బొరబడు జడహారితలె కావిశాటువులు దాల్చి, ముందటి కరుదెంచుచుండెగాబోలును! “ఇక నెంతకాల ముందు విశీ!” యని ఎక్కడో నీశీరమణిగుండియలో వాడిఛురికను శ్రువుటచే రుధిరధారలు వెల్లుబ్బుచుండెనేమో! తమోయవనికను చింపి, తేజస్విని యోర్తు జలదకుటిమమువైనిలిచి, బ్రహ్మగిరిచిత్రములను విస్తయముతో విలోకించుచుండెనేమో! ఇక రానున్నది హాఃశీఘండంగయని పొంచిపొంచి కులుకుచు నెవ్వరో శర్వరీసీమంతినై వసంతమును చల్లుచుండిరేమో! నిరాశను లెగటార్చు శుభాశీస్సువలె సముఖమైన కెంపు తఘ్ననకు తరుశాఖలనుండి మహాద్వేగముతో కేలు మొగిచితిని.

తూరుపు దెసనుండియే వంశీరవము వివచచ్చుచున్నది. ఆ దిక్కునందే దృష్టినిలిపి యుంచితిని. బహుదూరమున నొకగొల్ల చూపట్టినాడు. తలమీదిపాగాయును, కట్టుకొన్న చిన్నిచేలమునుదక్క, వానియొడలున (అది తీవ్రమైన శీతసమయమైనను) నికే వలువయు లేదు. నిష్ఠురమైన చలి ఆతనియొడల బ్రసన్నమై యుండెనేమో! ఇక్కట్టులందేపుట్టి, ఇక్కట్టులందే పెరుగుటచే వాని కవి మిగులగూర్చు చుట్టము లయ్యెనేమో! లేక కఠినశిలలవంటి వాని యరిష్టము లాతనిపాటకు కరగి వ్రవమై పూతగోదావరీవారిపూరమున గలసిహాయేనేమో! ఇంచుక వలయముగ నిలిచి గొల్ల పిల్లనగ్రోవి నూడుచున్నాడు. వానిమోమున నానందదీప్తి తఘ్నోత్తుచున్నది! ఆతనిసమీపమున గొన్నిగోవులును, కొంతదూరమున గొట్టెలును మేయుచున్నవి. కడుచసవున గోవులు గొల్లదాపున వాలములూపుచు పచ్చిక మేయుచున్నవి. తమయొడయని పాటకు చెవుల్లోగ్గి అందలి మాధుర్యము నవి తనివార బడయుచున్నవి. ధేనువు శాంతగుణమునకు మాలుపేరు. కవిమానసమునలె సుందరమై శాంతిస్థావితమైన కేదారమున నరుణోదయసమయమున వెలయు, ఆవుల జూచినపుడు నా యానందమునకు మేర లేకపోయెను! మురళీధరుడైన గోపాలుడును, గోవులను నాడు తొలుత నాకు గోచరించుట నా యదృష్ట మనుకొంటిని.

గోపాలుడును, గొట్టెకాపరులును, చేలకాపులును తొల్లింటి నుండియు ప్రాచీన ప్రతిచీవసుంధరలం దాదర్శ జీవులై యుండిరి. సాహితీ జీవిత ప్రతిబింబము కావున వీ రందు (See Pastoral Poetry) ఉత్కృష్టస్థానముల నాక్రమించుట గాంతుము. వాల్మీకి, కాళిదాసు, మాఘు, భట్టి ప్రభృతుల రచనము లిందులకు తార్కాణములు. పరార్థ జీవులు కావున నాచార్యు లని ముఖ్యమతములు వీరిని బ్రస్తుతించినవి. అవతారములందు తలమానిక మని మనము గోపాలుని గొలుతుము కదా! క్రైస్తవమతకర్త గొట్టెకాపరినని తెలుపు కొనలేదా? ("I am the good shepherd: the good shepherd giveth his life for the sheep" vide verse 11. Chapter 10. "Gospel of St. John") పేదలందు పేదయై, పరాధజీవియైన వాని నెల్లమతములు నెల్లయుగము లందు నవతారపూజ్యుడని ప్రస్తుతించినవి. నేవామహత్వ మిశ్వర తత్వమున సంతర్భూతమైయున్నది కదా! తన "గీతాంజలి" యందు రవీంద్రుడీ యాశయమును బహుభంగుల వ్యక్తీకరించినాడు. నాటి ప్రభాతమున పర్వతరాజ్యమునంతను మధుమయ మొనరించినది పిల్లన గ్రోలా? దాని హృదయమునుండి వెడలినసన్నని యాలాపనమా? మంజులనినదమును బహిర్గత మొనరించిన భావోద్వేగమా? దిశాంగ నలను మేలుకొలుపుపాట, — శ్రోవుల, క్రేవల, బూవుందీవెల, కను విందోనరించు లోయల బులకిత మొనరించు మధురవము పిల్లన గ్రోవి యెడందలోని చిన్నిరంధ్రముల నుండి యెట్లు వెల్వడెనో! అణువునగూడ నసంతభావమును కన్గొనుదుము! ఉపాధి గోపాలుని మోవియైనపు డందలి వెదురుగొట్టము మాధుర్యమహోదధిని గ్రక్కుటం దక్కజ మేమున్నది?

పిడికిలికంటె పెద్దదికాని గుండె భావవనధి కాకరమై కావ్యకర్తల కెట్టి దృష్టాంతము చూపుచున్నదో! గోపాలహృదయ మట్లు నిర్మలమై, ప్రతిభాసమన్వితమై, మహిమోపేతమైన గుండెగల రచయిత ఆత్మ భావ ప్రకాశ మొనరించుకొనుతఱి సుధాసింధువును సృష్టించును. మనయా రాధ్యుడైవమైన గోపాలుడు ఎట్టి కవియో ఎట్టి గాయకుడో భవనము లెఱుగును. ఆంగ్లకవులలో మొదటివాడు గోపాలుడేనుడి! కైలపార్శ్వ

మున శయించి, మధురమంజులవంతుల నుచ్చరించుచు నీతడు మేలు కాంచినాడు కదా!

ఈరీతి కవులొక్కొక్కయక్షరము నొక్కొక్కయమృతకలశము గావించిరి “అల్పాక్షరముల ననల్పార్థవచన కల్పించుటయకాదె కవివిదే కంబు” అనికదా మనశ్చైవకవి వ్రాసినాడు! అల్పాక్షరములం దనంతాస్థ మును నిండించునది దండితెలిసిన నైసర్గిక ప్రతిభ. ఇట్టి ప్రతిభలేని గుండె అట్టి యక్కరములకు జనియిత్రి కాజాలదు. భావజలధిగల అక్కరము పఠితహృదయమున మఱొకభావచుష్కణ్ణవమును బుట్టించును. అక్క రమువెన్నగల ప్రతిభ దివ్యశక్తికావుననే, దివ్యశక్తి ప్రధానగుణము సృష్టికావుననే రచయితహృదయమునందువలె పఠితహృదయమందును సృష్టిమహత్త్వము పొడసూపును.

ఇట్లంటి మనదృష్టి నాక్షరించునది అంగ్లమందలి “టేలంటు” ('Talent') అనుపదము. దీనికి నాణెమును స్థము కలదు. వేటొక యర్థము అంతరంగిక ప్రతిభ యనవచ్చును. బైబిలులోను, మిట్టకొ కపీంద్రుని రచనములందును ఇది భావగర్భితమైన శ్లేషకు తావొసగినది. నాణెమందలి ప్రయోజనమున కవగతుడు కాని అభాగుడు భూమిలో దానిని (బైబిలులో నుల్లేఖింపబడినట్లు) పూడ్చివెట్టినాడు. వానియట్లుగాక ఈశ్వరదత్తమైన ప్రతిభను వినియోగించి తిఱవలెనని తన ఇరువది మూడవయేటినండి మిట్టకొకవిచంద్రుడు పొగిలినాడు. ప్రతిభాప్రయో జనమును భారతీయులు నాణెపు ప్రయోజనమునకే ఉజ్జీజేసిడికారు. దాని నంతకంటె మిన్నగ జూచిరి. ప్రతిభ “నవనవోన్దేషశాలిని” యని మన ప్రాచీనులనిరి. ఈశక్తి అక్కరములను నిమిత్తముల గావించుకొని రచ యితయంతరంగమునుండి పఠితహృదయమున ప్రవేశించి తానే అందు పనిచేసియో, పఠితహృదయమందలి తోడిప్రతిభను లేపియో అం దద్భుతభావసృష్టి గావించునని పలుకుదును. ఈప్రతిభ దివ్యగీతిక కెన యైనదని తెలుపుట నాయాశయము. సంగీత సాహిత్యములు సరస్వతీ స్తనద్యయమని భారతీయు లందు రేల? వానియం దాంతరంగిక వ్యత్యాసము లేకుండుటచే గదా! వానియందు మహిమోపేతమైన పాండు వెలయుటచే కదా! వానికాధారమైన దివ్యశక్తి యొక్కడ

గుటచే గదా! అవి ప్రతిభాసముద్భవములగుటచే గదా! పిట్టపొట్టయు, పిల్లనగ్రోలును, సారస్వతోపాసకుని హృదయమును ఈశ్వరునకు, వంశీ ధరునకు, సృష్టికర్తకు విమిత్తములు మాత్రమే! మధురగీతిక ఎట్లు మనుష్యహృదయమందును, ప్రకృతి సీమంతినీహృదయమందును ఆనంద సృష్టి గావించునో ఆదర్శకావ్యరచనము జిజ్ఞాసువు సంతరంగమున నట్లే యద్భుతభావసృష్టిని గావించుననుట స్పష్టమైనదికదా!

అరుణాచ్ఛటకు నిక నచిరములో పొడుపుగొండపై పొడసూపు స్వర్ణాభతోడై, పచ్చలనీను కొండసింగారమున నవతరించి, వివిధ కుసుమ విలసిత లతావితానమునుండి వెలారి నిర్మలధునీహృదయమున తఱ్ఱు లీనుట గనులార విలోకించి, బహురాగ సందీప్త పూత వారిపూరమున నుదయస్నానమాచరించి, అందలి యనంతభావముల నాంతరంగికముగ నాపోశన మొనరింప నువ్విళ్లూరుచుంటిని. కొమ్మమీది పిట్టజంట ఇప్పుడు స్పష్టముగా గోచరించినది. ఈ శకుంతమిథునము నుపలక్షించినవారు అనురాగసందీప్తదాంపత్యమందలి మహత్త్వమెట్టిదో గ్రహింప జాలుదురు. *

* క్రాంచదాంపత్యము పనునలిలోని ఆదికవి వానలూరుతనయున కెంతో ఆనందము గొలిపినది. వాల్మీకి పై కన్నుంచిన కాళిదాసు మధురమిథునానురాగమున వేర్వేలు జీవులందును గాంచి, తన కృతులుడు దానిని కడుంగడు చక్కగ వర్ణించినాడు.

“అశోపభుక్తైర చినేన జామాం సభావమామాన రథాంగనామా”

“లతావధూశ్శ్యస్తరవోవ్యవాఘః విరత్రుకాఖాభుజబాధనాని.”

“మధు ద్విరేఘః కుసుమైకపాత్రే పశా ప్రియాం స్వానునువర్తమానః.”

“సదా రసాత్ పంకజరేణుగంధి గజాయ గంధూషజలం కరేణిః.”

“శృంగేణ సంస్పర్శనిమిలితాక్షీ మృగీ కుకంఠూయత కృష్ణసారః.”

మహాకవుల రచనలయం దిట్టి దృష్టాంకము లెన్నో యున్నవి. సాధుతిర్యక్తులందలి యనురాగమహత్త్వమును ను ప్రసిద్ధసంగనాటకరచయిత ద్విజేంద్రుడు మానసిచే (“మీ వారు పతనమును చూడుడు”) గీర్తిపఠేసి నాడు. రచించుచు విహంగముతో భావనాసీఘ్రులం దెగసి నాడు. భారతమహాకవులరచనలకును, ప్రకృతి కనుగుసెప్పెలులై మనలిన ఆంగ్లకవుల (E. G. Poets of the Romantic Movement) రచనలకును అందందు యేలికలు కలవు. వెల్లీకీట్సు వద్దువద్దు ప్రకృతులు వికజీవితములను చిత్రించినవి. ప్రకృతిలో నెల్లకడలందు వెల్లీకపీంద్రుడు దాంపత్యప్రణయమును నిలోకించినాడు. ఆతని నుడువులను పరికింపుడు:

దొర తోచుటెఱిగి పంచబంగాళమా వొంగమూకవలె నిను
 డేతెంచునని గ్రహించి, కడువడిగ నిరులు కొండవిలములలోనికీ వజ్ర
 తెంచినవి. నాటినికి నేగావించినక్షణము ఫలించెనో యన బొడుపు
 కొండవై బాలభానుడు ముగ్ధివండునలె లోకెను. దుష్టాహ్వామైనవ్యభి
 భావము స్పష్టమైనట్లు కమ్మకై లసానూజ్యము వృష్టిస్త్రాలదేజరిల్లెను!
 జగద్భాంధవునకు గీతికాన్యమియ నట్లేచ్చి గోను కాంతారకాఖిల
 నుండి శకుంతలారానములు దివ్యదివ్యన నెగనినచ్చినవి! పాదాచు
 బాడుచు నేనున్న ఉదుంబరవృక్షమునివాచి ప్రియజంటహూడ తారుపు
 కొండమిది కెగసిపోయెను. బృందావనవిహారిని చూచినంతన ఆనంద
 పరవశులగు గోపికలవలె, కట్టెడుట (మేలు కాంచిన మునిమానసుమట్లు)
 కాంతిలు కమలావుని కాంచినతోడనే కుట్టులములు నగుమోముననలై,
 అనురాగ సౌరభసంభరితములైన తమహృదయముల నుద్దేగముతో
 మయాఖబాహువుల కప్పువ మొరరించెను. సర్విల్లలామము ఆమరగీతిక
 నాలాపించుచు, వింతతక్కువీనుచు, కొండకొననుండి లోతులోయ
 లోనికి లంఘించుచున్నది! పిల్లనగ్రోనిపాట నన్న నిరతిలధారవలె తెచ్చెర
 లందు జాలువాలుచుండెను! "ఈ సౌందర్యము, ఈ సౌరభము, ఈ
 మాధుర్యము, ఈస్వర్ణసామగ్రి నావి"యని మురిసిపోతిని.

"The fountains mingle with the river
 And the rivers with the ocean,
 The winds of heaven mix for ever
 with a sweet emotion;
 Nothing in the world is single,
 All things by a law divine
 In one another's being mingle."

.....
 " See the mountains kiss high heaven
 And the waves clasp one another;
 No sister-flower would be forgiven
 If it dis-dain'd its brother:
 And the sunlight clasps the earth,
 And the moonbeams kiss the sea—"

"Love's Philosophy

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

పదియవ ప్రకరణము

చెట్టునుండి దిగి ఇంచుకనేపు కొండసింగారమున మసలి, ముఖ ప్రయోజన మొనరించుకొని, దివ్యాపగాజనస్థలి జొచ్చితిని. వనలక్ష్మీ కుడయలక్ష్మీ తోడై గిరిపై నొప్పులకుప్పనాడుచు, నలువలంకుల చిలువ నప్పు తల్కోత్తించుచునేయుండెను. వీని చెలికారమున నెంతచెలువ మున్నదో!

సుదినములు పలుకరించినంతన వాడిముక్కులతో మనసును బొడుచుకొని తను చింతలు రిప్పున నెగసిపోవునట్లు, ఈశ్వరకరుణాస్పర్శ కతన జీవితలతనుండి నెవ్వగ దిగజారునట్టులు, శైలహృది గిరణశాబకము లడుగులిడినంతన దాని బీడించుచుండిన కారుచీకటులు చిడిముడిపడి, కాలు కొలది పరుగిడుటచే హృదంతరాళమందలి రాగసాగరపూర మిక నేయుం కిలి గనక ఉవ్వెత్తుగ బొంగి దళిదళల రంగారు బంగారుకెరటాలరూపు మేలుకొలిపెను... కొండొకకవి చంద్రుని మానసమీనిన తీపితలపులు కాబోలు రూపులంది లేదీగల ట్లగపడెను! ఆనందబిందువులు వీనిపై మంచు తుంపురులచాడ్చున తల్కోత్తి ఆనంతవియ త్తలమున భావభువనములను దొరలించుచుండెను. కలకంఠకంఠములనుండి జలజలరాలు సూక్తిసుధా కణములు అదృశ్యప్రేమబిందువులని గ్రహించి, “మా కీభిక్షపెట్టు” డని యొడంద లొడ్డి ప్రాప్తమనోరథలై, మిగులనలరి, దిశాంగనలు పులకిత లయ్యెను. ప్రపుల్ల హృదబ్జమునుండి గుప్పన నుప్పొంగు భావనావేశ మట్లు నిండుకొండ గుండెనుండి వెడలు నిర్ఘ్నరథార చిత్తమున నెయ్యి మును, తియ్యమును చిల్కరించుచుండెను. శైవలినీ-గీతిక దివ్యవిహంగ మ ల్లెగసియొగసి విష్ణుచరణకమలములనంటి, దేవదేవుని మూపునగొని, విశ్వవలయమున విహరించుచుండెను. కావుననే దిగ్విలయమున నమర జ్యోతి మినుకొలీనుచుండెను! సరి త్తటమున హసన్ముఖమై నిలిచిన సరోజిని

యొసగిన ప్రణయసూచేశమును వహించి, అల్లవ సమీరు డాత్మకంపీయ నది సౌరభసూచేశమందలి భావప్రకరమును ప్రహించి, ప్రమోదసంభరిత మాయెను. అణవిరితమ్ములొమ్ముల నల్లనల్లన ప్పుశించుచు, కుంజ శయ్యలందు తుమ్మెదలు, కవిహృదయము నాశ్రయించు భావరాజివలె గుసగుసలు సలుపుచుండెను. గుసగుసలందలి తేనెబొట్టులు కర్ణపుటము లందు రాలుటచే మేను గరుషాటుచుండెను.

స్వర్ణకాంతులీను గోదావరీక్షయన్మున మాటిమాటికి మునుం గుచు ఆవనిత్రస్థానమున నా కాభాగ్యమును ప్రసాదించిన జగదీశునకు సహస్రధన్యవాదములు సమర్పించితిని. తనివారతానమాడుచు సలెల మందు చిందులాడు చిటుతరగలకు నాతలపులను పహకరించి మురియ సాగితిని. చెప్పనేల? భావోద్వేగముచే నాయాత్మ దేవనైలూషివలె నృత్యమొనరించినది. మధుమయమైన ఇష్టి సన్నివేశము పొడసూపినపుడే కదా తన్ను దాను గుర్తించి ఆత్మ ఇట్లలరును! ఈ యానంద మెంత మహత్తరమైనది! ఈ యుద్వేగ మెంత యద్భుతమైనది! పూవున కాపురముండు కలవమువలె ఆనందమున సదాశ కాంతిలుచుండును. సృష్టికి—అది కావ్యసృష్టియనుడు, మతేసృష్టియనుడు—కర్త యగు నది సదాశయే! కావుననే, సృష్టికర్తలు కాగోరు కళోపాసకులు సదా శయసందీప్త ప్రకృతివై (అది బాహ్యోపని గోచరించునదైనను, మనుష్య హృదయమున దోచునదైనను) కన్నుంచియే తమకలములను, తూలిక లను చేబట్టుదురు. ఈ కన్నులకు వెన్ననున్నది మానసమహోదధి! నిండుచందురుని చూచి యుప్పొంగు నుదధివలె, సదాశలో షోడశకళల నీను సృష్టిశక్తిని గాంచి మనుష్యమానస ముప్పొంగును! ఈ పొంగునే భావోద్వేగమని నేను పిలతును. అమృతసూతిని చూచినను, అమృత కలశమును గాంచినను మురికగుంటలు చచ్చినట్లే పడియుండును. ఈ గుంటలందు జీవకళగాని, సృష్టిశక్తిగాని ఎట్లుదయించును? సౌందర్య మును చూచినను, వెలుగురేకల వెలార్పు సదాశయమును విలోకించి నను చలింపని మనసు (చేరలంతకన్నులు దానిముందున్న నేమి) మురి కితో నిండి, పురుగులుపోలు తలపుల నీనునదని నొక్కిచెప్పుదును. భావోద్వేగమెఱుగని స్వాంతము చచ్చినదానితో జమయనియు, జీవ

చ్చటల జిమ్ము సృష్టి ఇంకండి తలసూపలేదనియు స్పష్టముగ తెలుపవలెనా? ఆమ్మతాభ్యుదయగర్భితమైన ఈ యుద్వేగమును మాననమెట్లందగలదు? ఆలవటుచుకొనవలెననిన నిది యబ్బునా? కడలి తన గభీరత నెందుండియైన దెచ్చిపెట్టుకొనినదా? అంబురాశిలోని తరగలను పరికింపుడు. ఒక్కొక్క కెరటమందు శమంతకద్యుతిబోలు తళ్ళు తోపదా? వీచికలందలి బెళ్ళులేమి? కడలికన్నులనుండి వెడలు దీప్తులని వచింతును. దీప్తివంతములయిన కోటికన్నులను, సహజగభీరతను గలదికావున సుద్రము చంద్రుని గుర్తించి, ఉద్వేగపూరిత మగుచున్నది! నైస్సాగభీరతగల చిత్తమును, సహజశక్తి సందీప్తవృష్టిని గల వ్యక్తియే నిజాంతరంగమున దివ్యభావోద్వేగమునంది తనసృష్టికి గడంగును.

ఆనందమున సదాశ కలదనిన, సదాశనుండి సృష్టిపాడసూపుననిన ఆనందము కడుపుచలువగల తల్లి వంటిదని గ్రహించుట కాలస్యము వట్టునా? ఈతల్లికరణ నందుటకై కవులును, ఋషులును, వేలుపులును తపసుచేసిరి. గంగాగోదావరులను తల్లులని మనము పేర్కొనుటకు కారణము అవి యానందపూరము లగుటయే! అక్కసెల్లెండ్రయిన ఈ ఝరీమతల్లులను దివిజకల్లోలిను లనుచుండుమేల? ఆనందము దివ్యమై, ఆధ్యాత్మికమై విష్ణుపాదరాజీవములనుండి, ఈశ్వరశిరమునుండి చాలువాటునది కావుననే! భారతాపని అమరులకు లీలాభూమిమైనదని ఎవ్వరెఱుగరు? గంగాగోదావరులు దివినుండిదిగి మననేలయందు మనసుచుండుటచేతనే తమవెల్లువలమీది మక్కువపెంపున ననిమిషులిందు విడిసిరి. వ్యవసాయమున నిలింపుల కెంతనేరిమి కలదో యెఱుగుదురా? నదీకూలములను, ధనీజన్మస్థులను పరిశీలింపుడు. చావులేని పచ్చందనము నంచు గాంతుముగదా! నందనమునుండి కొన్ని బదనికలను దెచ్చి తొలుత నీ తావులం దమరులు నాటి, తమనేద్యమునకు దొడగిరి; కావుననే జరామరణము లెఱుగని పండుతలపులు నిండువైరులట్లు తోచుచు కనులకుపండువొనరించుచున్నవి. జిజ్ఞాస(కవిహృదయములోని దైనను మునిమానసమందలిదైనను) ధేనువువంటిది. ఈ ధేను వీనిండువైరున బొచ్చి, ఇచ్చువచ్చిన తెఱగున మేతమేయును. “గౌతమీ.

మాహాత్మ్యము" నకు (ఇందు గోవుకథ కలదు కావున) నే జెప్పు ఆంధ్ర మిది.

ఆనంత సౌందర్యమున సమీక్షింపఁగలిగిన ప్రాంజలియై నిలిచినపుడు నా యంతరంగ మెట్లుండెనో తెలుపుటకు నాకు మాటలు లభించుటలేదు. సముద్రములన్నియు నా గుండెలందు పేరుకొని పొంగుచున్న ఖ్లాహించితిని. అనురాగమయి వ్రేసిన హృదయశ్లోకాల కష్టమొనరించిన స్వర్గము "నేను మీదానను. నా లావణ్యమున, నా సౌందర్యమును, నా చర్మ స్వమును మీ కప్పున మొనరించితిని. వీనిపై మీకు నిండుహక్కులున్నవి. మీచిత్తమువచ్చిన తెఱగున నన్నేలుకొనుడు" అని ప్రితముఖయై నన్ను ద్వేషించి పఠించిది. నాకన్నులనుండి ఆనంద ప్రవంతి పడినదిగ వ్రవహించినది. నదీతోయమున కానందబాష్పముల సహకరించి, క్షణియక్షణత సౌందర్య సామ్రాజ్యమును, క్షణియనంత ప్రకాయమహిమను నావశమొనరించిన అదృశ్య యాధ్యాత్మిక శక్తి మహోద్వేగముతో స్వర్ణమొసగితిని. మనసున గాయత్రిని ద్వేషించి విజ్ఞానమరీచులు సారించు జగముకన్నుకు జోహారంఱిని. అచ్చటి నందనదృశ్యమును అట్లనట్లన సంతరంగమున జేర్చు గొనుచు కొండొంకవడి నిమిలితనేత్రుడనై నిలిచి, ధ్యానమగుడుడనై, ఆ పవిత్రముహూర్తమున నా కష్టభాగ్యమొసగిన జగవీశుచుద్వేషించి నొసట జేతులుమొగిచి, ప్రాణ సలిపితిని. మఱికొంతసపటికి స్నానము ముగించితిని.

రాత్రి తోచిన వింతదృశ్యములేమో యెటుగ నాతురపడితిని. అవి తోచినవంకకు కొండనుండి కొంతవఱకు దిగితిని. ఎడమచేతివైపున పండుము త్తయిదువులవలె వృద్ధసాలములు కొన్ని గోదావరీజనయిత్రికి నివాళి యిచ్చుటకోయన గుంపుగ నిలిచియుండెను. చిటునవ్వులు రాల్చుచు పరితోషమున నాహానించు ముద్దుబిడ్డలవలె కుసుమవిలసిలతలు వానిదాపున తోచినవి. అచ్చోటికరిగి దోసిట బూలుకోసికొంటిని. చెట్ల జొంపము వెనుక నొకకొండ తెరువు కానుపించినది. అది ఏదేనిగుహలోని కరుగుటకై ఏర్పడిన తెన్నేమో అని యూహించితిని. గుహలో పసించునది ఏదేని ముప్పో, మునిరూపమో ఎఱుగను. ఒకానొకచెట్టు వెనుక నిలిచి, గుహనుండి ఎట్టిశబ్దము వినబడనో యని చెప్పులోగ్గియుం

టిని. నాకేమియును వినబడలేదు. అపు డాకస్తికముగ పకపక మను నవ్వు వినబడినది! సింహగర్జనము కాదు, పెద్దపులి యుటపుకాదు, నవ్వు నకు పగటివేళ నడలనేల? పోయి, ఆ వింతయేమో కనుగొనెదగాక యని నిశ్చయించితిని. చిన్ని తెరువున బ్రవేశించి, కొన్ని యడుగులు వేసితిని. ఎదుట నొక చిన్ని కోనేరగపడినది. నెత్తురుచెల్లువ తోచినది అందే! చరచర కాసారతీరమునకు నడచిపోతిని. దరీద్యారము సరిగ సరస్సు వైపున నున్నది. కొండబిలములో పాతాళహాసుము జరగుచున్న దేమో! గుహలోని యగ్నిజ్వాల సమ్ముఖస్థరోవరమున ప్రతిఫలించు చున్నది! కాపున నందలి సలిలము అర్ధరాత్రమున రక్తపూరమట్లగపడి నది! బిలములోనికి తొంగిచూచితిని. అగ్నిహోత్రము జాజ్వల్యమానమై యున్నది! ఇంతదనుక తనువును దుస్సహమైన చలికి నప్పగించితిని గదా! నిప్పు నెగ నా కీపుడు నీక్కంపు నెచ్చెలి కాగలదని యుబ్బితిని.

అగ్నిసమీపమున నిరువురు పురుషులున్నారు. ఒకడు మిగుల వృద్ధుడు. నూతేండ్లను దాటి, వయసున నతడు చాలదూర మరిగి యుండును. జడదారి! వెండిగడ్డిలో నక్కినవానివలె తోచినాడు! రెండవవాడు యువకుడు. వానికి ముప్పదేండ్ల వయసుమాత్రముండును. కైలాసమందలి బూడిదయంతయు నిర్మూలయొడళ్లను జేరుకొని అందే కాపురముండెను! వృద్ధుడు నన్ను చూచినాడు. చేసన్నచే గుహలోని కాహ్వనించినాడు. పోయి, స్వాము లిరువుర మ్రాల ప్రణమిల్లి, హామా గ్నిదాపున గూర్చుంటిని. దీక్షాజీవి గుండెకాయవలెనున్న గుహాంత ర్భాగమును పరికించితిని. స్వామీజీ కమండలువుకడ నామరచెంబు కానుపించినది! నా యబ్బురపాటునకు మేరలేదు. గతనిశి నాకు నించుక కునుకుపట్టినంతన, అది యదృశ్యమైనదికదా! అది ఇచ్చోటి కెట్లెగసివచ్చి వ్రాలినది? వృద్ధస్వామి మునిముచ్చుని, వెతకివెతకి చీకటిలో నా చెంబును గాంచి, దాని నపహరించె నని ఎట్లూహింతును? కలశమును గుఱించిన చిత్రసంఘటనమును యోజించుచు నవాక్కైపోతిని. ఇంతలో గుహ యంతయు ప్రతిధ్వనించులాగున పకపకమనునవ్వు వెడలి, పరధ్యానమున నున్ననన్ను ఉలికిపడ జేసెను! నవ్వివవాడు యువకనన్యాసి. అచ్చెరుపాటున నాతని దేఱిచూచితిని. వృద్ధుడు మొగమెత్తి నన్ను చూచి “మీ

“రెక్కడివారు?” అని హిందీలో ప్రశ్నించెను. ఉక్కిరి విక్కిరియైన నే నించుక తెప్పిరిట్లై “మహాత్మా! నేను గోదావరీతీరవాసినే! నాజన్మలము సాగరసంగమమున కనతీదూరమంచే యున్నది. అది నాకపురియొక్క ప్రస్తుతసంపుట మనుట నిక్క” మని యావేశముతో తెలిపితిని.

యథార్థముగ నాకు కాపురస్థలములై నవి కలకత్తా మదరాసులైనను, నాయూరున నాదియని చెప్పవోనవలసిన దేదియు లేకపోయినను, అందలి మన్నుమీది స్త్రీతి వెంపున నెన్నదైన నచటి కరిగినపుడు వెదిగి వెచ్చనైన నన్నచటివారు పల్వూరు గుర్తుపట్టుక ‘మీదేయూ’రని నన్ను ప్రశ్నించుచు నుండు తెఱిగియు, “నాజన్మలము, నాస్మృత్యములు వెరవవచ్చు”ని గర్వముతో తెలిపి దాని సొంపును నన్నట్లు పృచ్ఛచేసినవారిమ్రోల వర్ణించుట నా యలవాటు. నా కథన వింకను గొంత మిగిలియుండగ నే ఒకమాటు తలయెత్తి యువకసన్యాసి మరల పక్కన నవ్వినాడు! “ఈచిత్రమేమ”ని స్వామిజీ నడుగ నుంకించునంతలో నాయభిప్రాయమును గ్రహించి యాతడు “ఈతని నుత్తరహిందూస్థానమున ‘శండ్డీలా’* యను తావున కొన్ని నెలలకుమున్ను మాత్రము చూచితిని. తఱచుగా నీత డిట్లు నవ్వుచుండును! ఇత డెవ్వరితోగాని ప్రసంగించడు. ఒకపర్యాయము ధ్యానించును. వేరొకమాటు ఏమో గొణుగుకొనుచుండును. ఎవ్వరైన నేదేని యాహార మొసగిన, మితముగ నారగించును. లేకున్న బస్తుండును. ఈతడు పిచ్చివాడని అచటివా రూహించిరి. కొన్నాళ్లందుండి ఈతని బరిశీలించి ఈతడు మహాభక్తుడని గ్రహించి ఇచటికి గొనివచ్చితిని. నిరంతరము ఇతడు ధ్యానము చేయుచుండును. తఱచుగ రాత్రులందుగూడ మేలుకొనియే యుండును.” అని పలికెను.

“ప్రాతఃకాలమున నిచట నెట్లు చేరగలిగితిరి?” అని యోగీం ద్రుడు నన్ను పదంపడి ప్రశ్నించెను. బొంబాయినుండి నేను బయలు

* కొన్నేండ్లకుమున్ను నే నీ చోటున కరిగితిని. అది సంయుక్తరాష్ట్రములలో ‘బాలూ’నకు అనతిదూరమంచే యున్నది. ఈ ప్రదేశమున నొకప్పుడు కాండిల్యుచువచ్చి వసించువాడట! నేనును అందొకచక్కనియూక్తమును కలదు. కాండిల్యుస్థానము కావున దాని కేళుడు ‘శండ్డీలా’ యను పేరు వచ్చెను. నా పొట్టిపిటితో కలిసి యూడుదినము లిందు వసించితిని.

దేతిన ముహూర్తము మొదలు నా ష్ట్రయాణమును గుఱించిన ఉదంతమును పూసగుచ్చినట్లు ఋషికి తెలిపి, కడచినరేయి జరగిన సంఘటనో దంతమును, మఱిత నొక్కచెప్పి: “మహాత్మా! ఈచెంబు నాది. నా పేరును నాయథాంగినామమును గూడ సూచించు ‘జే. ఏస్’ అను నక్కరములు దీనిపై చెక్కబడియున్నవి. ఈకలశము మీకెట్లు లభించినది?” అని యడిగితిని.

కడచిననాడు నే బడినసాట్లకు వృద్ధు డెంతో దుఃఖించినాడు. “నాటిసాయంసమయమున మిమ్ముజూచియుండినచో ఆనందపురస్సరముగ నీగుహలోని కావ్యనించి, సత్కరించియుండువాడ”నని ఆత డనినాడు. “మేమిరువురము నడిరేయి నిళ్లే ఈ యగ్ని చెంతగూర్చునియుంటిమి. ఆకస్తి కముగ నేదోచప్పుడయినది. అది బెబ్బులిబొబ్బకాదు సింహగర్జనమునుకాదు. సమీపమందును, అవ్వలనుగూడ రాత్రులందు తఱచుగ భీకరా రావములు వినవచ్చుచుండును. ఈ గుహసమ్మఖమున వన్యవశువులు సంచరించుచునే యుండును. అవి బిలములోనికి రావు. గతనిశి నూతనశబ్దము చెవిబడినందున నించుక ఆశ్చర్యపడితిని. గుహనుండి అవ్వలికరిగి చూడనై తిని. ఉదయమున చెట్లజొంపములో మసలు చుండగా కలశము నా కన్నులబడినది! కొండకొననుండి ఎట్లో ఇది రాలియుండుననియు, దీనిధ్వనియే రాత్రి చెవిబడినదనియు, నిదెవ్వరిదై యుండునో యనియు సూహించుచు, పదిలముగ దెచ్చి దీని నిందుంచి తిని.” అని పలికి యోగీంద్రుడు నా కలశమును నాకిచ్చివేసెను. చచ్చిన బిడ్డ బ్రతికి చేతులబడినట్లు సంతసించితిని.

ఈ చెంబుపై నాకు మిక్కిలి మక్కువయుండుటకు కారణము లేకపోలేదు. భారతపర్యటనమున వెక్కుచోటులందు నాతో నఱ్ఱాడిన ఈ కలశము నావలెనే ఎన్నో ధక్కాలు తినినది. ఢిల్లీ ష్టేషను ప్లాటు ఫారముపై జారిపడినపుడును, కైబరు తెరువున కవ్వల పర్వతగర్భమున నేదో దేవాలయమున్నదనిన విని, అందరిగినపుడు చివాలున దిగువనున్న ప్రాచీనభిత్తికపై పడినపుడును, శ్రీనగరమున మా బసలోని సిక్కు యజమానిచేతినుండి జారినపుడును, హృషీకేశమున దఱుమ

బడిన దొంగ చేతినుండి క్రిందబడినపుడును ఇది త్రొక్కుమైన దెబ్బలు తని నది. చెంబుపూది చొట్టలను బాగుచేయించుటకు నా మన సోపలేదు.

దీనివలె చారిత్రిక ప్రామాఖ్యముగల మఱికొన్ని సరకులు మాయింటగలవు. పసితనమున మూడునాళ్లముచ్చటవలె నేనందిన గాఢాబము నానడతయందు కొంత 'సూర్యకారము'ను గలిపియుండును. శైశవముననిది విజృంభించినపుడు చెంబులను, గిన్నెలను నేలవిరివైచువాడనట! ఇవి నాదుండగమునకు తలలొడ్డి, పంకరటింకరలై హూర్చున్నవి! వీనిని బాగుచేయించవలెనని నా యక్క లూహించిరి. వీరిపూనికను ప్రతిఘటించితిని. బుడుతడనయియున్నపుడు నాడుడుకుతన విట్టిదని తెలుపు తలదండ్రిలు నేడు నాకు లేరు. ఆర్ధశిలములయిన కలశములే నా సర్వస్వములో నాకుమిగిలినవి! వికృతరూపులయన్న ఈ కడములే నాకు మిక్కిలిప్రియములయి నాశైశవమును నా మానవనయనము మ్రోల ప్రత్యక్ష మొనరించుచున్నవి! నిలుచుననుకొనినవి కడతేజీనవి! నాడు ధర్మంపై నవే నేడు నిలిచి భావభరితములై, నా కన్నులనుండి అశ్రుకణముల నాకర్పించుచున్నవి! వీని చొట్టలపై బడుదెబ్బలు వీని పై గల భావములపై బడి, తోడ్తోడనే నా గుండెలను గుండజేయును! భావభరితమైన గతమును తునియలుచేయు నాఘాతములను నేను ఊమింపను.

“గతము” చచ్చినదని పల్వరు విద్యాధికులు దానిపై దుష్టైత్తిపోయుచుండుట గాంచినపుడు నామన సెంతేని వ్యభ్రాంతమును. “గతము” కంటె భావికాలము మహాత్తరమైయుండవలెనని యభిలషింతును. గతమహాత్వమును నేటియున్నతికి, రేపటి ఘహాన్నతికి పునాదిచేసికొనిన దప్పేమి? తాతల బుజములెక్కి కదా విశాలకాల దిశావలయమందలి క్రొంగ్రొత్తదృశ్యములను విలోకించి, దానిపై నుటుకులై త్ర నువిగ్లూరుదుము! ఉత్తుంగవీధుల జేర్పు బుజముల నెండుకట్టియలట్లు చూచి 'తూ!' యనజెల్లునా? గతమున చొట్టలేకాదు, గోతులును ఉండవచ్చును. ఇవికన్నులను తెఱపించు నాచార్యులయి పురోభాగమందలి కాలపథమున క్రమగతి జరించుటకై జ్ఞానప్రదీపకళికల నెత్తిచూపును! మహాత్ముల జీవితములను నెమఱితిమేని, ఈసత్యమును ఋజువొనరించు

దృష్టాంతములెన్నో కనులబడును. నా యింటగల కలశములమీది చొట్టలు నేడును నా కాచాచ్యులై యున్నవి! చిలుత ప్రాయమునాటి దుండగమును, ఆ గ్రహవిజృంభణమును నాతలపునకు దెచ్చి, ఆత్మ సంవరణమునకై ఇవి నన్ను బురికొలుపుచుండును. ఆ కలశములట్లు, యాత్ర సమయమున నాలోమసలిన మరచెంబుహూడ భావసమన్విత మైనదనుటస్వప్నాంశమేకదా! నాగుండెపై తగులుచువచ్చిన దెబ్బలు నా క్రమన్విత యందు ప్రయోజనములని నాదృఢవిశ్వాసము. ఈ దెబ్బలందలి యధమును స్మరణకు దెచ్చుచెంబుచొట్టలు (వాని కీవి ప్రతిరూపములగుడు) నాహితులు * నాహితులను కాపాడుట నాపవిత్ర కర్తవ్యము కాదా?

యాత్రను గుఱించిన కథనమును వ్రాయుతఱి నాహితుల నాత్మ హృదిగొనిన మరచెంబుపై నాతురంబుజూడ్కుల సారంతును దీనిమీది కడపటి రెండుచొట్టలు తెలుపుచుండ బ్రహ్మగిరియాత్రనుగుఱించిన ఈ యుదంతమును వ్రాయుచుంటిని.

స్వామిజీ అనంతర మాప్ర దేశమందలి మహాత్త్వమును నా కెఱి

* ఈ హితులకంటె నాదృష్టిలో నగ్రస్థానము పూరించిన పవిత్రవస్తువొక్కటి మాత్రమునాకడనున్నది. అది నగ్నదీప్య జతీంద్ర నాథదాసుని యొప్పునినమ్మును. కలకత్తాలో 'విద్యాసాగరకళాశాల'యందు జతీంద్ర దాసుకొంతకాలము నాకుననూపాతియైయుండెను. అనంతర మీతడు 'వంగ నాసికళాశాల'యందు జేరి, విదవ చదువుమానుకొని, విచ్ఛిక భటసంఘమున బ్రవేశించెను. నాకు ననూపాతియైన జతీంద్రుడు భారతమేష్టిని కాకాలం మహాపురుషుడని నాడు గుర్తింపబాలనైతిని. అరువదిసాలుగుదినము లుపవాసముండి, ఈతడు దివంగతుడైన మర్నాడు లాహోరునుండి వీనిశవము కలకత్తాకు గొని రాబడెను. నాటి మహోత్సవమున గలసి, నాడుపవాస మొనరించి, సాయంసమయమున కాళీఘట్టముకడ జరగిన అంక్యక్రియలందు పాల్గొని, దహనానంతరమున నా మిత్రుని యొంతుక నొండు గైకొని దాచియుంచితిని. నా హృదయమున దౌర్బల్యముబాడనూపిన మహూర్తమున నీయస్థిని ముందిడికొని అద్భుతపుత్ర త్యాగములనుగుఱించి అదియొసగు నిర్బల భావోద్వేగపూరిత మహోపస్థానమునకు నాంతరంగిక కర్తవ్యము లాగ్ని, తైర్వ్య స్తైర్వ్యము లందుచుండును. మంచుకొండనుండి తెచ్చిన గంగోదక మింకను నాకడ నున్నది కావున, ఆపుడపు డీ నలలమును మరచెంబున గైకొని, దానిచే యతీంద్రుని యొంతుక నభిషేకింతును. దిరుల కీ పూజ మిగుల వికృతమై చూడఱిన నేమి, నన్ను ధన్యునిజేయూ పూజ ఇదియని మురియుచుండును.

గించి, కొంత ప్రసాదమును, విభూతిని నాకొసగెను. తన యాశ్రమమున కొన్ని దినములుండమని ఆదరానుకాగములతో నన్నాతడు కోరినాడు.

జడదారినుడువులు నామనసు నానందముతో నింపినవి. సద్భావ మొందున్నదో, సత్పురుషు డెందుండునో అందే త్ప్రీతిముండును! 'ఆత్మకా' యొక్క శక్తిమహత్త్వములను హృదయంగమ మొనరించుకొనిన వ్యక్తి ఈ యోగి యని గ్రహించితిని. సుఖదుఃఖములనేకాదు, భయ సంశయములనేకాదు భీకరమృత్యువులహాడ ఛిక్కించి, జయభేరి మ్రోగించునది 'ఆత్మకా' కదా! ఇట్టియద్భుతశక్తి తనయందు కలదని విశ్వసించు మనుష్యు డందు స్వాతంత్ర్యమును, ఆనందమును అనిర్వచ నీయములు. ఇట్టిమహనీయునిచెంత నిముసమునే పున్నను, మనలను మనము గుర్తింపజాలుదుము. అట్లుగుర్తించిన ముహూర్తమందే అద్భుత సృష్టికై, ఆసాధ్యములను సాధించుటకై నడుము గట్టుదుము.

అద్భుతసృష్టికై కడంగిన కవులును, ఆసాధ్యములను సాధింప నొందిన వీరులును ఆశ్రమములను జేరి, ఋషులను నేరించి, తామును ఋషులయి, ఉత్తమాశయములను కమండలువులందు జేర్చుకొని ప్రీతిమై వానిని పురిషిక్లతో క్రోలిరి కావున నమృతజీవులయిరి! ధనంజ యుడును, *ధ్రువుడును, దిలీపుడును ఆశ్రమవాసులైన మహావీరులు

* ఆర్జునుడు ప్రాచీనభారతమహాసంఘమి యనునంశము నీవరచా సుల్లేఖించి యుంటిని. గిరి నెక్కట, నదియందు గ్రుకు లిడుట, పితృతర్పణములు చేయుట మున్నగు విషయములు పాతకులదృష్టితో దున్నవి కదా! ధనంజయయోత్రికనిగంటించి మహాభారత మేచునుచున్నదో చిత్తగింపుడు:

“ఆర్జునుండును గంగాస్నాన పవిత్రీకృతగాత్రుండయిదేవఋషిపితృతర్పణంబుల జేసి, మాతలిప్రయుక్తం బైన యా దివ్యరథం బెక్కి,

చ. ఆలఘుతపన్నమాధినియ తాత్పులకున్ బహుపుణ్యులోకకాం
క్షులకు విశుద్ధచూననులకున్ సతతంబును సంక్రయంబువై
లలిత నిలింపదంకతి విలాసవిహార మహోత్సవంబులం
గలిగి వెలుంగురత్నమయ కందర నుందర మందరాచలా.

అవని యందలి పుణ్యతీర్థంబులు నేవించుచు గంగాంబుఘోరస్థలీరుహ పనస్సుతి ఫలంబు లుపయోగించుచు నుఖం బుండితి.....”

(అరణ్యవర్ణము, ప్రథమాశ్వాసము)

కారా? విశ్వవ్యమందుగాక ఆసిథారాస్త్రతమందు, — నిరంకుశత్వము నందుకాక సేవయందు ఆత్మను తనువు అమృతపుగ్రుక్కలు లభించునని వీరు గుర్తించిరి. మనుష్యసేవయేకాక సమస్తభూతములసేవయు మహత్తరమయినవని వీరెఱిగిరి. రాజులందు రాజై వఱలిన దిలీపుడు అరణ్యమున నావును కాచుకొనలేదా? జానపదులను గలియలేదా? వశిష్టాశ్రమమున నీత డెన్నెన్ని సదాశయములను బుడుక లేదు? “రఘువంశము” ను దెలుపుడు. మహాదాదర్శములందు కోటివత్తులట్లు వెలుగొందుట గాంతురు. ఈ మహాకావ్యమును కనిన కవిసార్వభౌముడు, బృహదారణ్యకజై త్తిరీయారణ్యకాది ఉపనిషత్తుల సృష్టించిన సంయమిందు లట్లు అరణ్యము లందును, ఆశ్రమములందును నిజాత్మను చొప్పించి అక్కతైన దివ్యసామగ్రినందినాడు. సరి త్తటమున, శ్యామల తరులక్ష్య కాటవట్టయిన ఆశ్రమమున ఋషిం ద్రునిస్రాల నానీనుడనై యున్నతఱీ నామానసవీధియందు నెందఱెందఱు కావ్యకర్తలో, ఎందఱెందఱు మహాత్ములో, ఎందఱెందఱు వీరులో పొడసూపిరి,

ఆశ్రమమున మునినికూడి కొన్నాళ్లండవలెనని మిక్కిలి మక్కువ పడితిని. అచటిపూతవారావరణ ప్రభావముకతన నేనెంతేనియాంతరంగిక పరిణాతి నందజాలుదునని యెఱుగుదును. కొంతకాల మందు విడియు మని స్వామిజీ అవ్యాజవాత్సల్యముతో నన్నడిగి యుండెనుగదా! కాని దురదృష్టవశమున సట్లొనరించుటకు నా కవుడు వలసినంత యవకాశము లేకపోయెను. ముం దింకను సలుపవలసిన పయన మెంతోయున్నది. శారద చెన్నపురిలోనే యున్నది. ఆశ్రమములందును, కొండలందును, లోయలందును, వనములందును హిమాలయయాత్రలోవలె నిపుడు విశేషకాలము వెచ్చింపజాలను. ఆయినను, వలసినంత వైక మంపుచు, ధైర్యము చెప్పుచు ఆమెకు జాబులు వ్రాయుచు, నాయాత్రను పొడిగించుచునే యుంటిని. స్వామిజీతో రెండుమాడు దినములైనను ఉండవలె ననుకొనినను, ఎట్లుందును? నాడేకదా నాతల్లి తద్దినము! ఊరిలోని కరిగి, డైమాకారాజుతో డాటున నాపవిత్రక్రయను నెఱపవలసి యున్నది. ఈయుదంతమును యోగివరునకు తెలిపి, ఆభిక్తమును ముగించుకొని, నాసికకు మరలిపోవుటకు మున్ను మరల బ్రవ్వాగిరిశిఖ

కముజేరి, ఆశ్రమమున కొలదికినము లుండటకు యత్నింతునని మాట యిచ్చితిని.

“కొండకొనయందు నుదయించిన గోదావరీధార ఆపొంత లంఘించి, ఈదిక్కుగా ప్రవించి, వల్లమున నీ సరస్సును నిర్మించి, ఇంద్రుండీ దిగువకరిగి, కుశావర్తమున ప్రవేశించి, అందుండి దేశాటనమునకయి వెడలును” అని యోగీంద్రుడనెను.

చెరువున కవ్వలితట్టున చిన్నిచిన్ని కొండసారంగములందు గోదావరీమహేశుల విగ్రహము లున్నవి. జలధార వీని నభిషేకించుచు సరోవరమున దుముకుచున్నది.

అనంతరము స్వామిణికి కొంతపైక మిచ్చుట ఉచితమేమోయని యూహింపసాగితిని.

హృషీకేశమునుండి బదరీనారాయణమున కరుగుతటి మార్గమున నందందు నాశ్రమములను గాంతుము. నిక్కంపు జడవారులు, కపట సన్యాసులుకూడ గానంబడుదురు. కొండలు సన్యాసులు యాత్మికుల కడనుండి పైకమునంద గాంఠింతురు. హిందీలో అచ్చువేయబడిన కొన్ని కరపత్రములను చేతి కీచ్చి, కాము చేయదలచిన సత్కార్యములను గుఱించిన జాలితా నేకరువు వెట్టుచుండురు. వీరిలో కొండలు దిగంబర సన్యాసులు. “స్వర్గాశ్రమము”, “రామాశ్రమము” అనుచోటులందు సొమ్మువసూళ్లపద్ధతిజూచి అబ్బురపడితిని. ‘కాలీకమలీవాలా’ ధర్మశాల లందు పైకము గొనుటయు, గొనకపోవుటయుకూడ కలదు. కొన్ని చోటులందు సత్కార్యములు జరగుచుండును. కాని పైకముచేరు ప్రతిప్రదేశమందును ఇవి నెఱవబడుట గాంచనయితిని.

స్వామిణికి కొన్ని ఫలములిచ్చిన, సర్వోత్కృష్టమైన పనియై యుండెడిది. నా కపు డ వెట్లులభించును? కూడ దోడ్కొని రావలసి నది ఆత్మశ్రకాశముకొఱవను, భక్తిభావవ్యక్తీరణముకొఱవనుదొలుత స్వామిణికి బుష్పాంజలి నిచ్చితిని. సౌరభద్రానము భావభరితమగుడు యోగినరుని ఆత్మనించుక తనుపవచ్చును. ఉదరముమాటేమి? పవన వర్ణాంబువులనే ఈతడు భక్షించుచుండనేమో! ఈ కాలమందును ఇట్టి భక్షణమున మనుచుండు మునులను గాంచిమురియుభాగ్యము నాకొద

వెను. ఏ యాహుమును గొనక వీరు కొన్ని నెల లుండజాలు తెలుగుదును. వీమైన ననుకొనునుగాకని కొంతవైకమును స్వామిజీ చరణోపాంతమున నిడితిని. యువకయోగితో ప్రసంగింపదలచి, ఆతనిని పలుకరించితిని. జవాబేమియు నీయక అతడు పక్కున నవ్వినాడు! మఱి కొంతనే పండు నధివసించి, మునులకిరవ్వరకు జాగియొక్కీ, వృద్ధుని యాశీస్సులగొని, నిష్క్రమించుచు “క్రింది కరుగుటకు క్రమమైన తెరు వేదేని కలదా?” అని యాతని నడిగితిని. “ఎడమతట్టునుండి కొంతదూర మరిగినిపిదప గిరిపార్శ్వమున నొకతెన్నగపడు” నని స్వామిజీ తెలిపెను. ఆతనికి ధన్యవాదము లొసగి పయనమైతిని. అరుణకిరణవిభవమున గను విందొనరించు పర్వతదృశ్యములను జూడ్చి తీవలనుండి యంతరంగమున జేర్చుకొనుచు, అల్లనల్లన నడుగులువేయుచు మునితెలిపిన తెరువున బ్రవేశించితిని. అపుడు దవ్వుననొక నూతనపురుషుడు కానుపించినాడు. నన్ను చూచి వంగి దండమిడుచు సమీపించినాడు. వైఖరిబట్టి అతడు నిరుపేదయైన మరాటీకాపని గుర్తించితిని. ఆత డెట్టునివాగా ధరించినాడు. వానిచేతిలో బలమైన కట్టకలదు. “బా-ఆ-ఆ-బా! అయి - యే! సాత్ - సాత్ (అయ్యా! రండు - కూడా - కూడా)” అని నత్తితో సన్నని గొంతుకతో నాతడు పలికినాడు. మరాటీమాటలలో * తప్ప

* మహారాష్ట్రభాషలో విశేషవశ్రమ చేయకపోయినను, కలకత్తాలోనుండగనే ఆభాస కొంతనేర్చితిని. ధార్వాడకాపురస్థుడు కులకరణి మహా నొక కన్నడనిపుడు ఆచూకనగరమున నాకు పరిచితుడై యుండువాడు. ఈతడు మహారాష్ట్ర భాషనుకూడ నెఱుగును. ఆదివసులలో నేను ‘విద్యాసాగరకళాశాల’లో చదువుకొనుచుండువాడను.

కులకరణి, నేనూ ఒకేనోటలలో (25 Eden Hospital Road) భోగము చేయువారము. హోటలు వంజాబీ ప్రాంత్రైటరుకు చెందినది. వంటవారు శగల్వూరు బ్రాహ్మణులు. చపాటీ పుక్కా మున్నగు రొట్టెదినుసుల కది ప్రసిద్ధికెక్కినది. కొండ రాంధ్రుల మందు ల్రవేశించితిమి. తెలుగులండి లేక నోద చల్చి ఊరకొనినది. వజ్రుచారు (కట్టా డాల్) కాచువద్దలిని ‘లంబాచువారాజ్’ అను పొడలలాట్టియవంటి అచటి వంటవానికి చెప్పితిమి. ఆ రోజులలో మాకు “కట్టా డాల్” రక్షకు డైయుండెడిది! కులకరణి ఈ కట్టాడాలును పేర్లకొద్దీ పీల్చువాడు; హోటలుయజమాని వైకమడిగినపుడు కోపొద్దీపితుడై, కనులెత్తజేసి, ‘నకేవమునకు’ తావానగక ఆదాలు నుదరమున బట్టించువాడు! వానిపొట్ట

లతో నిండిన కొన్ని హిందూస్థానీ కల్పములను పొగుపువతుగా నాతడు కలవసాగినాడు.

రబ్బరుతో చేయబడిన దళితుడు నన్నో ప్రకృతవృష్టాశ్రమము లగవడినవి!..... ఒకప్పుడు నేను జ్వరవీడితుడవై కొన్ని రోజులు పడుచుంటిని. చారుమీడికి (ఇతానోక నుముహూర్తమున ననుకొందును) బుద్ధిపోయినది. చారుమీడిని వెద్దవెద్ద కెరటాలతో పొనిపొరటచు ఒక నాడు నాకు కలలో కానుకొచ్చినది! పొగుపుసామానుల కాబోలు చిన్న చిన్న డింగీలవలె తరంగములలో కొట్టు కొనసాగినవి! మరచుకు పట్టియొంతుట నాశ్రమము కాలేదు. పడగు పడగున బోయి కెరటాల గో లఃమీంచినాడు. ఈతనయ్యకను వైద్యముండెను కాని ఊక్కిరివిక్కిరియగుటచే ముసలి కొన్ని గ్రుక్కలు మ్రింగితిని. చారుకెరటాలు గొంతు కలలో ప్రవేశించినవే విదో ఆపూర్వమైన శక్తి ఒకటి కా ఉపరగోళమున ప్రవేశించినట్లయినది! తనయభావమున మునిగితిని! ఆట్లు మాటల కంఠని హాయి నందుచుండగా, దురదృష్టవేమనవి చెప్పదును, నా నిద్రకుభంగమువచ్చినది! నా స్వప్నమునకు ముగులము వచ్చినది! నిద్రవేములలో చారుమహానముద్రము ఆవృత్త్య మైవది! మిగుల ఖర్చుదేనయి నాగదిలో నన్ను చూడవచ్చినకులకరణికి స్వప్నోదంకిము చెప్పితిని. కా భంగ పాటున కా వెద్దకునిది కన్నీరోడ్డునని యాశపడితిని. కాని ఆ వెద్దకునిది ఒకమాటు పక్కన నవ్వి, “అయ్యో; పాపము” అనిరాదు. “కానాత్మక” అని మొగముచూచునట్లు వానిని తిట్టినాను. తనకప్పు గుర్తించి ముఱిదుగ హోలబహు పోయి పొడలలాట్టియచే చారు కాపింతు నని నాకు మాటయిచ్చి మి త్రుడు నివృద్ధియించినాడు. లాట్లుబడేచుకొనుచు పంగదేశములో ఇట్టి బభ్ర్యము ఎన్నడోగాని దొరకదని మరియుచు, ఎంతో శక్తి తెచ్చు కొని హోలబులలో ప్రవేశించిగాను. కులకరణి హర్షుని చారు తెచ్చుని హుపం బారీ చేసినాను. రెండు పట్టుకారలలో ఒక వెద్దకన్నెను బట్టి తెచ్చి పొడలలాట్టియ నా ముందుంచినాడు! మహోక్తమంతనడంచి పాళీప్రాయ దృష్టిచి దానిపై సారించినాను. అగవడినదృశ్య మెట్టివని వచింతుడు? జలయాపము దాల్చిన అన్నిహో త్రుడు గిన్నెలో ప్రత్యక్షమైనాడు! “అయ్యో;” అని ఒకమాటు కెచ్చిమంటిని. జ్వరప్రకొవమని సోదరులు ఆపోహనడిసి. వేడినీళ్లలో రెండుకుంచాల కొత్తకాకమును మాత్రమే మిళాయింది మహోత్సాహముతో చారు తనూరుచేసినాడు పొడలలాట్టియ! వీక సహజశక్తి (Originality) కి జలకరణి పాకకళాకౌశలము (Cooking genius) తోడువడినది! చెప్పనేల, “నిమిషములో నన్ను వైకుంఠమునకు పంపవలెనని ఈ యిద్దలు వెద్దకునుష్టులు వెద్దనీక్రముచేసినా”రని గ్రహించినాను. ఎంతఘోరము! పాప మెట్లు పెరుగుచున్నదో

“రాబిన్సన్ క్రూసో” (“Robinson Crusoe”) లోని ఫ్రైడే (Friday) అనుకేనిబాలు-చిన్నవాని మాటల తీటును దలపించు వీని ప్రసంగధోరణి నాకు కొంత ముదము గూర్చినది. “చూపుము; నీకే

చూడుడి! నాకు నోటినుండి మాట రాలేదు. వడకు పుట్టినది! కొంతసేపటికి లేచుకొని నోసట చేతులుమొగిచి “హే మనశోయగుణగర్వికారా! కాదుణ్యముతో నావలకుల నాలింపుడు. నేడ విరాహితుడను. భూమిమీద మఱి కొంతకాలము నిలువవలెనని మమ్మవపడుచున్నాను. అలియకాదు. వెగి వెద్దవాడనయి వెద్దవనులకు నిర్వహించ వలెనను సంకల్పముతో నున్నాను. సమస్తవస్తువులను మరమ్ముతుజేయ నిశ్చయించి తిని. కాబట్టి ఈ చారుల ప్రయతము నా ముందునుండి తొలగించండి. లేకున్న, నాకీ దడతగ్గదు. ఈ పదార్థము తప్పకుండా ప్రళయకాలమునాటికి వసికివచ్చు”నని గంభీర స్వరమున చెబువదలచి దగ్గర్తికనో చెప్పితిని. “పీలీజియే! బుఖార్ నహి రహేగా” (“త్రాగండి, జ్వరముండదు.”) అని నాడు పొడలలాట్టియ! “జాకాఫీ నహి రహేగా” (“ప్రాణిమూ ఉండదు.”) అనివలికిని. ఆ యొధుల ధోరణిమాలి నన్ను గట్టిగ వట్టు కొని గిన్నెలొనున్న వేడి నెత్తురువండి ద్రవమును యావత్తూ సత్తువొలది వారునాగొంతు కలలో పోయుదురేమో మని యడలితిని. కాని ఆ యావత్కాలమున పరాత్పరుడు నా పాలిట నున్నాడు.....కులకరణిని గుఱించిన కథ తెన్నో ఉన్నది. భోజనసమయమున వంగీయుల తిండివద్దలిని గుఱించిన చర్చలు రగులునవి! వంగీయులలో బ్రాహ్మణులు కూడ మక్కువకూంసాదులను భక్షితురుకదా! “మాంఠము తినుట కూడదు. చేవలను, కోడిగుడ్డకు తినవచ్చును. తప్పలేదు.” అని కులకరణి గంభీరవదుడై యనువాడు. కొందఱు వంగీయులవలె వీని నాతడు కూరగాయలు (Vegetables)గా గణించువాడు! వాని వింతవాదము నాకు నచ్చెడిదికాదు. అగ్గిరాముడనై కులకరణిని మార్కొనువాడను.

కొంతకాలమునకు మాస్త్రేచాము ముదిరినది. అతడు నా గదికి వచ్చి నాకడ సంక్షిప్తలేఖనము (Shart Hand,)ను, బంగాళీ పాళీ హిందీభాషలను నేర్పుకొనువాడు. నాకు కన్నడమహారాష్ట్రభాషలు నేర్పువాడు. కొంతకాలము కడచినది. ఒకనాడు“అర్జుం దైన అవసరమున్న”దని కొంతకైకము నాకడనుండి తీసికొని, హోటలువారిసోటిలో గట్టిగా కరక్కాముకొట్టి, పాపుస్తకముల సహితముగా కులకరణి కలకత్రానుండి అప్పశ్చు డై నాడు. అందుచే కన్నడమహారాష్ట్రభాషలందలి శా కృషికి ధక్కాతగిలినది! ఈ భాష లలో వలసినంత పరిజ్ఞానము నందఱాలవయితిని. కాని అని నుబోధకములు కావని చెప్పను. ఎదుటివారు వండితులు కానిచో, ఈ భాషలలో గంభీరోపన్యాసము లీయగలను.

మైనా యిస్తాను." అని నేనంటిని. ఆరికవేదముగము కొండవలె త్రొవనది! తెరువు చూపుచు నాముందునుండి ఆతడం నడవకపోగినాడు.

విమలతరనిష్ఠు రిణీజలవ్రాము నుభురాలాచన మొనరించుచు సీశ్వరాశీస్సువలె నన్ననుగమించుచుండెను. శైలేంద్రములై శోభిలు నిగురుజొంపముల, ఇంపారువిరుల, బొలునైకపాదల, అందంపు మాకు మ్రోకల, అలరునె త్తముల, ఎలచేటిగముల, శిశిరస్నాత ప్రసూనముల కాటపందిళ్ల యిన యెలదీవల, మందచంచారితమానుతము నంది మనులు గండుగోయిలతండముల, క్షిప్లుబాహువులచే దిక్కామినుల గవ్రుంగి లించు నుర్వీధరముల, కవిహ్మవయములు పోలు తక్కుకొలంకుల నాలో కించుచు దిగ్గలయమునుండి దినేంద్రుడు చరచర చదలన గదల నొల్ల కుండెను. అరుణాంశుదృష్టి దవుల్కొనిన వనలక్ష్మి చెక్కిళ్లు సిగ్గుచే, ననురాగముచే, నానందముచే కెం వెక్కినవి. కెంజాయలీను పొడుపు కొండ పెద్ద పవడంపుదిబ్బవలె తోచినది! దివసనాథు నలంకరించుటకై కాబోలు దివిగల ము త్తయిదువులు కొండలు వివాభామినికే కెంబట్టు పుట్టము గట్టి పలుతెఱగుల కై నేసిరి.

నేవకుడు ముందు నడచుచుండుటచే, తెలువునకయి తడవు లాడవలసినయక్కఱ లేకపోవుటచే, మెదడునకు పనిగల్పించు క్రతి కూలయోచన లెవ్వయును మనసును మార్కొనక పోవుటచే నాదృక్కులును, తలపులును మతొందును పరుగిడక ప్రాగ్నిశకును బ్రహ్మ గిరికిని నడుమ నిష్టవిహారము సలుపుచు, నిత్యలక్ష్మీలతికాలవాలమైన నాతావునుండి—బహుశతాబ్దులు ప్రాబలుకుల తానయిన ఆప్ర దేశము నుండి—నిలింపులకు కర్తవ్యే త్రమైన ఆ ధర్మకే త్రమునుండి—తపస్వియైన బ్రహ్మకు మనికిపట్టయిన ఆ పూతస్థానమునుండి, సురభిశభావబంధురమై, జ్ఞానారుణచ్చవి దళుకొత్తిన దొల్లింటి ప్రాచీనీభవముచెన బఱతెంచినవి. భావికాలమున భారతమాత దిగ్విసరము నలరించు సుస్మృతీవిభవము నందవలె నని కాంక్షించుచు, వక్రనాగకతవలన, పాశ్చాత్యవిద్యకతన నాదరమందక పడియున్న భారత గతమును, నిత్యనవీనభావవిలసితభారత గతమును పునరుద్ధరింప నాతురపడుచు, కనుకొలకులం దాశాద్మ్యతుల బూరించుచు మహోత్సాహమున ముందంజవేయు యువకులలో నే

నొక్కండను. బెర్ట్ ట్రాండ్ రస్సెల్ మున్నగు నాధునికులు కడచిన సంఘటనములు చచ్చినవేయనియు, సమసిపోయిన గ్రీకు సౌందర్యమును ఇటలీభావోద్వేగమును దుఃఖముతో పురించు పేలయనియు వచించుచు పలురీతుల గతము సీసడించిన, సీసడింతురుగాక!*

‘ప్రాచీగతము నిత్యసంజీవియైనదని, † వసుంధరపై నేడు చెలరేగు చౌష్ట్యమును, మృత్యువును నిర్జించి, పాశ్చాత్యజగతిస్రాల పరంజ్యోతిని నిలిపి వసుమతీసీమంతినిని నవనవోన్వేషశాలిని గావించునదని నాదృఢవిశ్వాసము. కన్నతల్లి భారతాంబ ధూల్యవలుంతితయైనదని ఎన్నో మాటులు కన్నీరోడ్డెత్తను. కాని కన్నీటిని నేనెన్నడు కన్నులందు కాపుర ముండనిచ్చువాడను కాను. సదాశయను నమరజ్యోతికి నాత్మహృదయమును బ్రమిద గావింప నువ్విట్లూరుచుండును. కొండసింగారముతోడను, విమలతరంగిణులతోడను, కన్నుదోయికి విందునేయు తరుచయముతోడను, వింతచెలువమున శోభిలు పూదీగలతోడను అరుణాచ్ఛటలందు భారతజనము త్రి భూసురభూషణాం

* “Passive awareness of dead facts.....” Regretful hankering after the extinct beauties of Greece and the Renaissance.....” (Vide Page 167 “Principles of Social Reconstruction ” By Bertrand Russell)

† ప్రాచీగతము నిత్యసంజీవి యైనదనిన నన్ని కాలములందును నమృతజీవియై యుండు భావవిభవము యన సంస్కృతియం దున్నదనియు, వెనుకజీవని దీనిని దును మాడుట కెవ్వరికిని సాధ్యము కాదనియు, భారతాంబి ఎన్నెన్ని యాఘాతములు తినినను. ననాతనసభ్యతామహాత్వమును వ్యక్తీకరించుచునే యున్నదనియు జనువరులు గ్రహీంతురు గాక ! తన రొమ్మన విజ్ఞానామృతమును నింపి, దానితో నవయోగమును భారతాంబ తనివీ భావికాలమున బలవత్తరమొనరింపవలె నని (“It is for India to keep her breast supplied with the Amrita of wisdom, with which to feed the new born age and nourish it into a mighty future” Vide Tagore's “Letters to a friend” page 124) రవీంద్రుడనినపుడు ఆ కవితంద్రుని దృష్టి ననాతనసభ్యతపై (ఇది విజ్ఞానమధాతూరికము కావున) వ్రాలె నని తలచుట తప్పుకాదు.

బరాన్విత భామినిభాతి భాసమానయై గోచరించుతేజో నాకన్న తస్య మరల వసుమతి కుసాధ్యాయునియై, విశ్వజగనియై, జగన్మాత్రయై, జేవియై దిగంతముల జేజేల నందగల దని ముచియుచుండుడు.

మహారాష్ట్ర నేపకుని వెన్నంటి నాటిస్త్రాభాతముననిట్లు మురియుచు, భారతాంబాస్త్రభావమును తలపోయుచు, శైలతలమున జరింపసాగితిని. “తొండరవడక కొండచుండి దిగునపుడు యాత్రికులు దర్శింపవలయు స్థానములనన్నిటిని చూపుము.” అని వానిచూడేసెంచి వలికితిని. కొంతదూరము నడచి, చివాలున నిలుచుంపడి యాతడు “బాబయ్యా! ఇక్కడ చూడండి! ఇది గోళివునిజడ! ఇందులోనుండి గోదావరీదేవి ఏవీతిగా వెడలుతూ ఉన్నదో చూసీతిరాలండి” అనినాడు. అచ్చటికొండనేల జడలుకట్టిన కేశభారమ ట్లున్నది! అందుండి నీరుబుకుచున్నది! “గంగకుమున్ను గోదావరి ఈశ్వరభిక్షునుండి వెడలినది. ఈ యంశమును వ్యక్తపఱచు దృశ్యము బ్రహ్మాగిరిపై కలదు.” అని కొండలు మహారాష్ట్రవిప్రు లంతకుమున్నే నాపర్యటనమున దెలిపియుంట జ్ఞప్తికి వచ్చినది. కొండొకవడి నిలిచి, రెప్పలనెత్తినయించి, ఆ ప్రదేశమును పరిశీలించితిని.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

పదునొకండవ ప్రకరణము

హిమగిరియందలి కైలాసశిఖరమును వీక్షించినపుడు ఈశ్వర భ్రూలతికలను, ఈశ్వరశిరమును పోలు దృశ్యములుంటు నెఱుగుదును. మంచుకొండ మహేశ్వరథామమైన వెండికొండవలెనే యుండును గదా! వెనుక నాదృశ్యములను విలోకించినట్లే నేడు నాపురోభాగముననున్న దృశ్యములనుగూడ గౌరవభావముతో పరిశీలించితిని. కాని, వీనిని గుఱించిన ఉదంతమును నే నెన్నడు నున్నదాని నున్నట్లుగా గ్రహించితినిగాను. గిరిశిఖరములు రాళ్ల ప్రోవులు మాత్రము కావనియు, వానియం దాత్మను తనువు అనంతభావరుధులు లుద్భవించుననియు తెలుపుట మనప్రాచీనుల యాశయము.

ఎట్టి మహాత్తరభావమైనను, సాధారణవ్యక్తికరణముకతన సామాన్యప్రజల మనసుల బ్రవేశింపదుకదా! రూపుజూపని భావము, గట్టిమెదడునకే లొంగుభావము, తీవ్రతార్కికరణమును బురికొలుపు భావము, కఠినతార్థిక సమాలోచనమునకే పనికివచ్చుభావము అవమానితుడైన అతిథివలె నిట్టిమనసులనుండి తరలిపోవలసినదే! మనుష్యమానసము బాలకునివంటిదని తెలుపుదును. బాలకుడు పరుగులెత్తుచునే యుండునుగదా! తనదృష్టి నాకర్షించిన బొమ్మనే ఆతడు పట్టి ప్రాకులాడును. పొంతనుండి గట్టిపండితుడు నడచుచుండినను వాని నీతడు పరికింపడు. మనసు స్వేచ్ఛాకామి! ఆనందకామి! చేతులుజోడించు ఉద్యోగివలె నది పనిచేయదు. ఒకరిచ్చు పరిశ్రమకు తలనొగ్గుట కది యిచ్చుగింపదు. ప్రమోదమే దీని పరమావధి! పరిశ్రమను కాంతీంచుకొన్న మనసులుండుటకు కారణమిది పరిశ్రమ స్వయం నిర్ణయమై, ప్రమోదసంభరితమైన దగుటయే! తపసులుండు తెఱుగుదుము. రేబవళ్ళు పతనమున, గ్రంథరచనమున, గభీరయోచనమున నిమగ్నులైన

వారుండు తెలుగుదేవము. ఇవి కష్టభూయిష్టములని, మనుసును నోక్షించునవని వీరు యోజించియుండుచో, వీనినుండి తక్షణమే—తక్షణమే కాకున్నను, మతోక్కనిముసుములోనైనను తొలగిపోదురు. జయపతాకమెత్తలేక వీరు వ్యభిచారులుగుదురు. ఈయంశమును దృష్ట్యయం దిడికొనియే, శ్రమభావము ఉద్దేశస్థికి ప్రత్యష్ఠియని మనీషులనిరి. * తపసియును, జిజ్ఞాసువును, విద్యార్థియును, కవియును, యాత్రికుడును, ప్రజాసేవకుడును తమ క్రియలందు చెమ్మటబొట్టులనుగాక ఆమృతపిండువులనుగాంచి మురియుదురు. “అబ్బా!” అనుకొనువారును, దుఃఖపడువారును కర్తవ్యత్రమున నానందరూపలను విలోకింపక ఆస్పృహస్సురనుకొనువారును సోమరులై, ఎండుకట్టెలై, నేజోరేపా తమ బ్రదుకును బూడిదప్రాగు జేసికొందురు. కాలక్రమమునగాని, క్రమనిష్ఠ కతనగాని మానవుడు తపసికాడు. కావున తపసియందు ప్రమోదము కాలము కడచుకొలది మనసునం దూటవలె నధికమగుచుండును. ఈ పరితోషము ఆమృతకలశము వంటిదని వచింపవచ్చును. తపస్వి ఆమరుడనవచ్చును. అమరున కాహార మమృతమే కదా! తపస్వి క్రొలు పానీయము ఆనందము; ఈతనికృషి ఆనందపూరితమైన కలశము. ఈకలశమును నేల బడగొట్టితిరేని, ఆతడును నేల గూలును. చూచితిరా?—(విజ్ఞానపిపాసువు కావున) సామాన్యుడు గుర్తింపని ఆశయమునకై తపసి ఎట్లు విద్విల్లూరునో! తపసి ఘనభావములకై తల్లడిల్లును. యాత్రికు డుత్తుంగ శిఖరములకై పొగులును. గురుగంభీరదృశ్యముల నన్వేషించుచు, తుచ్చ సుఖములను పడదన్ని ఇతడు ముందంజవేయును. తపసికాని మానవుని, (ఈత డవలీలగ లభించు పరితోషమును కాంక్షించును కావున) గురు గంభీరదృశ్యములే యన్వేషించుచు పోవలెను. కన్ను గుట్టు నీదృశ్యములను గాంచి, సాధనకు దూరస్థుడగుడు తన పరుగునుండి తరలి, ఈతడు సంతసమందును. చోద్యము జూచుట కెందతెందతో పోదురేల? అది ప్రమోద సంభరితమగుటచేగదా! కవులును, ఋషులును కన్నతల్లుల బోలువారందును, ఘనతాత్వికాంశములను హృదయంగమ మొనరించుకొనినవారే యయ్యు, బిడ్డలబోలు సామాన్యప్రజల మనసుల కివి

* "Strenuousness is the open foe of attainment" Rabindra Nath Tagora
 Vide page 43 "Letters to a Friend "

కడుంగడు కర్కశములై యుండునని యెఱింగి, వానికి రూపులిచ్చి, వానిని కనువొందోనరించు దృశ్యములను గావించి, కథలని కావ్యములని వానికి పేరులిడి వీరు జనాభి కొనగూడురు. మన కావ్యములగల కెంబట్టు పుట్టముల దొలగించి చూడడు. అందు నుపనిషత్తుల నవలోకింతురు ! వజ్రములుపోలు గట్టితలపు లందుంట గాంతురు. మన ఋషికవులెంత విశాలహృదయులొ కనుగొనుడు ! గ్రంథములందు, అక్కరములవెనుక సుందరదృశ్యములను చిత్రించి వారు మిన్నకొనియుండలేదు. తమ శిల్ప కాశలమందలి సుధాధారల గ్రోలుటకై, తమ కావ్యములనే కొందఱు మాత్రమే తెఱచిచూతురని వారెఱుగూడురు. కావున తమభావములను—ఆనందసుధాసంసిక్తము లైన తమభావములను బాహ్యదృష్టి నాకర్షించు దృశ్యములందు విరబోసి, వానిని బహుశసంఖ్యాకుల కప్పన మనిరి. మితాయిని చూచి పాపాయులు పరుగెత్తుచురారా ? మన కావ్యములందును, తీర్థస్థలములందలి దృశ్యములందును ఎంతో భావ మృష్టాన్నమున్నదని తెలుపుట నాయాశయము. పఠితలును, పఠికులును వీనికై పరుగులెత్తుచుండురు. మనమతమందలి యుద్దేశములను, మన రచనలందలి భావములను గ్రహింపనేరక, భావపతనము నంతగా నెఱు గని పాశ్చాత్యులు మనము మాధులమని, మనమతమును, మన యాచారములును మోఢ్యగర్భితములని మాటలు మిగులుచుండురు. ప్రతిమానవునిగూడ మహా విజ్ఞానిగను, నిర్మలచారిత్రునిగను గావింప నుద్దేశించి భావగ్రహణమునకుతోడ్పడు దృశ్యపరికరములను సమ కూర్చుటయే కాక భావానుష్ఠానమునకు మనుజుని బురికొలుపుటకై మన ఋషులు చక్కని యాచారముల నేర్పఱచిరి. కర్మకాండయన బిచ్చి పనియా ? జంత్రమువలె జేయుక్రియయా ? కండ్లుమూసికొని, ఒకని మ్రోల బానిసయై నిలిచిచేయవలసిన కర్మమా ? బాహ్యదృష్టినుండియు, సంతరంగదృష్టినుండియు మనసున జెరుకొనిన మహితభావములను ఆత్మజీవములందు చొప్పించి, వానిని దేవగర్భితములైన మహామంది రఘులట్లు మహిమోపేతములు జేయుటకై మన ప్రాచీనవిజ్ఞానులు నిర్ణయించిన మహాదాశయమండితకర్తవ్యము కాదా ? మన విజ్ఞానమేమో మన మెఱుగము కావున మన కర్మకాండ యెట్టిదో, నిత్యభావాను

స్థాన మెట్టిదో యెటుగక మనమతమును గాంచి, మన యాచారములను జూచి కీచకీచలాడుచున్నాము. ఈమతమునకును, ఈ యాచారములకును ముష్టుబెమ్ము నిరక్షుచుములను, దుర్బతులను నిక్కంపుపూజారులని, నిక్కంపు పురోహితులని చ్చె: వీరి దుష్క్రియల కతన వానిని వక్రదృష్టితో, జుగుప్సాగర్భిత నేత్రములతో విలోకించుచున్నాము. మన విద్యావిధానమున మాప్పులు తోచినగాని మన మనసులు క్రమపంథయందు పనిచేయవు; మన గ్రంథములందు, మనపుణ్య భూమిగల వృశ్యములందు, మన తీర్థములందు, మనవిహిత కర్మలందు గల గంభీరోద్దేశముల నవి గ్రహింపనేరవు. హిమగిరియందు వీర్ణ యాత్ర సలిపినపు డచటి రాళ్లయందును, రస్సులుందును పివ్యాక్షరముల గాంచితిని. ఈ యక్కరములందు భావభవనములను విలోకించి, * వీని నన్వేషించియే నిలింపు లిపుణ్యభూమియం దవతరించి, ఈకర్మ ఖేత్రమున ధర్మఖేత్రము నాలోకించి, ఇందుండియే ముక్తి నందుకొని రని గ్రహించి, ఉత్తమాశయవిలసిత మృత్యుకపై మసలు భాగ్యము నా కలవడినందులకెంతో మురిసితిని. అందు నే గాంచిన భావభవన

* భావవతనమందు, అంతర్దృష్టినుండి బాహుచిన వతనమును మరమాను ఆ నందమనానమైనది. ఇతో పానపలాదు: గూడ నిట్టివతనము నలరముమకొనువారి సంఖ్య అత్యల్పమై యుండును. ఇట్టివారిలో, ఆధునికులలో, భారతీయులలో ప్రధానమగు రమీ క్రుడు. ఈ వతనము ఈ కెంతోవెంతోష మొనగునని ఈతడు తెలుపుకొనుచుండువాడు. ("I cannot tell you the great Joy of seeing everything through the sight which comes from within" (Vide page 41 Tagore's "Letters to a Friend") హృదయముతో నలుపుయోచన విట్టి వతనమానకు వారిదీయును. అవర్మ హాండ్ల విద్వాంసులిట్టి యోచనమును మిగుల నుగ్గడించిరి. ఈయోచనాశక్తి వంగీయునకు కలవని ఆరవిందుడు తెలుపుకొనుచుండును. ("The Bengalee has the invaluable gift of thinking with the heart" Vide 4, "The Brain of India" By Sri Aurobindo Ghose") హృదియముద్వేగమున కాటవట్టు. ఉద్వేగభరితమైన యోజనము అద్భుతప్రభావము గలదై దివ్యరచనమును గనును. ఇట్టిరచనమే పాతకుని యాత్మచే కన్నయన్యక్యము చేయుండును.

ముల నెప్పటికైనను పాతఃమహాశయుల చిత్తముల కందీయగలనని ఆశపడుచున్నాను. తుషారాద్రిని పరికించి, అందలి దివ్యదృశ్యము లందలి “గంగా మహాత్మ్యము” ను పఠించి పఠితోష మందినట్లు నేడు బ్రహ్మగిరిపై నిలిచి, మహారాష్ట్ర సేవకుడు చూపిన దృశ్యమునగల “పుణ్యగోదావరీచరిత్ర” ను బఠించి ఆనందించితిని. మహితభావనకు నిమిత్తమైన వసువు పూజనీయమైనదని నా యుద్దేశము. దీని నిట్టి నిమిత్తముచేసిన మునిమానసమునకు బోహారంటిని. జడములైన రాళ్ల యంధును ఇట్టి యాధ్యాత్మిక సృష్టి జూపజాలట భారతకవియువులకే సాధ్యమైనది. వీరికనుడు, భావభరితమైన గోదావరీచరిత్రకు ననుడు, శైలతలమందలి గభీరత త్వమహాత్వమునకనుడు సాగిలపడితిని. నాశి రము సలిలసంసిక్తమయ్యెను! మనసు భావస్థావిత్మమైంది. కూడనున్న సేవ కుడును నావలెనే అందు సాష్టాంగపడినాడు. వీని విశ్వాసమే విమల తరంగిణియై వీనిని పునీతు జేయుచున్నది. నాచేతిలోని మరచెంబును నైకొని, సేవకుడచటి పవిత్రదకమున బుడుంగున ముంచినాడు. నాచెంబుకూడ యాత్రికుడే యంటినిగదా! మునిగినంతనే దాని యంత రంగము నవభావపూరముచే నిండిపోయెను. భావబ్రహ్మాండమును మోచుకొని యమునాసరిత్రీరమున మసలిన వసుదేవునివలె, భావభార మును వహించి గోదారూపిధారలందు జరించితిని. ఆ భావబ్రహ్మాండము ముద్దుకృష్ణనందుండెను! ఈభావభారము నాముద్దుకలశమున నుండెను.

అనుచరసహితుడనై ప్రదక్షిణముచేయుచు, గిళిళిఖరమునుండి అల్లన దిగదొడగితిని. క్లిష్టమైనను మార్గమంత యధ్యాన్నముగ లేదు. కడచిన సాయంసమయమున నన్నెదుర్కొనిన కడగండ్లు నేడు తోష లేదు. త్రోవతప్పి అట్టిపాట్లలో (ఇవి పడరానివనినే దెలుపను) పడి పోతిని.

కొండచుట్టు అందందు జలధారలు రాలుచున్నవి. కొంత దూరము దిగినపిదప నివి రాలుచోటులందు ఏదో బొమ్మను ముంగిడికొని దానికి కొంత కుంకుమను పులిపి ఒక్కొక్క అవ్వ కూర్చుండును. కుంకు మనేకాక ముందున్న రాళ్లకును, బొమ్మలకును వీరు చక్కని భస్మమును కూడ పూసియుండవలసినది! గోదావరీ జన్మస్థలమని తెలుపుచు, “ఉదంబ

రేర్ మూలే" అనుసంస్కృతపదమునకు బహుళమహా రాష్ట్రశబ్దములను సంధించుచు, ఆవేశపూరితులై ప్రసంగించుచు "యాత్రను జయప్రముగ ముగించుకొని పోతున్నాడు; దయచేయండి" అని ఇంత బిల్వపత్రిని, కుంకుమను, హారతికర్పూరమును, కొన్ని పూలను, ఆగరువత్తులను, ఒకటి రెండు కదళీలనో, ఒక కొబ్బరికాయనో పీసుచేతికీర్తురు. వీని పూజ ముగిసినవెనుక చేతనైనంతవఱకు దక్షిణనులాగి, అప్పుడును యాత్రికుని వదలక "మఱొక్కదేవుని చూతురుగాని రండు" అని వెనుకతట్టుననున్న బిలములోనికి గొనిపోయి, అందురాలు నీటిబొట్టుల దిగువనున్న బొమ్మరాతని జూపి "దక్షిణా-ఘోషో!" అని పలుకుచుండురు. ఈవృద్ధనారులు పాపము కడుపేదలు. ఆస్రదేశము భయంకరమైన దయ్యు ఎట్లొనాలుగుడబ్బులు దొరకు నను ఆసతో అందుజేరుకొని, చీకటి పడకమున్ను వన్యవశువుల బారిబడక దిగువకు బోవుచుండురు. వీరి మాటలు నవ్వు పుట్టించిననేమి, వీరియవస్థ కనికరమును కలిగించక మానదు. కావున వీరికి సాయము పలుపుటకు సంశయింపము. కాని తెరువున అందందు పసపుపూసినరాళ్లనో, ఎన్నోచేతులు గలబొమ్మలనో, వింత వింత విగ్రహములనో నిలిపి వానినిగుఱించి అబద్ధపు గాథల నేకరవుబెట్టుచు, చిత్తముపచ్చిన దక్షిణనందుటకై ఎన్నెన్నో పోకీళ్లకు పోవుచు తమయాటలు డెల్లనపుడు మాటలు మిగులు పూజారులను చూచినపుడు కోపమురాకమానదు. క్రమక్రమముగ క్రింది కరుగుకొలది త్రోవలో ఇందును అందును అబద్ధపు బైరాగులును, నిక్కంపు యోగులును, భిక్షుకై పొంచుచుండు అభాగులును, కోతిమూకలును, సెనగలమ్మువారును, దమ్మిడిల చిల్లరనిచ్చువారును తోచుచుండురు. అందందు యాత్రికులును ప్రత్యక్షమగుచుండురు.

పర్యతపార్శ్వమున అచ్చటచట తోచు కొన్ని కట్టడములు మిగుల పురాతనమైనవి. అందందు పాడుపడిన సాలలున్నవి. వానిలో నెవ్వరు లేకున్నను, పోయి లోపల ప్రవేశించిన నూతనాంశ మేదేని కనులబడునని ఆశపడి, అందు జొరబడి, నలుతట్టులను పరికించువాడను. "చూచేందుకు అక్కడ వింత ఏమీ ఉండదండీ. పాములు మాత్రము ఉంటాయి రండి పోదాము." అని సేవకు డనుచుండువాడు. "పట్ట

పగలు ఆడలనేల? నీ చేతిలో బలమైన కట్ట కలదు కదా!” అని ఆశ్రమ ములను విలోకించినట్లే జిజ్ఞాసువునై శిథిలాలయములను పీఠించు వాడను. పీఠాలకు ముందునుండి ఆవి యన్నవని కొంద టనుచుండు నారు. వానిలోని దుమ్ములో చరిత్రకును, పురాణమునకును సంబంధించిన నిదర్శనము లెప్పుమైన గోచరించునని మక్కువపడువాడను. కొన్ని కొన్నిచోటులు నాకెంతో స్త్రీతిగొలిపినవి. మఱికొన్నిట గొందఱు జోగు లగపడువారు. ఒకానొక పాడుకొంపలో నేవో ప్రాతగుడ్డ లగపడినవి. వాని వెనుక నేదో మెరులుచున్నట్లు తోచినది! “పాము! పా” మని కట్టతో కూడ నొక్కదుముకుతో సేవకు డీవల బడి నాడు. ఇకేమి చేతును? ఈవీర ప్రవరనితో నవ్వలికి లఘింపక తప్పినదికాదు.

కొండనుండి చాలభాగము దిగిన పిదప వీరప్రవరుడు వేటొక త్రోవగుండా మరల పర్వత మెక్క సాగినాడు. కొండయొక్క మఱొక్క దిక్కున నెత్తయినచోటున కొన్ని విగ్రహము లున్నవనియు, వానిని చూడవలెననియు మావాడు సెలవిచ్చినాడు. అందున్నవి కేవలము విగ్రహములే యగుచో వానిని చూచుటకై కొండమీదికి నెగి రెగిరి పడరా దనుకొంటిని. కాని, ఆయెత్తుచోటున చక్కని దృశ్యములును, మనసునకువచ్చు చిత్రములును, గంభీరభావ విలసితములైన మఱొట్టి పదార్థములైన నున్నవేమోయను నాశ నాహృదయమున తలయెత్త సాగినది. మరల నెత్తుకొండనెక్కుట కష్టమైనపనియేయయ్యు, వీరప్రవ రుడు మార్గదర్శకుడై యున్నాడు కావున, క్రమపంథనుండి కదలిపో జాలుదుననియు, మరలమరల బ్రహ్మగిరినెక్కు నవకాశము కలుగదేమో యనియు యోచించి, నడుముగట్టి, కాలుసాగించితిని. కొంతనేపటి కా చోటుజేరుకొంటిని. జలధారయును, సామాన్యమూర్తులును తక్కఅందు నూతన వస్తు వైదియు గోచరింపలేదు. ఉన్నతస్థానమునుండి నలువలంకు లను పరికించి, చూడ్కివలనుండి పర్వతదృశ్యమును అంతరంగము లోనికి లాగుకొని, తృప్తినంది, దిగువకు తరలితిని. ఈతీటున బ్రహ్మగిరి చుట్టుగల నాల్గుతట్టలనుండి కొండొక తెన్నుబట్టి, కొంతమేరదిగి, మఱొండు తెరువుగుండా మీదికి నెక్కి విస్తృతశైల సామ్రాజ్యమును కడుకొతుకమున పరిశీలించితిని. కడచిన సాయంసమయమున కండ్లబడిన

భయంకరగుహగాని, దురంతయాతన నొదవించిన బండమిట్టుగాని ఈవిచరణమున మఱొక్కమాటు సాక్షాత్కరించు నేమో యని యూహించితిని. వీరప్రవరుని తోడ్పాటుకతన సీహ్యాయము మనుష్య సంఘముచే కొంత నలిగిన దాచులంచే నడచుటచే వెనుకటి భయంకర దృశ్యములు మరల దృష్టోచకము కాలేదు.

అప్పటికి పగలు పదునొకండు గంటలు కడచెను. వివంగతయైన అమ్మకు నేడు కొంతప్రసాద మర్పించవలెను గదా! ఇక కొండనేలయం దాలసింపరాదు. నేటివిత్రకార్యమునుగుఱించి డైమానురాజుతో ముందే తెలిపియుంటిని. మహాత్మ్యమున సాధారణముగ నెఱవవలసిన తీర్థవిధిని నేడు జరపితిఱుదునని ఆత డెఱుగును; కావున పితృకార్యమునకై చేయవలసిన సన్నాహమునంతను ఆతడు నెఱపియుండునను దృఢవిశ్వాసము నాకు కలదు. ఇట్టి కార్యములం దాతడు సిద్ధహస్తుడు కదా! ఇవి పండావిప్రుల నిత్యకృత్యములు. జరుగవలసినయత్నము నిలిచినను, సిముసములో నాతడు నివృహించగలడనుట ఆతిశయోక్తి కాదు. 1930 లో నాఱవమాటు (శారద సహితముగ) కాశీపోయి నపుడు, సి యస్. రావుగారు పదునొకండు గంటలప్పుడు* 'ఓ' ఆని కేకవేసినంతన నార్దురు బ్రాహ్మణులు మోలెప్రాలిరి! గంటలో వంట ముగిసినది! డైమాన్ రా జీవర్ణములోనివాడే! ఇక నాలసింపరాదనియు, నీవర్ణతభూమిపై మసలుటకు మఱునాడు మరల రావచ్చుననియు దల పోసి, "ఇంక నూరిలోనికి దారిదీయు" మని వీరప్రవరునితో నొక్కి చెప్పితిని.

మఱికొంతనేపటికి కొండదిగువకు వచ్చితిమి. చెట్లగుంపులో ప్రవేశించితిమి. ఊరినుండి మెల్లగ నడచినచ్చుచు, పరంగలుమిత్రులు నా కందు నెదురైరి. నన్ను పలుకరించుచు, "అయ్యవారూ! ఏమై పోయినారు నిన్న? చీకటిలో ఎక్కడోపడిపోయారని దిగులుపడ్డాము" అని వారు దేవులాడిరి. ఈ యమాయికుల వాక్కులు అనురాగపూరితములై యుండెను. చదువుసంభ్య లెఱుగఁననియు, నాగరకతకు దూరమం

* త్రివేణీకుంభమేళ మహోత్సవానంతరము ప్రయాగనుండి కదలిపోయి వారణాసి నానేళకు చేరుకొంటిమి.

దున్నారనియు మనము చులకనచేయు వారి హృదయములు కరుణాస్థాః తములనుట కెన్నేని దృష్టాంతములను స్వానుభవమునుండి పేర్కొఁ గలను; మహామే థావులని నేడు కీర్తనందువారిలో పలువుర హృదయ ములనుండి యనుకంపమదృశ్యమయ్యెననుటకు నెన్నేని దృష్టాంఠముల నీయగలను. రాజస్థానమున హనుమాకాగడ్ అనుచోటున చాణ్ణియను నిరుపేద న న్నెట్లు సత్కరించెనో, భటిరిడాడ డుబే ప్రభృతులు నాయెడల జూపిన ఆదరానురాగము లెట్టివియో నా “కాశ్మీరమజిలీ”లను పరికించిన పాతకు లెఱుగుదురు. వరంగలు తెలుగు సైదోడులు నాకేమియు సాయముచేయలేదు. వారిసాహాయ్యమండ తరుణము నాకు లభించలేదు. కాని అతురపాటుతో నిండిన వాణి మాటలు నాకు పదివేల మాటలకంటె వెలగలవై నా మనసున కెంతేని యానంద మొనగూర్చినవి. ఆహా! సద్భావమును, సద్వాక్కును ఆత్మకు నమృతంపు గ్రుక్కలగునుకదా! వీనిని గూడిన సత్క్రియ మధుమయ మైనదగును. వీనినెఱుగని క్రియ—బిక్కొకపుడది దొడ్డదియయ్యు— మానసమునకు ప్రీతిగాక బాధనే కలిగించును. తిట్టిపోసి యొకడు పాయసమొడ్డించుచో, మన జిహ్వ కది చేదును, చిత్తమునకు రోతను బుట్టించును. అనురాగగర్భితమైన పలుకెద్దియో, నాటకమునకును, బూటకమునకును సంబంధించినమాట ఎద్దియో అనుభవముకతన గుర్తింపకపోము. తియ్యనిమాటలచే సంతోషవెట్టి, శక్తి సంపన్ను లయ్యు ఆచరణసమయమున గాళ్లు ముడుచువారును, ఎగ్గుచేయువారును గూడ గలరు. ఇట్టివారి జీవితము యమలోకమునకు కూడ డోకుపుట్టించును. ఎంతోనేవజేయ, నెంతోసాయము సలుప గాంఠించి; కృతకత్వములు కానివారు కన్నీరోడ్చుచు, చల్లనిమాట చెప్పువారును గలరు. ఆలివర్ గోల్డుస్థిత్ ప్రభృతు లిట్టివారు (Vide “The Citizen of the world” “The City Night's Peace”). వీరిమాటలును, వారిమాటలును చల్ల నివేయయ్యు వీని యంతరంగములందు వ్యత్యాసము లుండునుగదా! వీనిని గుర్తించుట కెన్నేని వెరవులున్నవి.

భావము కేవలము వచనమునుండియే వ్యక్తముకాదు. ఇది నీటి యందలి మంచుకొండను పోలునదని తెలుపవచ్చును. ఈ కొండయందలి

తోష్ణిదివంతు లువకమున పునినినానానానా. ఒకకంతుమాత్రము జలముపై తేలును. (Vide Fried's Book on Psychology) ఇంకొకరినధికముగ నది యాత్మప్రకాశము గావించుకొనవలయును. అంతరంగమహావమంవలె భావము ప్రచుంగముచుండు కొంతవచుకమాత్రము ఆత్మప్రకాశ మొనరించుకొనగలదు. కాని భావము జడముకాక జీవానలనందీప్తమైనది కావున కొండవలె నడగిమడగి యుండనేరదు. మాటలందుగాకమానె, కన్నీళ్లందును, నవ్వునందును, అంశాంగ భంగిమమందును, ఉద్వేగపూరితమైన చెప్పలందును ఆది వెలువడును. కొండొకవడి సంయమి భావము నంతరంగమున బంధించియుంచినను, ద్విగుణజీకృత శక్తితో కాలక్రమమున నేరూపమందైన నది విజృంభించి తీటును. లతలందును, రెవ్వులందును నెలలకొలది నిదురించియుండు భావము వసంతసమయమున మొగ్గలందును, పూవులందును, కాయలందును, పండ్లయందును హసస్థుభియై ఆత్మప్రకాశ మొనరించుకొనదా? కన్నుతావియందు తనచరిత్ర విష్టినని ప్రకటించి బహుళాత్మల నలరించదా? మనుష్యమానసమున పొడసూపిన భావము బహుజచ్చలందు గూడ నవతరించి వివిధక్రియలందు ప్రస్ఫుటించుచుని నైందవతాత్వికు లెలుగుదురు. భావము సత్యముకావున, ఆత్మకు దగ్గఱిచుట్టము కావున నెన్నడు మృత్యువునెఱుగదు.

అభినయము దావిర్చించునది అసత్యమే కదా! ఎరువునగులు దాలించి సత్యమనితోచు లీల భావమలె నిది నటించును. నేడుకాకున్న, రేపైన నీనగులు రాలి తీటును. ఇప్పుడుకాకున్న బిడపనైనను మోము మీదిపూత యంతరించి తీటును. చక్కని చుక్కవలె కొండొకవడి తోచిననేమి, అన్యతము నిజగర్భమున మృత్యువును ధరించియే యుండును. నిండుకడుపున నిప్పునెరసుల నిడికొనిన కొండ ఏదేని ముహూర్తమున వెఱిల్లిమనక మానునా? కాలవియత్తలమున సత్యము చిరసూదీప్తమైయుండ, ససత్యము తాద్రవ్యకొనిన గోతిలోబడి చచ్చి కంపుగొట్టదా?

చిలుతప్రాయమునందే గృహము వీడి, విశాలభూభాగములందు మసలి, వివిధప్రకృతులను పఠించు తరుణములు నా కెన్నో లభించుట

చేతను, క్షిప్తమైన జీవనమార్గములందు ప్రతికూలపరిస్థితులందు నడచుచు, బహుళగుణాదోషములను గాంచి స్వవిధమనుష్యచరిత్రల నెఱుగవలసిన యక్కఱ నాకు పలుమాఱు కలుగుటచేతను, దైనిక జీవితమున నే గలియు వ్యక్తుల ఆంతరంగికశక్తు లెఱ్ఱివో, వారి హృదయములం దెఱ్ఱిభావములు సంచరించుచున్నవో, వివిధసమయము లందు వారి మానసిక గ్రథన మెట్లు పరిణమించుచుండునో అవలీలగ గ్రహింపగలనను ఆత్మవిశ్వాసము నాకు కలదు. క్రమగతి నైహిక యాత్ర సలిపి, విభిన్న జీవితసమస్యలను ధృతి నైపుణ్యములతో నెదుర్కొనుటకై జీవితరహస్యములను గుఱించిన పరిజ్ఞాన మెంతో అవసరముకదా! ఆర్థికముగను, నైతికముగను పల్వరు నేడు పతితులై యుండుటచే, మతమహత్త్వమువై, ధర్మనిరతివై, ఘనచరిత్రవై, సుందర భావమువై, సదాశవై నుల్కావృష్టి నేడు మిక్కుటముగ గురియు చుండుటచే తఱచుగ నహితులనే, ప్రవంచకులనే, ద్రోహులనే, దుర్మతులనే మనము విలోకించుచుండుము. అడుగువేసిన కొలది బొప్పి గట్టించుకొనుచుండుము. నేడును ఇట్టిగాయములు నాకు లభించు చున్నవి. దెబ్బతిని దెబ్బకొట్టిన నాధ్యాత్మికనియమమునకు భంగము వాటిల్లు టటుండ, తీవ్రసంఘర్షణము సిశాచమును లేపుననియు, ఆత్మ శాంతిని దునుమాడుననియు, పరస్పరవిధ్వంసము తలసూపుట తథ్యమనియు నెఱుగుదును. ప్రతికూల ప్రకృతులనుండి సంఘర్షణమును గాక సఖ్యమునే సృష్టించుటకును, విషబిందువులను గాక అమృతకణములను లాతివారి నడవడియందు చిందింపచేయుటకును, తెరలుతెరలై ఎదుటిజీవనమునుండి దుర్గంధము మీదికి పారబి రానున్నతఱి సుగంధ పూరమునకు దానిని గంగోత్తరి గావించుటకును, చీకటికొణమైన మనసున దివ్యజ్యోతిని నిలుపుటకును, ప్రకాశమును పొలియించి ప్రణయమునకు పట్టముగట్టుటకును, కలుషమును కడతేర్చి ఉత్తమాశయములకు విజయధ్వజము లందించుటకును, హాహాకారములను తఱిమి కొట్టి జయమంగళ మాలాపించుటకును, మనుష్యహృదయమున పెరుగుచున్న డొంకలను తెగగొట్టి మరల నందు మందారపారిజాతములను కునుమింపజేసి నందనశోభను పునరుద్ధరించుటకును నేటిమానవుడు

మాటలకందని యాంతరంగికశక్తి నలవజచుకొనవలెను. ఆత్మ సంయమ మనుడు, నిశితబుద్ధి యనుడు, దూరవ్యప్తి యనుడు, అద్భుతకౌశల మనుడు ఈశక్తిలోనివే! వీనినందిన ముహూర్తముండే మహాత్తర జీవనకళ నలవజుచుకొంటిమని తలపవచ్చును. వడగండ్లవలె కడ గండ్లు వై బడుచున్నను, విండ్లును, ముండ్లును నిముసనిముసము మార్కొనుచున్నను, ఆమహాత్తరముహూర్తమున వండువెన్నెలను జుట్టు వ్రాంగములవలె, సుఖాబిందువులను గుటుకవేయు కేళి గుంపులట్లు, పూలపానువున తొలితూరి గలియు చంకతులచందమున, భావాంబరమునుండి రాలుచల్లని తలపులకు మనసుల్కొ కవచాతక ముల చాడ్చున ననంతానందము నంది, ఎంతేలి మురియుదుము. మధురరాగాలాపమునకు, మంజులద్వనిస్పృష్టికి సంగీతమూర్చ్ఛనమందలి ఆరోహణావరోహణము లవసరమగు లాగున, మధురమంజుల జీవిత గీతికాస్పృష్టికి భావమూర్చ్ఛనమును, క్రియాకౌశల్యమును అక్కణైనవి. వివిధగుణసూచకములగు మన హృద్విణాతంత్రులును సక్తస్పర్శముల సమ న్వయము తేటపడు వడువున నేరిమిమెయి మీటజాలినపుడు మన జీవిత ముల నమరులకు కూడ పాటకచేరుల గావింపగలము. ఈసామర్థ్యము నందుట కెంతో సాధన మవసరము. ఇంటనుండి గ్రంథములగుట్టయందు వచ్చాసనము వేసికొని రుద్రాక్షులను త్రిస్పృశక్టు గ్రంథాక్షరములను మనన మొనరించిన నిట్టిసాధనము కానేరదు. ఈసాధనమును, పైన నుల్లే ఖంపబడిన పరిజ్ఞానమును స్వీయపరిశోధనమువలన, స్వయంకృషికతన, గంభీరపరిశీలనమువలన, హృదయపరీక్షమూలమున, ఆత్మ సంయమముకతన నిశితబుద్ధివలన, నూతనశక్తిసంపాదనముకతన నలవడును. పాడుచుండ, నాడుచుండ నెల్లరవములను, ఎల్లరూపములను ఆకర్షించుకొని, మన మ్రోల బ్రదర్శించు టాకీజంత్రము లట్లు ప్రకృతి జీవనమందును, మను ష్యజీవితమందును బహుళచలనదృశ్యములను దాగైకొని, సాహితీ దాని నాత్మహృది బ్రత్యక్ష మొనరించును గావున, నాదృశ్యజీవితనిర్వహణ మునకేకాక, ఆదర్శసాహిత్యస్పృష్టికినికూడ నట్టిసాధనము నట్టిపరిజ్ఞాన ముననివార్యములైనవి.

సాహితీకముచుతియందును, ప్రత్యక్ష ప్రపంచమందును పూర్ణాదర్శములను నిండుపండ్లనట్లు పుడికితీతవలెను కాంక్షించువాడను కావున నీ పరిజ్ఞాన సాధనలందు క్రమవృద్ధినంద నాతురపడుచునే యున్నాను.

పరంగలు మిత్రులతోకలసి నేనెంతకాలమో మసలకున్నను, వారితో దీర్ఘ ప్రసంగము నులువకున్నను వారి హృదయము లెట్టివో, వారి చరిత్ర లెట్టివో, వారి జీవనవిధానము లెట్టివో గ్రహించుటకు నాకు నిముసమునేపుకంటె నాలస్యముపట్టలేదు. అభినయమునకుగాని, నాటకమునకుగాని వారి జీవనములందు చోటులేదని గ్రహించి, ఆ యమాయికుల నిష్కళంక చిత్రములకు బోహారంటిని. కంటిచూపు చల్లగ నున్నంతకాలము, మానసికదృష్టి వాడియై యున్నంతకాలము (ఈచూడ్కుల నెదుటివారు చూడనితెటగున సారించినను సారించుచు) ఏది సత్యంపువ్వక్షీకరణమో, ఎయ్యది యసత్యంపువిజృంభణమో గ్రహింపజాలుదును.

కడచిన రాత్రి నా కెట్టి యవస్థ ప్రాపించెనో యని పరంగలు నైదోడు లెంతో వందురియుందు రని గ్రహించి, పరాధునితకు తావొ సగిన వారి పవిత్ర హృదయములకు ధన్యవాదము లొసగితిని. నిరపాయముగ నేను బయటబడినందులకు వా రెంతో యానందించిరి. సమీపమున నేదేని దేవాలయ ముండియుండునని యూహించి దానిని చూచుటకై పయనమైతిమని వాతనిరి. మతావేశముతోకాబోలు, వారితో నున్న అబల తాటిపండును చంకబెట్టికొని, ఎంతో చుఱుకుగ నడచుచున్నది. తనముం దొక యెత్తుకొండ కలదని పాపమామె యెఱుగదు. ఎఱిగినను ఆవేశభరితహృదయమై యున్నంతదనుక ఆమె వెనుకంజ వేయదు. ఆహా! మతావేశ మెంత మహత్తరమైనది! అది యొసగు శక్తి ఎంత యద్భుతమైనది! మనుజునకు రక్షమాంసములిచ్చు బల మెంత? భావోద్వేగమును, మతావేశమును అదృశ్యదివ్యశక్తులై, అంతరంగమున విరాజిల్లుచుండ నంగుష్ఠమాత్ర శరీరులుకూడ ధైర్య హేమాచలు లగుదురు; అసాధ్యములను సాధించితిమిదురు. గిరింద్రములును, కరింద్రములును వీరి కరుణకై దోసిల్లొగ్గి వీరిమ్రోల నిలుచును.

తెలుగు నైదోడులనుండి కడలిపోయి, శేవకునిగూడి మఱి కొంత దూర మురిగితిని. తరుబ్బందమున ప్రవేశించుచు, గజాసురుడు నా కెదురై “నమస్తే బాబూసాహె! ఆభీతకో జంగలే మే హావా భాతేస్తా క్యా? పహాజ్ పర్— (“అయ్యా! నందనము కృష్ణటిరజకు వనములో వాతూలము నారగించుచున్నారా? కొండవై—”) అని చిలునప్పుతో పరిహాసస్వరమున నేమో ప్రశ్నించుటగాంచి, “నమస్తే” యని మాత్రము పలికి, వానితో ప్రసంగించక, అప్పటికే చాల ప్రాణైక్కుటచే పడివడిగ నడిచిపోతిని.

కష్టభూయిష్టమైన ప్రయాణమున గజాసురుడు నాకెంతో తోడు పడునని ఆశపడితిని. ఉత్తరహిందూస్థానమున నేను సలిపిన దీర్ఘయాత్రలో నాపొట్టిపిచికి నా కెంతో పరిచర్యసలిపి, నాకు ప్రాణాభి కుడైనాడు. పిచుకవలెనున్న వాని గుండెయందః మేరువుబోలిన యకాదార్య ముండెను! గుప్పిట నిముడు వాని యంతరంగము వియత్తలముకంటె విశాలమై యుండెను. మహత్తరనేవాధర్మమునకై పురికొలుపు దివ్యభావము పరంబోధివలె వాని హృదయగర్భాలయమున తేజరిల్లినది. తాను చేయనది మహత్కార్యమని ఆతడెన్నడు దలపోయెడు. అత డాడును! సాడును. అంతియే! కోపించినపుడు తనలో తాను నప్పుకొనువాడు; నామనసునకు నెగులు కలిగెనని యూహించినపుడెప్పువాడు. వాని యెడంద ‘కుసుమాదపి కోమలము.’ అది బాలకుని గుండె కెనయైనది; మంచుకంటె శుభ్రమైనది. కఠినమైన ప్రణాళికను నిర్దిష్ట మొనరించుకొని, క్లిష్టమైన పయనము సలుపుచు, నిఘ్నరుడనై నే బ్రవర్తించినపు డించుకైన గనలక, విసుగుజెందక, దిగులుపడక, తనకష్టమును కష్టమల్లెంచక, నేబడుపాల్లకు దుఃఖించుచు, తన నిద్రాహారములను పాటింపక నానిద్రాహారములకై వింతవంత వ్యవస్థలు సలుపుచు, తన మాటలచే, నాటపాటలచే నా కెంతో సంతసముగూర్చుచు, నాకు తోడై నా నీడమై మసలిన వాని నెన్నడును మఱువజాలను. అంతరంగికముగ నాతడు మహాత్ముండని గూర్తించియే ఆతడెటుగనితీటున తఱచుగ వాని హృదయమహత్త్వమునకు సాగిల పడువాడను. మరల వానిని గలిసికొని, వానిగూడి మాటి

మాటికి హిమగిరియాత్ర సలుపవలెనని మక్కువపడుచుందును. ఆతేని జూడవలెనని ఆనవరత మాతురపడుచుందును. గజాసురుని దాపున నున్నపుడు మనశ్శాస్త్రమున నిర్వచించబడిన వ్యతిరేకసూత్రము (Law of Contrast) ననుసరించి నా పొట్టిపిచికి తలపునకురా, నిరువురండు గోచరించిన వ్యత్యాసము కలచి అబ్బురపడిపోతిని. శారీరకోన్నతియందు గజాసురుడు బ్రహ్మగిరి తలదాటినాడు! హిమాచలమున కుజ్జికాగల వాడు! ఉన్నత శరీరమునకును, ఉన్నతభావమునకును దగ్గటిచుట్టటిక ముండునని తలపజెల్లదని ఈతని దృష్టాంతము ధ్రువపఱచినది. పొట్టి పిచికిపరిమాణము గజాసురుని చిటికెనవేలియం దరచాలైన నుండదు. పరమాణువునందు కొండంతభావమును గాంచి, కొండంతకాయమున పరమాణువంత మహాత్వమును గాంచక, ఇదేటి సృష్టిచిత్రమని యుచ్చేరువొందితిని.

అప్రమత్తులమై సూక్ష్మపరిశీలనము గావించితిమేని, సృష్టియం దెన్నేని చిత్రములను విలోకింతుము. ఒక్కొక్క చిత్రమున నొక్కొక్క చిత్రాలంకారమును గాంతుము. పరస్పర ప్రతికూలములట్లు తోచు రెండుభావముల కలయికలో నద్భుతసత్యమును ప్రదర్శించునదే ఈయ లంకారము (Epigram) కదా ! మృత్యువునుండి జీవితమాత్మవిజయ మందుటయు, దుఃఖమునకు సుఖము హేతువగుటయు నిట్టి సత్యములే! అనంతమైన బ్రహ్మ హద్దుగల నిజసృష్టియం దాత్మప్రకాశ మొనరించు కొనుట నిట్టిసత్యమే! నెగులునుండి సుఖ ముద్భవించుటయు నిట్టిసత్యమే! కమలముఖమున దోచు కన్నీటిబిందువు ప్రభాతసమయమున చక్కని రతనమట్లు కాంతిలదా? నిజేశునకు సరోజినియొసగు రత్నాంకితహారము బాష్పసముద్భవమైనదే కదా !

మనుష్యచరిత్రయందు తోచు చిత్రములనుండి చిత్రములను సృష్టించుట అసాధ్యముకాదు. ఈచరిత్ర ప్రాణసంచారము గలది కావున చలనయుతమైనది; పరివర్తన మండజాలునది. మనుష్య దృష్టి గ్లాంతిలునది పరిపూర్ణత్వము (Perfection) కావున దీని దెస సాగిపోవుట మానవుని సహజగుణము. దీనికతన గుత్సితంపు చరిత్రలు కొన్ని యాంతరంగికపరివర్తన మందుట గాంతుము. ఈపరివర్తనమునే

తాత్వికులు పునర్జీవిత (Resurrection) మరియు, ఆంతరంగికజరికైన మనీయు, (Inward renewal) అనియు చెలుపుచుండును. కాండవ సారస్వతము దీనిమహాత్వమును వేనోళ్లల బ్రకటించినది. కేటే టాల్ స్టాయి ప్రభృతు లీ యాధ్యాత్మికగుణమును బహుభంగుల నుద్గడించిరి. (Vide Leo Tolstoy's famous novel 'Resurrection') శ్రైస్తవ మతచరిత్రయం దిది ఎంతేని ప్రాముఖ్యము నందినది. అంధకారబంధుర ములై యుండిన ఆగస్టయిను పాల్ ప్రభృతుల జీవితములు నీనికతననే ఆలోకితములై సౌదర్యసంపిక్తములు కావాలివని.

గజానురుడు పొట్టిపిచికవలె మహాత్ముడు కావం. నిష్కరునివలె దోచినాడు. కానిక్రమనిష్ఠకతన కరుణాశరణి కాగలడని నాదృఢవిశ్వాసము. కొంతకాల మీతనితో మసలి, ఈతని చరిత్రయం దునయింను నూతనశోభను గాంచవలెనని యాశపడితిని.

నడచుచు నడచుచు నేవకు డేమేమో జలికినాడు. నా మనసు వేటుగ పనిచేయుచుండుటచే వాని నుడువులు వాని "స్వగత" మందే నిలిచిపోయినవి! వాడు గంభీరవదనుడై పోయినాడు. ఇంతలో మిరప పండు, పండ్లీవల బాటవైచి, ప్రత్యక్షమైనాడు! నా యాగమనమును తెలుపుటకై కాబోలు పరుగుపరుగున వెన్నక పోయినాడు. వీరప్రవరుని గూడి అల్పసమయములో డైమాక్ రాజుదివ్యభవనమును జేరుకొంటిని

తీర్థయాత్రలను చేయించుటందును, తిథులను పెట్టించుటందున డైమాక్ రాజుఅం దెవేసినచేయి. ఈవృత్తులలో వానిబుద్ధి వరిణతినందినది తలపండినది. తాతముత్తాతలనుండి అవతరించుచు వచ్చిన క్రియాకలామమును ఉద్గుబాలనాటినుండి చేపట్టి సాధించుచున్న ఘటము! ఆక్రియా ప్రణాళికలో నాతడింతటివాడగుటలో నక్కజమేమున్నది? నిన్నటిదినమ నేననిన నాతల్లి తద్దినము మాట ఆతనిచెవి బడి ఊరకొనలేదు. వానిమనసున ప్రవేశించి, మంచి మందుకణికవలె పనిచేసినది! మరల దానిని గుఱింప వానికి జ్ఞాపకముచేయవలసిన అక్కట లేక పోయినది. ఆతడు బ్రహ్మాగ్ని

* ఆగస్టయిను ఘోరవ్యభిచారియైయుండువాడు. ఈతని దుకృతికృత వీనికృతకౌతోనాతాపము గలిగించెను. పదవడి ఆంతరంగికజరికైన మంది, ఈతడయోగింద్రుడై శ్రైస్తవమతమహాత్వమును దశదిశల నుద్గడించినాడు.

తెరువుదావున వెలుగునుగాంచిన మహూర్తమందే పాల్ మహాత్ముడై నాడు.

వృత్తాంతము నెఱుగనివాడు కాడు. కొండకొన జేరుదునని పోయిన యాత్రికుడు ఇంతలో తిరిగిరాడని నాపలుకు వినినపుడే గ్రహించినాడు. గిరిశిఖరము నెక్కినను ఎక్కజాలకపోయినను, వార్షిక శ్రాద్ధమును నెఱపి తీఱవలెను. కనుక దొరలెన్నెనను, తనమేడవై పడితీఱుదునని ఆ బుద్ధి మంతు డూహించినాడు. ప్రాణవతి చిత్తమును కనిపెట్టి, ఆతని యడుగు జాడలననుసరించు దొడ్డయిల్లాలెనను కాకపోయినను కాపురమునకు వచ్చినప్పటినుండి ఆతని యుద్యోగమున పాల్గొనుచు విశేషానుభవమును సంపాదించిన దగుటచే, మదాము నేటి వంటకై వలసిన సన్నాహమును నేను గుఱలిరాకమున్నే చేసికొనినది. * నేను వచ్చినంతనే కబురు తెలుపుమని తనయన కాదేశ మొసగి, ఎవరిచేతనో అమావాస్య తర్పణమును విడిపించుటకై కాబోలు డైమాన్-రాజు కుశావర్తమున కరిగినాడు. చేతనిండ గావలసినంత ప్రాక్షీసుగల అదృష్టవంతుడు!

మిరపపండు తూరిగవలె ఎగిరిపోయిపాడు! అచిరములో డైమాన్-చక్రవర్తి హాజరైనాడు. వెంటనలుగురు మహాశయులున్నారు, నలువురు డైమాన్ నర్తములోనివారే! శరీరములపై బుక్కా చల్లుకొనిరేమో అని యూహించితిని. ఒక్కడు మాత్రము లంకగుమ్మడి పండును బురుడించు బొజ్జతో నలరారుచున్నాడు! నలుగురును వెద్దమీసములు గలవారే! తక్కుంగలవారి ముఖభాగములును, తలకాయలును నున్ననై యున్నవి. గడ్డిపరకలవలె పుంజెడు వెండ్రుకలు బొక్కొక్కని నడినెత్తివై శోభిలుచు, మందమారుతమున నూగాడుచున్నవి! కొంతదూరమున నిలుచువారికివి గోచరింపవు. నాలుగు మెడలపై అప్పుడముల పిండిముద్దలు నాలుగు రంగారియున్నవని చూపఱులు గ్రహింపకపోరు. గుమ్మడిపండును చూపి, “ఇతడు మంత్రము జెప్పను. తక్కిన మువ్వూరును భోక్తలు. ఉత్తములైన బ్రాహ్మణులు” అని

* ఈరీతి అక్కరలు ఆకస్తికముగ పొడనూపినను, ఇంతకొంకులు లేక వాని నెనుక్కొనజాలు కత్తివండాలు కుండును. కాన్పూరునుండి బగలుబడునొకండుగంటలకు తుంటులనూతుడనై కొన్నేండ్లకుమున్ను నేల్రయాగజేరినపుడు తెలుగువండాహరకాస్త్రీ గారు “శా” అనినంతనే ప్రమథగణనూవలె కలువురు ప్రత్యక్షమై నాటి సన్నాహమును నిఘించుములో నెఱసిరి.

డైమాకోరా జనినాడు. “నిజము చెప్పితే” అని వారిని తేజీచూచితిసి. “పదునేనుదినములనుండి నాశీకష్టేషనులో మీకై ఎదురుచూచు చుంటిమి బాబుజీ!” అని యొకమాటు దగ్గి “ఎప్పుడు వయచేసినారు తమరు?” అని గుమ్మడిపండు గౌరవపూర్వకముగా నన్ను ప్రశ్నించి నాడు. పండ్లాడిన నేమి, ముసలివాడు రసికుడనీ, గట్టిఘటమని గ్రహించుటకు నాకాలస్యము వట్టలేదు. వెట్టే వృద్ధులను చూచి నపుడు ఎంతో చుతసమందుచుండును. వృద్ధుడు కాక యువకు డిట్లు ప్రశ్నించుచుండిన, నోపించుచుండును. పదునేనుదినములకు మున్ను అమృతసరమునందుంటిని. నాకై ఈతడు నాశికలో నెదురుచూచుచుండె నట! తోలుతటి పర్యాయము (1917-లో) కాశీహాయినపుడు సి. ఎస్. రావుగారి ఏజంటు “అబ్బాయి! నీకై మొగల్షరాయి క్షేషనులో చాలనేపు ఎదురుచూచితిని” అనినాడు. ఈవచనము పండాబావలంకటి నాల్కలపై తేలియాడుచుండు నేమో! “పదునేనుదినములకు మున్ను రాత్రివేళ జలియకొవాలాఖాన్ లో మీవంటిరూపమే గోచరించినది. మీయన్వేషణ మచ్చటికటకు ప్రాకీయుండును.” అని గుమ్మడిపండుతో పలికితిని. “ఇతడపుడపుడు భూత మగుచుండును. ఖాన్ లో మీకు భూతస్వరూపమున నీతడు గోచరించినాడు!” అని ఒకభోక్త పలికినాడు. గుమ్మడిపండు కనులెట్టజేసి, నాల్కనాడించినాడు; హుంకరించి ఆభోక్తనై నుటుక గమకించినాడు. విజృంభించు గుమ్మడిపండుపై మఱొకభోక్త చన్నీరు (సన్నీరుకుమాటు) చిల్కరించినాడు! ఇక నాలసింపక నాటి క్రియకై గడంగవలెనని ఆమహాశయలను నెఱుప్పరించి, స్నానమునకై వారితో కుశావర్తమున కరిగితిని.

పితృకార్యములందు ఆంధ్రులకు మహారాష్ట్రభోక్తలు (వారును పంచప్రావిడులలోనివారే కావున) పనికివత్తురని మనవెద్దలను చుందురు. కాశీప్రయాగలందు, పిండప్రదానసమయములందు వీరు

విరివిగా చెల్లుబడి యగుచుందురు; కాని తెలుగుతిండికి వీ రలవాటు పడలేదు. *

కన్నతల్లి తద్దినము! ఈపవిత్ర సాంవత్సరిక కర్తవ్యమును నేనిపు డంతగా విమర్శింప బూనుకొనను. తర్కశాస్త్రము తెలుపు ప్రత్యక్ష ప్రమాణమువలనగాని, అనుమానమువలనగాని దీనితత్త్వమును గ్రహించుట సాధ్యముకాదు. ఆప్తవచనముకూడ నొక ప్రమాణమే కదా! వేదవచనమే హిందువులకు ప్రధానమైన ఆప్తవచనము. దీని మహత్త్వ మచింత్యమని విందుము. ఇది సనాతనమైనది. మనుష్య ముఖమునుండి కాక ఈశ్వరముఖమునుండి వెడలినదని విందుము. “వేదములు పౌరుషేయములో ఆపౌరుషేయములో” అను విషయ మును పరిశీలించుట కిందు తావులేదు. మనుష్యమానసము దివ్యభావో

* కడపటివాఱు ప్రయాగలో నేదిర్ఘనిధి పెట్టినపుడు ఖద్రులు మహారాష్ట్ర భోక్తలం తప్పిరికారు. తెలుగుముద్దాని కంతములో చొరబడినంతనే (ఇంజనునుండి గుప్ప గుప్పన స్త్రీము డబుకునట్లు) వానివవరు భోక్తల నవరంధ్ర)మునుండి వెడలినవి! సెగలును, పొగలును ఆధికమైనకొలది వారికన్నులనుండి నీరు జొరజొరాలినది! పురుషులు! అందును మహారాష్ట్రజాతియం దుద్భవించినవారు! నువ్వీరులు! ఆడువారివలె నేల బేలగు చుండిరో నాకు తెల్లనుకాలేదు. ఆశ్చర్యాన్నికుడనై, “ఆ నే, ఆ నే. — ధీరే, ధీరే పాయి యే” (“మెల్ల మెల్లగా ఆరగింపుడు”) అని నేనంటిని. “హం రోతే-రోతే క్యా—” “మేము ఏడుస్తూ ఏడుస్తూ ఏమి—”) అని ఇక వారుమాటలాడకాలకపోయిరి. “ఆసలైన నరకు, అవకాయ బోలునది, నుదూర యాంధ్ర)సూభరలోనే యున్నది! దాని నెట్టియన తెప్పించి వీరికి వడ్డించినయెడల, చప్పున వీరు నా పితృదేవతలను చేరుకొనగలరు! హరిహరాదులమ్రోల ఆంధ్ర)ప్రజ్ఞను గుఱించి మహోపన్యాసము లీయ జాలదురు! నేడు వీరు విలపించుచు ముద్దలు మ్రొగినవేమి? నా పితృదేవతలు కారమున కలవడిన ఆంధ్ర)వీరులే కనుక, తమరుచికి సరివడిన పదార్థములు అభించుచున్నవని(భోక్త లేప్పిరికొలది) తాము సంకసించుచునే యుందురు.” అని యూహించుకొని, ప్రకాశముగా నేమేమో వదిలి వారిదుఃఖము నుచకమింపజేసిరిని.

దేవ్యగముచే చలించినపుడే అందుండి వేదవాక్కు వెడలెనని నమ్మ జెల్లును. రాధాకృష్ణుడును, * ఆతనిబోలు మేధావులును ఇట్లని వచించిరి.

వేదవిజ్ఞాన మనంతమైనది. ఈవిజ్ఞానమహోదధిని మధించి త్రొంగొత్తదగు భావామృతమును వెడలించు శక్తి మహామేధావులకే సాధ్యము. శంకరరామానుజాదు లిట్టివారు. కాలపథమున బహుశతాబ్దులు కడచుతఱి కొండొక మంగళముహూర్తమున వీరు జనించి, యుగమర్యాదకు సరిపడు పంథగుండా జననమూహమును దోకొనిపోదురు. స్వతంత్రగమనిక మహాత్మరమైనదే! కాని విజ్ఞానముపై, ప్రజ్ఞపై, ప్రతిభపై నాధారపడిన స్వాతంత్ర్యమే గురుగంభీరమైన ఫలములను చేగొనును. విజ్ఞానరహితుని స్వాతంత్ర్యము విచ్ఛలవిడినడవడియై, తీఱనిచెఱుపు దెచ్చిపెట్టును. సంస్కృతాక్షరము లెఱుగనివారు, తత్త్వశాస్త్రమును మందునకైన గాంచనివారు, మతమహాత్త్వమున గ్రుంకులిడజాలనివారు, భౌతికశాస్త్రదృష్టితోడనే ఆధ్యాత్మికాంశములను గూడ పరికించువారలు వేదములను నిరసించి, అందుల్లేఖంపబడిన కర్తకలాపమును గర్హించి, ఆధునికదృష్టియందైనను అందలి గభీరతత్వార్థమును గననేరక, హిందువులమని తెలుపుకొనుచున్నను, హిందూధర్మవిరుద్ధముగ జీవనములు గడపుచు, స్వతంత్రపథమున నగ్రేసురుల మగు చుంటిమని యెంచువారు తమ జీవితరంగముల నిట్టిచెఱుపునకు క్రిడాంగణములను గావించుకొందురు. వీరిగణమందు చేరుటకంటె, తెలియరాని,—భౌతికమైన ఋజువు కందరాని ఆధ్యాత్మికవిషయములకు దూరస్థులమై సంశయాత్ములమై మానసికయాతన నందుటకంటె, విశ్వాసము నాధారము జేసికొని, విహితకార్యము లొనరించి, † ధర్మ

* The Veda is called 'Sruti' or the rhythm of the infinite heard by the soul. The words *drsti* and *sruti* which are the Vedic expressions point out how the Vedic Knowledge is not a matter of logical demonstration' but an intuitive insight. The poet's soul hears or has revealed to it the truth in its inspired condition, when the mind is lifted above the narrow plane of the discursive consciousness. According to the Vedic Seers the contents of the hymns are inspired and revelatory only in this sense' (Vide page 128 chapter on "Transition to the Upanishads" Volume I. Radhakrishnan's celebrated work "Indian Philosophy.")

† "ఉన్నా చ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యకార్య పుష్కలైః, క్షాత్వా క్షాస్త్ర విధానోక్తం కర్తవ్యం మిహార్హసి." — శ్రీ భగవద్గీత.

పథమున్న పదస్థలన మెఱుగక చరించుచు, ఆత్మశాంతి నందుట మేలు కాజ్ఞానము?

ఆత్మ మృత్యువు నెఱుగదని ప్రధానమతము లన్నియు నంగీకరించుచున్నవి. ఒకశరీరము చచ్చినను, తనకర్తను నెఱుపుకొనుటకై ఆత్మ మఱొండుకాయమున ప్రవేశించునని శాంతీదేవి తెలిపిన కథనమున కన్గొంటిని. ఢిల్లీలో కొన్ని దినము లీబాలికను పఠింపించి, ఈ ప్రత్యక్ష దృష్టాంతమందలి మహాత్మ్యమును లోకమునకు దెలిపితిని. ఒక యగారమునుండి వేటొకయగారమున ప్రవేశించుతెఱుగిన నొక భవము నుండి మఱొకజన్మమున జొచ్చి, కాలక్రమమున కర్త బంధమును త్రెంచుకొని, ఆత్మ ముక్తి నందును. చినిగిన వలువలు వదలి మానవుడు నూతనాంబరముల నెట్లు దాల్చునో, జీర్ణ దేహములను వీడి ఆత్మ నూతనశరీరములను గ్రహించుచున్నదని కదా భగవద్గీత తెలుపుచున్నది.

“వాసాసీ జీర్ణాని యథా విహాయే
నవాని గృహ్లాతి సరోఽపరాణి,
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ.”

నాయమృత్యుత్త ఆమృతజీవి. ఈయమృతజీవి నారాధించినపుడు హృదయమున కెంతోసాంత్యము నెంతోపరితోషము జేకులును. భావము కైదీగైయుండజాలదు. ఆత్మప్రకాశమందే అది యానందము నందును. అందును, ప్రేమభావము అద్భుతశక్తిగలది! విశ్వస్పృష్టియందాత్మప్రకాశము గావించుకొని జగదీశుడు కులుకునట్లు దీని వ్యక్తికరణమున మనుష్యహృదయము సంతసమందును. ఆరాధన మిట్టి వ్యక్తికరణమే! అమృతును, అయ్యకును జోహో రనలేనివాడు, అర్థాంగినాత్మ హృది జేర్చుకొనలేనివాడు, తోడిమానవులయెడల సద్భావము జూపజాలనివాడు, సౌందర్యమునకు ప్రణమిల్లలేనివాడు ఇట్టియానందమునకు బహుయోజనముల దూరమున నుండును. ఈతనిజీవితమే ఈతని గోరీయైయుండును. ఇందే ఈత డడగిమడగియుండును; పురుగు లట్లు దుశ్చింత లీతని బీడించి సీడించి, తుదకు తమపొట్ట చెట్టుకొనును!

నాయున్న పసితనమందే నన్ను బాయక, నేడును సామ్రాజ్యమునండిన, సచ్చిదానందములు నాజీవితాంగణమున పాడియొక్కై యుండెడివి.

నిభృతమున హృదయమును విప్పి “అమ్మా!” యని ఆతురపాటున కంఠమెత్తి పిలిచినపుడు గుండెనుండి దుఃఖపూరము పొంగిపొరలును. కరుణామయి కై ఆక్రందనమొనరించినపుడు అంతరంగమందలి యాతన పంజరమునుండి విడిపడినపిట్టవలె, అంతర్ధాన మగును. కనిపెంచిన ఆనందమయి, ఇంచుకసంతపించిన సంతప్తహృదయయై, ఇంచుకసంతపించినవరమంతోషసంభరితయై, నెగులుచూచి పొగిలి, వేయివిధముల దల్లడిల్లి, వేయినెరసులను క్రీ గంటనైన పరికింపక, నిరంతరప్రేమదానమున ననంతవరి తోషమందుచు, ఆటలందును, పాటలందును పాఠములు గఱపుచు, నీసు గునకు నెట్టులైన మోదమును, శాంతమును గూర్చుటకై ఆత్మార్పణ మొనరింప నాతురపడు కన్నతల్లి చిటుతప్రాయమందే కఱవైనపుడు, వడగండ్రవలె వై బడు కడగండ్రకు గొడుగైనయెడద అకాలమున నెందో యెగసిపోయినపుడు, అంధకారమందును, పరసీమయందును, ఘోరా తపమందును, భయదారిష్టమందును దురంతదుర్దాంతభాధల నోర్వజాలక దగ్ధమా యెడదనుచేతబట్టి కనుగాయ “అమ్మా! అమ్మా!! పలుకవేమి!” అని యఱచినపుడు, రెక్కలు కట్టుకొనియైన వచ్చి అక్కున జేర్చుకొన నెంచు తల్లిప్రాణమును మృత్యువు తనపిడికిట నొక్కిపట్టినపుడు గుండె గుండయై నేలరాలదా? అన్నఅయ్యల ఆత్మలు తీర్థస్థానములందు హంస దంపతులై తానమాడుచుంట గాంచి స్వాంతమున సాంత్యమున నందవలె నని యెంచి, పసితనమున నొంటరినై పరిభ్రమణము మొదలిడి, తోలుత వారణాసిపోతిని. నాటి నామాటల కాదరపూర్వకముగ వీనులొగ్గి, నా యుద్దేశమును గ్రహించి, అది సిద్ధించుటకై తోడ్పడిన శ్రీసీ. యస్. రావుగారు నేడును సుఖులై యున్నారు. కన్నవారియాత్మల నావాహన మొనరించుకొని, మహాక్షేత్రములందు వాని నాత్మహృది గాంచి, లోని యలమట నపనయించుకొని చిత్తశాంతినందుటకై యే నేను తీర్థవిధులను నెఱపుచుందును. ఈవిశ్వాసబీజమును చిటుతప్రాయమున నాహృదయమున నెవరునూటిరో నే నెఱుగను. ఇది తోలుతటి పుట్టువులోని పంట

గింజయేమో ! ఈ బీజమును చితుకకొట్టదలపడు ఆంగ్లవిద్య నాకు తప్పని దైనను, దీనిని తాకనీయక దానిధాటిని హద్దులో నుంచుటకై యత్నించుచునే యుందును.

బాల్యావస్థ కడచినంతన, అప్పు నుద్దేశించి వెడలిన ఆర్తనాదము అంతరంగికానునయ మొసగుటకు కారణ మది భావగర్భిత మైనదగుట యని గుర్తింతుము. ఈ దీనారవమును పంథగావించుకొని, అందుండి అమ్యయాశీస్సు గాంగనిర్హరమట్లు హృదయమున ప్రవించి, అందలి యగ్ని కుండమును చల్లార్చును. అప్పుకైపొగులగలశక్తి అంతరంగమున నడు గంటనంతదనుక, ప్రణయప్రసన్నతకై, భావోన్నతకై తల్లడిల్లజాలు సామర్థ్యము హృదయమున మడియనంతపఱకు ఎన్నియిక్కట్టులు తలపై బడినను, గోళీలట్లు పిడుగు లెన్నితలపై డుల్లిపడినను మానవుడు నిట్టూర్పులు వీడనక్కఱలేదని నొక్కిచెప్పెదను.

కాని, మానవమానస మనవరతము బెలమైయుండదు. వ్యక్తి కరింపదగు ముహూర్త మాసన్న మగునంతపఱకు భావోద్వేగము నది నిలిపియుంచగలదు. అద్భుతమగు మానసికశక్తి నలవఱుచుకొనినవానికే ఇట్టి సంయమసామర్థ్యము సాధ్యమగును. మేఘగర్భమున నెన్నో నెలలు తడసియుండి, అందు వెఱిగి పెంపొంది, మృగశిరప్రవేశమయమున కువలయమున లంఘించువారిధారయే చల్లనై, అవిరళమై, ఆనంద గీతిక నాలాపించుచు శ్యామలసస్యములకును, వైడిపైరులకును కన్నతల్లి యగులీల, ఐదుబుతువులు కడచువఱకు లతాహృదయమున తడసి యుండి, వసంతసమయము పొడసూపినంతన కుట్టలములందును, కుసుమములందును, లలితములైన చిగుళ్లందును శృంగారమున రంగారియుండు పండ్లయందును నాత్మప్రకాశమొనరించుకొను సౌంద ర్యము చందమున, జననీగర్భమున తొమ్మిది నెలలు తడసి, తడయుతఱి వృద్ధినంది తల్లియందలి శారీరక, మానసిక, ఆధ్యాత్మిక గుణములను తనవి గావించుకొని యుదయించు శిశువు సర్వాంగలావణ్యమున రాజిలు చొప్పున, నిశియంతయు నెంతో తపసుచేసి శక్తి సంచితమొనరించుకొని పడంపడి అద్భుతప్రభలను పృథ్విపై పుట్టెంచు రవీచాడువన, కృష్ణపక్షమున నిభృతతపసు గావించి, పిదప నాత్మవ్యక్తికరణ మొనరించుకొను

లమృతసూతి వెన్నెలవానయందు తనప్రతిభను గాంచి మురియుకైవడి, మానసప్రసూతిగృహమున సీశ్వరసంపర్కముకతన నాత్మకు నుదయించిన భావడింభకము కొంతసమయము తడసి మనననిదిధ్యాసనముల పరిచర్యవలన వెరిగి వెంపొంది ఉచితకాలమున, మంగళముహూర్తమున నవ్వలియవని నాత్మప్రకాశ మందెనేని, మన్తఘనివలె (అతడును జగదీశునిబిడ్డయే కాదా?) సౌందర్యసందీప్తమై యుండును.

సహనసంయమములందును, నిభృతని స్తబ్ధతలందును, మకానశాంతములందును, ఏకాగ్రదృష్టిధ్యానములందును, సమాధిప్రాప్తనములందును, పూర్ణవృద్ధి నందినప్రతిభ పూర్ణప్రకాశమునే కాంక్షించును. తడసి, తగుముహూర్తమున నాత్మవ్యక్తీకరణము గాంచినపుడే తనజన్మము సార్థకమైనదని ఇది మురియును. సముచితవ్యక్తీకరణావకాశమును, తనను గుఱుతించుకన్నులను గానక ప్రతిఘటించు ప్రతిహాలపరిస్థితులు ప్రత్యక్షమగుట వీక్షించినచో ప్రతిభపడు బాధ దురంతమై, దుస్సహమై యుండును. రవిసుధాఽశువులును, పూవుపండ్లును ఆత్మప్రకాశము నెఱుగజాలవేని, తమకన్నీళ్ల చే ముల్లోకములను ముంచివేయును. విశ్వసృష్టియం దాత్మవ్యక్తీకరణ మొనరించుకొననివాడు జగదీశు డంద పరితాపము అనిర్వాచ్యమైయుండును.

మనుష్యాంతరంగమున ప్రతిభ కడపు జీవితమును పరిశీలించితిమేని, అది విశేషముగ వేదనతోడను, పరిశ్రమతోడను గూడినదనియే గ్రహింతుము. ఈయాంతరంగిక యాతనానుభూతి నందుశక్తి మనుష్యులోకమున నే కొలదిమందికోకాని యుండదు. రక్తపూరముజోలు కాంతియందే బంగారువన్నెగల బాలభాను డుదయించు లీల, అంగలార్చు వైతన్యుని కన్నీటియందే ముద్దుకృష్ణుడు మురళీవాయింతుచు ప్రత్యక్షమైనట్లు హృదయభేదమందే పండువంటి ప్రతిభ యుద్భవించును. ప్రతిమానవుడును ప్రతిభావంతు డేలకానేరడో చదవరులు గ్రహించియే యుండురు. కూడుగుడ్డలే బ్రదుకనియెంచువారి సంఖ్యయే పెద్దది. అశనపవనముల నంది, భోగభాగ్యములు పడసి సంతసమంది, సుఖముగాంచి, వీనియందే వీరు చతురు. సంతృప్తినందిన సన్నాహిని కంటె సంతృప్తినందనిపాపియే ఘనుడని ఒకయాధునిక తాత్పర్యము ఉన్ననాడు.

సంతృప్తిప్రయత్నమును నేలగూల్చును. అసంతృప్తియో! ప్రయత్నమును పురోపహమున పురికొలుపును! ఘనయత్నమే మహాతపము. దీని నెఱుగక అలసదనమున కాశ్యముడుచుకొను సన్న్యాసి ప్రలోభము కన్నుగీటినపుడు సంయమమెఱుగక, లోతుగోలిలో గూలును. అవిరతమైన జతనముకతన పాపి గభీరపంకమునుండి లేచి, గాఢతమమునుండి కడచి, వెలుగును గాంచి, జగదీశునకు సన్నిహితుడగును. కావుననే ఆరితి బోగికంటె నీరితి కూశయే ఘనుడని ఆతత్వవేత్త అట్లు వచించినాడు. పాశకులారా! అవిచలితపరిశ్రమమందు, నిరంతరప్రయత్నమందు నెంతమహాత్వమున్నదో గ్రహించితిరా?

కాని పరిశ్రమమందలి పటుత్వ మహాత్వములు అవార్యముగ ఫలమున ప్రస్ఫుటించునని తలపజ్జెల్లదు. నిష్కామకర్తను గీతాచార్యుడు గుండెంచినాడు. ఫలమువై కన్నువ్రాలనపుడు కర్తవ్యనిర్వహణము నరునిచేతికి ముక్తిమందారము నందించును. ప్రతీచీతాత్వికులు కొందఱు భగవద్గీతలోని భావపీయూషమును మనసార, తనివార గ్రోలిరి. ఆసుధాబిందువులు హృదయకలశమునుండి తొనకి, వారి రచనములందు రా లెనని సూక్ష్మపరిశీలనమున కనుగొందుము. తాము గీతావిభూతికి ఋణుడైయుంటిమని గురుశిష్యులైన కార్తైలు ఎమర్సనులు ముక్తకంఠములతో వచించిరి. సుప్రసిద్ధపాశ్చాత్యతత్వవేత్త హార్డేక్ మహాశయుడును గీతామృతమునకు మాససాంజలినొడ్డినవాడే! ఎడింబరో విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థులను సంబోధించుచు నాతడు “ఫలమెక్కి దై ననగుగాక, గొప్పందనము పూనికయందే కల”దని పలికినాడు. ఆతని మహోపన్యాసము గీతానుకరణమనియు, గీతానుసరణమనియు ఋజువానరింపవచ్చును.

క్రియాఫలము బహుళాంశములవై నాథారపడియుండును. కర్మవీరుని ఇచ్ఛాశక్తి విశేషప్రభావము కలదనుటనిక్కమే! కాని, అంతరంగశక్తికి బహిరంగపరిస్థితు లనుకూలములై యుండవలెను. ఇవి బహుళములు; విశేషించి స్థలకాలములకు సంబంధించినవి; ప్రత్యేకసాంఘిక రాజకీయాంగణములందు విజృంభించునవి. తరుణమును తరలనిచ్చి జెబ్బ గోట్టి సవాలానరించిన, బ్రయోజనముండదు.

చేజిక్కిన ముహూర్తమును జారసీక తమయోడను కడలి యందు నడపువారు భాగ్యరేఖ నవలోకింతురు. అదనును కదలనిచ్చి, ఉవ్వెత్తు కెరటాలజొచ్చు వారి వారియానము సుడిగుండమున బడి బుడంగుమనును. *

జతనమున నెట్టి నెరసు తలసూపకున్నను, చందిరునివై బడు సూర్యలోకమువలె, పురుషకారముపై ఈశ్వరకటాక్షము ప్రసరింప వలెను. ఫలమును నిర్ణయించువాడు జగదీశుడే!

ఈశ్వరప్రేరితుడేమై, శ్రీరామదూతమై, సీతాస్వేషణమునకై వెడలిన మహావీరుడు (కార్యరంగమున కాలూనకమున్ను క్రియా ప్రణాళిక సంతరంగమున నిర్ణయమొనరించుకొని, హృదయవీధియందు దానిని నిర్వహించుట కర్తవీరునికర్తవ్యము కావున) మానసికముగా తొలుత గమ్యస్థానమునుచేరి, మహేంద్రమహీధ్రమునకు తరలి, మహాకాయుడై, మహాయోగియగుడు ఊర్ధ్వదిశకు దృష్టిసారించి, మహానాదమొనరించి, మహాద్వేగముతో కుప్పించి యెగసి, మేఘ మార్గమునపోయి, సింధువును దాటి, నిశితదృష్టి సమన్వితుడైన సంపాతి నిర్దేశించి తెలిసిన తావలమున మహీసుత నవలోకించి కృతకృత్యు డాయెను గదా! హనుమంతుడు మహాతపస్వి! తపోమార్గమున నుపాసకుడు ఉపాస్మ్యదై పతము ప్రసాదించుశక్తి నందుట తభ్యము! ఈశక్తి సర్వతోముఖమైనది! అనిర్వచనీయమైనది! శారీరక మానసిక యాత్మ శక్తు లిందు అంతర్భూతములై యుండును. మరున్నందనుడు కొండ నుండి యెగయుతటి గిరిపై వసించు కిన్నెరాదులు కుభరకంపమున కడలి, గగనమున కెగసి, రామదూత నవలోకించి ఆతనిశక్తి కబ్బుర

* 'షేక్స్పియర్' మహాకవి నుడువు లిది :

There is a tide in the affairs of men,
Which, taken at the flood leads on to fortune;
Omitted, all the voyage of their life
Is bound in shallows and in miseries.

(Vide Scene 3; Act IV *Julius Caesar*),

పడలేదా ? అచలము చలించినపుడు అందు నధివసించిన మునిముఖ్యులు సయితము కారణమెఱుగనితటి అట్టిటులాడి, హేతువున కవగతులైన యనంతరము ఆశ్చర్యాన్నితులు కాలేదా ?

దృష్టి అవిచలితమై, ఏకాగ్రమై యున్నపుడు ఉపాసకు డుపాస్య దేవతయం దై క్యమగుననియు, ఆదై వతమునకు ప్రతిరూపమగుననియు ఈశోపనిషత్తు తెలుపుట లోక ప్రసిద్ధము. బలవత్తర భక్తిభావము కతన తపస్వి ఈశ్వరసామ్రాజ్యమున ప్రవేశించునని హైందవ క్రైస్తవమత శాస్త్రములు వాకొనుచున్నవి. భక్తుని హృదయమున ఈశ్వరసామ్రాజ్యము నెలకొన నుద్విఘ్నారుననియు, జగదీశు డుపాసకుని జేరుటకై గ్రుక్కిళ్లు మ్రింగుచుండుననియుగూడ నవి ఘోషించుచున్నవి. దూరస్థా శయము తపసికృష్టిపథమును రాజపథముజేసికొని, ఆవ్యక్తిని జేరుటకై మిక్కిలి మక్కువపడును. నలువలంకులందును వివిధఫలపుష్పసమన్విత వృక్షములు విలసిల్లినను, పలురీతుల గుఱగట నసురరమణులు పలుకరించు చున్నను జానకి శ్రీరామచరణములనే అంతర్దృష్టియం దవలోకించు చుండెడిది కాదా ? బహిరంగనయన మంతరంగనేత్రమునకు బాసటయై యుండును సుడీ ! అంతరంగికచక్షువుతో సీత పతిచరణసరోజముల నాలోకించునవసరమున పరిసరదృశ్యముల నవ్వలికన్నులు విలోకింప లేదు; రక్కసిపడుచుల నుడువు లామె వీనుల బడలేదు. ఆమె ధ్యాన పథమున నాత్మారాముడు వెలనెను. ఆపథమున శోకముండజాలదు. చదు వరులారా ! జానకి “అశోకవనమున” వసించెనని ఏల జదువుచుందుమో గ్రహించితిరా ? జనకాత్మజనుజేర రాము డాతురపడె ననిన, తపస్వి మ్రొల సాక్షాత్కరింప జగదీశుడు మక్కువపడునని యెఱుంగుదుము కదా ! ధ్యానశక్తికి సంకల్పశక్తి నైదోడే ! ఇది దొడ్డదైనపు డుద్దేశ సిద్ధి కరస్థలామలకమే యగును.

మనుష్యసంకల్ప మీశ్వరసంకల్పమును కాదని విజృంభింపనేరదు. ఇట్టివిజృంభణము పూర్వోక్త ధ్యానసూత్రమును పుటుక్కున త్రొంపును; అత్తటి ఈశ్వరసంపర్కము కడముట్టును; మనుజు డొంటరి యగును

వాతావరణస్పృగ్మ నెఱుగని పక్షయగ్మమువలె వాని పదద్వయము నిరర్థకమగును. వీరునియుద్దేశమునకు ప్రసూనచాన మొసగున దీశ్వరోద్దేశమే కదా! సన్యసాచియై, ధర్మక్షేత్రమైన తనకర్తృక్షేత్రమున సారథియాజ్ఞ దలదాలిచి, విల్లెక్కుఁజెట్టుటే వీరునికర్తవ్యము. నీతిశాస్త్రమున నుల్లేఖింపబడిన స్వతంత్రసంకల్పము (vide Chapter on "Free Will" in any book of Ethics) దొడ్డదియేయయ్యు, ఈశ్వరసంకల్పమున కిది విరోధియై నెగ్గజాలదు. నరుని నడపునది నారాయణోద్దేశమే! "నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిః" అనువాక్కు ప్రతికరుక్షేత్రమందును ప్రతిధ్వనించుచు నేయున్నది కదా!

నా మ హా రా ష ఠ్ర

పం ద్రైం డ వ ప్ర క రణ ము

వాడిమైన నాగలితో ధరిత్రీగర్భమును చీల్చినగాని, అందలి సారము సార్థకముకాక ముక్తికడుపులోనే కైదీమై మటుమాయమగు మాడ్కి అంతరంగమును చీల్చు హలమువలనగాని అందలిసారము బైటపడక లోపలనే కుమిలికుమిలి చచ్చును. జిజ్ఞాసాసహితమైన వేదనయే ఈ హల మందును. ఇదెంత యధికమైయుండునో, ఆత్మకావించు తపసును, తపఃఫలమైన ప్రతిభావృద్ధియును, ప్రజ్ఞాప్రకాశమును అంత యధికమైయుండును. వీనికితోడు అదృష్ట ముండవలెను. కట్టెడుట కనుపట్టక, మఱుగుననుండి ప్రసన్న భావమును ప్రసాదించు ఈశ్వరశక్తియే అదృష్టమని వచింతును. ఈరీతి సదుపాయముల నందినవారిసంఖ్య అల్ప సంఖ్యాకులైన ప్రతిభావంతులలోనే మిగుల స్వల్పమైనది. వ్యాసవారికి, హోమరుడాంశే, కాలిదాసుషేక్స్సియరుల బోలుకవులును, రామకృష్ణులపగిది గురుగుణాసంశోభితులును, మహాపురుషులును ఇట్టివారు. వీరి సంయమగుణమెట్టిదో, వీరితప సౌత్తిదో, వీరి భావంపుఫల సాయ మెట్టిదో (దీని నందినవగుడు) సకలలోకములును, సర్వకాలములును ఎఱుగును గదా!

“కోరికను పరిత్యజింపుము. లేనిచో దుఃఖపడెదవు” అని బుద్ధుడనినాడు. ఐహికసుఖమునకును, స్వార్థవృద్ధికిని సంబంధించిన కోరికపట్లనే శాక్యమునిపట్టులు చెల్లును. మహద్గుణములవృద్ధికై, ఉత్తమాశయ సిద్ధికై ఆత్మ పడు వేదన పవిత్రమై, ఆధ్యాత్మికమైన కోరికకైయే! ఇది బలయుతమైనది కావున దీనిబాధ అధికమై యుండును. గర్హింపదగినది గాక అపేక్షణీయమైన ఈ బాధ కాలక్రమమున మనుష్యత్వమును దేవత్వము గావించి వదలును. ఆతనిచే ‘సోహమ్’ అనిపించును. దీని నెఱుగని మర్ఖుడు మృగమే యగును,

వయసువలననేమి, విజ్ఞానమువలననేమి, వివిధానుభవములకతననేమి, మనసు గంభీరమ నందును. ఉత్తమాదర్శములకై అపుడును అది యార్తనాద మొనరించును; కాని అది బాలకుని ఆక్రందనమువలె బాహ్యజగతియందు శ్రుతిగోచరము కాదు. జేగంటవలె సంతరంగ గర్భాలయమున నది ప్రతిధ్వనించును! ఆత్మకావించు ఈ యాంతరంగికాక్రందనమునే వేదనయని పైని పేర్కొంటిని. తపసునుడు, దీక్షయనుడు, ఉపాసనమనుడు ఇందుండియే జనించును.

ఈ వేదనకును, తపసునకును గల సంబంధము మిగుల చిత్రమై నది. ఈ యాతననుండి, —తీటికగొననీయని ఈ యాంతరంగిక ప్రోత్సాహమునుండి మానసము తపసున జొచ్చినంతన, అన్ని కుండమునుండి జారి పన్నీటిసరస్సున పడినవనివలె నెంతో పరితోషమును (ప్రసవ వేదన బడిపడి, పండువంటి బిడ్డను గని మఱిమఱి మురియు కన్నతల్లిని దలపించుచు) పడయును. ఈ పన్నీటికొలకున గ్రుంకులిడ గాంక్షించు నాత డాయగ్ని కుండమున దొలుత నిలిచి తీఱవలెను. కఠోరమైన ఆంతరంగికపరీక్షను పీఠిక గాగల మనుష్యచరిత్రయే ఆనందప్రదీ ప్తమై యుండ జాలును. అనలకీలలను సోపానముల గావించుకొనినప్రాణియే దివ్యపుష్ప కము నధిష్ఠింపజాలెను గదా! ఆత్మారాముని సహధర్మచారిణియై, ఆనందమున నోలలాడెను గదా!

తపసున జొచ్చుటన, ఆంతరంగికముగ పరితోషమును పన్నీటి గ్రుంకులిడుటయన ధ్యానమున మగ్నమైయుండుటే!

పుష్పహృదయమున పొంగిపొరలు మరందమట్లు, గగనహృది నుప్పొంగు నీలిమమువలె ధ్యానమున భావోద్వేగము తోలుకాడును. సద్బ్రాహ్మణుని పుడిసిటగల ఆపోశనోదకము చందమున, అగస్త్యుని గుండెలోని జడధివలె, నిలింపుల జవరాండ్రు, జలకమాడు నాకకాసారముకైవడి, చతుర్ముఖుని గనిన కరుణాపూరితనలినగర్భముభంగి, మరాళమును నిజాంతరంగమున నిడికొనిన మానససరోవరము పొలుపున ధ్యానము దివ్యప్రభావముతో దొల్కాడును. ఇందు మునుగుట సచ్చిదానందములందు గ్రుంకులిడుటే!

ప్రసంగమునలుపుటన ధ్యానమున గండివేయుట. నిండుగుం
 డెలో గండిపడినపుడు భావస్తోతము పిల్లకాల్వలై నలుదిక్కుల జెల్లా
 చెదరగును. ఈ పరుగున మధురాలాపన ముదయింపదు. గుండెలో
 చేయిబెట్టి కలచివేయక, భావమునకు స్వాతంత్ర్య మొసగితిమేని,
 తుషార ప్రాదమునుండి వంజులగీతిక నాలపించుచు జాలువాటుసురా
 పగపగిది మధురనిస్వనమున విశ్వసందేశ మొసగుచు నది వెలారును. నవ
 సమాగమ ప్రణయపరిష్కరమున (సరమాత్త జీవాత్తలట్లు) చొక్కి
 యున్న పుణ్యదంపతులను వేటొనరించు తెట్టిచెట్టయో, ధ్యాననిర
 తుని ధ్యానమునుండియు, యోగనిమగ్నుని యోగనిద్రనుండియు
 దొలగించుటయు నట్టిచెట్టయే! అనుభవసమయమున, ఆనందముగ్రోలు
 తఱి నిశ్చలత్వనిస్తబ్ధత లుండవలెనుగాని శబ్దము కాదు. గభీరతకు
 ముసలము దెచ్చునది వాచాలత్వమే! కావున యోచనాపరులు మిత
 భాషులై యుండురు. నలువలకులందు గగనమును చుంబించుచు హిమ
 గిరులు నిలిచియుండ, నడుమ నిభృతజీవితము గడపుకొలను తనలో
 తెట్టిదోయని భావించుచు, బహుళాంశములను మననము చేసికొనుచు,
 యోగనిద్రలోని మునిమానసమట్లు అనంతశాంతియందు మునిగి,
 సుందరమైన నిజాత్మను ఈశ్వరహృదయమునకు లగించి, ఆత్మవిస్తృతి
 నందియుండ, గులక రాయియొండు దానిగర్భమునబడిన నదెంత నెగులు
 నందదు? తన యానందపేటికలో రంధ్రము తలనూపెనని సంతపింపదా?
 సుషుప్తిమగ్నమై యున్న యెడందయం దీటెపోటు చొరబడినపుడు
 లోనిప్రాణ మెంతకొట్టుకొనదు? ప్రభాతసమయములందును, శారద
 రాత్రులందును, సంధ్యాకాలములందును నొయ్యారిభావమలె తోచు
 ప్రకృతి నచలోకించి, చూడ్కులందు వింతకాంతులను, మనసునందు
 తఘ్నతలపులను మనము నింపుకొనుతఱి, వెన్నెముకవై దుర్విధిబలముగ
 గ్రుద్దినచో నెంతఘోరము ఘటిల్లదు? అంతరంగమందలి శాంతినిదురంత
 మైన ఆత్యాచార మెదుర్కొనదా? సౌందర్యసంగ్రహణమునకును,
 వికృతనినదమునకును, ఏకాగ్రదృష్టికిని అల్లకల్లోలమునకును ఘోర
 వైరమనుట స్పష్టాంశము. తననయానుభూతికి ప్రతికూలచింతన భంగ
 పాటు దెచ్చితీటును. వారచూపులు పెడతెన్నులై ధ్యానప్రాదమందలి
 ఆనందపూరమును ఇందందు పాఱించి దుర్వ్యయ మొనరించును.

మహాత్తరాశయములను మానసికదృష్టియందిడికొనియే, వానిని పడయనెంచియే, వానికై పరితాపమంది, ఆంతరంగికవేదన బొగిలి, తపించి, తదేకదృష్టితో ధ్యానించి, తన్నయభావమున మునిగి, శక్తిగని ధన్యులమగుచుండుము. మానవజీవితమువై దివ్యముకుటమును నిలుపు నీయాశయములం దెట్టిశక్తి విరాజిల్లుచున్నదో!

ఎడటివ్యక్తి యెడలగాని, ప్రత్యక్షమైన ఎద్దాని యెడలగాని యొకడు భక్తిశ్రద్ధలను, ప్రేమభావమును చూపుటకు హేతువు హృదయము నాకరించుమహాత్వమందుండుటచేతనే! మొద్దు నెవ్వరైన “అద్దాంగీ!” యని కవుంగిలించుకొనునా? “దేవదేవా!” యని కట్టెల గుట్ట కెవ్వండేని ప్రణమిల్లునా? చీకటిని చూచి “జన్మము సార్థకమైన” దని గంతులు వేయునా? “ఆహా! ఎట్టిదృశ్య!” మని పెంటప్రోగునకు దీపారాధన మొనరించునా?

ఉత్తమాశయములు ఎందుండియో వ్రేలాడు కొయ్యముక్కలు కావు. కొయ్యపై విడిది నేర్పఱచుకొనునది మృత్యువు. ఆకులందలి పచ్చందనమందును, పూవులందలి చక్కందనమందును తోచు ఈశ్వర శక్తికే మానవలోకము చేతులు మొగుచును. ఉన్న తాదన్యములం దిట్టి దివ్యశక్తి కలదు. వీనిమహాత్వమెట్టిదో సుందరసృష్టిదృశ్యములను విలోకించినపుడు కొంత లెల్లమగును. ఈ దృశ్యము లివి ధరించు శరీరములు. వీని ముఖకాంతి నవలోకించితిమేని, వీని యంతరంగములందు తేజరిల్లు భాస్వదాశయజ్యోతిస్తీల యెట్టిదో గ్రహింతుము. ప్రజయువతీయుతుడై బృందాపన సౌందర్యమున రాసక్రీడల దేలు మురళీధరుని చందమున తారకాంగనాసహితుడై గగనకుంజమున సయ్యాటలాడు చందురునందును, స్వయంవరాంగణమందలి సౌందర్యతిలక పాలుపున రమ్యోవ్యానమున రాజిలు గులాబీయందును, కవికుమారుని యెడందలోని భావమకాక్తికమట్లు శిశిరకణమందు శోభిలు ప్రభాతకిరణశాబకమందును, అద్దాంగీహృదయమువలె కాంతిలు రాగరంజిత సంధ్యాకాశమందును మినుకులీనునవి దివ్యశక్తి సమన్వితములైన ఆశయములే! వీని నీశ్వరభావములని వచించితిమేని, ప్రకృతి దృశ్యము లీశ్వరవాక్కులని మానవులు గ్రహింపకపోరు. జీవ మొందున్నదో, చలనమెందుకలదో, కాంతి ఎందు వెలయునో, సౌందర్య

సౌరభమాధుర్యము లెందువిలసిల్లునో, సచ్చరిత్ర ఎందు వఱలునో, ఈశ్వరలిఖితాక్షరములు, —క్షరముగాని సదాశయమును మణిమరీచుల ప్రసరింపుచు నందేపరగును.

ఇవి తమ యందచందములతో సంతసపడి అంతరింపవు. ఈశ్వరుడు మృత్యుంజయుడు కదా! ఈశ్వరహృదయ సముద్భవభావములు మిత్తిగొంగలనుట నిస్సంశయముకాదా? అనంతకాల మివి కాంతిలుట అనంతప్రాణుల యాత్మలను తనుపుటకే! వీనిని గాంచిన కన్నులు, వీనిని గ్రహించిన మనసులు, వీనిని ధ్యానించిన ఆత్మలు, వీనికై తపించిన హృదయములు శ్రీకృష్ణసంయోగమున దనియు గోపికలవలె పరమపరితోషమందును.

మహాత్తరాశయములకు త్రోసిరాజను మానవులు కొండఱుండుట నిక్కమే! అన్యచింతలు పలుగుప్పులుగులవలె వీరి చిత్తములపై వ్రాలుటచే ఉన్నతాదర్శములదెస వీరు చూడ్కుల బుత్తైంపరు. కాని యీ చింతలు వీరి చిత్తములను చిరకులాయముల గావించుకొననేరవు. మానవహృదయము చిటుచితుకులతో గాక దివ్యసామగ్రితో తయారైనది! రంగారు బంగారుపై మలినముచేరినను, అది దానిని తినివేయజాలదు. ఎట్టికలుషమైనను మనుష్యహృదయమును కబళింపలేదు. నేడు కాకున్న రేపైన నీరదనిర్దుక్తవియత్తలమువలె నది నిర్మలము కాగలదు. పండువెన్నెలను పాయసమట్లు జుట్టి, నభోమానిని ముదమందులీల సదాశయాలోకమును గ్రోలి మానవహృదయము మఱిమఱి మురియును.

విశాలవారాళిలో నొక్క కెరటము చలించినంతన, తక్కిన యలలన్నియు జలించులాగున విశ్వమందలి ఒకదొడ్డ హృదయము సదాశకతన కడలిక నందినంతన నసంఖ్యాకములైనయెడందలు కడలితీరును. కడలియం దెన్నో కర క్లిండును; వీని యన్నింటికి కన్నతల్లి కడలియే కావున సమీపస్పర్శచే నొక్క వీచికలేచినతోడనే సింధుకుటుంబమందలి తరంగసంతానమంతయు తలయెత్తును. ఎట్టి 'పేగుసంబంధమో!' ఎట్టివిద్యమో! ఎట్టితిద్యమో! బహుళాశయరూపములం దీశ్వరశక్తి సమస్తసృష్టియందు కాంతిలనని తెలిపియుంటినికదా! సృష్టిలోని ప్రాణులన్నిటికి నీశక్తి కన్నతల్లి. మాతృప్రేమ ఒకేడింభకుని హృదయమును

సోకియుండదు. అనురాగస్పర్శ, సద్భావస్పర్శ, సదాశయస్పర్శ సృష్టిస్థిత ప్రాణుల నన్నిటిని జలింపజేసి యలరించును.

సౌరభాస్వాదనమందును, సౌందర్యానుభవమందును, రసానుభూతియందును, మధురగుణానుననమందును ఆనందమందని హృదయమేది ?

అనంతవిశ్వమున తేజరిల్లు భాస్వదాశయము లన్నియు నొక్కజనయిత్రియందు వెలయును. ఈమె హృదయము నీలాకాశమువలె నిర్మలమైనది. ఈమెమానసము రత్నాకరముకరణి గుణమణిపూరితమై, గభీరమైనది. ఈమెకన్నులందు సూర్యచంద్రులు తేజరిల్లుచుందురు. ఈమెనుడువులు జలజలరాలునుడురాశి కెనయైయుండును. ఈమెభావములు సౌందర్యసందీప్తములు. ఈమె ఇలువేలుపు సత్యము. “శివమ్మగు ధర్మపథమ్మ” నందే ఈమె మనలుచుండును. సచ్చిదానందము లీమెడెందమున త్రివేణీక్షేత్రములు సృష్టించును. భూమిజనులను తనుపుటకై మేఘుడు తనగుండెను చీల్చుకొని, శీతలవారిధారలై చాలువాటు నిజాసుల నర్పించులీల, ఆర్తుల ననేకుల దనుప నమ్మ తన యునులులను ధారవోయును. అరుణాలోకమున చివాలున లంఘించు పిట్టవలె, తామరలందు తటాలునవ్రాలు అంశవలె కన్నబిడ్డకై తల్లడిల్లు తల్లి అగ్ని కుండమున నటాత్తుగ లంఘించును.

ఈప్రాణి ఎట్టిదని వర్ణింపగలము? అమృచరిత్రను వర్ణించుట కేరికి శక్యము? కవులును, భక్తులును ఈమెను వేర్వేరులైఅగుల బ్రస్తుతించిరి. “పెరుగును, వంటకంబు, వడపిందియలం గొనితెచ్చివెట్టు దుర్భర కరుణాధురీణ యగు ప్రాణము ప్రాణము” అని తల్లి నుద్దేశించి శ్రీనాథుడనినాడు. పాశ్చాత్యమహాకవులును, ప్రాచీనతీచీ సాహిత్యపంథల జరించిన ఆధునిక భారతకవులుకొందఱును మాతను బహుభంగుల ప్రస్తుతించిరి.*

*"Thy constant flow of love, that knew no fall,
Ne'er roughen'd by those cataracts and breaks,
That humour interposed too often makes;"

ప్రపంచసారస్వతమును పరికించితిమేని, తల్లినిగుఱించిన సంస్కృతి ఎంతేని గోచరించును. కవులును, తాత్వికులును ప్రకృతిని జనయి త్రియందురు. యాత్రీకులు గంగను “అమ్మా!” యందురు. గోదావరినిగూడ నట్లే పిలుతురు. దేశభక్తులు స్వదేశమును “జనని” యందురు. రామ కృష్ణాదులు భగవతని “మాతా!” యని సంబోధించువారు. “దుర్ల మాయుస్తు యిచ్చుత మహాత్మకవిత్వపటుత్వ సంపదల్” అని పోతరా జనినాడు. తల్లిచరిత్ర ఎందఱెందఱు మహనీయులకు మేలుబంతియైనదో!

కాని, మాటలవలన మాతృదేవీమహాత్మ్యమును సంపూర్ణముగ నెవ్వరైన వ్యక్తీకరింపజాలుదురని తలపజెల్లదు. సృష్టిలోని బోధితు లన్నియు, సుందరదృశ్యములన్నియు నొక్కమాటు పురోభాగమున నిలిచి, తమ ప్రభావమును మనసొమ్ము గావించినపు డేమియనగలము? పిడికిలికంటె పెద్దదికాని గుండెయందు భావమహోదధు లుప్పొంగ, నెట్టి కథనమునకైన నది కడంగగలదా?

దేనినిగాని ఇచ్చుటకంటె గైకొనుట సులభమని పలువురు తలంతురు. ఇది సరికాదని నాతలంపు. మనుష్యవృద్ధయగ్రధన మెట్టిదో కాని అందొక ప్రేమబిందువు రాలినంతన ననురాగసింధు వుప్పొంగును.

అసి కౌపరుకి పలికినాడు. “కేరియోతెనన్” (“*Carriolanus*”) లో షేక్స్ పియరుని, “చంద్రగుప్త”లో ద్వితీయేంద్రుడును కడుకొశలమున మాతృప్రణయమును చిత్రించెరి.

“On woman it is not only the lover, but the mother also, than is awakened by love” (Vide page 188 “*Annette and Sylvie*” by Romain Rolland.) అని నేటి సుప్రసిద్ధ ప్రాచిగ్రంథకర్త తెలిసినాడు. పిన్న నాటి తల్లిముద్దలన వర్జన్వర్తకవీం ద్రుడు తలపోసెను. (“*Sallies of mother's kisses*” Vide Wordsworth's Ode on “*Intimations of immortality from recollections of early childhood*”) “The spirit of sacrifice in the parents is the touch of the Infinite” అని కొలదియేండ్లకుమున్న కవీంద్రుడు రచించు చదివెను. (Vide Dr. Tagore's Presidential Address delivered at the Parliament of Religions' Calcutta 2-3-37.)

ఒక్కసద్భావమందు విత్తనమై పడినంతన నిలింపుల నందఱిని తనుప జాలు మేలిపంట దానిలో నుదయించును. లలితహృదయ ములం దిట్టిచోద్యములు మెండుగా నుండును. ఏ మహాపురుషుడో, ఏ సుందరదృశ్యమో, ఏమహత్తరసంఘటనమో మనసున నొక మహిత భావమును రాల్చినంతన మృదుహృదయుడు—ఈతనినే కవియం దుము—నిజాంతరంగమున బహుళభావములను గని తన పాటలందును, తన ఆటలందును, మధురంపుమాటలందును హృద్యమైన గద్యపద్యము లందును వానిని వెడలించును. ఈతనికడుపు చేపువచ్చిన ఆవుపాదుగు వంటిది. ఊరము వెడలకున్న “అంబా!” యచి గగ్గోలుడక ధేను పూర కొనగలదా? పద్యములు వ్రాసినను వ్రాయకున్నను, గ్రంథములు లిఖించినను లిఖింపకున్నను, గంభీరభావప్రకటనమునకై పొగులువారందఱును కవులే యని వచింతును. పాఠకలోకము వత్సమై, తమ్ముజేరి నపుడు వీరి యానందమునకు మేరయుండదు. సౌందర్యపిపాసువైన కవి “భిక్షాంజేహి!” అని తనహృదయమును ప్రకృతినూతనమోర్తి నిలిపి, సౌందర్యదానమంది, భావనావేశముకతన దన్నదాను మఱచి, లోనుబికిన సౌందర్యపూరమును వేయివిధముల వ్యక్తీకరించును. కన్నతల్లికిని, ప్రకృతి మాతకును ఎంతో పోలిక కలదనిగదా వచించితిని. కన్నతల్లి కదలిరాగల, ప్రసంగింపగల, ఊడిగముచేయగల, ప్రత్యక్షభావమున ననుకంప జూపగల, వెతకివెతకి అనురాగము ప్రసాదింపగలదేవి. ఒక్క ప్రేమ బిందువునుగాదు, ఒక్కసద్భావమునుగాదు ప్రేమాల్లవమును, భావ బ్రహ్మాండము నీమె మన యెడందలందు వడ్డించును. ఇవి మన యంత రంగములందు వెక్కుమడుంగు లగు నను సంశయమును మఱువకుడుజాడీ! ఇవి హృదయమున కుమిలికుమిలి ఎంతకాలముండును? ప్రేమకణము నందినగుండె భక్తి-సింధువు నొసగ నువ్విల్లారును. వాణిజ్యవీధి యందు వినబడు “వినిమయము” (Exchange, Barter, or Interchange) ప్రేమసామ్రాజ్యమున శ్రుతిగోచరము కాదు. ఒక రేమో ఇచ్చిరని మరల దానినో మఱొకదానినో విధిలేకనో, తప్పని సరిగనో ఇచ్చుట కాదు. ఆర్థితుడు కాక అంబుధరుడు జలమిచ్చుచొప్పున, కుముద హర్షంబుగావించు నమృతసూతికై వడి, పద్మాకరమును వికచముగ జేయు

ద్యుమణి కరణి పరహితాచరణమతియైన మాత ప్రణయదానము చేయు నట్లు, ఆర్థితుడు కాకనే తనయుడు అమ్మకు భక్తిజూప గాంక్షించును. ఈభక్తి ప్రత్యుపకృతికంటె, కృతజ్ఞతావ్యక్తకరణముకంటె కోటిమడుం గులు ఘనతరమైనది. పూజామందిరమున, దేవీసమ్ముఖమున “కృతజ్ఞత” యును, “ప్రత్యుపకృతి” యును భావగంభీరము లనిపించుకొనవు. నిస్వార్థవేమనందిన హృదయము వేయివిధముల నాత్మభావప్రకాశము గావించుకొనును. తల్లిపదములు పుడికియో, ఆమెమ్రోల నతజానువయి యంజలిఘటించియో “అమ్మా! ఆమ్మా!” యని యావేగభరితహృద యుడై ఆమెను సంబోధించియో, బహుభంగుల నామెను కీర్తించియో, పూజాపితమున నామె నాసీనజేసి తనివారపూజించియో, ఆమె దివ్య మూర్తిపై దృష్టినిలిపి హృత్పీఠి నామెకు చిరస్థాన మొసగి మధురధ్యాన మున మునింగియో తృప్తిమెయి ఆమెకు నేవనలిపియో, ఆమెచరణ సరోజములపై నిజోత్తమాంగమిడి నిడురించియో, కవికుమారునివలె పలవించియో తనూభవుడు గుండెలోని ఉత్తాలభావతరంగములను గుమ్మరించును.

తా దల్లి కావలెనని దుర్గయే తపించియుండ సామాన్యమానవి తపింపదా? తల్లికానిచో స్త్రీమహత్త్వము సంపూర్ణముగ వ్యక్తము కాదని, స్త్రీజన్మమే సార్థకముకాదని ఈమె తల్లడిల్లునేమో! తనయలకు తల్లియయ్యు, తనయునకుగూడ తల్లి కావలెనని స్త్రీ తపించును. అప్పుడు కాని తనహృదయము పూర్ణప్రకాశము గలదికాదని ఈమె తలపోయు నేమో!

కొడుకునకై నాతల్లి తల్లడిల్లినదట. నన్ను కని పరమానందభరిత యైనదట! తలనొప్పివగర్చులచే తఱచుగ బాధపడునదయ్యు, ఆనవర తము నన్ను తనగుండెమీదనే నిలుపుకొనినదట. అమ్మగుండె దివ్యమంది రమని నాడు గుర్తింపక చిందులు త్రొక్కి ఆపచారమున కొడిగట్టి యుండును. అమ్మచెప్పిన జాబిలిపాట నా స్మృతిపథమున చిరాంకితమై యున్నది. కాని ఆమె ప్రబోధించిన పాతము ముగియకమున్నే, తల్లి కడుపులోని చలువను తనివార నేబడయకమున్నే, మాతృదేవీహృద్వి ణకు చెవియొగ్గి అనంతప్రణయగీతికామాధురిని సంపూర్ణముగ మాన

సాంజలి జేర్చుకొనకమున్నే, తల్లి మాటలోని గభీరసాహితీరత్నాకరమునుగాంచి మనసునకువచ్చినలీల అందు మున్నులేయకమున్నే అమ్మకొమ్మునుండి దుర్విధి నన్ను గుభాలున క్రిందికి గూలద్రోసి, పిచ్చుకపిల్లను చివాలను నెగడన్నుకొనిపోవు గ్రద్దవలె, నాకన్నతల్లిని నాకన్నులనుండి ఎందో గొంపోయెను! తల్లిపటమును చూచుకొని కౌపరుకవి కొంతసాం త్వన మందువాడు. అమ్మచిత్ర మొక్కటైన నాకు లేదు. ఐదేండ్లవఱకు ఆమె మోమును చూడజాలితిని; కావున మాతృ దేవీపవిత్రరూపమును హృదయయవనికపై జిత్రించుకొని బాష్పాకులలోచనుడనై, చిత్రము లోని చిత్రరువుకు ప్రణమిల్లుచుండును. నా హృదయమున నామె ధారవోసిన ప్రేమబిందువులు క్రమాభివృద్ధి నందినవి. అంతరంగమందు తోలుకాడు భక్తిభావమును కన్నతల్లిమ్రాల ప్రకాశము గావించుకొన జాలు భాగ్యము నాకు కలుగలేదు. కాని ఆమె సుందరమూర్తి ఆత్మ హృత్పించోసనమున విరాజిల్లుచునేయున్నది. బాలకుడనై, ఒంటరినై, దూరసీమలందు చరించుతఱి ఆమెకై ఆర్తనాదము *సలిపితిని. పదంపడి యైనను ఈ యాక్రందనము గుండెనుండి యంతర్నితముగాక అందు గట్టువడి జిజ్ఞాసయైనది. అమ్మకై పొగులునపుడే ఉత్తమాశయములకై అంతరంగమున పొగులజొచ్చితిని. అవిచలితచిత్తుడనై, అమ్మనుధ్యానించి

* బాల్యమున తొలుగునేలనుండి కవలి ఆర్యావర్తమున మనలి, ఆనంతరము అక్కరైన వైకము సంపాదించుకొనుచు కలకత్తాలో నే జన్మస్థుకొంటిని. కాని ఆనగరములో పూర్ణపరిచయము కలుగువంతదఱక దుష్టకష్టపరంపరలకు కాలిబంధి నై పోతిని. తొలుత కొన్ని దినములు ఈ డెన్ గార్డెన్ (Elden Garden) లో నుంటిని. ఎంజైన షార్టు హౌస్ టైపిస్టు పని (దివనుకలో గాని కొంతసమయమున గాని— Whole-time or part-time—చేయుటకు) దొరకునేమి యని మధ్యాహ్నము లందు ఉన్న కవాణిజ్యసంస్థలకు (Firms) పోవువాడను. తక్కుంగల వేళలందును, మనను పూర్తిగ దుఃఖానలమన దగ్గఱుచుదినములందును తోటలోనే బడియుండువాడను. అది వర్షకాలము. తోటలోని ఒక చెట్టు క్రింద నుండువాడను. లోనివేడిమి చల్లారు నని ఆశపడితిని. అప్పటికి నుమారు పదునేనులక్షల ఐనసంఖ్యగలిగి, మహాసాధముల మహానగరమని పేరుందిన కలకత్తాలో అత్తఱి నన్ను బలకరించువారుగాని, నాకు నీడనిచ్చు వారుగాని లేరైరి. మహానగరమున నేకాంతఱినియై యుంటిని. దుస్సహమైన నాదస్థిస్థి ననలొకిందికాబోలు వెనుకవైపున గంగాధీవాని చూరని నిలకించినది. వెలికిలబరుండి,

నపుడే ఉన్నతాదర్శములను ధ్యానింప దొడగితిని. హృదయమున నేను దురంతమైన యాతనకు గుఱియైనముహూర్తము లెన్నోయున్నవి. ఏకాగ్రచిత్తుడనై కాపరుకవి తెలిపిన దివ్యధ్యానమున (Elysian Reverie) లోని పరమానందమునందిన ముహూర్తములును ఉన్నవి. సుందరదృశ్యములను విలోకించినపుడును, మహాత్తరక్రియలు కనుల బడినపుడును, భాస్వదాశయములు హృదయాకాశమున తల్కోత్తి నపుడును, పుణ్యస్థిలములను సేవించినపుడును, తిథిదినములు ప్రత్యక్షమైనపుడును స్మృతిసీతమున నాజనయత్రి ద్విగుణీకృతసౌందర్యమున దేజరిల్లును. ఈమెను తలచి ఈమె పవిత్రాత్మకు భక్తిసుమాంజలి నర్పించినపుడు, నాహృదయము శాంతినికేతనమై, ఆనందధామమై తనరును. అదృశ్యమై అమృతమైచు ఆశీర్వాదము దేవదేవుని మూపున నిడి కొనిన ఖగవతివలె వైకుంఠమునుండి అవతరించి నా హృదయమందిరమును జేరుకొనును. దానితో నిలంపులుపోలు తలంపులు అంతరిక్షమునుండి పరుగెత్తుచువచ్చి, అందు విడిది నేర్పఱచుకొనును. చిత్తమత్తటి దివ్యాలోక ప్రదీప్త మగును. మాతృదేవినుండి మాటలకందని ఇట్టి మానసికవిభవమనందు నవకాశమిచ్చు మంగళమయవార్షికోత్సవమే ఆభిషేకమని నాయభిప్రాయము.

చెట్టుకొమ్మలనుండి పేఘానీకమైన అంఠిక్షమును చూచువాడను. ఆదిక్కునజని, దివిగల అమృత చేరుకొనవలెనని నాప్రాణము లాతురవడివని. ఆకులనుండి వాసచినుతులు నాపై రాలునవి. అది స్వర్గోద్యానము (Elden Garden) కదా! అమృత స్వర్గముండేకదా వసించుచున్నది! నా కన్నకల్లి నాటి నాడుస్థితి గాంచి అదృశ్యమై ఆకమూకలనుండి నాకై కన్నీ రోడ్డుచున్నదని యూహించితిని. వృక్షమందు అమృత విలొకించితిని నా కన్నకండ్రి నీటిబుగ్గవంటి తనగుండెను నా కిబ్బిపోయెను. వెలువలివర్షముతో సహకరించుటకై లోనుండి దుఃఖిభూరము పొంగిపొరలినది. సంవరణశక్తిని గోలుపోయి, ఏదిక్కులేని బాలుడనై "అమ్మా!" అని వెద్దవెట్టున నేడ్చితిని. మూడునాళ్లదే పొగిలితిని. వదంబడి జీడిగుంట వెంకటసూర్యవారాయణ రాజును తెలుగునైచోడుకన్నుల బడితిని. ఈతనిస్వస్థలము క్రీకాకళము. కలకత్తాలా చౌరంగీపథమున ఉద్భవించు. లెస్లీ కంపెనీ (W. Leslie & Co, Chouranghee) లో షార్టు హేండ్ ట్రైసిస్టుగా నుండువాడు. కుటుంబముతో కిడరుపురములో నుండువాడు. నాకనున హృదయము గావించు

స్నానానంతరము భోక్తలగూడి కుశావర్తమునుండి డైమాన్ రాజు నామాంతరముగల లంబోదరభట్టు సాధమునకు మరలితిని. విద్యుక్తముగ తల్లితండ్రినమును నెఱిసితిని. తోడ్తోడనే మహాక్షేత్రములందు నెఱవలయు తీర్థవిధినిగూడ నిర్వహించితిని. పితృదేవతల నుద్దేశించి కుశావర్త ష్టేత్రమున బిండములు వీడితిని. “అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచప్రభురేవచ” అని జగదీశుడే (గీతయందు) వచించుటచే నేడు నేనుజరపిన విద్యుక్తకర్తవ్య మీశ్వరునకు ప్రీతికరమగునని విశ్వసించితిని.

ఈ పితృదేవతలలో ముఖ్యులు నా తండ్రి గారేకదా! అప్పు దివంగతయైన అనంతరము అమృతము అయ్యెను దా మెయైరి. ఆధునికులదృష్టిలో మిన్నయైయున్న అంగ్లవిద్యను వీరెలుగరు. అంగ్లాక్షరములు మాయూరి పొలిమేరలో జూరబడజాలకపోయెను. కావున వీనిని పరికించు నవకాశము వీరికి కలుగనేలేదు. సంస్కృతాంధ్రములనైన వీ రంతగా పరిశీలించిరని తెలుపజెల్లదు. మాతాతగారు గొప్ప భూస్వాములు; లక్షీప్రసన్నులకు సరస్వతీనేవ అక్కరకుమాలినదనియో, అనుచితమైనదనియో వారు యోచించియుండురు. గ్రామమున లౌకికజీవితనిర్వహణమునకు వలసినచదువే తమవంశీయులకు చాలునని తలపోసియుండురు.

గ్రంథపఠనమే విద్యార్జనమని తలవజెల్లదు. విద్యాదర్శనీధికి అక్కరైన నిమిత్తములలో గ్రంథపఠనమొక్కటియయ్యు, అది ప్రధానమైనదని యూహింపరాదు. మహామేధావులును, ప్రతిభావంతులును ప్రకృతిపుష్టకమునే పఠించిరి; చెదపుర్వులై గ్రంథములను మ్రొంగక, విహంగములై విశ్వదృశ్యములను కన్నుల జొనుపుకొని, మిగులనలరి, భావవిభూతి నందిరి. హృదయపరిశీలనమువలన సహజ ప్రజ్ఞను కన్గొని,

కొనినాడు. తోటనుండి నన్ను తనయింటికి గొనిపోయినాడు; ఆతనికెట్టి అక్షతినశ్చైతో ఆదరించినది. తల్లిప్రాణము! ఒకపూట ఈ నెచ్చెలియింట నుండిన. మహానగరమున వరు లేరును నన్ను లక్షింపనితఱి, వారికంటె మిన్నయై (మెత్తని చిత్తముగలది కావున) నాకై ఆశ్రుధారలుపడిన పృక్షమాత నేనుగఠించిన యనంతరముకూడ వెక్కిడులు మని యుండును. ఈతల్లిని, —నాటి నాదిమ్మను చూచినపుడు నా హృదయమున భక్తి భావము వెల్లివిరియును. నాకు మిగులగూర్చు కలకత్తాట పోవువేళలందు తప్పక నా చెట్టు తల్లినిచూచి. కొంతసేపు శెంతగూర్చుని, అప్పటిదినముల యనుభూతిని అత్తగతమున దలపోయుచు మున్నీరగు కప్పట మునుంగుచుండును.

నైసర్గికమానసికవిభవమును గుర్తించి, ఆత్మవిశ్వాసమును బలపఱచుకొని, ఈశ్వరాధనమున జిజ్ఞాసను తనిసి, * మహిమోపేతమైన స్వతంత్రస్వప్తిగావించి, బహుభవనములకు భావభిక్షచెట్టి, ప్రభాకలిత జీవులయిరి. ప్రకృతియూరువున జనించుటచే నా కన్నతండ్రి, గోరుముద్దలట్లు ప్రకృతిమాతయొసగిన మధురాశయములను మనసార నారగించెను. ఇట్టి మృష్టాన్న మేకదా ఆత్మను దనుపును! పవిత్రసంప్రదాయము నిర్దేశించిన పథమందే వారు నడచిరి. కావున వారి యంతరంగము కరుణా తరంగిణులకు జన్మస్థలమైనది; వారి హృదయము ప్రేమకలశాంబుధియైనది; వారిమనసు నందనోద్యానమునకు అందఱందములు తెలిపినది; వారియాత్మ పరంజ్యోతికి ప్రతిరూపమైనది.

తాము మనియున్న అరువదేండ్లలో నెన్నడును గోదావరి క్షేత్రమునుండి కదలిపోయి, వారు మఱొందును వసింపలేదు. లంకలను కొలుచునలవాటు గలవారు కావున గోదావరీదీపులను తమ మనికిపట్టులగావించుకొనినారు. అప్పు తరువాత అక్కలిర్వూరు దివిజేరుటచే, కొంతకాలము నన్ను మఱొందును విడువక పచ్చపట్టులట్టులుండు నీమనికి పట్టులకు కూడ గొంపోవువారు. కావుననే గోదావరీహృదయముపై రంగారియుండుచేలు నాశైశవక్రీడాంగణము లైనవి. శాంతిసౌందర్యములు నాబాల్యము నెత్తిముద్దాడిన దాదులగుట నా భాగ్యము. గోదావరీ కల్యాణవేదికలందు వెండ్లికూతురట్లు శోభిలునది స్వర్ణమే! ఈ నగుమోముచెల్వ యుచ్చరించిన మంగళాశీస్సు దివ్యసుమమట్లు నాశైశవశీర్షమున రాలియుండకుండునా? “స్వర్ణము శైశవమున మనకు సన్నిహితమైయుండును” అని మహాశివి వర్ణనవర్ణు † పలికిననుడువు సత్యదూరముకాదని పలుతెఱగుల ఋజువుచేయగలను. “స్తృతిపథమున మరల శైశవానందమున నుజ్జ్వాతలూగితిని”‡ అని కౌపరుకవి చంద్రుడు వాకొనిననుడువు మధురభావ భరితమైనదికదా!

* “చతుర్విధా భజంతే మాం జనా మ్నృకృతిశోఽర్హుః, ఆర్హో జిజ్ఞాసు రథార్థి క్షానీవ భరతర్షభ” (శ్రీ భగవద్గీత, విజ్ఞానయోగః.)

† “Heaven lies about us in our infancy”

‡ “By Contemplation’s help, not sought in vain, I seem to have lived my childhood o’er again”

అవును! అంతరంగపీఠినుండి పరుగుపరుగున వెన్నెకు తరలి నపుడు దివినుండి బాలదినముపై రాలు తుషారబిందువులవలె నానంద కణములు హృదయమున రాలును! “స్వర్గసంపర్కమునుండి కడచి ఎన్నో యడుగులు వేయలేదుకావున బాల్యమున నింకను దివ్యద్యుతులు తల్కింతుచునేయుండు” నను భావమునుకదా మహాపురుషుడు ‘మజ్జిమీ, సూచించినాడు! బాల్యమందలి స్వర్గప్రాభవమును కన్గొనికదా “ఈశ్వర సామ్రాజ్యమున ప్రవేశింప నాశించునాతడు శిశుపట్టుండవలె” నని ఏసు క్రీస్తు పలికినాడు!

హఠాణవిద్యకై పట్టణమున ప్రవేశించినంతనే పల్లెవాతాపరణము ప్రసాదించిన ఈ స్వర్గసౌఖ్యమునుండి దూరమైపోతిని. ప్రకృతి సౌందర్యముతోగాక తెచ్చిపెట్టుకొనిన అందముతో వెలయునగరము లందు వాసము మొదలిడినంతన నాకవాసనలకు మఱిత దూరమైతిని. నా తండ్రిగారో! కైశవమును కడపిన సుందరాంగణములందే తమ యావజ్జీవనమును గడపిరి. నాల్గయిదుమాటులుమాత్రము వీరు రైలెక్కి యుండురు. గోదావరీమండలమున (ఒక్కమాటుతక్క) ఈదిక్కున నిడదవోలును ఆవైపున అనపర్తిని వారు దాటిపోలేదు. నా పెండ్లికిమాత్రము సింహాచలమువఱకు నరిగిరి. నిత్యకల్యాణమునకు, పచ్చతోరణమునకు పట్టుగొమ్మలైన చేలనుండి కడలుటకు వారి మన సొప్పెడిదికాదు. హలమును చేబట్టియు, నొరులచేతులకు హల మొసగియు, భారతభాగ్యమునకై తోడ్పడి, వారు పుణ్యాత్ములైరి. గోదావరీ క్రోడతలమున నుదయించి, ఆలోకపావని యూరువందే యస్త మించి ధన్యులైరి. పూతగోదావరీ పులినతలమునుండి కడలిపోక, నే గలమును కాక హలమునే చేబట్టియుండినచో, నగరమందల్లాడు నాజీవితమున నేడు దుష్టు రేగకుండెడిది. కలమునకు ప్రాపించు దౌర్భాగ్యముగాక హలమునకు లభించు సౌభాగ్యము నేడు నా సొమ్మ యొడిది. గోదావరీదీవులందు కనకవసనసుందరియై విలసిల్లు ప్రకృతిమోల నిత్యానందమున నాజీవన మీదులాడు చుండెడిది.

ఈనుడువులు తాత్కాలికమైన నిట్టూర్పుతో వెడలెనని యంగీ కరింతును. ఆర్థికమైన విభూతిపై కలము కన్ను వేయకున్నను, అది ఎండు

బెండువడువున పడియుండవలెనని తలపజెల్లదు. వాణిపాణి యందలి వీణె కది సహపాతి ! సౌందర్యమాధుర్యసృష్టి అందుండి వెడలును. కాని లక్ష్మీప్రసన్నత దానికి చెకుఱకుండుట లోక ప్రసిద్ధమైన విషయము. ఆధునికయుగమున కొన్ని దేశములందు కలముపై రమామందిరము నుండి కొన్ని శుభాక్షతలు రాలుచున్నవి. అంగ ప్రత్యంగములను హంస తూలికలపై జేర్చుకున్నను, కలమాన్నముచే కడుపు నింపకున్నను కొందఱుకవులు నిస్సరమైన నిప్పుచ్చరంపు పట్టునుండి విడివడిరి. తెలుగు నేలలో కవు లింకను శుభోదయమును గాంచరైరి. అపుడపుడు నిట్టూ ర్పులు వారికి తప్పకున్నవి.

విశ్వవిద్యాలయములందును, కళాపరిషత్తులందును నాయయ్య ఎట్టి సస్టిఫికేటులను పడయకున్న నేమి ? నిర్మలమైన వారిహృదయపత్ర మున అనంత విశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షుడైన ఈశ్వరుడు స్వర్ణమయూఖా ఊరములతో దివ్య యోగ్యతాపత్రమును (Divine Certificate) లిఖించినాడు. ఉద్యోగములకై, సద్యోగములకై, బానిసదనమునకై, దాస్యమునకై పనికివచ్చు దరఖాస్తు ఇదికాదు. భాస్వచ్చరిత్రచే కనుల పండు వానరించుకొన గాఁతీంచు భావోపాసకులమ్రాల నిది సదా శయసందీప్త పత్రమై తోచినది ! ఈయాధ్యాత్మికగుణపత్రము కతననే ముక్కిటి యెకాదశినాడు పరంజ్యోతిః ప్రదీప్త వైకుంఠద్వారము లందు నాకన్నతండ్రి కద్భుతస్వాగతము చేకుఱినది. బహువిధగానయం త్ర ములు చేబూని, దివ్యసంకీర్తన మొనరించుచు, నృత్యము గావించుచు, నిలింపు లీ పవిత్ర హృదయపత్ర మునకు 'జోహో'రనిరి. ఈ మహోత్సవ మునుగాంచి, అహిషీతినుండి శ్రీనాథుడు చివాలున దిగి, ముదమార దానిని చేగొని, పదిలముగ నాత్మహృత్ప్రేటిక నిడికొనెను. చదివచదివి పసదనములతో యోగ్యతాపత్రికల దస్తరములను పడసి, భారత విశ్వ విద్యాలయములందు తలమిన్న యనిపించుకొనిన విశ్వకళాపరిషత్తు శిఖరమున గగనచుంబిమై తేజరిల్లు డిగ్గీలగుత్తి నవలీలగ త్రుంపి నిజ మూలీ దురాయిగావించుకొని, నేడు అభాగులైన భారతయువకులం దగ్రగణ్యుడనైన నేనునాజన్మదాత పొందిన మహోన్నతస్థానము నెట్లంద జాలుదును? దానిసౌందర్య మిట్టిదని యూహింపనైన నూహింపగలనా?

తల్లికడుపుగల నాతండ్రి నన్ను ప్రాణాధికముగ ప్రేమించి, కడుగారాబమున దెనిచి, చిటుతప్రాయమునందే నాచే శారదకు ముడి వెట్టించి, మాయిర్వురను చూచి మఱిమఱి మురిసి, ఈ బొమ్మల పెండిలి నుండి వెడలిన మంగళగీతిక మలయపవనపథమున నల్లన నెగసి, గగన గవాక్షములందు ప్రవేశింపకమున్నే తమయధాంగలక్షిని గలసికొను టకై దివ్యవిమానారూఢులై వెడలిపోయిరి.

ఇహజగతినుండి తరలవలయు ముహూర్తమును మున్నే తాము గ్రహించియే కాబోలు నన్ను ప్రక్కలోనికి జేరదీసికొని, కన్నుల నీరు నించుచు వారు “తండ్రి! ఇక నీ కేదిక్కును ఉండదు కాబోలు! పక్షివై ప్రపంచమున అల్లాడుదువేమో! దేశదేశములం దెన్ని పాట్లుపడెదవో నాయనా!” అని గద్గదస్వరమున వలికిరి. ఈమాటలు వినినంతన నాగుండె క్రుంగిపోయినది! ప్రాణములు కొట్టుకొనినవి! దుర్విధి తలపై నధిష్ఠింప దొరకొనె నని యూహించితిని. “ఇక నీబ్రతుకు వేయి యిడుమలకు కబళమగు”నని ఎవరో యంతరంగమున నఱచినట్లయినది! కడుపులో కల్లోలము పుట్టినది! నా యారాటమునుగాంచి నాతండ్రి “భయములే” దని యూరడించిరి. వైద్యుడును పలుమాటలు నాకు ధైర్యముజెప్పి, బడికిపోయి మర్నాడురమ్మని నన్ను నాకన్నతండ్రి చరణసరోజముల నుండి లేపందీసి, రాజమహేంద్రవరమునకు వంపిరి. నేబోయిన నాటి రాత్రియే నాకై తల్లడిల్లుచు, మహాత్ములైన నాయనగారు ప్రాణములు వదలిరట! మరుచటిదినమున నా బావమఱిది నన్ను రాణ్ణగరమున బడిలో కలిసికొని, మరణవార్తదెలుపక నన్ను దోడ్కొనిపోయెను. నాంగుండెలో గగ్గోలుపుట్టెను! “అంతయు ముగిసినది” అని విషాదాక్త మైన ఆతనిముఖము తెరువున నాకు తెలిపినది! ఎట్లొపొతిని. నాకు నా అయ్య కానుపించలేదు. ఝరితీగమున బూడిదతోచినది! ఈ బూడిద నన్ను గన్నతండ్రియా? శ్మశానవాటికనుండి వేయియూటె లొక్క మాటుగా నెగసివచ్చి నాగుండెలో గ్రుచ్చుకొనినవి! గృహాంగణము నకు బదులు స్రవ్యక్షమగునది శ్మశానభూమియా? ఇక నన్ను పోషింప నున్నదిబూడిద ప్రాణా? నన్ను కని, నన్ను పెంచి, నన్ను కడుపున బెట్టు కొని నాకై దుఃఖించిన నాయయ్యను ఇట్లు బూడిద జేసినవారెవరు?

“ఇదియే నీదిక్కు; దీని నిక చేతులనెత్తి పోయుము” అని నిష్ఠరపరిహాసము సలుపుచు దుర్విధి నన్నా బూడిదప్రాగులూడికి నెట్టినది! ఈతీలున నాచి త్తమునకు చిచ్చు పెట్టుటకంటె నది చివాలున నన్ను గూడ బూడిద జేసి రెండుప్రావుల నొకేమాటు ధునీమతల్లికి సంజుకొనవెట్టిన బాగుండెడిది. ఈ దుర్విధికి నాడును నేడును నే జేసిన యపకారమేమో?

మృత్యువు! నిదురించునట్లు వడియుండుటను మృత్యువనిన, మన సెట్లు కుదుటబడును?

“ఇంద్రియాణి పరా క్ష్యాహు రింద్రియేభ్యః పరం మనః,
మనసస్తు పరా బుద్ధిరో బుద్ధేః పరతస్తు సః”

అని గీతాచార్యు డనినాడు. ఆత్మ, బుద్ధి, మనస్సు, ఇంద్రియములు, సూక్ష్మసూలదేహములు మనుష్యగ్రథనమున వెలయును. ఆత్మకగ్రస్థానమును శరీరమునకు కనిష్ఠస్థానమును నిర్దిష్టమైనను, మనము చూచునది శరీరమే! అనురాగాదులు చూపు అంతరంగమున కిది నిమిత్తమే! ప్రత్యక్షమగుడు ఇది నిక్కముకాదని ఇది యంతర్ధానమైన పుడుగాని విశ్వసించుము. “అవు” ననిపించునది కనబడునది. కాబోలు ననిపించునది డాహ! ప్రత్యక్షమైనదానియెడల మనకు నమ్మకయును, మక్కువయును కలిగితీలును.

పలుకువలనగాని, క్రియవలనగాని ఎట్టిభావవ్యక్తీకరణము గావింపని వస్తువునెడల సయితము సంపర్కము కతన ప్రీతిగలిగి యుండుము. మనివట్టు వీడిపోవుటకు మనకు మనసొప్పదు. తియ్యమును, నెయ్యమును చేకూర్చు జన్మఫలమును (“Sweet Auburn”) దలచి గోల్డుస్థిత్ కవి అంజలిఘటించినాడుగదా! “నిజ దేశము నవలోకించినంతన నెవ్వని హృదయ ముప్పొంగదు?” అని స్కాట్ మహాశయుడు వాకొనుట పలువు రెఱుగుదురు. జడవస్తువైనను (అందు మనముకాంచు భావముకతన) మనసు నాకర్షించితీలును. జడముగాని శరీరముదశేంద్రియములకు ప్రావైనశరీరము, మనసునకు మనకి పట్టుయినశరీరము, బుద్ధికి నిధానమైనశరీరము, ఆత్మకు ఆలయమైనశరీరము సర్వతోముఖజీవన నిర్బహణమున నెంత ప్రాముఖ్యము గలిగినదో యూహించుడు.

భావము గంభీరమైనదయ్యు, కొండొకనిమిత్తము నాథారము జేసికొనియే అది హృత్పీఠి నాసీనయగును. భావమునకు నిమిత్తము దిక్కు; నిమిత్తమునకు భావముదిక్కు. నిమిత్తములేకున్న భావ మాత్మ వ్యక్తికరణము నందదు. భావములేకున్న నిమిత్తము సజీవముకాదు.

క్రమములేని వృత్తియక్కరముల గుంపులోను, రాళ్లగుట్ట యందును భావముండదు. అక్కరములందు భాసురభావము ప్రవేశించి నంతన నది వచనమగును; రచనమగును. రసభరితప్రసంతియగును. రమ్య సృష్టియగును. రాళ్లప్రోవున మధురప్రణయభావము చొచ్చినుతోడన నది తాజమహాలగును; రంగమహాలగును. శిల్పమందును, కళయందును నగుమోము భావము తల్పొత్తును. దీనిమహిమయే కళయందు మంత్ర శక్తియై వెలయును; కాని శిలాగ్రథనము లేకున్న, నక్షరగ్రథనము లేకున్న, క్రమగతవర్ణనిర్ణయము లేకున్న శిల్పమును, లలితకళయును నెందు సాక్షాత్కరించును? శరీరగ్రథనమున కళావైభవము ప్రస్ఫుటించును; సృష్టిశిల్పము ప్రత్యక్షమగును; జీవసంచారము దృగ్గోచరమగును. శరీరమును త్రోసిరాజన జెల్లుచా?

నిర్జనప్రదేశమున కనులు మూసికొని సామాన్యులు భావస్పర్శ మెట్టిదో, ప్రణయస్పర్శ మెట్టిదో అనుభవింపజాలరు. ప్రేమించినవ్యక్తిని చూచినపుడును, ఆతనిపలుకులకు వీను లొగ్గినపుడును, ఆతనితో ప్రసంగించినపుడును, ఆతని గవుంగిలించు కొనినపుడును ప్రేమస్పర్శ యెట్టిదో ప్రణయప్రకాశ మెట్టిదో వీరు గ్రహింతురు.

భావమునకు నిమిత్తమైన శరీరము వెన్ననిలిచినను, దేహమునకు ప్రతినిధియైన వేటొకనిమిత్తమును ముందునిలిపికొని ఒకయింద్రియ కవాటమునుగాకున్న వేటొక యింద్రియద్వారమును తట్టి, భావ మెదుటి మనసున బ్రవేశించును. ప్రేమించువ్యక్తిని చూచియు, నాలింగన మాచరించుకొనియు సంతసపడుదుము. మనసులోని మక్కువదీర్చుకొందుము. వ్యక్తిప్రత్యక్షము కానితఱి దానిచూటను ఔలిఫోనులోనో, గ్రామఫోనులోనో వినియు, లేఖలం దావ్యక్తిహస్తాక్షరముల నవ

మహా—16

లోకించియు కొంతదనుక తృప్తినందెదము. భావమునకు బలా దూరనినపుడే ఇంద్రియములకు దిగదుడు పనజెల్లును. *ఆత్మ కర్మస్థాన మిచ్చిన గీతాచార్యుడు ఆత్మనృసికై, ఆత్మోద్దేశస్థితికై శరీరమును, ఇంద్రియములును, మనసును, బుద్ధియును నేవనలిపి తమమనుగడ గడప వలెనని యుద్దేశించియుండును. ప్రత్యక్షమగు ప్రధాననిమిత్తము బూడిద ప్రోగైనచో, శరీరము బుగ్గియైనచో ప్రత్యక్షానుభవమునే యెఱిగిన సామాన్యుడు, సామాన్యులందలి బాలకుడు సర్వనాశన మైనదని దుఃఖింపడా?

ప్రత్యక్షానుభవవాచకాశము కడ తేఱినపుడు అంతర్ధానమైన వ్యక్తియాత్మతో స్థానమువలన, ధ్యానము మూలమున, యోగము కతన కలసిమెలసి వర్తించి ఆత్మానంద మందవచ్చును. కాని మనుష్యాత్మ అత్యద్భుతశక్తినిందినపుడే యిట్టిపరితోషమందుట సాధ్యమగును. విశేష తపసువలన గాని, దీర్ఘమైన అభ్యాసమువలనగాని మానవుడు యోగీశ్వరుడు కాజాలడు; “భావాంబరవీధి విశ్రుతవిహారి” కాలేడు.

సామాన్యు డనవరతము తాత్వికవీధులందు పరిభ్రమణ మొనరింప జాలడు; ప్రత్యక్షప్రపంచమునుండి చని అదృశ్యవసమంధరలందు, ఊహా జగతులందు వాసమేర్పఱచుకొనలేడు. రక్తమాంసములందలి ఉష్ణము చెప్పుచేతలందు నిలువనంతదనుక, దశదిశల నుడాయించు దశేంద్రియములు వెనుదిరుగుట నేర్వనంతవఱకు. ఆత్మారామునిమ్రోల మానసము మారుతి కానంతదనుక, మనుష్యు డాత్మసామ్రాజ్యమున పట్టాభిషిక్తుడు కానంతవఱకు ధ్యానమార్గమున, భావభవనమున ప్రాతకాపై యుండ జాలడు.

* ఈ సందర్భమున నేదెలిపిన 'భావము' ప్రత్యక్షప్రమాణ నముచ్ఛవముజూడీ దీనితరువాత పాఠింపవలసినది అనుమానమని తార్కికులందురు. అతీంద్రియమును, అనాదియు నైన లక్షణవర్ధమును గ్రహించుటకు ప్రత్యక్షానుభవప్రమాణములు చాలవు. కావున “అక్షరాకృతము” లేక “శబ్దప్రమాణ” మక్కరెనది. అంగతాత్వికములు “ప్రమాణ” మనియు “అధ్యాత్మికాంతరంగికశక్తి” యనియు “Authority” “Intuition” (Vide “Sources of Knowledge”) నెఱుపుదును. వీరియన్నిటి వలన గాని పూర్ణజ్ఞానము లభించదు.

భావభువనమున ప్రాతకాపులై యుండజాలు వారిసంఖ్య మానవ కోటిలో మిక్కిలితక్కువ. లోగల ఈశ్వరతేజమును వృద్ధిగావించు కొనువాడే, — ఆత్మశక్తి సధికమొనరించుకొనినవాడే ఇట్టికాపు కాగలడు. ఇది సామాన్యక్రియకాదు. హృదయగర్భాలయమున నీశ్వరుడుంటు నిక్కమే! మానసప్రాంగణమున పశువుకూడ కలదు. ఇది లొంగిన గాని ఆధ్యాత్మికశక్తి వృద్ధికాదు. ఒకపరి పశుప్రవృత్తిని చెలరేగనిచ్చినచో, అది చులకనగా లొంగదు. విచ్చలవిడిగా ప్రవర్తించు ఇంద్రియములు దీనికి వలసినంతమేత నొసగును. దీనిని తలయెత్తనీయక లోగల రెండవశక్తిని — దివ్యశక్తిని — క్రమతపసుకతన వృద్ధిజేయించుటకే ప్రాచీనులు తమడింభకులను బ్రహ్మచర్యమున ప్రవేశపెట్టిరి. పశుప్రవృత్తిని కట్టిపెట్టుటన నాత్మసంయమము నందుట. ఇది యలవడిన ముహూర్తమున చిత్తము చిత్తమువచ్చినతెఱగున పరుగులెత్తక, అథోగతియందు కూలబడక, ఎగిరెగిరి కొండకొననుచేరు పట్టవలె నున్నతాశయము దెస జనును ఏకాగ్రదృష్టియందే ఈగమనపంథ కలదు.

దివ్యశక్తి లోగల ఓజస్సున గలదు. తేజస్సు కావున దివ్యశక్తి దానికి స్వతస్సిద్ధమైనది. ఓజస్సు ప్రాణభరితము. అద్భుతసృష్టి ఇందుండియే వెడలును. దుర్వ్యయమొనరింపక, దీనిని నిలుపుకొనువాని కసాధ్యమెద్ది యునుండదు. చంద్రతారార్కులు చావనంతవఱకు సజీవములై యుండు రచనలను గను ప్రతిభయనుడు, సర్వకాలములందు విజయపాణింధమమును మ్రోగింపగల ప్రజ్ఞయనుడు, మానవునిచే “సోహమ్” అనిపించు సామర్థ్యమనుడు, ఆతనిదేవుని పట్టమహిషిగావింపగల మహాద్భుత శక్తియనుడు ఇందుండియే యుద్భవించును. బ్రహ్మచర్యముచలనగాని ఇది సంచితము కాదు. నియమబద్ధజీవులు, వివాహితులైనను, బ్రహ్మచర్యము నెఱపువా రగుదురు. పదుచాలువేల యెనమండుగురకు పతియైన శ్రీకృష్ణుడు నిత్యబ్రహ్మచర్యమున నారి తేఱినాడు; బ్రహ్మచర్యవ్రతము ననుష్ఠించువారు తన దెస దృష్టినిలిపియుంచవలెనని తెలిపినాడు.

“ప్రళాంతాత్మా విగతభీర్భ్రష్టాచారిరత్రే సిత్తిః,
మన స్సంయమ్య మచ్చిత్తో యు క్తఆకీత మత్పరః.”

దివ్యసుందరమూర్తిని మనశ్చక్షుస్సుమక్షమున నిలుపుకొనిన వాడే బ్రహ్మచర్యమున నెక్కును. మనసుచెవరిన ముహూర్తమున దీనికి భంగము వాటిల్లును. లోగలవృషభము రంకెలువేయుచు, కుమ్మికుమ్మి మానవుని లోతుగోతిలో పడవ్రోయును. మడించిన ఎద్దుతో కుస్తీ పట్టు తెవరితరము? దీనిదెన జూడనినాడు. ఇది కృశించును; క్రుంగిపోవును. చిత్తవృత్తి దిగువకైనబోవును; ఎగువకైనబోవును. అది కఱ్ఱవలెగాని, రాతిరీతిగాని యుండదు. అది గోతినైనగాలును, కొండనైననెక్కును. మంచిగొనము నభ్యసించనివాడు ఎద్దుకాలిక్రింద పడితీటును. ఇతడు చెడ్డవాడగుట నిక్కము. ఉత్తమభావములను మనసున నిండించుకొని, వాని నాత్మజీవనమున నింకింపజేయుటే ఈయభ్యాసము; ఇదియే బ్రహ్మచర్యానుష్ఠానము. బ్రహ్మచర్యమును కొంతదనుకైనను అభ్యసించనివాని చరిత్రనుగూర్చి శంకిచుట నుచితముకాదు. ఈ యభ్యాసము కడుంగడు కష్టమైనది; క్రమనిష్ఠవలనగాని నది యలవడదు. దుశ్చింత మనసును మార్కొనువేళ అవధానమును (Attention) మార్చవలెనని మన శ్శాస్త్రము (Psychology) తెలుపుచున్నది. ఇట్లుమార్పుట మొదలిడిన నాడే మానవుడు క్రమనిష్ఠలో ముందంజ వేసినవాడగును. శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనములవలన నీ నిష్ఠ బలవత్తర మగును. ప్రబోధమువలన విశేషాభ్యుదయము కలుగునని యయాతి ప్రభృతుల చరిత్రలు తెలుపుచుండుటలేదా? క్రమనిష్ఠయందు, బ్రహ్మచర్యమున విజయుడైనవాడే పూర్ణత్వ (Perfection) సిద్ధిచందినవా డగును. ఈశ్వరుడే యగును. ఇట్టివానికే వృషభము ఘోరిగ లొంగియుండును. ఈశ్వరు డెద్దునెక్కువాడందురు. లోని యెద్దును లొంగదీసినవాడని మనమూహించుటకే ఇట్లందురని నాయభిప్రాయము. మహేశుని దృష్టి విష్ణువుపై నుండునందురు. ఈతని ఏకాగ్రదృష్టియే ఈతని సంతవానిజేసినది.

ఈదృష్టి ఎట్లలవడును? ఇట్టిశక్తి మనుష్యహృదయమందే కలదు. ఇది సత్యమును వలచునది; సౌందర్యమునభిలషించునది! కావున సందంభ దృశ్యముపై కన్నునిలుప మక్కువపడెదము. సౌందర్యసందీప్తరూపమును ముందిడికొనినముహూర్తమున నేకాగ్రదృష్టి తనంతదాను వృద్ధియగును. మరలుమనినను, చూడ్కి మరలదు. జగన్తోహిని జూచి,

ఆత్మవిస్తృతుడై ఈశ్వరుడు పరుగులెత్తలేదా? సదాశక్తై, సుందరాశయమునకై పరుగులెత్తువారు ఈశ్వరునిజోలు భక్తులు. ఆయతనయనారవిందములను శ్యామసుందరుని సగుమోమున కప్పగించి, వ్రజవీధులందు పరుగులెత్తినగోపిక లిట్టిబ్రహ్మచారిణులని, ఇట్టి భక్తురాండ్రని కంతమెత్తి వచింతును. మహనీయతేజుడై క్రేపులమేపు మోహనమూర్తిని ప్రేమించినివారందఱు నాతని యిల్లాండ్రే! బృందావనమున భక్తబృందపరివృతుడై యుండిన గోస్వామి మీరాబాయి నుద్దేశించి “నీవు శ్రీకృష్ణుని యిల్లాలువుకదా! మేము మీతో బుట్టువులము” అని పలుక లేదా? “నాథా! నాథా!” యని శ్రీచైతన్యుడు శ్రీకృష్ణు నుద్దేశించివలికి, తన్నయనృత్యమొనరించువాడుకాదా? ఈతనిదృష్టిలోగల దివ్యసుందరమూర్తిని, భావనాసృష్టియందారి తేజనివారు శిలయందు నిర్మించి, తమదృష్టిని దానిపై నిలుపుచుందురు. గౌరాంగమత ప్రచారకులును, వంగచైష్ణవులును తెలుపు ఆరాధన మిట్టిక్రియయే! చైతన్యప్రభృతు లావాహనము గావించుకొనజాలిన సుందరసత్యస్వరూపములను మనము దృష్టిమ్రోల నిడికొందుము. ఈయంశమున కవగతులుగానివారే కేవలము విగ్రహారాధకులము (‘Idol-worshippers’) మనమని ఈసడించి పలుకుచుందురు.

సుందరభావము దెసను, సుందరమూర్తి దెసను దృష్టిపాటుతఱి అత్యద్భుతదివ్యభావ మొండు హృదయప్రదమున పొంగిపొరలును. శశికిరణము వెన్నె నెంతయమృతముండదు? నగుమోము నిశి ఇందు మున్నవేయు లెఱుగమా? పూవురేకుల యంచులనుండి కమ్మతావి వెడలుతఱి పువ్వుకడుపున సుధాసింధువు తరంగసుకులముకాదా? రెప్ప దెబ్బ తిననిచూడ్కిలో ననురాగాంబురాశి తెరలుతెరలై పొంగిపొరలును. గాఢమొనభక్తియే ప్రేమ; గాఢప్రణయమే భక్తి. ప్రేమకును ఏకాగ్రదృష్టికిని గలసంబంధము వృక్షమునకును, విత్తునకును గలసంబంధమువంటిది. ఏకాగ్రదృష్టివలన గలుగునది ప్రేమ; ప్రేమసముద్భవమేకాగ్రదృష్టి.

సౌందర్యము సృష్టిగర్భితము. సుందరసూర్యకీరణమును పరికింపుడు. అందు సప్తరాగములు తల్కొత్తుట గాంతురు. ఇవి కీరణాడింభ కములేకదా! అంతియకాదు. రవిమయూఖము ముద్దిడికొనిన చోటులం దెట్టి యద్భుతసృష్టి గోచరించుటలేదు? మొగ్గమోము నిది చుంబించి, దానియంగ ప్రత్యంగములను మక్కువమెయి కవుంగలి జేర్చుకొనినపుడే కదా పూవుమేసిపులకలందు భావభువనములు పుట్టును! నగుమోమునన సౌందర్యప్రసవినియై, కవిహృదయమును అల్లని గావించుకొని కులుకునుగదా! దినకఃణిద్యుతి కమలాకరహృదయమును స్పృశించినంతన బిలబిలలేచు కలహంసలబోలు తళ్ళు లెన్నెన్ని తెలికెరటాలకొనలం దుదయింపవు? తూగుటుయ్యాలలందూగు రాచముద్దియలవలె నయ్యలలవై నూగాడుపువ్వుల ముద్దుమోములపై తళ్ళుకొత్తు నవ్వులం దెట్టి యద్భుతసృష్టి గోచరింపదు?

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

పదమూడవ ప్రకరణము

రవికిరణ మట్టి చిత్రవిచిత్రసృష్టికి కన్నతండ్రి కాగలిగినపుడు సూర్యుని సృజించిన జగదీశుని సృష్టిశక్తి ఎంత యద్భుతమైనదో యూహించుడు. ఒక్క సూర్యునిగాక వెక్కు సూర్యులను, ఒకేలోకమునుగాక అశేషలోకములను సృజించిన శక్తిని దలచినపుడు, భావనా శక్తిచే కోటి కోటి దివ్యచతులను సంపాదించి అనంతాకాశమున, ననంతకాలమున నిండియుండు తేజమును గొంత కాంచినపుడు, శరీర పంజరమున కట్టువడియున్నను, మనుష్యాత్మకొంత దేవశక్తి నంది తీటును. వియత్తలమున విహంగ మెగసినకొలది, నూతనదృశ్యములు దాని దృష్టాలమున బడువడువున, సౌందర్యముపై కన్నుంచు కళోపాసకుని ఊహాశక్తి ఘనతరమైన కొలది బ్రహ్మాండమందలి బహుళాద్భుతదృశ్యములు వానిదృక్కులందు జవోపేతముగ ప్రవేశించి, తోడన వాని హృదయబ్రందావనమున విడియును. బ్రహ్మచర్యముకతన, నియమబద్ధజీవితమువలన, తేజస్సు నంతరంగముననింపి, ఓజస్సును మనస్సున నిలుపుకొని మునిముఖ్యు లీశ్వరశక్తిని కొంత నంది, అనూనమైన సృష్టిశక్తిని జూపజాలిరి. సాగరతీరమున శారదయామిని నొంటరియై మానవుడు నలుకెలంకుల విలోకించినపుడు దివ్య దీప్తుల జిందుచు, దిగ్గలయము చుట్టు జూపట్టును. దిశావలయ మొక వెద్దగిన్నెయంచువలె నుండును. గిన్నెలో వెన్నెల తొలకుచుండును. వెన్నెల కరళ్లకొనలందు బుడగలవలె నందందు కొన్ని చుక్కలు తేలును. సచేతనముల ట్లగపడుచు, వెన్నెలందు మునిగిమునుగని కొండలు మరందమున నీదులాడు తుమ్మెదలవలె తోచును. పాలపైపడిన పచ్చని పొడిపగిది, మంచుపై రాలిన ఆకుమూకలవలె, కౌముదీవీచికలపై నా యర్థశర్వరీ ముహూర్తమున పుడమిగల యడవులు గోచరింపవా? పాల వెల్లిపై తేలియాడు విష్ణుదేవుని చందమున సౌందర్యసముదాహిత ప్రకృతి

య త్తటి వెన్నెల వెల్లువై తేలియాడును ! ఈ గిన్నెలోని సౌందర్యమును వర్ణింపగల మానవమాత్రు డేడి ? తపసు చేసిన హృదయ మీ గిన్నె బోలునదని వచింతును. తన గుండె నిట్టిగిన్నె గావించుకొనిన తపసి తన శక్తిని తానే వర్ణింపజాలడు కాని, లోగలగిన్నెలోని యనిర్వచ నీయస్పృష్టిని (అసాధ్యములను సుసాధ్యములొనరించువాడగుడు) తన కలమునుండి, తనరసనమునుండి వ్యక్తీకరించి, తానెఱుగని, తానూ హింపజాలని సౌందర్యము తనరచనమందెల్లు విరాజిల్లుచున్నదో యని మిక్కిలి యక్కజపడి, తన యెడల బ్రసన్నుడై తన రచనమును బ్రహ్మాం డము జేసికొని అందు కాపురమున్న జగదీశునకు ప్రణమిల్ల డా ?

ఎట్టిచిత్రమో యోజింపుడు—కనులుమోసి అంతరంగమును పరిశీలించినపుడును, కనులు తెఱచి ఆత్మరచనమును పరికించినపుడును ఈత డొకేతెఱగు దివ్యదృశ్యమును పొడగాంచును. మానసనేత్రము మ్రోల నిట్టిదృశ్యమును ప్రదర్శించు రచనమును విలోకించినపుడు దాని కర్త తపస్వీయని తప్పక గుర్తింతుము. పొడుపుగొండ చెంత నిలిచిన గాజుకుప్పెలో ననంతకాంతులు విడిది నేర్పఱచుకొను లీల, ఈశ్వర సమక్షమున నిలిచిన వీని హృదయమున ననంతశక్తులు వసించెనని గ్రహిం తుము. భ్రమరమువై కన్నిడిన కీటకము భ్రమరమే యగులీల, బ్రహ్మాండ మువై దృష్టినీలిపిన వీనిగుండె బ్రహ్మాండ మయినదని గుర్తింతుము. ఈతనిమనసు వనమాలి పంశీరపమునకు నెచ్చెలియై ఎల్లకడలందు విహ రించినదని, పోయిపోయి చుక్కచెల్వల గుండియలదట్టి, వాని యంతరంగ ములందు ప్రవేశించి, అందు విలసిల్లు వింతలను విలోకించి మురిసినదని, శ్రావణమేఘములను పిండి అందలి శీతలబిందువులను మెఱపులను గుట కెలువేసినదని, ప్రకృతి సంయోగముకతన పండుతలపులను కనినదని, నందనవనమందలి నవప్రోవులను తనవశ మొనరించుకొనినదని, సౌందర్య లక్ష్మికి జాగిమ్రొక్కి అవిరళవరముల నందినదని, దేవనర్తకీబృందమున మసలిమసలి దివ్యగీతికాకళల నాలాపింప నేర్పినదని, భృంగియై, రమా పతి చరణకమల సీయూషమును తనివార గ్రోలినదని; భావనము కని యిచ్చిన సౌందర్యతిలకను తనదాని గావించుకొని, కవుంగిలినిజేర్చుకొని, ఘుదమార ముద్దాడి, చిర్నగవుచిందు ఆమెకన్నులనుండి, చక్కని

బెళ్ళుల గాంతిలు చెక్కిళ్ళులనుండి, చంద్రవంకకు వంకలు చెప్పునొసలు నుండి, మధురోక్షికి మార్గమిచ్చు నధరోష్ఠములనుండి, మక్కువతో గూడిన సిగ్గును చూపు చూపుగములనుండి, బాలచికురపిహిత ఫాల తలమునుండి యెనలేని కవితావిభూతిని కైకొనినదని మిగులగూర్పు మంగళమువలూర్తములందు భావభవనములను చక్కెరగోళిలనట్లు దిగమింగినదని గ్రహింతుము. వ్రతమునకు, ఏకాగ్రదృష్టికి, ధ్యానము నకు, తపసునకు అసాధ్యమైన దెద్ది? ఇవెట్టి సుందరదృశ్యములను, ఎట్టి దివ్యమూర్తులను సృష్టించుకొనలేవు? ఒకరూపము నూహించుటకు వీని మ్రాల నొకవిగ్రహమును నిలువ నక్కరలేదు. దేహధారి యొక్కండు ప్రత్యక్షము కానక్కరలేదు. నిమిత్త మెద్దియు పురోభాగమున నిలువ నక్కరలేదు.

“అది” యని, “బ్రహ్మకా” అని, “సర్వాంతర్యామి” యని జగ దీశు నుద్దేశించి శ్రీ శంకరుడు వచించినాడు. కాని సామాన్యులకి “అది” యెద్దియో బోధపడలేదు. పామరులయెడల ననురక్తుడై యుండిన మహాత్ముడు రామానుజాచార్యుడు. జనసామాన్యమున కద్వైతముకాక విశిష్టాద్వైతమే సుబోధకముకదా? సగుణబ్రహ్మను, రూపసహితుని, “అనంతకల్యాణగుణశోభితు”ని, “హేయగుణరహితు”ని రామా నుజుడు నిర్దేశించినాడు. “ఇందుగల డందులేడని సందేహము వల” దని చక్రిగూర్చి ప్రహ్లాదుడు పలికి, శంకరసిద్ధాంతమునకు దారి జూపినాడు. భాగవతరచయితయే బ్రహ్మసూత్రములను రచించి, శంక రాదులభాష్యములకు నవకాశమిచ్చినాడుకదా! “ఎం దెందు వెదకిచూచిన నందం దే కల”డని తనయు డనినపుడుకూడ హిరణ్యకశిపునకు చక్రియ స్థి త్నమునుగూర్చి సందేహమే యుండెను. కాని స్తంభమునుండి రూపసహి తుడై భగవంతుడు గోచరించినపుడు దానవార్గణికంతయు బోధపడినది. ఆ ముహూర్తమందలి ప్రత్యక్షతీవ్రానుభవముకతన ప్రహ్లాదప్రబోధ మందలి సత్యమెట్టిదో మఱింత బాగుగ నాతడు గ్రహించినాడు. భాగ వతమందలి ఈ కథను విమర్శకదృష్టితో పరిశీలించితిమేని, శంకరరామా నుజసిద్ధాంతముల ప్రత్యేక ప్రాముఖ్యమును గుర్తింతుము.

సాహిత్యమును, తత్త్వశాస్త్రమును, మతశాస్త్రమును నైదోడు లని తెలుపుచుండును. నక్షత్రములదోసిటగొని, సర్వేశుడు విశాలవినీలా కాశమున వెదచల్లున ట్లిశాస్త్రములు భాస్వదాశయములను, ఉత్కృష్ట సత్యములను సాహితీవియ త్రలమున వెదచల్లునంతదనుక నైదోడులే! భావవ్యక్తీకరణమునకు నక్కరైన ఇంద్రియముల నివి మూలద్రోయుచో సాహితీకి పనికిరావని వచింతును. పంచాగ్నులలో నింద్రియములను చిటచిటలాడించుకొనువారిని జూచి కళోపాసకుడు కను లెట్టజేయును. “తదీయవదనకమల మధుపానమును నిజనేత్రాంజలుల గ్రోలి” రని కదా వ్యాసు ననుసరించిన పోతనామాత్యుడు శ్రీ కృష్ణుని విలోకించిన భక్త ప్రవరులను గుఱించి తెలిపినాడు! దివ్యనేత్రములొసగి కదా విశ్వ రూప సందర్శనభాగ్యము జగదీశుడు గ్రుడ్డిరాజున కొసగినాడు! మానవుని కన్నులు మాతలుపడిన ముహూర్తమున జగతియందలి సౌందర్య లక్ష్మీ నిర్వాసితయభాగినివలె పొగులును. మనుజుల చెవులు మాతలు పడిననాడు సంగీతముచచ్చి స్వర్ణమును చేరుకొనుట మేలు. ఒక్కొక్క లలితకళ కొక్కొక్క యింద్రియము ప్రాసననంశమును పాఠకులు మఱువ రాదు. బాహ్యేంద్రియములకు వెన్ననే అంతరంగేంద్రియములు కలవు. అంతరంగమున జనించి, వెరిగి, వెంపొందిన భావము బాహ్యేంద్రియ కవాటమునుండియే ఆత్మ ప్రకాశము గావించుకొనును; రసనము తెగి పడిననాడు సగము చచ్చితినిని గోలపెట్టి, ఇది కలమును చేబట్టును. కాని నాల్కనాడింపగల ప్రతిమానవుడు కలమును పట్టగలడని తలంచుట తప్ప. భావగ్రహణమును, భావప్రకాశమును కర్తవ్యములుగాగల సాహిత్యోపాసకుడు తన యింద్రియములకు సీళ్ల వేసికొననొల్లడు. వివిధానుభవములను తానందును; తనపఠితలలో తన్నుబోలువా రట్టి యనుభవముల నందుట తిలకించి మురియును. తాను కులుకును; వారిని కులికించును. తా నేడ్చును; వారి నేడ్పించును. తాను కోపించును; వారిని కోపింపజేయును. ఈ విద్యయం దారితేఱినవాడే తనరచనమున నవరసములను కురియించును. ఈ విద్యనెఱుగనివాడు రసరహితుడు. తనరచనలందు రసప్రవంతుల నీతడె ట్లుప్పతిలజేయగలడు? ఈతనిరచనము సుజలయుత సుఫలమన్నిత శ్యామలసస్యసందీపిత సుందరతరు

సుశోభిత మహోద్యానమువలె నుండదు. అది రాళ్లగుట్టవలె, ఇటు కలయామవలె, పెంకుల ప్రోగువలె, కట్టెలమోపువలె, బొగ్గులగుంపు వలె, కచికలరాశివలె నుండును. ఈరీతి సరకులకు కావ్యజగతియందు చోటులేదు. రసరహిత పదార్థమునకును సౌందర్యసందీక్షముగాని వస్తువునకును గావ్యజగతిలో తావుండదు. లలితహృదయులకే పైన దెలిసినవిద్య యవలీలగ నలవడును. భావప్రకాశ మక్కఱలేక, సంఘ సంపర్క మక్కఱలేక ఏమూలనో ముక్కుమూసికొని యుండువాని నటుంచుడు. ఈతడు మానియగుచో నమస్కరింతును. మాని సంయమి; తన గుండెను పిడికీట బట్టినవాడు ఇంద్రియహాయములను స్వాధీన మొనరించుకొనన విక్రమశాలి. కఠినుడు వేటు.—రాతిగుండెగలవాడు; ఎత్తి యనుభూతికి హృదయము నొడ్డక, ఎద్దువలె తిని మొద్దువలె పడి యుండువాడు; మోడునకు అన్న గారనిపించుకొనువాడు కలమును గాని, కుంచెనుగాని పట్టుట కర్హుడుకాడు. ఈతీరుమనుజుని నమ్మరాదని నొక్కి వక్కాణింతును. “అతడు మానవులందు మానికము; పెక్కుబిరుదులు గలవాడు” అని ఒక్కొక్కమానవుని గుఱించి కొందఱు కొందఱు వచింతురు. తోడన నిది వేదవాక్కుని నేరు గ్రహింపను. వెంటనే యావ్యక్తిని బోనులోనిలిపి, తీక్షణవిమర్శకు గుఱిజేతును. సత్యాన్వేషణ మొనరింపక ఒరుల యభిప్రాయములకు “భళాభళి” యనను. సూక్ష్మ దృష్టిని, తీవ్రవిమర్శనమును ఎఱుగనివారు ఒక్కొక్కపుడు “కోపించు వారిలో మంచివా రధికులై యుండుటయు; కోపమెఱుగనివారిలో చెడ్డవా రధిక సంఖ్యాకులయి యుంటయు విడ్డూరము కా” దను సంశయమును జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలెనని నా మనవి. పాపండులందఱు ప్రశాంతము నభినయింతురు! వీరు మనుష్యరూపులందు గోచరించు పాపాణములు. “అయ్యో!” అని యనవలసిన సమయమున మాకు గాదని వీరు మిన్నకుందురు. “జాలి” యనుపదమును వీరు తమ నిఘంటువులనుండి తుడిచి పాఱవైచియుందురు. వీరికి కరుణరస మెక్కడిది? శోక రస మేది? వీరు నవ్వరు; త్రుళ్లరు. వీరికి హాస్యరస మెక్కడిది? ఇట్టి యయ్యలు కావ్యములు రచింతురా? రసపూరిత కావ్యమహత్త్వమును గ్రహింతురా?

చక్కని కావ్యమునుచూచి (ఈ కావ్యము తనశత్రువు రచించినదైననేమి) మెచ్చువాడు మహోదారుడనియు, దానిని దుర్విమర్శకు నెరగావించునాతడు అజ్ఞానియో, దుర్మతియో యనియు గ్రహించు టొప్పు. సహృదయుని సహజగుణము ప్రశంస; క్షుద్రహృదయుని నైసర్గికగుణము దూషణము. ఎట్లయిన మంచిగొనమును కనుగొనవలెనని, మంచిమాట నాడవలెనని మొదటి వా డాతురపడును. రెండవవానిది ప్రతకూలపంథ. ప్రశంసింపగలవాడే ప్రశంసనందును; దూషింపజాలువాడే దూషణమును కట్టుముగా పడయును. ప్రశంస సదాశకు సంబంధించినది. కావ్యమందలి జతరము సదాశ. నిరాశనుండి, నిట్టూర్పునుండి, నిద్దురనుండి, అజ్ఞానాంధకారమునుండి మానవు సుద్ధరించునది ఇదియే! మానవసముద్ధరణమునకు, లోకకల్యాణమునకు హేతువగు కళను సృష్టించుటకు వలసిన శక్తి నందుటకు, తనరచనమును భావభాస్వంత రీచికలచే తల్కి త్తించుటకు, సదాశను తన పూజాపీఠమందలి దీపిక గావించుకొని మొదటివ్యక్తి దానికి జేజీలుపాడును; ప్రార్థనసలుపును. ప్రార్థన పంథనుండియే ఆరాధ్య దైవతము (అది సత్యమనుడు, సౌందర్యమనుడు, శివమనుడు) మనుష్యహృదయమున ప్రవేశించి, అందు నిత్యశృంగారమును నిలుపును; పచ్చతోరణమును గట్టును. ఈదివ్యశోభ కావ్యమున ప్రతిఫలించి, అందపూర్వసృష్టిని ప్రదర్శించును. ప్రార్థనవలన చేకుటు అభ్యుదయము డాహాతీతము. కావుననే టెన్నిసకామహాకవి ప్రార్థనమహాత్మ్యమును బహుభంగుల బ్రస్తుతించినాడు.*

పైన నే దెలిపిన ప్రశంస ప్రార్థనమునకు సైదోడు. ఈమహద్గుణముల నలవఱించుకొనువాడే కావ్యసామ్రాజ్యమున పట్టాభిషిక్తుడై, పరార్థజీవియై తనరునని, వీనినెటుగని వాడు అందుండి నిర్వాసితుడగుట కర్హుడని తెలుపుట నాయాశయము.

గుణమణిహారముచే నాత్మజీవితము నలంకరించుకొనువాడే కావ్యసామ్రాజ్యమున పట్టాభిషిక్తుడగుట కర్హుడని వచించితిని. ఈశ్వరచరిత్రయను అనంతగుణఖనినుండి ఈత డీమణులను సంగ్రహించును.

***For, more things are wrought by Prayer than this world dreams of.....
'Vide Idyls of the King'

కావున భారతీయు లీత డీశ్వరాంశసంభూతుడని వచింతురు.† అంతియ కాదు. ఈతడీశ్వరావతారమని వేనోభులజాతి, ఈతని నారాధింతురు. కావ్యకర్త లీతని కావ్యవీరుఁ గావించిరి. ఇట్టివీరుని సృష్టించిన కావ్య కర్తను ప్రజలు సమ్రాట్టని, ఇలువేలుపని ప్రస్తుతించిరి. ఈశ్వరగుణమైన ప్రతిభను తనరచనమున నీతడు ప్రదర్శించగలుగుటచే, ఈశ్వరాంశసం భూతుడని, పరాధీనియని లోకము లెఱుగుతీటున నీతడు ప్రవర్తించు టచే ఇట్టి దివ్యపదవి నందినాడు. పాశ్చాత్యులందు హోమ రిష్టివాడు. డాంటే, వర్జిల్, గెటే, మేక్స్పియను లిష్టివారు. భారతీయులందు వ్యాసపాల్కీకి కాళిదాసు భవభూతి ప్రభృతు లిష్టివారు.

ఒరులకై పొగిలి, పోరి, ఒరులతో నానందించి, నిజజీవితములం దద్భుతగుణములను కోటివత్తులు గావించుకొనినవారియందు భారతీయు లీశ్వరాంశమును గాంచిననుటకు బహుళ తార్కాణములను వేర్కొన

† ఇట్టి విశ్వాస హిందూ మతములందు గూడ నుండెడిది. ఈ విశ్వాసముతోడనే వ్రావర్ణరాజులు సింహాసనము నధిష్టించిరి. కాని ఆత్మచరిత్రలందు వీ రీశ్వరగుణములను ప్రదర్శించినకటకల్ల. వివిధరీతులనిరూపకకర్తమున విజృంభించజేసి, వీరుతగుణము ననుకో విందిరి. క్రీ. శ. 1603 లో సింహాసనము నధిష్టించిన జేమ్స్ రాజులకు ఆధ్యాత్మిక స్వత్వము ('Divine Right of Kings') నుగ్గడించుచు, చిత్తము చచ్చినట్లు ప్రవర్తించి, మాధ్యమును ప్రదర్శించిన మేథావి ("The wisest fool or the most enlightened idiot in Christendom") యనిపించుకొనినాడు. ఈకని వెనుక "భూభక్తి" యనిన మొదటి ఛార్లెస్ దేశమున సమరసంక్షోభమును జరింపజేసి, 1649 జనవరి 30-న తేవినీ తనకుత్తుకను తన ప్రజల కర్పించినాడు. ఈ తెరువు నుండి తరలనేరక, ప్రజలందు దురంతమైన యసాకృష్టినీ ముట్టించి, తనకంతము నెట్టి ముసలము చేబట్టునో యది యడలి, రెండవ జేమ్స్ చల్లగ నిండ్గాడునుండి పరారి యైనాడు. 1642 లోని ప్రచండ రుధిరవిప్లవమును (Bloody Revolution), 1688 లోని ప్రసన్నచరిత్రనమును (Glorious Revolution), 1689 లోని గట్టిచట్టమును (Bill of Rights) వ్రావర్ణుల నిరంకుశకర్తమునుండి జరించినవి. నిరం కుశస్వత్వము నివి మున్న జేసినవి. వీనికతన ప్రజలే రాజులైరి. 1832, 1867, 1884, 1911 లందలి రిఫారమ్లెట్టులు వీరికి నుఱివక బలము నొసంగినవి.

నక్కటలేదు. అట్టి మహనీయులను వీరు సూర్య దేవుని సంతతివారని, చంద్రవంశజులని వచించిరి. చెప్పనేల? వారు దేవసములని దృష్టాంతి కరించుటకే స్వర్ణములోనికి వారికై రాజమార్గముల నేర్పజరిచిరి. దేవపతి సింహాసనము నధిష్టించి, ప్రత్యక్షముగ నీశ్వరుని కడనుండి వరములు గైకొని, పరమార్థమును చేపట్టి, ధనంజయుడై, మహాయాత్రికుడై విజయుడైన నరుడు వీరిదృష్టియం దెట్లు వృద్ధినందినాడో యెఱుగమా? కావ్యకర్త వీరి గ్రతినిధిజుడీ!

తా నెఱుగని ప్రతిభను ఒకడు మఱొకని కాపాదింపనేరడు. కావ్య కర్త తొలుత తాను విజయుడై, తానుధనంజయుడై మఱొకవిజయుని, ధనంజయుని సృష్టించజాలునను ముఖ్యాంశమును చదువరులు మఱువ రాదు. అట్లను డెవ్వరో, కృష్ణు డెవ్వరో, రాముడెవ్వరో ఎఱుగ గోరువారు ఈ మహావీరులను కావ్యప్రపంచమున సృష్టించిన మహా వ్యక్తి ఎవ్వరో తొలుత కనుగొనవలెను. నాటకకర్త తనపాత్రము లందు ప్రవేశింపడని, ఆతనిని ఆతడు సృష్టించిన పాత్రములకును నెఱ్ఱి సంబంధము ఉండదని, ప్రకృతిమోగిల ముకురమును నిలిపి, సత్య సుందీప్తమైనదృష్టితో మనుష్యచరిత్రను చిత్రించు టాతని కర్తవ్యమని వచింతుము. నక్కమే! రంగస్థలి బ్రదర్శించుట కక్కతైన కావ్య మున వేర్వేఱు పాత్రముల వ్యక్తిగతప్రాముఖ్యమును వ్యక్తపఱ చుట కిట్టి సిద్ధాంతము అనివార్యమైనది. ప్రబోధ మాచార్యుని పనిగాని నాటకకర్త పనికాదు. జగదీశునివలె నీతడు వెన్న నుండవలెను. కాని, స్వీయసామ్రాజ్యమున దివ్యలోక ప్రదీప్త సింహా సనము నలంకరించిన జగదీశుడు తాను సృష్టించిన మానవులందు గూడ కలడు.* కావ్యకర్తకూడ నిక్తివాడే! ఈతని యుత్కృష్టపాత్ర ములం దీతని కనుగొనవచ్చును. వీని మానసకై లాసమున నుదయించిన పూతభావధునీధార వీని యుదాత్తరచనములందు పాయపాయలై ప్రవహించి, అద్భుత సౌందర్యవృష్టిని పాఠకుల కన్నులకు కట్టును. వీని హృదయదిగ్గులయమున తల్కితిన సదాశ ఈతడు సృజించిన ఉదార పాత్రముల చరిత్రలందు మినుకులేనుట నిస్సంశయము. సృష్టిచిత్రము

లందు సృష్టికర్తను కనుగొనిన కన్నులులేవా? షేక్స్పియరును ప్రాస్పెరో, హేమ్లెట్, ఫాల్స్టాఫ్లతో పోల్చిన ఆంగ్లవిమచ్యకులు లేరా? నన్నడిగితేరా, రామకృష్ణులందు, పసిష్ట యుద్ధిష్ఠిరులందు వాల్మీకి వ్యాసు లున్నారని తెలిసి, అట్లని ఋజువొనరించుటకై రామాయణ భారతభాగవతములనుండి బహుళనృష్టాంతములను పేర్కొనగలను. చూడుడు: వ్యాసుడు శ్రీవిష్ణువుయొక్క అవతారమని మనగ్రంథములే తెలుపుచున్నవి. రాముడును, కృష్ణుడును అవతారపూరుషులేకదా! వ్యాసుడు శ్రీవిష్ణువుకావున కృష్ణునందు శ్రీ విష్ణువును జూపజాలెనని నొక్కి వచింతును. కిరాతుడేయయ్యు తపసుకతన శ్రీశంకరునకు ముందే “సోహమ్” అని పలికి, భగవానుడేమై వాల్మీకి రామచంద్ర భగవానుని కావ్యజగతియందు ప్రత్యక్ష మొనరించినాడు. తాను సాహితీసమ్రాట్టు కావున ముల్లోకములకు సమ్రాట్టు కాజాలిన మహాపాత్రమును కడుంగడు చక్కగ సృష్టించినాడు.

విధిసృష్టికి కవిసృష్టి తీసిపోదు. కావున కవికి బ్రహ్మయను నామాంతరము కలదు. సృష్టికర్తను స్రాజదువులు “కవి” యనితెలుప లేదా? కవిబ్రహ్మ కాళిదాసువాక్కుల నాలింపుడు:

“చెలువుగ వ్రాసి దిద్ది విధి చి త్తము రంజిల జీవమిచ్చెనో?

పాలుపులఁగూర్చి మానసవిభూతిని గౌతుకిమై రచించెనో

మోఁతుక మేనిఁజూడఁ బరమేష్ఠీ ప్రభావము నెంచిచూడ నా

నెలఁతుకదోఁచు నొండుతరుణీమణి సృష్టి యటంచు నామదిన్.”

(“అభిజ్ఞానశాకుంతలము” వేంకటరాయశాస్త్రి గారి అనువాదము.)

సజీవమైన దృశ్యమునే ఇవ్వలిచూడ్కి మ్రోలనో, ఆంతరంగిక దృష్టి సమక్షమందో నిలుపుటే సృష్టికౌశలము. నామరూపములందు సృష్టి ప్రకాశమగును. కావ్యవీధులందు నడువనేర్చిన మనసు ఎన్నెన్ని దృశ్యములనో, ఎందఱెందఱు వ్యక్తులనో కాంచును. దైనికానుభవ మున కలుగు సంబంధములును, సంపర్కములును కావ్యపనుమతి యందును గోచరించును. అందివి మఱింతగాఢముగ నున్నట్లుండును.

గుణయుతులును, రూపసహితులును, వివిధానురాగ సూత్రములచే (ఆలుమగలట్లు, తండ్రికొడుకులట్లు) బంధింపబడినవారును అందు మసలు దురు. 'అది' యనబడు నిర్గుణబ్రహ్మకాక కమలభవన ర్తనుడు కావ్యరంగ స్థలి బ్రత్యక్షమగును. రక్తమాంసములందు 'బ్రహ్మకా' రామకృష్ణు లట్లు దృగ్గోచరమైనపుడే అష్టాదశపురాణములును, మహాకావ్యములును ఉత్పన్నమైనవి.

శుభాశుభసంఘటనములు కలిగినపుడు సంతోషదుఃఖములను వ్యక్తీకరింప మానవులందఱు గాంక్షింతురు. మానవానుభవములను తామనుభవించి, ఆత్మానుభవములను కావ్యకర్తలు స్వీయకృతులందు ప్రదర్శింతురు. కావున మానవప్రకృతులును, మానవవికృతులును తమ కేలని వీరనలేరు. అందురేని వీరు తామేయుండు పుడమిలో, తమకై నిర్దేశింపబడిన గ్రంథములనే వ్రాసికొనవలెను. సంతసింపవలసి వచ్చినపుడు సంతసింపక, సంతసింపవలసివచ్చినపుడు సంతసింపక, 'అంతయు మిథ్య, సర్వము మాయ' అని కిక్కురుమనక కూర్చుండునాతడు సన్న్యాసులందు నూటికినూఱు మార్కులను దెచ్చుకొని మతాధిపతి కావచ్చును; ఒరుల జోలి తనకేలని కదలని మెడలనిరాయి కావచ్చును. బండరాతికి కావ్యమున చోటులేదు. కావ్యకర్త దానిపై ఆకులను, పూవులను ప్రాకించును. తన లేఖనీసంజీవిచే సృష్టించి దానిని చక్కని చుక్క జేయును. ప్రతిభాస్పర్శచే (స్వార్థగహితుడు కావున దాను చేసినదానిని తన పాత్రముచేసెనంచు తెలుపుచు) కటికిరాతినుండి ఏయహల్యనో లేపి, పరస్పర భావప్రకాశమునకు నక్కటైన చుక్కని సంఘటనములను సృష్టించును. అంతియకాదు; కావ్యావనియందు మసలునంతకాలము తన ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వము నణచియుంచి, తన గుండెలను కావ్యపాత్రముల కాటపందిల్లినరెంచును. తానే ఒక్కొక్కపాత్రమై కావ్యరంగస్థలి దోచును. వాల్మీకివ్యాసకాళిదాసు లేమికావించిరో, కావ్యజగతియందెట్లు తోచిరో యెఱుగరా? జడదారులయ్యు, ప్రాపంచికానుభవములను దమ హృద్విణలమీటనిచ్చిరి కారా? తాము గోలపెట్టగలవారగుటచే సీత, ద్రౌపది, శకుంతలాదులచే గోలపెట్టించిరి. తాము కోపింప

జాలుటచే భీమాదులను రెచ్చగొట్టింపజాలిరి. తాము భక్తులగుటచే హనుమదాదులచే తన్నయన్వత్యము జేయింపగలిగిరి. తాము కులికిరి; ఒరులను కులికించిరి. శుభాశుభములును, సుఖదుఃఖములును తమకేలని తమ గుండియలపై గోరీలను నిర్మించిరికారు. చింతిలి, కులికి, కనలి కావ్య జగతియందు రసస్రవంతుల బాజింపజేసిరి.

నన్నడిగితిరా కావ్యకర్తమనసును, బాలకుని మనసును ఒకేవిధమైన వండును. నూరేండ్లబూచి కొక్కరిగొడవగాని, గోడుగాని యక్కఱలేదు. ఈతని కేప్పరాదు; నచ్చరాదు. సంఘజీవితమునుండి ఈతడు 'విడాకులు' గైకొని, ఏమూలనో ముక్కుమాసికొని, స్వంతముక్తి సంబంధించిన గభీరచింతనలో బుడుంగున మునింగియుండును. కావ్యకర్తవలె బాలకుడు రూపగుణముల నెఱుగును. రూపరహితమైన దెద్దియు నీతనిచూడ్చి నాకర్షింపదు. ప్రత్యక్షగుణప్రదర్శన మొనరింపని మనుజుడు ఈతని హృదయమును స్పృశింపలేడు. తండ్రి రూపమందే ఈతడు తండ్రిగొనములను, తండ్రిని వీక్షించును. రూపము నుండి తండ్రి నిష్క్రమించి, 'అది' యని పేర్కొనబడు 'బ్రహ్మా'లో గలసీనంతన బాలకుడు తల్లడిల్లును. జనకునిరూపముకాక ఆతని బూడిద ప్రత్యక్షమైనపుడు ఈతని మన నెట్లుండునో యూహింపుడు. తండ్రి రొమ్మునుండి తన్నెవరో దూరముగ గిరవాటువేసిరని, తన్నొంటరి జేయుటకై ఎవరో, గ్రద్దవలె తనతండ్రిని తనపానినుండి తటాలున గొని పోయిరని (ఏమియు నూహింపజాలని పసివాడుకాడు కానందున) ఊహించి ఈత డంగలార్చును. సుఖదుఃఖ ప్రకాశమునకు, పరస్పరభావ వ్యక్తీకరణమునకు భంగము వాటిలినపుడు బ్రదుకు తెల్లవారెనని బాలురును, సామాన్యులును ఊహింపరా? ఘోరవిఘ్న బాలకుని గుండెపై బడినపుడు, పిడుగు దెబ్బవలన పిండియై,—పిండియేయగుటకాదు, కాలి బూదయై, వాతూలమున నదృశ్యమగు గింజవలె, నది బొగ్గును బుగ్గియును గాదా? ఈబొగ్గులోను బుగ్గిలోను నెరసుండుననియును, వర్తమాన విషాదవాతూలమున గుండియ మిక్కుటముగ చలించినను భావికాలమున నానెరసు ప్రజ్వలిల్లి భావిజీవనమున నవజీవనద్యుతులను జల

జలరాల్చుననియును మనము తెలుపవచ్చును. జ్ఞాన ప్రదీపకలికనుండి ప్రసరించు నీ భావచ్ఛటను కసుగాయమనను గుర్తింపజాలునా? .

కావ్యకర్తను సృష్టికర్తకు పోల్చితిని. ఈ పోలికలోని సృష్టికర్త సగుణబ్రహ్మగాని నిర్గుణ బ్రహ్మకాడునుడీ! కావ్యకర్త నిర్గుణబ్రహ్మవలె తన గ్రంథములను వ్రాయడు. జగదీశుని సృష్టిశక్తినే ఈత డలవటుచు కొనినాడు; కాని తక్కుంగల వాని యనంతగుణములకు బహుయోజనములదూరమందేయున్నాడు. కొన్ని యంశములందు బాలకుఁడను సమీపమందున్నాడు. బాలకుడును, కావ్యకర్తయును, ఈశ్వరుడును గొన్ని కొన్ని ముఖ్యాంశములందే పోలికలు కలిగియుండిరి.

జగదీశుడు త్రికాలవేది. ప్రస్తుతకాలమున్న భావికాలమును ఆతనికి దోచును. కావ్యకర్తదృష్టి ప్రతిభాసముజ్జ్వలమయ్యు, దివ్యమయ్యు, కావ్యపాత్రమై ఆత్మరచనమున గోచరించు టాతని కర్ణమగుడు, జరుగనన్న దేమో యెటుగని తెఱగున నాతడు ప్రవర్తించును. “కావలసిన కారణాంతము లవంబును తప్పదు.” అనియాత డనునుగాని “కారణాంత మిట్టి” దని తెలుపడు. వర్తమానము కడవకుండ, గాలది గ్వలయమున కవ్వలగల యంశములు తలలెత్తుచు కనులబడుచో వర్తమానమును (The Present) వీక్షించువా రెవరు? కావ్యము జోస్యము కాదు. అది భావికాలమును గుఱించిన గాధకాదు; వర్తమాన సమయమునకును, ప్రత్యక్షకాలమునకును సంబంధించినది. గతాంశములను దెలుపుతఱి, గతమును దెచ్చి దాని నది దృష్టిసమక్షమున నిలుపును. కావ్యమున కవ్వల, రచనాకుశలుండు జోస్యముచెప్పినను, కావ్యమందు దాను నిమగ్నుడై యుండు నవసగమున తనకర్తవ్య లక్షణమెద్దియో గుర్తించియే ఈతడు తనక్రియను నెఱపును.

రేపు జరుగు సంఘటనము లెవ్వియో నేడే తెలిసిపోయిన, కావ్యమందు తెలుపుటకు కథన మేముండును? భావికాల మనుకూలమయిన దని తెలిసికొనినపుడే మానవుడు తనపనికి పూనుకొనును. కాలవియత్తల ఘన ననుకూలాంశములే గోచరింపవు. ప్రతికూలాంశములు కూడ

నందు దోచినగాని సత్యము పూర్ణప్రకాశము నందజాలదు. కావ్యమున నీసత్య మాత్రప్రతిబింబమును గాంచును, రేబవళ్లులేకున్న దినమే లేదు. సుఖదుఃఖములును, ఆలోకాంధకారములును, అనుకూల ప్రతికూలాంశములును గలసియే పూర్ణజీవితసామగ్రి యగును. కావ్యగ్రథనమున నక్కతైన దీ సామగ్రియే!

కొండొకవడి దివ్యదృష్టినందిన అర్జునుడు విశ్వరూపసుందరమున కౌరవ విధ్వంసమును గాంచినాడు. * కృష్ణకటాక్షమున తాను జిజ్యుడగుట ముందేయెఱిగి, కృష్ణ ప్రేరితుడై గాంధీపము నెక్కువెక్కినాడు. కర్తవ్యాంగణమున లంఘించినాడు. “నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిణ్” అని ధర్మక్షేత్రమున, కురుక్షేత్రమున, క్రియాక్షేత్రమున బురికొలుపు శక్తిని సామాన్యులు గుర్తించరు. సమ్ముఖమందలి సారథిని వీరెఱుగరు. కావున తమ భావికాలమెట్లుండనుో వీరెఱుగరు. దాని జేసియే అనుకూలాంశముల సఖ్యమును, ప్రతికూలాంశముల సంఘర్షణమును జవిచూచి, కావ్యావనియందు వీరుచితపాత్రము లయ్యెదరు.

దాశరథునిచేతిలో తనకు చావు కలదని దశకంఠుడు ముందే గ్రహించియుండినచో, లోకమాతపై మోహంపుదృష్టిని సారించకనే యుండువాడు. కలుషమయమైన తన వాడిచూడ్కివాడియడిదమై వెనుదిరిగి తనగుండెయందు గ్రుచ్చుకొనునని, రాముకోదండము నది తన మీదికి పురికొలుపునని ఈతడు ముందే గ్రహించి యుండినచో,

* “అమావ త్వారా భృతరాష్ట్రస్య పుత్రా నృశ్వేనవై వానిపాపనమ్నైః, భీష్మద్రోణి న్యూతపుత్ర ప్రథాఽసౌ నహస్తదీయై రకియోభముత్కైః. వక్త్రాణి తేత్సరమాణా నిశంతి దంష్ట్రాకరాళాని భయానకాని, కేచిద్విలగ్నా దశనాంకరేషు నందృశ్యంతే చూర్ణితై రుత్తమాంగైః, యథా నదీరాం బహువోఽంబుపేగాన్మముద్రమే వాళిముఖాద్రవంతి, తథా తవమీ నరలోకపీఠా నిశంతి వక్త్రాణ్యుభి నిజ్యులంతి. యథా ప్రదీప్తం జ్వలనంవతంగా నిశంతి నాశాయ వస్తుద్ధవేగాః, తథైవ నాశాయ నిశంతిలోకా స్తవాపి వక్త్రాణి నస్తుద్ధవేగాః.”

భావిసంఘటనములకును, రామాయణమహాకావ్యసృష్టికిని అవకాశ మొసగకుండువాడు. దూరదృష్టిగలవారును, త్రికాలవేదులును రావణులుకారు. కొన్నికొన్ని సందర్భములందు, కావ్యపృథ్వియం దొకానొక మూలమందిరమున వీరు గురువులై తోచెదరు. పరస్పర సంఘర్షణమునకు డీకొను ప్రధాన పాత్రములలో వీరికి (వీరు సంఘర్షణాతీతులగుడు) స్థానముండదు.

జగదీశుడు రాముడై యవతరించినపుడును, కృష్ణుడై యవతరించినపుడును ఎట్టి వ్యత్యాసమును జూపెనో గ్రహించితిరా? బాగోగుల సంఘర్షణమున నొకవైపున నాయకుడు నిలుచును. మరొక ముఖ్యపాత్ర మీతనికి ప్రతిద్వంద్వియైయుండును. 'ఇది నాది. ఈ క్రియను జరపి, నన్ను మార్కొనిన కీడును దునుమాడెదను. ఈ మేలునందెదను' అని నాయకుడు తలచియే కదనమునకు కడగును. భారతకావ్యకర్త సంఘర్షణాంతరమున నీతనిచేతికి జయపతాక మొసగును. సుగుణముచే విజయడిండిమమును మ్రోగింపజేయుటయు, దుర్గుణమును గూల్చుటయు నీతని యాశయములు. ఎదుటి శత్రువునకును, నాయకునకును ఈత డుజ్జీజూచియే పోరుపోసగించును. రాముని గాక, నిర్గుణ బ్రహ్మనో, శ్రీ మహావిష్ణువునో వాల్మీకి రావణుని కెదుట నిలుపదొరకొనినాడా? గుణాగుణ సంఘర్షణమునకు నాటపందిరిమైన కావ్యమున నిర్గుణ బ్రహ్మకు చోటేది? విష్ణుమూర్తి త్రికాలము లెఱుగును. లక్ష్మీ నెవ్వడు దోకొని పోయెనో యెఱిగి, పర్ణశాలనుండియే సుదర్శనచక్రమును పుట్టెంచి, వాయుపథమందే దైత్యస్వామి కుత్తుక నుత్తరించి, తోడన దనయద్ధాంగ లక్ష్మీని జేకొనియుండును. రామవిలాపమునకుగాని, వారధి నిర్మాణమునకుగాని, తదుపరి యుద్ధమునకుగాని అవకాశ ముండెడిదికాదు. ఉత్సవ సన్నాహములను నగరుననవలోకించిన శ్రీరాముడు సన్నిహితులను పిలచి వానికారణమడిగినాడు. మఱునాడు తన పట్టాభిషేక మనుశుభవార్త నెఱిగినాడు. సమీపమందలి భావిసంఘటనము నాతడెఱుగడు. కైక దురుద్దేశమును దశరథు డించుక యూహించి, "తండ్రి! భరతుడురాకమున్నే నీపట్టాభిషేకము జరుగవలెను సుమీ!" అని రామునితో పలికెను.

ఏవిషయమును రాము డెఱుగడు. ఆత డమాయకుని వలెనేయుండెను. వాటిలనున్న చేటును ముందే యెఱిగియుండినచో, రాముడు నీతతో పయనమగువాడు కాడు. ఆమెను వెంటగొనినను, వనమందలి పల్ల శాల నుండి కదలకనే యుండువాడు. వేయేల కావ్యమే యుండెడిదికాదు. పరిపూర్ణత్వము (Perfection) ను ప్రదర్శింపని మానవుడైన రాముడే సంఘర్షణమున పాల్గొనిన పాత్రమైనాడు. కృష్ణుడు కాలేదు. మానవుల నీతడు సంఘర్షణమున బ్రవేశపెట్టినాడు; వారిని సమరమునకు పురికొలిపినాడు. శ్రీకృష్ణుని మధ్యవర్తియనుడు; రాయబారియనుడు; సారథియనుడు; గీతాచార్యుడనుడు; గీతాలాపన మొనరించిన దివ్యగాయకుడనుడు; కాని పోరునలిసిన మనుష్యుడనకుడు. అవతారములందు క్రమ వృద్ధి కలదు. మిఠానముకంటె కూర్మము, కమఠముకంటె వరాహము, దానికంటె నరసింహము, నరసింహముకంటె నరుడు, నరునికంటె బూర్ణత్వము బ్రదర్శించు జగదీశుడు మిన్నయను భావమును క్రమగతిదోచిన అవతార పరంపరయందు కాంతుము. బైబిలుభాషను ప్రమోగించితిమేని, రాముడు మానవతనూభవు (Son of man) డని, కృష్ణుడు దైవ సంభూతు (Son of God) డని తెలుపవచ్చును. గిరిధారి కావించిన క్రియలన్నియు నాతడు జగదీశుడని తెలుపు ప్రమాణములే! 'నిర్గుణ బ్రహ్మణ' సుఖంపదు; దుఃఖంపదు; కోపంపదు. దేవదేవుడు మానవులట్లు ప్రవర్తింపడు. ఒక పర్యాయము మాత్రము శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుని రెచ్చగొట్టుటకై కురుక్షేత్రమున క్రోధవిజృంభణ మొనరించి, "కుండలములకాంతి గగనభాగంబెల్ల గప్పికొనగ" తేరునుండి "కుప్పించి యెగసి", చక్రముబూని, భీష్ముని జంపనుంకించినాడు. అమ్ములు నేలరాల్చి, రొమ్మునొడ్డి, చేతులుమొగిచి, భక్తిపరవశుడై భీష్మాచార్యుడు జగదీశుని ప్రస్తుతించినాడు. ఉజ్జిలేనిదే కావ్యాంగణమున కదనమే లేదంటిని గాదా? ఎదుటివానిని గుఱించిగాని, భావికాలమును గుఱించిగాని పరిజ్ఞానముగలవాడు ఈ సంఘర్షణమున పాల్గొనడని కదా తెలిపియుంటిని! ఈ పరిజ్ఞానము భీష్మనకుగలదు; కావున నాతడు జగదీశుని మ్రోల ప్రాంజలియై నిలిచి కాళ్ల జేరమునకు వచ్చినాడు. సమరము తనకు

కాదని యెఱిగిన కృష్ణభగవానుడు వెన్నెకు తరలినాడు. మానవు లిద్దఱు పోరునలిపిరి.

కావ్యస్థపాత్రముల జీవనము మానవమాత్రుల జీవితప్రతిబిం బము. ప్రతిబింబమున విశేషసౌందర్యముండును. అందు కవితాశోభ తల్కోత్తము. కావ్యపాత్రములు భావనమున మునిగి తేలువారు; వారు విశేషభావోద్వేగమును వ్యక్తీకరింతురు. ఉద్వేగపూరిత సంఘటనమున జక్కిన బాలుడు కావ్యపాత్రమువంటివాడు; కావ్యకర్త * (ఈత డొక్కొకపుడు కావ్యపాత్రమై ఆత్మవ్యక్తీకరణ మొనరించుకొనును కావున) బోలువాడు. బుగ్గిలోనున్న అగ్గినెరసు భాసమానభావిజీవ నమునకు జన్మదాతకాజాలు నని ముగ్గినపండువంటి తాత్వికునివలె ఈ బాలకు డెట్లూహించును? బుగ్గి బుగ్గి యనియే ఈత డెఱుగును. ఘోరవిషత్తున కించిత్తుసంచలనమునే చూచుతత్త్వవేత్తకాక అందు భీషణాభిత్తికను విలోకించు పామరు డీతడు! గతసంబంధము నమసరిం చియేకదా సమ్ముఖసంఘటనగుణనిర్ణయము జరగును. సన్నిహిత సంబంధమున గాఢప్రణయముండును; గభీరభావ ముండును. ప్రత్యక్ష సంబంధమును తొలగించు ఘోరారిష్టము హృదయమును గభీర దుఃఖాంబుధిని గావింపదా? తండ్రినిగాక, తండ్రికిబదులు తండ్రిబూడి దను చూచి అభాగుడైన బాలకునికడుపున నిట్టికడలి నిండుకొనదా?

ఆకుగముల మఱుగునుండి తోచు పండువలె, కారుమొగులులో కాంటిలు కెంపుకాంతికరణి, సన్ననిమేలిముసుగున గన్నట్టు నగుమోము పట్టమహిషియట్టులు, పవడపురాశిలో దాగిన నవభర్తశలక పొలుపున, సుదూరవిహాయసాంతేపురమున నీలంపువలువలో మిణుకు మిణుకుమను తారకాంగనవలె, తామరలండు దాగిలిమూతలాడు రాయంచ చంద మున, బుడగకడుపులోని కెంపుతలంపులీల సుందరీచూడామణిమేలినీలా

* కావ్యాంగణమున నీతడు ఘనభాషియులను, గంభీరవక్త్యములను విదజల్లనని, ప్రబోధభోరణి ల్రవేళింపదని, కానున్న దెద్దియో యెఱిగియు నీత డెఱుగనట్లే యుండి యుంజినేయు నని ఘనమొ మఱువరాడు.

లకలందు వజ్రపుపొళ్లతో నొప్పవైడికై నేతకై వడి, నచ్చపందిరిలో నవ్వులు
 రాల్చుమల్లికలవలె, సరోజినీసంక్లేషమున దాగి చొక్కీయున్న భ్రమర
 వల్లభునిభంగి, మేఘుడోలికలం దెగయు క్రొక్కాటుమెఱుంగు తెఱం
 గున, అందక తైవాలైడనుండి వాలుచూపులు నిగిడించుచు హసన్ముఖలయ
 తోచు గులాబులచొప్పన, కాచపాత్రమున సాదామినీస్పృష్టిజేయు
 దీపకళికవలె, సాంద్రప్రస్థములందు లంఘించిన నగుమోము కిరణకిశోర
 ములకరణి, ముంగురులందు దోచు ముద్దుమోమువలె, అల్ల నాలాపన
 మొనరించుచు గభీరవనమున గన్నట్టు శరన్నదివలె, ప్రభాతశిశిరబిందు
 హృదయములందు మునిగితేలు సప్తరాగములట్లు, హంసతూలికాతల్ప
 మున హసన్ముఖయై నొయ్యారముగ శయించిన సౌందర్యతిలక పాలు
 పున, అమృరోమ్మున నడగిన పసిపాపపగిది, విభూతిరేఖలందలి త్రిచూర్ణ
 తిలకమువలె, ఘనమందలి కనకరశ్మిచాడువున, ముత్తైములందు వెలయు
 రతనముకరణి, తీవయిల్లాలిచేతులందలి పువ్వుబిడ్డవడువున, రంగారు
 బంగారువన్నెగల గొల్లమిన్నలందు నవ్వులాడు శ్యామసుందరునికై వడి,
 కీలికీలలందు చలింపని జానకియట్లు, వనవీధిలో జారిపడిన దేవాంగనమేని
 మీది ధవళాంబరమువలె తోచు పండువెన్నెలడంబున, ప్రభాతకాల
 మున గగనలక్ష్మీగళమునకు జగదీశుడు కట్టిన మంగళసూత్రమోయన
 దోచు దినమణి భాతి, మకుటమందలి కోహినూరు మణిమాడ్కి, నల్లని
 గుండియమీది కౌస్తుభమణి భంగి, నందనందనుని కంఠరసీమగల
 శమంతకమణికరణి వర్ణమాలయందు కావ్యలక్ష్మీకాంతిలును. ఈలక్ష్మీ
 పుట్టుక అద్భుతమైనది. ఈశ్వరకరుణ కతనమేరికడుపున నేను జనించె నని
 క్రైస్తవులందురు. అనుభవసముద్భవమైన పరిజ్ఞానమునకు ప్రతిభాసంప
 ర్కమువలన కావ్యరమ కూతురై పుట్టుచుండును. మనుష్యహృదయ
 మున నవతరించిన ఈశ్వరతేజస్సునే ప్రతిభయని నేను వాకొందును.
 నీటితుంపురును వెన్నెలవాక కలిసినపుడు తక్కు లుదయించులీల,
 కవిహృదయమునుండి చేరిన ప్రతిభాపూరమును అనుభవజనితవిజ్ఞానము
 అక్షరహృదయములందు కలియుతటి మనశ్చిత్తువునకు మిఱుమిట్లు
 గొలుపు మిన్ను లుదయించును.

స్వీయపరిశీలనమునుండి, స్వీయ యోచనమునుండి, స్వీయభావ నమునుండి, స్వీయానుభవమునుండి భావసామగ్రి గొని తేజఃపూరితమైన హృదయమున దానిని రంగరించి, కలముకొనకు పుట్టెంచి, రచయిత కావ్యసృష్టి గావించును. మరీయపరికరము లీసృష్టికి పనికిరావు. అంగ ప్రత్యంగములనుచేర్చి కూర్చి, మనుష్యసృష్టి గావింపగలమా? గులాబీ సృష్టిగులాబీగుండెయందే తలసూపినది. రేకు లూడిన,నవ్వలినుండి కొన్ని దళములు కొనితెచ్చి కొమ్మకడుపున గోయిదీసి వాని నందు ప్రాతిపెట్టిన యెడల పుష్పసృష్టి యగునా? ఇంద్రధనువు వియత్తలమున దోచు స్వయంభువు. ఏవ్వరేని క్రిందినుండి మీదికి వింతగొట్టములతో రంగురంగుల నీటిని నింగిమీదికి గొట్టిన నింద్రధనుస్సు నిర్మింపబడునా? ఈచెయువునకు కడంగినవారి మొగములవై నారంగునీరు రాలి, వారికి వికృతయాపులు ప్రసాదింపదా? ప్రజ్ఞాధురీణులైన కావ్యకర్తలకు ప్రణమిల్లి, వారిదృష్టాంతముల కతన నాంతరంగికోద్యేగమునంది, ఈ యుద్యేగమున తలసూపినశక్తులను పురస్కరించుకొని సహజమై, స్వతంత్రమైన కావ్యసృష్టికి మనము దొరకొను టొప్పు.

అవ్వలినుండి కైకొనబడిన ఉపకరణములనుండి (అవి యనుభవ జనితములైనను, అన్నేవషణమున దోచినను) కావ్యసృష్టి కానేర దను నంశమును బహుళదృష్టాంతములనుండి చదువరులు గ్రహింపగలరు. పెక్కురాళ్ల నొక్కచో జేర్చినయెడల పెద్దదిబ్బ తయారగునుగాని తాజమహలు సృష్టియగునా? యవనికవై నేడురంగులను రాల్చినంతన, రోతపుట్టించు పులుముడు గోచరించునుగాని ప్రతిమ ప్రత్యక్షమగునా? 'సరికమలను' వరుసగ వడివడిగ పలుపర్యాయము లుచ్చరించిన తోడన, వెట్టిధోరణి వినబడునుగాని, మంజులాలాపనము శ్రుతిగోచరమగునా? తెయ్యమనినపుడు తోచునది నృత్యముకాక పిచ్చిగంతుకాదా? పెద్దబాల శిక్షలోని అక్షరపంక్తిని చిత్తమువచ్చినట్లు కాపీపాత్రములం దెక్కించి నపుడు, అర్థములేని చెత్త యగపడునుగాని సర్వాంగసుందరియైన కావ్యలక్ష్మీ సాక్షాత్కరించునా? దిబ్బలోను, పులుముడులోను, వెట్టి ధోరణిలోను, పిచ్చిగంతులోను, చెత్తలోను రూపులేదు; పొండు హుళిక్క; లయ నాస్తి; సమన్వయము సున్న; భావడు శుద్ధపూజ్యము;

ప్రాణము పూర్ణానుస్వారము. రూపును, పొందును, లయను, అంగాంగ సమన్వయమును, భావమును, ప్రాణమును సృష్టించుశక్తి నేర్చిన నల వడునుదికాదు. అది నైసర్గికమైనది. ఈశ్వరస్పర్శకతన నేవస్తువైనను ప్రాణసహితమగులీల, వైననుల్లేఖంపబడిన ఉపకరణములను నైసర్గిక హృదయశక్తి సోకినంతన నవి ప్రాణాసంచారమునంది, లలితకళలనబరగి మానసికనయనములకు పండువును, ఆతరంగికకర్ణములకు విందును గావించి, ఆత్మనలరించును. దండిప్రభృతు లీశక్తిని ప్రతిభయని పేర్కొనిరి. ఇది నవనవోన్మేషశాలిని! రచనాకౌశలమందును, శిల్పనైపుణ్యమందును, ఆలాపనమందలి నేరిమియందును, భావబంధురస్వత్యభంగు మందును నిది ప్రకాశమగును. కళోపాసకుడు తస్య భావమున మునిగి, ఆత్మవిస్మృతుడైయున్న ముహూర్తమున, హృదయసింహాసనమున నాసీనుడైయున్న భగవానుడు “నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిక” అని వాని నుద్దేశించి పలికి, వానిరసనముపై దివ్యవాక్కుల దేలించి, ఆతని లేఖనీముఖమునుండి భావభువనములను దొరలించును. కావ్యజగతియం దావాక్కులు వంశీరవమట్లు వినబడును; ఈ భువనములు సుందర సృష్టిని దృష్టినమక్షమున జూపును. కావున కావ్యజగతకి దివ్యబృందా వనము రూపాంతర మని వచింతును.

నిర్దాణసూత్రములను దృష్టినడికొని, అంగప్రత్యంగములను తయారొనరించి, వానిలో నాయువు వోసి విధి మనుష్యుని సృష్టించు లీల, నియమబద్ధవిషయసంయోగమున, వాక్యగ్రథనమున వరప్రసాది యైన రచయిత భావము వోసి కావ్యమును సృష్టించును.

తన కీశ్వరుడిచ్చిన శక్తిని కళోపాసకుడు తనకలమున బూరించును. మంత్రకానిచేతయందలి బెత్తమువలె నిది దివ్యమంత్రశక్తి గలిగి యుండును. కృష్ణప్రజ్ఞ సుదర్శనచక్రమున ప్రవేశించిన తెఱగున, కళోపాసకుని ప్రజ్ఞ ఆతనికలమున బ్రవేశించును. నిర్దాణనియమములను సహకారులగావించుకొని, మానససేత్రము మ్రోల భావనము నిలిపిన దృశ్యమునకు సమాధినున్న తఱి హృత్పీఠి బ్రత్యక్షమైన దివ్యసుందర రూపమునకు ప్రభాకలితమైన తనకలముచే నీతడు ప్రతిరూపమును,

ప్రతిదృశ్యమును చిత్రించునపుడే అం దాయువు ప్రవేశించును. పుష్ప సృష్టియగుట ఒకప్పుడు, అందు సౌరభము ప్రవేశించుట వేటొక్కప్పుడు నగునా? సృష్టియనుడు, ప్రాణప్రతిష్ఠయనుడు, జీవప్రదీప్తసౌందర్య మునుడు, మహిమోపేతలావణ్యమనుడు, భావబంధురసౌష్ఠ్యవమనుడు, రచనానైపుణ్యమనుడు, కళాకౌశల్యమనుడు ఈ చిత్రలేఖనమున జేరి యుండును.

జిజ్ఞాసగలదృష్టితో, జగదీశుడు ప్రసాదించిన హృదయముతో భ్రమణమొనరించుచు, ఆంతరంగిక ప్రోత్సాహముకతన జంకుగొంకులకు చోటియక, వివిధానుభవములకు ఆత్మజీవితమున చోటొసగుచు, హృదయస్థశక్తిని వీనిలోని కావాహనమొనరించుచు, నేసీరచనమునకు గడంగితిని. హృదయమున నాధ్యాత్మికమైన పరుసవేదికలదని నాదృఢ విశ్వాసము; కావున దీని స్పృహనందినంతన వివిధానుభవములు దివ్యగుణ సమన్వితములగునని హృదయపూర్వకముగ నమ్ముచుంటిని. ఇట్టి యనుభవములే కావ్యసామగ్రియగునని పూర్ణముగ విశ్వసించును. కాబట్టి ఈశ్వరును దేశించి చేతులుమొగిచి, ఈరచనమున కావ్యవిభవము తోచు నేమో యని ఆశపడుచున్నాను; ఇందు సహజసృష్టి, స్వతంత్రసృష్టి, సద్భావసందీప్తసృష్టి, ఆత్మను తను పుసృష్టి, కన్పట్టునేమో యని మక్కువ పడుచున్నాను; నాయారాధ్యదేవి సాహిత్యలక్ష్మీ నాయెడల బ్రసన్నయై నా రచనమును కమలాలయము కావించునేమో యని మిక్కిలి యాశించుచున్నాను. నాయాశఫలించునేని, నాయుద్దేశము సిద్ధించునేని, నాజన్మ భన్యమైనదని యానందింతును.

నాయాశయమెద్దియో వినయముతో చదువరులమ్రోల విన్నవించుచు, నా జీవయాత్రలోని ఈ మహారాష్ట్రయాత్రయందు నాకు చేకుటేన అనుభవములను గుఱించినకథ మాత్రముచెప్పి యూరకొనక, అందుండి నేనుసంగ్రహించిన భావసామగ్రిని, సాహితీసూత్రములను, కావ్యపరికరములను సందర్భోచితముగ నిందును నందును వ్యక్తపఱచు చుంటిని. వింతను, విడ్డూరమునే చూపునది కావ్యము కాదని నాయభిప్రాయము. వింతకై, విడ్డూరమునకై మాత్రము పాత్రములను తెఱచి, వ్రానికే సారితోషికము లిచ్చుపాఠకులు కొందఱు టుండుట నే నెఱుగు

దును. నారచనములు వీరికైగాని, వీరిపనదనములకైగాని తలసూపుట లేదు. సత్యసందీప్తములై, సౌందర్యసముద్భాసితములై, షతితహృదయము నాకర్షించిన చిత్రములను తెలుపుచు సంతమాత్రమున తృప్తినందక, షతిత ప్రతిభను తనిపి, షతితయాత్మనలరించు భావసామగ్రిని ఆయాసందర్భములందు మనసున తలసూపిన కావ్యమునుండి కైకొని, నేని గ్రంథసీతమున జేర్చుచుంటిని. పొడసూపిన సంగతులజాబితాను వివరించుట నాయుద్దేశముకాదు. సాహిత్యము జాబితాకాదు; కావ్యము చిట్టాకాదు. నాయాశయము లెవ్వయో, నా రచనోద్దేశము లెవ్వయో గ్రహించి సాతకమహాశయులు నా యత్నములను విశాలదృష్టితోను, విజ్ఞానదృష్టితోడను విలోకింతురని ఆశపడుచున్నాను.

అప్పు దివంగతయైన నిముసమున జడివానవలె నార్చి నాలేబ్రాయమును మార్కొనినది. నిర్మలమైన అయ్యగుండియ శ్వేతాతపత్రమై, వడిగల ఆ జడినుంచి నన్ను కాచినది. దుర్విధి ఎదురై ఆ పవిత్రచ్ఛత్రమును వమ్ముజేసి, నా బ్రదుకుపై దుమ్ముబోసినది. దురంతదురితోత్కట పరిస్థితులు గదలుపూని నావైదుమికి, నా గుండెను గుండజేయదల పడినవి. ఒకచేత గుండియను బట్టితిని; నాకైమిగిలిన అయ్యచితిలోని విభూతిని రెండవకేలగైకొంటిని. నాకు కలదానిని కావలసినవారు కబళించుటచే నిక నావియనుకొనదగినవి రెండుచేతులగల ఈ సొమ్ములే! కొండొకవడి మిగులదూషిల్లినను, కడుంగడు పవిత్రమైన ఆ వమ్మునుండి ఆత్మను దనుపుసొమ్మును సృష్టించుకొన నిశ్చయించి, ఆముహూర్తముదే అందుండి పయనమును ప్రారంభించితిని. నాటిశ్శకానఘట్టమీయాత్రలోని ప్రధానఘట్టమై, నేటి కావ్యఘట్టమైనది.

నా మహారాష్ట్రయాత్ర

పదునాలుగవ ప్రకరణము

మహారాష్ట్రమున కొంతదూరము పాతకులు అంతరంగికముగ నాతోపయనించి వచ్చిరి. ఇంకను సలుపవలయుయాత్ర విశేషముగ గలదు. త్రియంబకమునుండి మరలి నాసీక జేరి, పంచవటియని మహారాష్ట్రులచే విశ్వసింపబడుస్థానము నవలోకించి, తపోవనమున నడచి, కపిలాశ్రమమును కడచి, చరచరచను గోదావరీశైవలి ననుసరించిపోయి కనువిందొసరించు దృశ్యములందు మసలి మససు నలరించు చెట్లజొంపములందు నధివసించి, ధునీతీరవిలసిత యోగులపొత్తువడసి, చల్లనితల్లి నదీమతల్లిపొత్తిళ్లందు వెంపొందు ప్రాణులసావానమునంది, మునిమానసములవలె శాంతినికేతనములైన వృక్షకాలలందు శయించి, వీనులందు గానపీయూషమును వెలారించిన విహంగములకు ధన్యవాదములర్పించి, సహస్ర్రాబ్దులనాటి భారతసంస్కృతీవిభవము స్మృతికథమునుండి వెడలి వనగర్భమందలి యాశ్రమనిస్తబ్ధతలో నిలిచినట్లు గోచరించినంతన నానందవీచికలందు దోగి, గోదావరీకాననభూమియందు కొంతకాలము వసించి, అనంతరము బొంబాయికి మరలి, అరేబియాసముద్రమున నొక దీవియందలి ఎలిఫెంటాగుహలను వీక్షించి, శతాబ్దులనుండి విజ్ఞాన యాత్రికులకు విస్తయముగొలుపు శిల్పకౌశలమునకు కన్నులప్పగించి, మూడుశిరములతో పరిధవిల్లు మహోత్సృష్టవిగ్రహమును వీక్షించి, హిందూమహాయుగ ప్రభావమును హృదయంగమ మొనరించుకొని, నాటిపీష్చాలకును ఆధునికమహారాష్ట్ర మహాపురుషులకును నిలయమైన పూనాజేరి, పాంచగనీరమృస్థానమున చరించి, పడపడి పశ్చిమాద్రిమిది మహాబలేశ్వరమునకరిగి, పరిసరగిరికందరములం చరించి, అనంతరము బ్రహ్మరణ్యమున పయనించి, ఉన్నతపర్వతశిఖరముల (Arthur Peak, Elphinston Point, Wilson Point Etc.) నధిష్ఠించి, సంధ్యాసమయ శైలభాగ్యమునకు చూపులప్పగించి, ప్రకృతిసామ్రాజ్యమున నీశ్వర సామ్రాజ్యము నాలోకించి వియత్తలమునుండి కొండకొనమిదికిని, అందుండి లోతులోయలోని నీటిగీతమిదికిని చివాలునవ్రాలి తోడన

వినువీధికెగసి, విశాలవిశ్వమున చిత్తమువచ్చినట్లు విహరించుచు మధుర కూజితముతో మంజులగీతికాలాపనముతో బ్రహ్మాండమునలరించుచు నా కన్నులబడిన శకుంతముల స్వేచ్ఛానందములను ప్రశంసించుచు, స్థల కాలములు ప్రసాదించిన భావభిక్షచే భారవహమైన హృదయముతో శైలశిఖరములనుండి మరలి, వన్యమృగసంకులమైన బ్రహ్మాఠ్యాణ్యమున నిశీధినీసమయమున నడచి, ఒకానొకగిరిగుహయందు కొండొకవృద్ధ యోగినిగాంచి, భయదనమయమునగూడ నాతడు ప్రశాంతమూర్తియై యుండుట నబ్బురముతోచూచి, ఆతనిదృష్టాంతమువలన ధృతినంది, మహిమోవేత ప్రాచీనసుప్రదాయము ఋషికమండలువుచెంత శైల వనగర్భముల నింకను వఱలుట వీక్షించి మిగుల నలరి, ఓదవ కృష్ణా, కొయనా, యెన్నానదుల జనస్థలములను తిలకించి, ఆయాక్షేత్రములందు విద్భుక్తక్రియలను నిర్వహించి, పదంపడి ప్రతాపగడమున కరిగి, శైలశిఖరముపై శివాజీ నిర్మించిన మహాదుర్గమును గాంచి, ఆవీరవరుడు ప్రతిష్ఠించిన భవానీమందిరమున వసించి హిందూ మతసముద్ధరణమునకై కంకణము గట్టుకొనిన ఆమహాత్ముని హృదయమే దేవాలయమై వెలసినదనునూహ చిత్తమున దీపకళికయై తేజరిల్లు చుండ దానికి సహపాతియనదగు గర్భాలయ బోధితివై దృష్టినిలిపి, బోధితికిని, తోడ్పడనే హిందూసంస్కృతీప్రదీపమునకును బోహారని, భక్తులొనరించు ఉద్వేగభరిత సంకీర్తనమకతన పరమపరితోషమంది, అనంతరము శివాజీ పుట్టి పెరిగిన తావులందు సంచరించి, ఆమహారాష్ట్ర వీరుడు కనిన కలలును, ఊహించిన భావములును, స్మరించిన భారతగత విభవమును, మననమొనరించిన మహితాశయములును పశ్చిమవర్వత సానువులందును, ఉపత్యకలందును, తరువులందును, దరులందును, చెరియలందును చిరాంకితములై విలసిల్లుటయు, శివాజీ పురశ్చరణమొనరించిన పవిత్రమంత్రాక్షరములు ఆతావులం దింకను ప్రతిధ్వనించుటయు నాత్మానుభూతికతన నెఱిగి విశ్వవిద్యాలయముల కవ్వల నీదృశపరిజ్ఞానమును పడయు నవకాశము నొసగిన జగదీశునకు ప్రణమిల్లి, తరువాతి పయనమును సాగించుతఱి మాహీమార్గమునగల పర్వతారణ్యములలో ఆగ్నిని సృష్టించి వంటచెఱకును బొగ్గును దయాఠొనరించుచు తమయఱి పులవలనను, ఆయుధములవలనను, బెబ్బులులను తఱిమికోట్టుచు, కష్ట

భూయిష్టమైన కృత్యమును మహోత్సాహముతో నిర్వహించువారితో కొన్ని గాత్రులుకడపి జనపదములందును, పొలములందును వసించి నపుడు కర్షకజీవితమును పరిశీలించుచు, కర్షకగీతికలకు వీనులొద్దంచు మహారాష్ట్రకేదారములకును, తెలుగు పొలములకును, విశాలభారత వసుంధరలోని అన్యరాష్ట్రములందు నేనవలోకించిన కమతపునేలలకును గల పోలికలను వ్యత్యాసములను గమనించుచు, పల్లెజీవితమునకును నగరవాసమునకునుగల విభేదములను తలపోయుచు కొంతకాలము గడపితిని.

పూనాకు కొంతదూరమున గలవాధర్ను కేంద్రముగావించుకొని, వెక్కుచోటులందు చరింపజాలితిని. వాధర్నుకు నిరుపదిమైళ్లదూరమున కృష్ణానదీతీరమందలి వాయ్లోని మహోన్నతసిద్ధివినాయకవిగ్రహమును కూలవిలసిత శిలామూర్తులను విలోకించి, అనంతరము మీరజ్ దాటి సాంగ్లిపోయి అచటియారోగ్యశ్రమమును కడంగడుమందరమైన గణేశమందిరమును, దానికి నలువలకులందును వెలయు వివిధాలయములనుగాంచి స్వామియత్సవమున పాల్గొని, భక్తపాల్ పరిసరమందలి వినాయకవిగ్రహమునకును, హంపీక్షేత్రమున నరసింహస్వామి విగ్రహమున కెన్నయైన గణేశమూర్తికిని వాయ్లోని విఘ్నేశ్వరవిగ్రహమునకును, సాంగ్లివినాయకమూర్తికిని గలసామ్యవ్యత్యాసముల నూహించుచు నందుండి తరలి కొల్హాపూరుచేరి పంచగంగామిళిత స్రవంతియం దీదులాడి రజతనిర్మితగర్భాలయమున విలసిల్లు అంబికాదేవిని నేవించి, పురమున వేటొకదిశగల చలనచిత్రనిర్మాణస్థానమును వీక్షించి, థార్వార్ బెల్లామ్ లోండాలుదాటి అరేబియాసముద్రతీరమందలి మార్చగోవాజేరి, అందలియోడరేవు నవలోకించి, అచటి కడలిపాయను దాటి, భక్తపాల్చిత్రములనుచూచి, డెబ్బదిమైదుమైళ్లి సాంద్రవనమున పయనించి, నక్షీకాశ్చీరమన బరగినస్థానమును కన్నులారగాంచి, కాశ్చీరమున మసలినట్లే అందును పరమప్రమోదముతో మసలి, కొండధారలందున్ననమొనరించి పశ్చిమపర్వతశ్రేణులందు నెందుజూచినను సాంద్రనారికేళవనము కనువిందొనరించుట కెంతయునలరి, హుబ్లీ గడగ్గులదాటి హంపీట హంపీయాత్రలను స్థితమొనరించి, షోలాపూరుచేరి, అచటి బహుళయంత్రాలయములతో వస్త్రనిర్మాణమందలి వేర్వేలువిధానము

లను వీక్షించి, చంద్రగ్రహణసమయమునకు చంద్రభాగానదీతీరవిలసిత పండరీపురమువ కరిగి గ్రహణాకాణమున ఝరిగళ్ళమున గ్రుంకులిడి, సమస్త రామదాస, ఏకనాథ, నామదేవ, జ్ఞానేశ్వర, త్తుకారామ, దామాజీ, సక్కుబాయి ప్రభృతుల భక్త్యజీవితముల కాటకంబిదియైన విష్ణుమందిరమున నధివసించి, హంసీలోని విత్థలాలయమునకును ఆమందిరమునకును గల ఆంతరంగిక బాంధవ్యముగని మురయుచు, కృష్ణాభరిత సాక్షాత్కారమునందును ప్రత్యక్షదృష్టాంతమందును భక్తులను, భక్తురాండ్రను ప్రోచిన పండరీ ప్రభువును నేవించి, బృందావన పండరీక్షేత్రములందలి పోలికలను తలపోయుచు, భారతమతచరిత్రాంగణమున నవి యందిన ప్రశస్తిని మననమొనరించుచు, నా “సంపూర్ణభక్తవిజయ”మందలి మహారాష్ట్రభక్తచరిత్రముల నందేలిఖించి, అభంగసంకీర్తనమునకు వీనులొగ్గుచు కొంతకాల మందువసించి, మరల బొంబాయిజేరి, ఖార్ నాటి ప్రాచీన దేవాలయములను గాంచి, పశ్చిమతీరమందలి జూహూజూచి, తిరిగి సతారామండలమున ప్రవేశించి, అందుండి రత్నగిరిజిల్లాయందు చిల్లాకాతాలూకాలో గోఖలేజనస్థలమునకు సమీపమందున్న కరంబవానేలో గల మిత్రులను చూడనరిగి, మిత్రగృహమున నాతిధ్యమునందుతటి ఆంధ్రులకును మహారాష్ట్రులకును గలపోలికలను మరింత విఫలముగా విలోకించి, మహారాష్ట్రపల్లెజీవితమును వికేషశ్రద్ధతో పరిశీలించు నవకాశమంది గ్రామనగరజీవితముల వ్యత్యాసములను తలంచుచు నిర్దురు నెచ్చెలులు వెంటరా నందుండి పయనించి, విశాలమహారాష్ట్రభూమి యందు పౌరాణిక చారిత్రిక ప్రాముఖ్యముగల బహుళ ప్రదేశములందు మహాత్మాహముతో మహాత్కంఠతో మహాల్లాసముతో విజ్ఞాన యాత్రికుడనై విహరించి, అక్కఱననుసరించి అందందువసించి ప్రదేశ పరిశీలనము గావింపసాగితిని.

వ్యక్తిగతముగ నొక్కొకజాతి సుప్రదాయ ప్రభావము నేమి, స్వతస్పృథ్ఘమైన ప్రతిభవలన నేమి, బహుళనైసర్గిక హేతువువలన నేమి, ప్రత్యేకశిక్షణసౌకర్యములకతన సహజశక్తి పడయు పరిణామమువలన నేమి, వేర్యేలు జీవితాంశములందు ప్రాముఖ్యము వహించును. విశాల భారతజీవితవాహిని ననుసరించుచున్నను, భరతఖండమందలి వివిధరాష్ట్రములు పూర్వోల్లిఖిత కారణములవలన గొంత ప్రత్యేకతతో పరిధవిల్లు

చున్నవి. భారతపరిశ్రమణమున నిశితపరిశీలనమువలన నీవిషయమును గ్రహింపగలిగితిని. మహారాష్ట్రులు మహావీరులని చరిత్రయే జగతికిచాటి నది. ప్రాచీనాంధ్రులకును, మహారాష్ట్రులకును జాతీయబాంధవ్యము కలదు. మహారాష్ట్రమున ప్రజలుచూపిన విశేష ప్రీతికతన ప్రత్యేక ప్రీతి నందిన వేల్పులును, భక్తులును, వీరులును గలరు. గణపతి, హనుమంత, విఠలనాథులు వారి యిలువేల్పులు. వైన దెలుపబడిన రామదాస తుకారామ నామదేవాదులు వారి పూజలందు భక్తవరేణ్యులు. భక్తికిని, సంకీర్తనమునకును నేస్తము కలదుకదా! అభంగకీర్తనములును హరికథలును మహారాష్ట్రీసంస్కృతీనముద్భవములే కదా! శివాజీ మహారాష్ట్రీలయా రాధ్యవీరుడు. ఆధునికులలోలోకమాన్యబాలగంగాధరతిలక్, రానడే, గోఖలే, కెల్కారు, చందావర్కారు, రామచంద్రభండార్కారు, జయకరు, సావర్కారు మూంజీలు మహారాష్ట్రీమాత యనుంగుబిడ్డలు కదా! పశ్చిమసీమయందు మనసుతటి బూర్వోక్తప్రత్యేకాంశములు యాత్మీకుని చిత్తముపై తల్కొత్తును.

మహారాష్ట్రీపర్యటనమున ప్రత్యేకస్థలావశ్యకత ననుసరించి ఒక్కొక్కపుడు పొగబండియందును, ఇంకొక్కపుడు మోటారులందును, బస్సులలోను, వేటువేళలందు నెడ్లబండ్లలోను ప్రయాణము సలిపితిని. కొన్ని కొన్ని ముహూర్తములందు కాల్నడకను పయనము సాగించితిని. ఒడుదొడుకు నడకయందు చేకులుప్రయోజనము హుళిక్కియని యెఱుగుదును. ఒకతావునుండి వేటొకతావునకు రెక్కలుకట్టుకొని యెగురక ప్రత్యంగుళమందును ప్రత్యణువునందును అశేషభావములను పడసి, కాలపథమున వినిధభుట్టములందు మహారాష్ట్రీజనయిత్రి బహుళజీవితశాఖలతో నెట్లువెలసెనో గ్రహించుచు, చిత్తమున భావగోళములు దిద్దిరదిరుగుముహూర్తములందు లేఖినిని పూని, నేనీయుదంతమును రచించితిని. నాయాశయముల నాదరించి, శేషించిన పూర్వోక్తస్థలములందు గూడ మానసికముగ నాతో పయనించి, పాతకమహాశయులు నామహారాష్ట్రీయాత్రలోని విశేషములను మక్కువతో విలోకింతురని విశ్వసించుచున్నాను.

